

zbornik

idrijski razgledi

1978/1979

P 489

123124. 1978/79

6

P 14.192 / 1982

GRADIVO ZA ZGODOVINO OF NA IDRIJSKEM IN CERKLJANSKEM

(1941 – april 1943)

Namen tega sestavka je obuditi spomin na Jakoba Platiše – Franca, organizatorja OF na Idrijskem, katerega delo in žrtev sta še vse premalo znana, v naši zavesti pa ne dovolj prisotna.

Hkrati je bil najin namen:

– Zbrati pričevanja o začetkih osvobodilnega gibanja na Idrijskem in jih primerjati z ohranjenim arhivskim gradivom ter tako razčistiti nekatera sporna vprašanja, ki se javljajo v krajevnih kronikah, rekonstrukcijah dogodkov iz NOB in v spominih posameznih aktivistov. Ker je bilo Idrijsko tesno povezano z bližnjo Cerkljansko in z Baškim (od avgusta 1944 so bila vsa tri območja združena skupaj s Čepovanskim in Kanalskim v Severno primorsko okrožje), sva posegli tudi na ta območja.

– Prikazati življenjsko pot prvih aktivistov OF in njihov delež v boju za našo socialno osvoboditev.

– Opisati okoliščine, v katerih je delovala organizacija OF v pogojih italijanske okupacije in ilegale, ter mnogovrstne težave, s katerimi se je spopadala.

– Vzpodbuditi aktiviste Osvobodilne fronte in komisije za zgodovino h kritičnim pripombam in dopolnitvam. Mnogi podatki (odbori OF in njih sestav, aretacije, prisilne mobilizacije italijanskih oblasti, prvi borci NOV, akcije OF, razvoj mladinske in ženske organizacije itd.) namreč še zdaleč niso popolni in se lahko rekonstruirajo le ob pomoči širšega kroga udeležencev.

Poleg arhivskih podatkov je v tekstu mnogo izjav udeležencev NOB. Citirali sva jih namenoma, ker je iz njih mnogokrat razvidno ozračje tedanjega časa in ker razjasnjujejo nekatera doslej sporna vprašanja o vlogi posameznih aktivistov in začetkih osvobodilnega gibanja na našem področju.

Na razvoj osvobodilnega gibanja na Primorskem so močno vplivale posebne okoliščine, ki so tu nastale zaradi dolgoletne pripadnosti Primorske italijanski fašistični državi. Meniva, da ni odveč, če v uvodu najprej obudimo spomin na razmere med obema vojnama.

Jakob Platiše – Franc, fotografiran v Idriji leta 1942 za izdelavo ponarejene legitimacije
(foto Filipič)

Po prvi svetovni vojni se je revolucionarno razpoloženje množic v Evropi močno razmahnilo. To je bil čas, ko so se delavska gibanja zaradi gospodarske krize in vpliva oktobrske revolucije odločala o svoji programski usmeritvi, bodisi za reformizem, bodisi za revolucionarno smer. Delavske stranke so se cepile; iz levih struj so nastajale komunistične partije, ki so se opredeljevale za Leninovo tretjo internacionalo.

Primorski je vojna prinesla splošno razdejanje, mnogo padlih, lakoto in brezposelnost, ki je bila še bolj občutna, ko so se po razpadu avstrijske vojske vračali demobilizirani vojaki, od teh mnogi invalidi. Težke razmere in vplivi revolucionarnega vrenja v Evropi so tudi v Julijski krajini zanetili močno in množično delavsko gibanje. Še posebej pa je Primorsko prizadela italijanska okupacija.

Slovenske socialiste na Primorskem je prav italijanska okupacija sprva dezorientirala. Demarkacijska črta jih je ločila od dotedanega vodstva v Ljubljani. Ta ločitev in posebne razmere v Julijski krajini so jih prisilile k samostojni politiki in organizaciji. 6. aprila 1919 so na svoji „prvi poveljni deželni konferenci . . . dokončno obračunali s socialno-demokratskimi reformističnimi tendencami“ in prevzeli Leninova načela revolucije in diktature proletariata (1). Usmerili so se torej izrazito v levo. K temu je poleg pereče socialne problematike pripomogla tudi nacionalna ogroženost Slovencev in Hrvatov v pogojih okupacije; „od proletarskega internacionalizma, revolucije in spremembe družbenega reda po zgledu oktobrske revolucije (so Slovenci) lahko pričakovali rešitev vprašanj obojne narave, socialne in narodnostne.“ (2)

Revolucionarna usmeritev je bila tedaj močna tudi pri italijanskih socialistih v Julijski krajini, ki so se takoj po okupaciji vključili v Socialistično stranko Italije. V Italiji sami so okoliščine kazale na možnost revolucije. Prepričani, da bo revolucija rešila tako socialne kot nacionalne probleme, so se slovenski socialisti odločili, da se pridružijo italijanski socialistični stranki.

O združitvi z italijansko socialistično stranko so slovenski socialisti razpravljali 21. septembra 1919 na deželni konferenci. Delegata iz Idrije sta sicer pozdravila združitev, a sta se glasovanja vzdržala. Položaj Idrije še ni bil jasen; obstajala je možnost, da bo mirovna konferenca sprejela Wilsonov predlog razmejitve, po katerem bi Idrija pripadla Jugoslaviji. Po sklepu večine pa je bila tudi idrijska sekcija priključena Socialistični stranki Italije (3).

Ob združitvi z italijansko stranko so slovenski socialisti izjavili, da le-ta ne zanika načela o pravici narodov do samoodločbe. Velja pa poudariti, da „odtlej pa do začetka narodnoosvobodilnega boja v Julijski krajini, ni bilo posebne delavske organizacije za Slovence in Hrvate, temveč je bilo slovensko delavsko gibanje sestavni del italijanskega delavskega gibanja.“ (4) V okviru italijanske socialistične stranke je bila za Julijsko krajino ustanovljena deželna zveza. Povezovala je krajevne strankine sekcije, v katerih so bili v narodnostno mešanih naseljih vključeni socialisti obeh narodnosti.

Socialistično gibanje je v prvih dveh letih po vojni doseglo velik vpliv. Jeseni leta 1920 je socialistična stranka v Julijski krajini štela okrog 9.000 članov, ki so bili povezani v 73 sekcijah. Le-te so nastale ne le v industrijskih

naseljih, temveč tudi po slovenskih kmečkih občinah, npr.: v Bovcu, Kobaridu, Čepovanu, Cerknem itd..

Sindikalne organizacije so do decembra 1920 imele nad 36.000 članov, delavske zadruga pa nad 30.000 članov in „so bile najštevilnejša in najbolj organizirana tovrstna ustanova v Italiji.“ Kulturna dejavnost, ki so jo vodili slovenski socialisti, se je razvijala v podružnicah Ljudskega odra. (5)

Januarja 1921 se je na kongresu v Livornu italijanska socialistična stranka razcepila. Iz njenega levega krila je nastala Komunistična partija Italije. Slovenski socialisti so tedaj „z redkimi izjemami postali člani komunistične stranke,“ ki je v naslednjih letih postala glavna nositeljica protifašističnega odpora. (6)

Že v prvem obdobju fašističnega terorja v letih 1920 – 1922, predvsem pa po zmagi fašistične stranke oktobra 1922, je postala KPI glavna tarča policijskega nasilja. Njeni voditelji so morali v emigracijo, npr. Ivan Regent, ali so bili konfinirani, med njimi Jože Srebrnič. KPI je morala odtelet delovati v strogi ilegali in je bila vedno znova pod udarom policije, ki je organizacijo „sprti obglavljala“. Mnogi nekdanji člani so ostali osamljeni, odtrgani od organizacije (7). Poleg socialnih problemov je bilo v Julijski krajini, kakor že rečeno, močno prisotno in občuteno nacionalno zatiranje Slovencev in Hrvatov.

Do leta 1926 je KPI povezovala nacionalno vprašanje Slovanov v proletarsko revolucijo, ki naj bi edina uresničila enakopravnost narodnih manjšin v Italiji. Konkretnega narodnega programa, ki bi bil sprejemljiv za slovenske in hrvatske množice, ni imela. Ker so bili komunisti internacionalistično vzgojeni in prepričani, da bo socialna revolucija rešila tudi nacionalne probleme, jim je bilo drugotnega pomena tudi vprašanje meje in državne pripadnosti Slovencev in Hrvatov. Zato je razumljivo, da so bili kljub razširjenosti komunističnih idej, med Slovenci močno vplivni meščanski narodni voditelji. Moč meščanskih političnih strank in njihove narodno obrambne politike je bila v letih 1919 – 1920 sicer omajana, predvsem zaradi okupacijskega režima, pa tudi zato, ker je nastopil nov položaj, na katerega niso bili pripravljeni in ker je „do konca leta 1920 namreč politični položaj v deželi obvladovalo delavsko gibanje“. (8)

Po upadu delavskega gibanja, ki svojih revolucionarnih teženj ni moglo uresničiti, in istočasni priključitvi Julijske krajine k Italiji 1920, je narodno obrambno gibanje pod vodstvom meščanskih struj oživelo. Njegova glavna zasluga je bila organizacija kulturne-prosvetne in gospodarske dejavnosti, ki sta jo vojna in okupacijski režim omrtvičila. Številna prosvetna društva, tako narodno napredne kot krščansko socialne smeri, so opravila izredno pomembno delo: dvigala so kulturno raven slovenskega prebivalstva, predvsem pa ohranjala živo narodno zavest in pripravljenost Slovencev, da se upro italijanski asimilaciji. Z zmago fašističnega režima leta 1922 je bilo narodno gibanje močno ovirano, po uvedbi fašistične diktature leta 1926 pa so bila ukinjena vsa društva, časniki in organizacije.

Raznorodovalni pritisk fašistične oblasti je naravnost terjal radikalnejši odpor. Pogumnejši iz mlade generacije so se zato oprijeli narodno revolucionarnega ilegalnega boja v okviru organizacije TIGR, katere program je bil boj proti fašizmu za nacionalno osvoboditev Slovencev in Hrvatov in priključitev Julijske krajine k Jugoslaviji.

Na Primorskem sta tako delovali dve ilegalni organizaciji. KPI s svojim revolucionarnim delavskim programom toda z neustreznimi pogledi na nacio-

nalno gibanje, omejenimi organizacijskimi možnostmi in zato omejenim vplivom in TIGR, katerega cilj je bila nacionalna osvoboditev, njegovo članstvo pa ideološko heterogeno. Organizacija TIGR se je posluževala tudi taktike individualnega terorja, katerega namen je bil opozarjati svetovno javnost na problem slovenske in hrvatske manjšine pod fašističnim režimom, ustrahovati nosilce raznorodovalne politike in vzbujati odporiško razpoloženje množic. Vodstvo KPI je bilo načelno proti takšnemu načinu boja. Med mnogimi mladimi komunisti, ki svojega revolucionarnega razpoloženja v okviru svoje stranke niso mogli izživeti, pa je žel simpatije. „Leta 1927 je ponekod prišlo do pravega bloka med ‚tigrovci‘ in komunisti... toda spričo pomanjkljive ideološke pripravljenosti (komunistov) in papirnatih strankinih navodil, ki so temeljila na parolah, ne samo, da (tigrovskemu – op.p.) gibanju, niso znali vtisniti svojega pečata, temveč so se celo prepustili njegovemu vplivu.“ (9). Drugi komunisti, predvsem starejša generacija, so narodno-revolucionarno gibanje podcenjevali ali celo zanikali obstoj narodnega vprašanja.

Do preobrata v odnosu do nacionalnega vprašanja v Komunistični partiji Italije je prišlo na III. kongresu leta 1926. Kongres je priznal zatiranim primorskim manjšinam v Italiji pravico do samoodločbe in odcepitve in jih uvrstil med nosilce revolucije. Novi pogledi so privedli do tega, da sta leta 1933 italijanska in jugoslovanska komunistična partija sprejeli skupno izjavo o narodnem vprašanju, aprila 1934 pa so tri komunistične partije, italijanska, jugoslovanska in avstrijska, podpisale znano izjavo o pravici Slovencev do samoodločbe, ki je vključevala pravico do odcepitve in združitve slovenskega naroda.

Sporazum je obvezoval italijanske komuniste, da tudi konkretno podprejo narodno gibanje zatirane manjšine. V dobi ljudske fronte, po letu 1935, je Komunistična partija Italije dala pobudo za združitev nacionalnega gibanja s komunističnim v boju proti fašizmu in vojni. Tako so se leta 1936 KPI, Komunistična zveza za Julijsko krajino (v okviru KPI) in narodno-revolucionarna organizacija Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini sporazumeli za skupen nastop. „To je bil prvi sporazum, ki ga je italijanska komunistična stranka sklenila z neko nedelavsko organizacijo“. (10) Do tega je lahko prišlo, ker je vodstvo KPI že drugače, t.j. pozitivno ocenjevalo nacionalni boj Slovencev in Hrvatov, pa tudi zato, ker je narodno-revolucionarna organizacija, posebno po letu 1930, že preraščala ozke nacionalistične okvire, s svojo propagando podpirala boj italijanskih antifašistov in vključevala v svoj program tudi socialno problematiko.

V zadnjih letih pred II. svetovno vojno so bili primorski komunisti, tudi slovenski, „uradno“ še vedno člani KPI, toda odrezani od njenega vodstva v Parizu. Med njimi se je začela uveljavljati politična linija Pinka Tomažiča, nekdanj privrženca narodnjaškega gibanja, ki se je leta 1934 vključil v komunistično partijo in si v emigraciji v Sloveniji prisvojil izkušnje jugoslovanskih komunistov. Pod njegovim vodstvom so se mladi primorski komunisti slovenske narodnosti opredelili za „odločen in nepretrgan boj proti fašizmu do osvoboditve in združitve Trsta, Primorja in ostalih delov slovenskega ozemlja v sovjetsko republiko Slovenijo; združitev vseh naprednih sil delavskega razreda v en sam blok; sodelovanje najširših slovenskih delovnih množic z italijanskim proletariatom...“ (11)

Tako izražene težnje so bile zanimive in privlačne za socialne in narodne revolucionarje, bile so rezultat dolgoletnih iskanj, da bi se narodno in razredno

gibanje povezali. Konkretni cilji, široko, med množicami zasnovano delo in revolucionarna aktivnost Tomažičeve skupine – vse to je vodilo k enotnosti slovenskega prebivalstva. V letih 1939 in 1940 je nastajala med primorskimi Slovenci protifašistična ljudska fronta, „delovna zveza med komunistično, narodno-liberalno in krščansko socialno mladino, obstajala je zveza med narodnimi revolucionarji in komunisti“. (12)

Žal je bilo delo Tomažičeve skupine v kratkem času zatrto, zato ji ni uspelo razširiti mreže somišljenikov na vse ozemlje Julijske krajine. Njen vpliv je bil omejen zlasti na Trst in Gorico.

Razmere, ki so vladale v Julijski krajini v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno, so se kazale tudi na njenem severo-vzhodnem delu, na Baškem, Cerkljanskem in Idrijskem. Kaže pa ta predel tudi nekaj posebnosti. Iz agrarnega področja je po svoji zapleteni problematiki izstopala rudarska Idrija.

CIRCHINA (Gorizia) - Pansuma.

Cerkno okoli leta 1930. Označena je hiša Tomaža Štruklja, v kateri je delal Jakob Štucin – Cvetko do februarja 1942 (hiše ni več)

Na Cerkljanskem, Baškem in Idrijskem je tudi po prvi svetovni vojni prevladoval vpliv krščansko-socialne (klerikalne) štranke. Liberalna struja se je uveljavila le med nastajajočim malim meščarstvom večjih naselij, predvsem med izobraženci; po kmečkih vaseh je imela le redke pristaše. Pod vplivom novih razmer in v skladu s politiko društva Edinost, ki je združevalo obe struji, so bile strankarske razprtije v dokajšnji meri potisnjene v ozadje. Ilustrativen je v tem pogledu dopis iz Cerkna, ki je izšel 2. decembra 1920 leta v Goriški straži in poroča o sokolski prireditvi. V njem dopisnik pravi: „Cerkno je bilo v predvojnem času glasovito vsled strupenih strankarskih bojev. Upajmo, da so ti časi za vedno minili. Pogodba v Rapalu je temeljito izpremenila duševno razpoloženje Cerkljanov.“

Smelo trdimo, da 11. november t.l. pomenja novo orientacijo v njihovem življenju. Ta večer si videl skupno v vselem bratskem razpoloženju vse udeležnike brez ozira na prejšnjo strankarsko pripadnost. Pozabljeni so bili prejšnji boji, vse razprtije, na srcu je bila vsem edino le bodočnost naroda. Tako bodi za vedno! A ne samo v Cerknem, marveč v celem obsedenem ozemlju, pri vseh narodnih društvih brez ozira na stranke. Pokažimo rojakom onkraj črte, kaj je pravo rodoljublje. Bodimo mi za vzgled njim, ki se v najusodepolnejših trenutkih koljejo med seboj, bolj kot najhujši sovražniki.

„Sokolu“ pa to priporočilo! Pred vojsko je veljal –Sokol– kot nekako bojno društvo politične stranke. Ali po pravici ali po krivici, nočemo razmotrivati. A v današnjih težjih časih se zavedaj „Sokol“, da moraš biti edino le narodno društvo, brez ozira na stranke! Razprosti svoje mogoče kreljuti, zbiraj pod njimi vse moči naroda, ter jih privedi v večno kraljestvo svobode.“

Val socialističnih idej je v letih 1920 in 1921 prodril tudi na Cerkljansko, ki pred prvo svetovno vojno organiziranega delavskega gibanja ni poznalo. Komunistično glasilo „Delo“ je dne 27. 2. 1920 prineslo novico iz Idrije, da je bila prva številka v hipu razprodana, ne le v Idriji, tudi v Sp. Idriji, Otaležu, Lazcu, Plužnjah in Cerknem. „Lep dokaz“, pravi dopisnik, „kako željno je ljudstvo pričakovalo slovenskega socialističnega lista“. Marca istega leta so iz Cerkna poročali, da je v komunistični stranki osemdeset članov, maja pa so navedli šestdeset članov (13).

Člani komunistične sekcije v Cerknem leta 1920

V marcu 1920 so skušali ustanoviti komunistično sekcijo tudi v Plužnjah. Toda na zaupniški sestanek „so prišli ... zastopniki italijanske svobode, karabinerji, zastražili vrata in nas vse popisali ...“ (14)

Socialistična misel, nejasna še tedanjim pripadnikom, v kratkem obdobju do zmage fašizma na tem območju ni mogla pognati korenin. Nekoliko močnejši in trajnejši je bil njen vpliv v Baški grapi in na Šentviškogorski planoti, kjer se je močno poznalo delo Jožeta Srebrniča. Tako je na parlamentarnih volitvah leta 1924 v tolminskem okraju komunistična lista dobila 834 glasov (slovanska pa 4.525) in je v primerjavi z letom 1921 njen vpliv porastel (leta 1921 so kumunisti dobili 423 glasov) (15).

Po drugi strani se je v letih od 1920 do 1926 tudi na Cerkljanskem, Baškem in Idrijskem močno razbohotilo društveno življenje pod vodstvom meščanskih struj.

Po zmagi fašistične diktature in prepovedi vsakršnega političnega in kulturnega udejstvovanja leta 1926 se je tudi tu narodno in kulturno delovanje umaknilo v ilegalno. Javno so lahko nastopali samo še pevski zbori v cerkvah. Kljub zatiranju ali prav zaradi tega je nacionalna in protifašistična zavest ostala močna. Kmečki živeli je že po svojem načinu življenja zakoreninjen v domačem jeziku in običajih, res pa je tudi, da so slovenske gospodarske in strokovne organizacije, politične stranke in prosvetna društva to zavest načrtno gojile. Vpliv njihovega dela se je ohranil tudi v obdobju fašistične diktature. Fašistične oblasti in organizacije ter fašistična vzgoja v šolah ga niso mogle izbrisati. Pomemben je bil tudi delež uglednih narodno zavednih posameznikov, ki so vztrajali v domačem kraju in s svojim obnašanjem krepili moralno hrbtnico naroda.

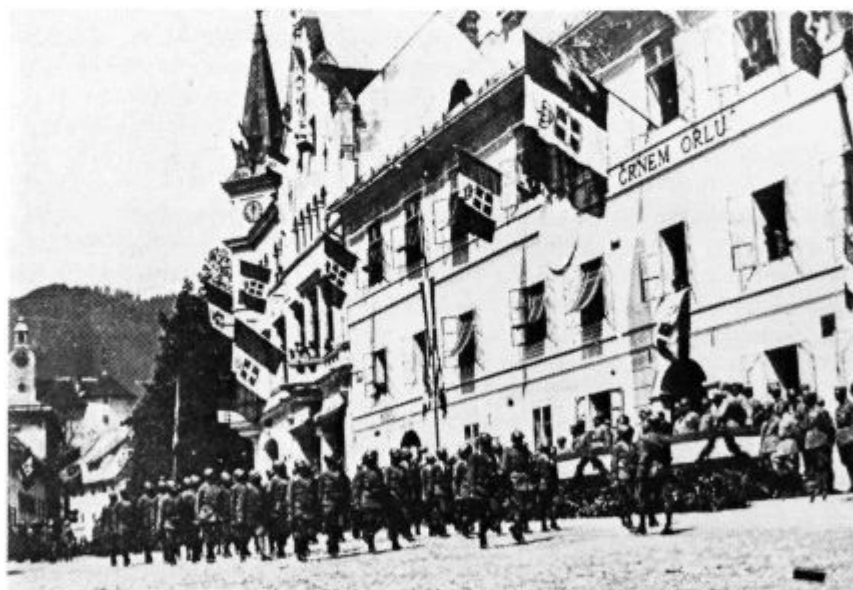
Ilegalni pevski zbor, ki ga je vodil Viktor Lipužič, na izletu v Šebreljah. V Cerknem je v času fašizma na skrivaj poučeval petje Gabrijel Peterneš, ki je bil kot antifašist že junija 1940 aretiran.

V obdobju fašistične diktature po letu 1925 je bilo komunistično gibanje na tem območju povsem zatrto. Edina organizacija, ki je tu aktivno ilegalno delovala, je bila zato organizacija TIGR. Člani „tigrovskih“ trojk so poleg obveščevalnih nalog opravljali pomembno delo: vzdrževali so ilegalne kanale

prek meje, po katerih so se v Jugoslavijo umikali politični begunci – antifašisti obeh narodnosti, iz Jugoslavije pa prinašali slovenske knjige, „tigrovske“ propagandno literaturo in propagandno gradivo Kumunistične partije Italije. Organizacijsko so bili povezani z vodstvom organizacije TIGR v Gorici, od koder so prav tako dobivali knjige ter jih razdeljevali svojim zaupnikom po vaseh (16). Za člane organizacije TIGR na Cerkljanskem, kjer je to proučeno, velja, da so se v letu 1941 in 1942 vsi, ki se niso izselili ali bili tedaj v zaporu oz. konfinaciji, prvi ali med prvimi vključili v OF (17).

Poseben primer je na severo-vzhodnem delu Primorske predstavljala rudarska Idrija. V obdobju od leta 1918 do 1926 in tudi kasneje, je bil politični in gospodarski položaj v Idriji zelo zapleten ter zasluži posebno obravnavo. Naj navedemo le nekaj značilnosti.

Pred prvo svetovno vojno je bila Idrija trdnjava socialne demokracije, ki je s svojo dejavnostjo segala v vse pore mestnega življenja. Socialno-demokratsko vodstvo je že tedaj zašlo v oportunistične vode, zlasti po zmagi na občinskih volitvah leta 1911. Izredno zaostren socialni položaj, ki ga je povzročila vojna, pa je terjal odločen nastop. Idrijski rudarji so dvakrat stavkali že med vojno, prvič od 19. do 23. aprila in drugič od 7. do 11. julija 1918. Nastopli so proti militarizaciji rudarjev in zahtevali izboljšanje obupnih življenjskih razmer. Zadnjo stavko je vodil Franc Vidmar (18).

Vojaška parada po prihodu italijanske vojske v Idrijo leta 1918

V obdobju italijanske okupacije, od leta 1918 do priključitve Primorske k Italiji leta 1921, ni bilo jasno, kateri državi bo Idrija pripadala. Politično in gospodarsko življenje tega obdobja je potekalo v znamenju te negotovosti. Po letu 1920 pa so se vse tri politične stranke – socialistična, krščansko socialna in liberalna z veliko vnemo lotile političnega, kulturno prosvetnega in telesno

vzgojnega dela. Italijanska oblast je že takoj po okupaciji vodila do delavstva drugačno politiko kot do meščanstva. Meščane je skušala pritegniti, z delavstvom pa so takoj izbruhnili spori. Že 29. novembra 1918 so rudarji demonstrirali in zahtevali 40 % povišanje draginskih doklad in 70 % vojno odškodnino. (19)

Socialno demokratski voditelji v novih razmerah niso več obvladali položaja. Začasno je delavsko gibanje zašlo v krizo. Izraz te negotovosti je bila struja nevtralecev, ki se je po vzdevu voditelja Ivana Eržena – Fula imenovala „fulovstvo“. Fulovci so trdili, da socialna demokracija nič ne dela in ni zanič, da noben politični program ni nič vreden, da se je treba odreči političnemu boju in skušati v sodelovanju z oblastjo doseči boljše življenjske pogoje.

Takšna „načela“ se med rudarji seveda niso mogla obdržati, še manj pa široko zasidrati. Že v letu 1919 so se najnaprednejši delavci zbirali okoli Ivana Krašna. Pridružil se jim je Franc Vidmar, ki je užival med delavci velik ugled. Nova, napredna skupina je sprejela program III. internacionale in se postopoma uveljavila. V Idrijo je tedaj prihajal Ivan Regent, časopis Delo je prejelo kar 500 naročnikov. Po kongresu v Livornu se je tudi v Idriji ustanovila komunistična sekcija, ki je med delavci dobila vodilno vlogo. Nekdanji socialno demokratski voditelji so ostali osamljeni in so se zato umaknili iz političnega življenja. Ker so trdili, da niso niti za II., niti za III. internacionalo, so jim nasprotniki prilepili oznako „dva in pol“. (20)

Idrijska komunistična sekcija se je zelo aktivno vključevala v razredno politični boj KPI, oz. komunistične federacije za Julijsko krajino. Pojavile pa so se v njenih vrstah tudi separatistične težnje. To se je pokazalo ob volitvah v poslansko zbornico leta 1921. Komunisti v Julijski krajini, kakor v Italiji nasploh, si v odnosu do volitev niso bili edini. Skrajna leвица, ki je bila med slovenskimi komunisti v Julijski krajini močno zastopana, je bila proti udeležbi komunistov na volitvah, češ da bi že sama udeležba pomenila sodelovanje z meščanskimi ustanovami in pristajanje na kapitalistični sistem. Toda prevladala je struja, ki je zagovarjala udeležbo v volilnem boju, kar je bilo tudi v skladu z mnenjem III. internacionale. Vse komunistične sekcije v Italiji so se disciplinirano podredile in tudi udeležile volitev, razen sekcije v Idriji. Kot partijski delavec je tedaj v Idriji deloval skrajni privrženec astenzionistične struje Drago Godina, ki je „s svojimi konfuznimi idejami vplival na sicer zveste in disciplinirane idrijske komuniste“ (21). Tako je idrijska sekcija v posebnem proglasu z dne 14. maja 1921 izjavila, da sicer priznava III. internacionalo, da pa „ne odobruje dosedanje politike italijanske komunistične stranke in odklanja vsako odgovornost za sklep centralnega vodstva v Milanu in deželnega v Trstu, da se mora stranka udeležiti predstoječih volitev v rimski parlament . . . ter v znak protesta izstopa iz italijanske komunistične stranke in se vzdrži volitev v rimski parlament“. Komunistična lista je dobila tedaj v idrijskem okraju samo 95 glasov. Okoli 600 rudarjev se volitev ni udeležilo, drugi pa so glasovali za slovensko narodno stranko. „Kdo je napravil to sramoto Idriji, ki je bila že od nekdaj postojanka socialistične stranke in ki je bilo edino mesto na Slovenskem, katero je imelo socialističnega župana, in sramoto svoji lastni strani?“ se sprašuje dopisnik v –Proletarcu–, „ . . . to je ta gospod Godina, ki nemoteno zastuplja proletarski čut idrijskega delavstva“. (22)

Zaradi nediscipline so bili idrijski komunisti izključeni iz KPI, toda le za teden dni. Godini je „Proletarec“ naprtil tudi krivdo za finančno krizo Občnega konzumnega društva („kateremu preti boben“) in ga obtožil, da „ni izdal samo

svoje lastne stranke, marveč izdaja tudi koristi idrijskega delavstva . . . (23) Zaradi „težkih disciplinarnih prestopkov“ je izvršilni odbor KPI Godino izključil iz stranke. (24)

Mnogo boljši uspeh so dosegli komunisti v Idriji na občinskih volitvah 15. januarja 1922. Lista združene komunistične in socialne stranke, za katero so glasovali, je prejela 515 glasov proti 526 skupne liste liberalcev in klerikalcev, združenih v društvo Edinost (25). Na moč komunistične struje so pozitivno vplivali pogosti obiski Ivana Regenta in delo ing. Gustinčiča, ki je leta 1922 saniral Konzumno društvo. Vpliv komunistične stranke je do leta 1924 tudi v Idriji naraščal. Na parlamentarnih volitvah 1924 so v idrijskem okraju komunisti dobili 823 glasov (slovenska lista pa 1276) in tako dosegli „med najvišjimi ali celo najvišji odstotek v državi.“ V sami Idriji je zanje glasovalo kar 51 % volilcev, kot v nobenem drugem mestu v Italiji. (26) Že prve teroristične nastope fašistov, posebno pa zmago fašističnega režima, so tudi v Idriji najprej občutili komunisti. Njihov boj proti fašizmu je bil oster in nepomirljiv, izhodišče pa razrednega značaja. Ing. Gustinčič je moral emigrirati že leta 1923. Upravo Konzumnega društva je prevzel Alojz Hreščak, eden izmed vodilnih osebnosti delavskega gibanja na Primorskem. Poleg Hreščaka sta se v obdobju fašističnega vzpona kot delavska voditelja močno izpostavljala Franc Vidmar in Ivan Krašna. Zadnji je postal občinski odbornik in voditelj komunistične opozicije. Nastopal je izredno ostro. Prepričan je bil, da se bodo komunisti v najkrajšem času z orožjem uprli fašizmu in je v letih 1924 – 26 pozival rudarje k zbiranju orožja in eksploziva.

Svoj zadnji boj s fašistično oblastjo so komunisti bili ob vprašanju sindikata. Morali so kloniti. Na svojem zadnjem občnem zboru, dne 25. decembra 1925, se je federacija rudarjev in gozdarjev v Idriji pod pritiskom oblasti izrekla za likvidacijo in sklenila, da se članstvo vključi v fašistični sindikat. Na tem zboru je Franc Vidmar „v jedrnatih besedah pozval člane, da ostanemo, čeprav gremo v nasprotni tabor, vedno v svojih srcih zvesti proletarskim načelom in da vedno delujemo za skupnost“. (27) Po razpustu komunistične stranke in sindikata so se izselili tudi Franc Vidmar, Ivan Krašna in Alojz Hreščak.

Pomembno vlogo so v življenju mesta imele tudi meščanske stranke in njihove kulturno prosvetne in telesno vzgojne organizacije, ki so se obdržale nekoliko dlje. V novi situaciji so se osti med klerikalno in liberalno strujo zabrisale, nepomirljivo pa je bilo vsa prva leta po prvi svetovni vojni nasprotje med komunistično in meščanskimi strankami, ki so imele svoje pristaše tudi med rudarji. V prosvetnem življenju se je to kazalo v močni „konkurenci“ med delavskim ljudskim odrom in društvu meščanske smeri.

Zmaga fašizma je posegla tudi v te odnose. Politično in sindikalno gibanje rudarjev je bilo zatrto, poteptane so bile že za časa Avstrije priborjene delavske in narodnostne pravice. Poglavitni eksponenti političnega življenja so morali v izgnanstvo. Po letu 1926 je bila prepovedana tudi vsakršna društvena dejavnost katerekoli „barve“. Vse to, pa tudi fašistična raznarodovalna politika v šolah in v javnem življenju nasploh, je povzročilo, da so tudi v Idriji sicer močno zakoreninjena strankarska nasprotja postopoma izgubljala na ostrini. Prekrilo jih je splošno antifašistično in narodno razpoloženje: „v odporu do okupatorja se je med ljudstvom vedno bolj kovala enotnost“. (28) Prikrita „strankarska dediščina“ pa se je v mestu vendarle mnogo bolj ohranila kot na podeželju.

Za obdobje fašistične diktature po letu 1926 velja mišljenje, da v Idriji komunistična organizacija ni več delovala niti ilegalno. Janez Pirc je v svojih spominih na komunistično sekcijo zapisal: „V letu 1926 je bilo naše delovanje usmerjeno v študij in zbiranje prispevkov za pomoč emigrantom ter v razna organizacijska vprašanja. Tedaj sta morala voditelja Hreščak in Vidmar zapustiti Idrijo ter se zateči v Jugoslavijo. Vodstvo sekcije KP je prevzel Lovro Kavčič do leta 1930. Ko se je nadzorstvo nad delovanjem komunistične partije poostriilo, je Kavčič delovanje pasiviziral. Ostali smo brez vodstva in povezave.“ (29)

Fašistično zborovanje v Idriji. Sedanji trg maršala Tita se je imenoval „Piazza Vittorio Emanuele III.“ V prizidku stavbe št. 3 je bil sedež občinskega vodstva fašistične stranke.

Razlog za takšno stanje je bil gotovo tudi hud pritisk fašističnih oblasti na rudarje, ki so bili življenjsko vezani na zaposlitev v rudniku. Ta pritisk se je še zaostрил v letih svetovne gospodarske krize, ki je močno prizadela tudi rudnik. Od leta 1928 do leta 1936 je število pri rudniku zaposlenih delavcev padlo od 962 na 594. Mnogi brezposelni so se izselili v Jugoslavijo in se ponovno vrnili, ker tudi tam niso našli zaposlitve.

Kako je fašistična oblast ocenjevala in skušala izkoristiti izseljevanje rudarjev, je nazorno zabeleženo v dopisu vodstva fašistične stranke v Idriji avgusta 1931: „V Idriji smo že nekaj dni priča povratku rudarjev, ki so se bili po odpustu iz rudnika ilegalno izselili v Jugoslavijo, v prepričanju, da bodo tam naleteli na zemeljski raj. Žal, vsi ti ljudje niso našli med brati prek meje vseh tistih prelepih darov, ki jih je Gospod dal na voljo našim prednikom, obratno, naleteli so na takšne in toliške težave in stiske, da so se odločili za povratek v Italijo, čeprav vedo, da jih za storjeni prekršek čaka obsodba na več mesecev takega ali drugačnega zavora. Čeprav je res, da ti povratniki mirijo vrole duhove, jasnijo možgane in odpirajo oči mnogim tukajšnjim osebam, je tudi res, da ovirajo naša prizadevanja; s svojo prisotnostjo večajo število brezposelnih, tako da nam skorajda ni mogoče prazniti stanovanj in preskrbeti prostor

italijanskemu elementu, katerega pomanjkanje čutimo in ki bi ga bilo treba importirati.

Res je, da je Kr(aljevi) rudnik z odpusti močno prizadel slovansko prebivalstvo tega območja in resno omajal njegovo strnjenoost, toda če ne bomo vztrajali, če ne bomo intenzivno nadaljevali po začrtani poti, se bo prav kmalu povrnilo prvotno („normalno“) stanje in ne bomo dosegli drugega kot to, da prisilimo k bedi nekaj družin samo, ker so slovanske in s tem sprožimo ostrejši odpor celotnega okolja. Če hočemo tu živeti v miru, moramo biti pravi in edini gospodarji. To pomeni, da moramo imeti v rokah vso trgovino, banke, vse gospodarske organizme in vse rudniško vodstveno in nadzorno osebje. Dokler tega ne dosežemo, bomo le mnogo govorili, dosegli pa nič več kot le delno italijansko penetracijo v množico domorodcev. (Podpisan: politični sekretar Plinio Mutto Accordi)“ (30)

Udeležba na fašističnih zborovanjih („adunate“) je bila za rudarje obvezna. Zbrati so se morali pred jaški, v katerih so delali; udeležbo so preverili po seznamu zaposlenih. Od tam so morali oditi na trg.

Obdobje od leta 1930 dalje v Idriji še zdaleč ni raziskano. Znano je, da je kakor drugam na Primorskem, tudi v Idrijo prihajala po ilegalnih kanalih iz Jugoslavije slovenska antifašistična literatura, knjige, časopisi. Edino doslej objavljeno pričevanje o kaki ilegalni organizaciji, so spomini Ljubomirja Kolerja: Delo partijske mladine med obema vojnama (31). Iz njih je razvidno, da je maloštevilna skupina mladih delovala tedaj dejansko po sistemu organizacije TIGR. Vse njene akcije so namreč sorodne z akcijami „tigrovcv“ drugod na Primorskem. To so bile sabotaže, obveščevalna dejavnost in prenašanje literature ter municije prek meje.

Delo in vpliv Pinka Tomažiča v letih 1939 in 1940 v odročne hribovske predele na Baško, Cerkljansko in Idrijsko ni segel, niti ne v samo Idrijo. Njegov program je ostal neznan zato, ker na tem območju tedaj ni bilo organiziranih

komunistov. Tisti, ki so po prepričanju to ostali, so bili, razen redkih izjem (32) z organizacijo nepovezani.

Vsa dejavnost na Primorskem v dvajsetletju po prvi svetovni vojni, od izrazito narodne obrambne do komunistične, je bila v bistvu antifašistična in je pripravljala tla za narodnoosvobodilni boj, ki se je razvil med vojno. Toda vodstveni kadri vseh struj so tudi v zadnjih letih pred vojno po vrsti padali v roke policije. Med vojno so se politične razmere zaostrile. Že v letu 1940 je policija evidentirala in poostreno nadzirala, zaprla ali konfinirala vse najbolj sumljive, potencialno škodljive osebe, ki bi bile lahko državni v vojnem stanju nevarne. Tako je bilo postopno aretiranih okoli 300 Slovencev, 60 od teh pa postavljenih v decembru 1941 pred sodišče. Konfinirani in zaprti, na smrt obsojeni in ustreljeni so bili ljudje, ki bi bili lahko med NOB odigrali nadvse pomembno vlogo.

II.

Osvobodilni boj med vojno je bil za primorske Slovence logično nadaljevanje dotedanjega boja, seveda na drugačni ravni, z drugimi metodami in v drugačnih okoliščinah. Razvijal se je pod vodstvom Komunistične partije Slovenije, v skladu z programom Osvobodilne fronte, ki je vključeval boj za Združeno Slovenijo. Iz že navedenih razlogov pa je v letu 1941 in 1942 Primorski manjkala organizirana in zavestna subjektivna sila, kakršna je bila v Jugoslaviji KPJ. Za organizacijo Osvobodilne fronte in množičnega oboroženega upora je bilo potrebno, da KPS usmeri na Primorsko svoj partijski kader.

V komuniqueju iz novembra 1941 je centralni komite KPS – sklicujoč se na tristranskarško izjavo KP Jugoslavije, Italije in Avstrije iz leta 1934, ki se je izrekla za osvoboditev in združitve vseh Slovencev – izjavil, da se je po zlomu Jugoslavije in še pred napadom Nemčije na Sovjetsko Zvezo, kompetenca KPS kot sestavnega dela KPJ razširila na primorsko in koroško ozemlje. (33) Da ne bi prišlo do nesporazumov, se je CK KPS o tem dogovarjal s predstavnikom vodstva KPI Umberto Massolom – Quintom (tedaj je bil v Ljubljani); za stališče centralnega komiteja KPS do Slovenskega primorja ni pokazal pravega razumevanja. Medtem je kominterna (Dimitrov) podprla stališče KPS in je menila, da je ustanavljanje celic KPS na področju, kjer žive Slovenci in Hrvati „v Istri, Trstu in drugje“, ne le potrebno, temveč neobhodno, centralni komite KPJ pa je dne 1. januarja 1942 priporočil vodstvu slovenskih komunistov, naj posveti izgradnji partije na Primorskem vso pozornost, ker bo to koristilo tudi Komunistični partiji Italije in je izredno pomembno za bodoči razvoj dogodkov na tem območju (34).

Organizacija osvobodilnega boja na Primorskem – v okviru italijanske države – je zahtevala predane in uporne ljudi, prekaljene in izkušene revolucionarje. Vodstvo OF in CK KPS sta jih našla med primorskimi emigranti, ki so bili navezani na rojstno deželo in za to vlogo še posebej poklicani. Na Primorsko so prišli pripravljeni, saj so imeli za seboj trdo šolo.

Ni namen tega sestavka obravnavati široko in zapleteno problematiko primorske emigracije, ki zasluži posebno pozornost. Dotaknili se je bomo le

bežno, da bo vsaj deloma jasno, kako so življenjske izkušnje in revolucionarni boj razvili v ljudeh sposobnosti in voljo za težke in odgovorne naloge, ki so jih opravljali med NOB.

V Jugoslavijo je iz Primorske med prvo in drugo svetovno vojno emigriralo okoli 70.000 ljudi (od približno 100.000 vseh izseljencev). Med njimi so bili izrazito politični izseljenci, vodilni kadri vseh političnih struj, ki so bežali pred aretacijo. Mnogo je bilo izobražencev, delavcev in kmečke mladine, ki so morali zapustiti svoje domove zaradi svojega nacionalnega in antifašističnega prepričanja ali pa zato, ker Italija zanje ni imela ne dela ne kruha; največkrat je šlo za oba razloga. Za nekatere je emigracija pomenila edini izhod, po večini pa so računali, da si bodo izboljšali ekonomski položaj in zaživel normalno, svobodno življenje v državi, ki so jo imeli za svojo domovino. Izseljevanje Slovencev je bilo toliko bolj tragično, ker je pomenilo „vodo na mlin“ raznorodovalnim težnjam fašistične oblasti.

Jugoslavijo so pretresla huda nacionalna in socialna nasprotja. Zatreli jih je skušala z vedno ostrejšim političnim pritiskom. Primorski izseljenci so se znašli v težkem in zapletenem položaju. Politično so bili največkrat nezaželeni. Meščanske politične stranke in oblast za njihove probleme niso imele dovolj poslušna. V državi je vladala brezposelnost; prihod brezposelnih Primorcev je torej vznemirjal tudi delavski in kmečki sloj. Zaradi svojega poudarjenega nacionalnega čuta je del izseljencev podpiral „nacionalistično“ usmerjene (unitaristične) režime, ki naj bi „ohranili Jugoslavijo“ in postal, tudi iz ekonomskih razlogov, objekt manipulacije režimskih politikov. Zaposlovali so jih pri policiji ali v drugih nepopularnih službah. Drugi so spoznali, da je Jugoslavija vse prej kot idealna domovina in da izvira fašizem iz korenin kapitalizma samega. Na osnovi tega spoznanja se je precejšen del primorskih izseljencev pridružil levičarskim strujam; mnogi od teh so se vključili v delavsko gibanje, ki ga je vodila KPJ; pridobivali so si tako izkušnje in zavestno disciplino, ki jo ilegalni boj zahteva.

Tako so dozorevali predvsem mladi izseljenci iz kmečkih in meščanskih okolij, študenti in izobraženci, ki so v Jugoslavijo odšli nacionalno zavedni, ideološko pa še neopredeljeni. Mnogo laže so se vključili v delavsko gibanje tisti, ki so bili že na Primorskem pristaši ali celo člani KPI.

Kot izsek iz te problematike naj navedemo pričevanje Danile Gril in Albina Kovača, ki sta o položaju primorskih izseljencev pripovedovala iz lastnih izkušenj.

Danila Gril: (po njeni skrajšani pripovedi):

V Kranju so se Primorci zbirali v društvu „Zarja“ (35). Ustanovljeno je bilo leta 1929, najprej iz potrebe po medsebojni pomoči. Politični in ekonomski izseljenci so se znašli v zelo težkem položaju: bili so brez dela, v razmerah šestojanuarske diktature in tudi kasneje politično nezaželeni. Državljanstva si niso mogli pridobiti. Ko so se prijavili, so dobili le dovoljenje za začasno bivanje, ki je bilo hkrati tudi dovoljenje za zaposlitev. Obnavljati so ga morali vsako leto. Ker je bilo v industriji delovne sile dovolj, tudi glede na splošno gospodarsko krizo in pritisk kmečkega življa, so pri zaposlitvi bili zadnji na vrsti; brezposelni domačini, ki so bili sami v težkem položaju, so jim očitali, da jim odžirajo kruh. Pri zaposlovanju je imela pomembno vlogo tudi korupcija

(podkupovanje). Imeli niso nič, zato ničesar niso mogli dati. Kadar so se prebili do zaposlitve v tovarni, se je njihov položaj izboljšal. Delavci so jih medse sprejeli. Hudo razočaranje so doživeli pripadniki organizacije TIGR. Ko so prišli prek meje, niso bili deležni nobene pomoči, ne moralne ne materialne.

V Kranju so se primorski emigranti zbirali predvsem pri dveh družinah, pri katerih so nekateri tudi stanovali. To sta bili družini Krašna iz Idrije na Primskovem in Grilova na Kalvariji (Stražišče). Pri Grilovih so v majhni sobi stanovali štirje (domači so jim naredili lesene pogače).

Ni bilo redko, da je tisti, ki je imel zaposlitev hranil druge, ki so bili brez zaslužka. Primorski izseljenci so pogosto organizirali izlete v naravo, ki so se večkrat razvili v politične manifestacije. Imeli so svoj, po vsej Gorenjski znan pevski zbor. Zgodilo se je tudi – pravi Danila Grilova – da so za nekaj časa dobili prostore za društveno dejavnost v Narodnem domu.

V Jugoslavijo so prihajali po večini ideološko še neopredeljeni, čeprav antifašisti. V njihovi zavesti je bila vselej prisotna misel na boj primorskih Slovencev proti raznorodovanju. Leta 1931 so s prostovoljnimi delom in denarnimi prispevki iz svojih skromnih dohodkov postavili v Prešernovem parku spomenik Gortanu in bazoviškim žrtvam. To je bil, pravi Grilova, prvi spomenik padlim antifašistom, postavljen v Jugoslaviji.

Skrajno razočarani nad situacijo v Jugoslaviji, so se emigranti začeli razredno opredeljevati. V Kranju ni bilo primera, da bi kdo pristopil k skrajno desno usmerjenim političnim strujam. Med izdajalce je med vojno začel eden.

Pozdravna razglednica iz leta 1939, odposlana iz koč na Veliki Poljani in naslovljena Ivanu Tomincu v Stražišču pri Kranju. Na njej so med drugimi podpisani izseljenci Albina Mikuz (por. Troha), Jakob Platiše in Jakob Stucin.

Vedno pomembnejšo politično vlogo je imelo med izseljenci društvo Zarja. Ker je bilo nekajkrat prepovedano, se je večkrat preimenovalo, nekaj časa se je imenovalo Sloga. Vanj je bila vključena ogromna večina izseljencev, tudi cele družine. V stavki tekstilcev leta 1936 je sodelovala večina članov društva, mnogi kot člani stavkovnih odborov. Po tej stavki jih je veliko ostalo brez zaposlitve.

Leta 1941 so se emigranti na poziv KPS priglasili kot prostovoljci v jugoslovansko vojsko. Po zlomu Jugoslavije so se v letu 1941 množično vključili v OF.

Albin Kovač (po njegovi skrajšani pripovedi):

V Jugoslavijo je odšel ilegalno iz Baške grape čez Črno prst in Bohinj. V kratkem času je tedaj emigriralo okoli 150 mladih fantov. To je bilo v letih 1926–1927, ko je fašistični fežim postal totalitaren in je raznorodovalno politiko zaostрил tudi na ekonomskem področju. Po prihodu v Jugoslavijo so živeli v skrajni bedi.

Ob njihovem prihodu v Jugoslavijo je bila Orjuna edina organizacija, ki se je zanje zanimala in jih vabila v svoje vrste. Že po drugem ali tretjem sestanku z orjunaši mu je bilo jasno, da je ta organizacija fašistična in se zato vabilom ni več odzval. Do podobnega spoznanja so postopoma prihajali tudi ostali emigranti. Nekateri so šli v službo k policiji. Tisti, ki so dobili zaposlitev v tovarnah, so se začeli povezovati z naprednimi organizacijami, predvsem tam, kjer je bila v tovarni že organizacija KPJ.

Taka opredelitev mnogih emigrantov (skrajno leva ali skrajno desna) je bila tudi posledica njihovega posebnega položaja: „Čprav se je situacija okrog leta 1935–36, po končani gospodarski krizi, nekoliko izboljšala, smo emigranti vedno živeli ‚na dnu‘,“ pravi Albin Kovač. „Dokler sem živel v Jugoslaviji, sem bil vedno tretiran kot emigrant. To je bila posebna taktika policije. Emigrantski status priseljencev ji je bil po volji, saj je lahko vsakogar, ki se je pregrešil, spodila nazaj na Primorsko. Državljanstvo si je bilo možno pridobiti le tako, da si stalno deset let živel v eni občini. To je bilo za izseljence skorajda nemogoče, saj je zaradi brezposelnosti moral iskati službo zdaj v enem, zdaj v drugem kraju. Jugoslovansko državljanstvo sem si pridobil šele med NOB, ko sem se boril za priključitev Primorske k Jugoslaviji.“ (36)

Kako so komunisti, člani KPJ, gledali na primorske emigrante in na nacionalno vprašanje, ki je bilo za Primorce nadvse pomembno, kako so ocenjevali organizacijo TIGR v 30.-tih letih nam pove tudi izjava Rudolfa Ganzitija. V svojih spominih na predvojno politično delovanje Jakoba Platiše pravi takole: „Tovariš Tomo Brejc in Jože Primožič navajata, da je bil Jaka Platiše prej pripadnik organizacije TIGR. To je mogoče. Od 1931. leta sem organizirano politično delal med gradbenimi delavci v Ljubljani. Pri tem delu sem večkrat naletel na delavce iz Primorske, ki so sprva hvalili organizacijo TIGR, češ da se bori proti fašizmu in Italijanom. Že prej, nekako leta 1928–1929, ko sem prišel v stik s širšim številom delavcev iz Primorske, sem imel občutek, da so bili ti ljudje v Ljubljani v svojih težnjah po borbi proti fašizmu in Italijanom osamljeni.

Ljubljanska javnost in tudi sindikati so bili takrat premalo osveščeni v narodnostnih vprašanjih in niso dovolj resno jemali nevarnosti fašizma. Mislim, da je bil v tem vzrok, da so nekateri Primorci videli v organizaciji TIGR borca proti fašizmu, morda celo rešitelja.

Ko so mladi komunisti, na čelu sta bila Edvard Kardelj in Boris Kidrič, vodstvo KP Slovenije obnovili z mladimi močmi, je partija sprejela v svoj program, da povede široke množice v borbo proti tiraniji v Jugoslaviji in fašizmu kakršnekoli vrste; program je poudarjal tudi nujnost reševanja narodnostnih vprašanj. S tem programom se je strinjal tudi tov. Tito, ko je prišel iz zapora.

Kolikor bolj nam je uspelo širiti to načelo partije med množicami, posebno po letu 1936, toliko bolj so med Primorci kopnele simpatije do organizacije TIGR. Napredne zgodovinske odločitve v usodnih dneh po letu 1941 in do konca vojne pričajo, da so osvojili napotila partije za razreševanje svojih življenjsko tako važnih zadev kot je (narodna) svoboda. V tem težkem boju je vsak prispeval po svojih sposobnostih in možnostih, iz njih so nastajali mali in veliki junaki." (37)

Veliko delo med primorskimi emigranti je opravil Tomo Brejc, ki se je maja 1931 preselil iz Avstrije v Ljubljano. Poiskal je primorske rojake in jih začel usmerjati v sindikate, ki so jih vodili komunisti. Pojasnjeval jim je, kaj je nacionalizem in kam se morajo politično usmerjati. „Odpiral nam je oči“, je rekel Kovač: Življenje v emigraciji je bilo za velik del Primorcev torej trda šola. (38) Iz nje so izšli tisti aktivisti ali borci, ki so v letih 1941 in 1942 ustvarili prva jedra organizacije OF in predstavljali prvi zametek partizanske vojske na Primorskem. V osvobodilno gibanje se je v letih 1941 in 1942 vključila večina primorskih izseljencev, ne glede na ideološko opredeljenost. Glavno vodilo jim je bila nacionalna zavest in antifašizem. Jedro prvih borcev in aktivistov, ki jih je vodstvo OF v letu 1941 in 1942 poslalo na Primorsko, pa so predstavljali komunisti.

III.

Pomanjkanje vodstvenega kadra je bila le ena izmed ovir za ostvareitev in hitrejši razvoj Osvobodilne fronte in partizanske vojske na Primorskem v obdobju pred kapitulacijo Italije. Druga ovira je bilo dejstvo, da so bile fašistične oblasti na ozemlju Julijske krajine mnogo bolj občutljive za vsak pojav antifašizma in nacionalnega odpora. Dvajset let so z vsemi sredstvi zaman poskušali poitalijančiti to ozemlje. Ob pripravah za napad na Jugoslavijo so se fašistični oblastniki zavedeli, da nimajo docela zavarovanega hrbta.

Aretacije v letu 1940 in drugi tržaški proces decembra 1941 je bil višek dvajsetletnega policijskega terorja in obenem začetek poostrenih ukrepov, ki so sledili v letih 1942 in 1943, da bi v kali zatrle osvobodilno gibanje na primorskih tleh.

Ilustrativna je izjava Edvarda Kardelja, ki je 25. julija 1942 Ivanu Ribarju – Loli med drugim dejal: „H koncu še nekaj o položaju na Primorskem. Italijanski teror je tam še strašnejši kot tukaj. Sploh se opaža, da so Italijani toliko vztrajnejši, kolikor bliže je vse to Italiji. V Ljubljanski pokrajini so mnogo bolj vztrajni kot v Bosni in na Hrvaškem, na Primorskem pa so še mnogo besnejši kot tukaj. Tam imamo kakih 100 borcev, od teh se je zdaj ena četa vrnila sem, da se odpočije. Razmere so tam izredno težavne, čeprav je tudi tam ljudstvo s partizani. Italijanski vojaki so skoro v vsaki vasi. Z malimi skupinami se torej ne more dosti opraviti. Zato smo sklenili, da pošljemo tjakaj večjo pomoč,

podobno kakor na Gorenjskem, brž ko se rešimo pritiska sedanje ofenzive . . . (39).“

Ob meji so bile fašistične oblasti posebej pozorne; sprva zaradi bojazni, da bi se vpliv osvobodilnega gibanja iz Ljubljanske pokrajine in Gorenjske razširil na Primorsko, kasneje pa – ko so osvobodilno gibanje tu že občutili – so se bali okrepite partizanskih čet. Tako je bila junija 1942, po navodilih XXIII. armadnega korpusa italijanske vojske Primorska razdeljena na tri pasove. Prvi, strogo obmejni pas, je bil dodeljen graničarskim oddelkom (GaF – Guardia alla Frontiera – obmejna straža – op. p.); naslednji je bil pod nazdomom dveh divizij.

V obeh je od tedaj dalje veljal vojaški režim. Vojska je lahko ukrepala brez predhodnega dogovora s civilno oblastjo. V tretjem pasu, to je v zahodnem delu Primorske, so vojaške enote intervenirale po potrebi in na zahtevo civilnih oblasti. (40). Na uvedbo vojaškega režima oblast ni rada pristala. Pomenila je politično kapitulacijo; že vrsto let je namreč uradno veljala verzija, da je Primorska poitalijančena.

V zvezi s položajem ob meji – torej tudi na Idrijskem in na Cerkljanskem – je pomembno tudi dejstvo, da je bila italijanska vojska tu razmeroma številna, ne le v letu 1940 in na začetku leta 1941, ko se je Italija pripravljala na vojno z Jugoslavijo, temveč tudi po okupaciji Slovenije. Še bolj kot številčnost vojske, ki je nihala, je bila pomembna ovira za razvoj osvobodilnega gibanja gostota postojank. Utrdbe, vojašnice in bunkerji ob meji so ostali. Treba jih je bilo stražiti in vzdrževati. Treba je bilo še naprej stražiti mejo, tako proti Gorenjski, ki so jo zasedli Nemci (glede bodoče razmejnitve našega ozemlja si tedanji zavezniki niso bili edini), kakor tudi proti Ljubljanski pokrajini; v obeh primerih tudi zato, da bi preprečili medsebojne stike slovenskega prebivalstva na obeh straneh. Vse kaže, da je bila meja pomembna tudi za Nemce, saj so jo na svoji strani krepko utrdili z bodečo žico in minkim poljem. (41) Oblasti so se še posebej bale vrnitve politično nevarnih izseljencev. Tako je že 17. aprila 1941 poveljnik II. armade, general Ambrosio, izdal poveljstvom in prefekturam okrožnico, s katero odreja, da je meja za civilno prebivalstvo zaprta in da je prehod možen le na osnovi posebnega dovoljenja. 19. aprila 1941 je orožniško poveljstvo pri XI. armadnem korpusu pojasnilo, da je meja zaprta zato, „da bi preprečili politično sumljivim elementom povratek v domovino.“ Ponovna navodila so bila v tem smislu izdana septembra 1941 in še v letu 1942 (42).

Italijanska policija je bila na Primorskem ne le bolj pozorna, temveč tudi nevarnejša. Orožniki, katerih postaje so bile na gosto posejane, so domače prebivalstvo poznali. Sumljiv jim je bil vsak Slovenec že „a priori“. V političnih karakteristikah, ki so jih pisali orožniki, lahko beremo kot dokaz politične nezanesljivosti, da „rad govori slovensko in se druži pretežno s Slovenci“. (43).

Tisti, ki so svojo nacionalno pripadnost in zavest očitneje izražali, na primer nekdanji aktivni člani prosvetnih društev, so bili že „nevarni“. Jasno je, da jih je policija pikolovsko zasledovala in budno spremljala, kaj in kako kdo govori, ter vse pridno beležila. Pri tem so ji pomagali italijanski priseljenci (učitelji, uradniki, podjetniki, trgovci, družine oficirjev, orožnikov, itd.); do Slovencev so bili povečini šovinistično nastrojeni in fašizmu vdani, predstavljali so zato pravo pravcato vojsko obveščevalcev za fašistične oblasti. Fašizmu zveste uradnike je na Primorsko pošiljala oblast sama, na druge priseljence iz notranjosti Italije pa sta naglo vplivala fašistična protislovanska propaganda in

CARR

Comando XI Corpo d'Armata

Ufficio Operazioni _____ P.M.46 _____, il 22 ottobre _____ 1942 Anno XX

N. 02/9690 di prot. Op. Resp. al foglio N. _____ del _____

OGGETTO: Nome per il servizio dei posti di blocco nel terri-
torio del XXIII C.A.

AL COMANDO DIVISIONE FANTERIA "ISONZO"
AL COMANDO DIVISIONE FANTERIA "MACERATA"
AL COMANDO DIVISIONE FANTERIA "CACCIATORI DELLE ALPI"
AL COMANDO RAGGRUPPAMENTO CC.NN. "XXI APRILE"
AL COMANDO XI RAGGRUPPAMENTO G.a F.
AL COMANDO ARTIGLIERIA XI CORPO D'ARMATA
AL COMANDO GENIO XI CORPO D'ARMATA
ALLA DIREZIONE DI SANITA' MILITARE XI C.A.
ALLA DIREZIONE DI COMMISSARIATO MILITARE XI C.A.
ALLA DIREZIONE IPPICA-VETERINARIA XI C.A.
AL COMANDO QUARTIER GENERALE XI C.A.
A TUTTI GLI UFFICI DEL COMANDO XI C.A.

*in mano
ufficiali
Ministero della
Guerra*

Il comando del XXIII C.d'A., ha istituito nel suo territorio dei posti di blocco allo scopo di controllare il traffico dei veicoli in genere e delle persone.

Tale controllo, attese le notizie che alcuni elementi ribelli o nemici infiltratisi e eventualmente sbarcati nella Venezia Giulia, vestirebbero la divisa italiana per poter, indisturbati compiere atti di sabotaggio, attentati, eccidi, ecc., è stato esteso anche ai militari che con qualunque mezzo si trovassero a transitare nel territorio di giurisdizione del predetto comando.-

Tutti devono quindi essere muniti di documenti di identificazione e precisamente:

- ufficiali: libretto ferroviario rilasciato dal Ministero della Guerra, tessera postale, tessera dell'U.N.U.C.I., tessera del P.N.F.;
- sottufficiali e militari di truppa: piastrino o medaglioncino di riconoscimento, permessi e tessere rilasciate da enti; documenti di viaggio; altri ordinari documenti in uso.-

I comandi in indirizzo, nel portare quanto sopra a conoscenza di tutti gli enti e reparti dipendenti, raccomandino agli ufficiali, di qualunque grado, che non fossero personalmente conosciuti dai comandanti i posti di blocco, di non sollevare difficoltà alle modalità di riconoscimento che detti comandanti debbono eseguire.-

IL GENERALE DI CORPO D'ARMATA
C O M A N D A N T E

Navodilo vojaškega poveljstva z dne 22. oktobra 1942. General Mario Robotti odreja, da se morajo vse vojaške osebe, ki potujejo po ozemlju XXIII. armadnega zbora, na kontrolnih blokih izkazati z vsemi potrebnimi dokumenti (tudi s potnim nalogom). „Izvedeli“ so namreč, da se uporniki vtihotapljuje v Julijsko krajino preoblečeni v italijanske uniforme. Takšne vesti je širilo tudi domače prebivalstvo, da je tako ustvarjalo psihozo strahu med italijanskimi vojaki in oblastniki.

italijanski nacionalizem v mestih (Gorici, Trstu, Kopru), ki je bil s svojo stoletno protislovansko tradicijo neposreden kotilec fašistične miselnosti.

Izrazito policijske funkcije je opravljala tudi fašistična stranka. Tembolj nevarna je bila zato, ker je imela svoje eksponente tudi med domačim prebivalstvom.

Splošnim navodilom policijskih centralnih ustanov so se med vojno pridružila še posebna navodila in prizadevanja krajevnih organov (orožnikov, uradov javne varnosti, fašistične stranke, itd.). Pod pritiskom nadrejenih in ob stalnih očitkih neučinkovitosti, so bili le-ti prisiljeni napeti vse sile, da bi odkrili in zatrli osvobodilno gibanje na svojem območju. Močno so si prizadevali pridobiti zaveznike iz vrst domačega prebivalstva.

Kot primer lahko navedemo navodila poveljnika orožniške postaje v Cerknem. Dne 27. februarja 1942 priporoča podrejenim postajam, naj dodobra izkoristijo „zveste in zanesljive konfidente, naj se poslužujejo . . . preoblečenih vojakov, ki znajo slovensko in jim lahko zaupajo“; poveljniki „naj se osebno vneto zavzamejo za stvar, saj bo njih osebni doprinos dragocen zaradi njihovih izkušenj ter poznavanja krajev in oseb . . . po potrebi naj zaprosijo za fonde, da bodo lahko plačali zaupne vesti . . .“. „Zadržanost prebivalstva“, piše 28. maja 1942 poveljnik Slataper, „ne sme predstavljati nepremostljive ovire za tiste poveljnike postaj, ki žive v neposrednem stiku z vsemi socialnimi plastmi prebivalstva, če se le dovolj pridno, inteligentno in vneto angažirajo . . . vtrajati je treba z vsemi sredstvi (vključno denarnimi), predvsem pa z upornostjo in vero, da je v tej situaciji dobra informativna služba pogoj vsakršnega uspeha.“ Avgusta 1942 Slataper ugotavlja, da je bil prispevek orožnikov informativni službi dotlej neznaten, „čeprav smo mi zato najbolj kompetentni glede na kapilarnost naše organizacije in poznavanje ambienta.“ (44)

Kljub moči in razpredenosti aparata, ter razpoložljivim denarnim fondom, je bila fašistična policija na tem območju proti osvobodilnemu gibanju relativno slabo učinkovita. Med vojno so njeni zaupniki iz vrst slovenskega prebivalstva v precejšnji meri odpovedali. Slovenci, ki so se udinjali italijanskim oblastem, so bili povečini izolirani od ostalega slovenskega prebivalstva (ljudje so jih v glavnem poznali), zato oblastem tudi manj koristni. Ker pa so bili vendarle nevarni, je bilo osvobodilno gibanje takoj na začetku prisiljeno, da jih onemogoči: nekaterim je pognalo strah v kosti, nekaj pa jih je bilo že med vojno justificiranih. Odpovedali so torej tedaj, ko so bili najbolj potrebni. Spremenil se je tudi odnos oblasti do njih. Poveljstvo XXIII. armadnega zbora je 1. marca 1943 poslalo podrejenim poveljstvom in prefekturam zanimivo navodilo: „ . . . uporniki so prepričali slovenske elemente, ki so bili doslej pristaši fašističnega režima, da se jim pridružijo . . . puščajo pa jih v naših vrstah kot informatorje in organizatorje propagande med prebivalstvom. Tisti, ki se niso priključili partizanskemu gibanju, so bili ali bodo likvidirani. To je razlog, da nam konfidenti, tako maloštevilni in preveč zadržani že doslej, sedaj nič več ne povedo. Zato se moramo varovati predvsem teh elementov, čeprav zavzemajo mesta v javnih službah.“ (45)

Prva množična aretacija v Idriji februarja 1943 je imela značaj represalije na likvidacijo izdajalca Saurina, na akcije čete Janka Premrla – Vojka in predvsem na odhod prvih prostovoljcev v partizane. Aretirani so bili predvsem ljudje, ki jih je italijanska policija evidentirala že pred vojno in jih je zato imela za možne sodelavce OF, čeprav brez dokazov. Res je, da je bila večina let-teh že povezana v ulične odbore OF, vendar noben odbor tedaj ni bil odkrit in v celoti aretiran.

Ing. Ivan Gantar, tedaj član mestnega odbora OF, je o tem napisal: „Ko so me Italijani po aretaciji konec februarja 1943 zaslisevali, sem lahko sklepal, da sploh nimajo prostorske predstave o organizaciji OF na Idrijskem. Njihovi ukrepi pri nas so bili sunki v temo. Pozneje, to sklepam po pripovedovanju drugih, so se nekoliko orientirali, vendar so v glavnem do konca šarili v temi“.

Značaj represalije je imela tudi aretacija novembra 1942 na Cerkljanskem, po uspehi trosilni akciji v počastitev oktobrske revolucije. Tedaj so prav tako aretirali ljudi, ki so jih imeli evidentirane kot antifašiste že pred vojno. Večina teh je bila resda v organizaciji OF, vendar jim policija tega ni mogla dokazati. Med aretiranimi je bil tudi Jakob Štucin – Cvetko, organizator OF na Cerkljanskem. Po nekaj dneh so ga izpustili in namesto njega zaprli drugega krojača. Po množičnem odhodu v partizane v letu 1943 so zaprli večje število ljudi na Idrijskem in Cerkljanskem, toda le redkim posameznikom so lahko dokazali sodelovanje v odporiškem gibanju. Organizacija OF na tem območju do kapitulacije Italije ni bila odkrita.

Dejavnost fašistične policije je torej, po mnenju nekdanjih aktivistov OF, le posredno zavrla začetke in razvoj OF na tem področju: zavrla tako, da je že pred vojno izgnala, zaprla ali konfinirala potencialni vodilni kader. Zato je bilo tu v letu 1941 in 1942 premalo sposobnih aktivistov. Proti organizaciji OF, ko je bila le-ta že razpredena, pa je bila policija razmeroma neučinkovita. Njeni ukrepi na razvoj osvobodilnega gibanja „niso bistveno vplivali; za idrijski predel to trdim odločno,“ pravi ing. Gantar.

Na začetek oboroženega boja na Primorskem je vplivalo tudi naslednje: Jugoslavija je bila okupirana leta 1941. Prebivalstvo je okupacija pretresla in vznemirila. Na Primorskem pa se tedaj, aprila 1941, ničesar bistvenega ni spremenilo. Okupacija je bila že triindvajset let vsakdanjost, čeprav nikdar priznana. Od vsakdanjega „upiranja“ Italijanom, ki je bilo včasih naivno, od sicer odločnega boja posameznikov je bilo treba preiti na oboroženi upor množice, ljudstva, ki je bilo povrh vsega razočarano nad razsulom Jugoslavije, v kateri je videlo svojo rešiteljico. In še to: osvobodilni boj je vodila KPS, katere programa ljudstvo ni poznalo. O komunizmu je večina ljudi dobivala „informacije“ iz ideološko nasprotnih virov. Izkazalo se je, da je bila narodna zavest močnejša od ideoloških predsodkov. Pomagal ji je panslavistični nadih, močno prisoten na tem skrajno zahodnem slovanskem ozemlju že iz avstrijskih časov. Zaupanje v „velikega ruskega brata“ je bilo močnejše od strahu pred „boljševiško nevarnostjo“. Premagati pa je bilo vendar treba marsikateri predsodek. Če je to veljalo predvsem za svetovnonazorska vprašanja, gotovo ni veljalo za konkretni socialni program KPS, ki mu je hitro prisluhnila večina prebivalstva, tudi mladi, ki so bili v ogromni večini dotlej o njem povsem neobveščeni. Socialne krivice, ki so imele tudi nacionalno, protislovensko obeležje, so bile močno občutene. Revščina, davčni vijak in prezadolženost kmetij, splošna brezposelnost, dejstvo, da večina mladih ni imela možnosti zaposlitve ter so se le redki lahko izučili poklica, ogromna večina pa ni imela nobene možnosti kakršnegakoli šolanja – vse to je bilo razlog, da je bila perspektiva o socialnem preobratu, ki jo je odpirala partija, močno privlačna. Svojo vlogo pa so odigrali tudi povratniki iz ruske fronte, ki so doživeli oktobrsko revolucijo in prinesli njene ideje v domače okolje. (46).

Kljub vsem oviram so bila primorska tla nad vse ugodna za razvoj osvobodilnega gibanja. Takšno je bilo tudi mnenje vseh prvih aktivistov OF v letu 1941 in 1942. Osvobodilni boj je dosegel izredno množičnost. V zadnjih

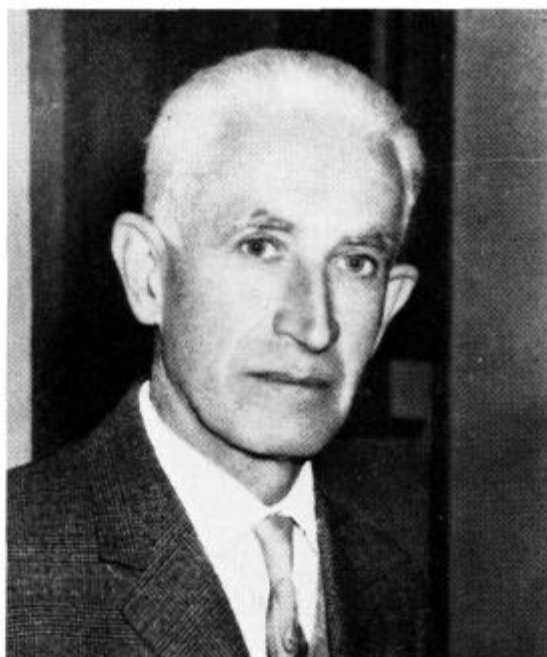
mesecih leta 1942 je mreža odborov OF in zaupnikov pokrivala velik del Slovenskega primorja, simpatije in pripravljenost prebivalstva na sodelovanje pa so bile mnogo širše, kot jih je mogla OF organizacijsko zajeti. Januarja in februarja 1943 je odšlo v partizane okrog 1000 novincev, čeprav so bili za vojsko sposobni letniki že mobilizirani v italijansko armado. Po kapitulaciji Italije pa govorimo o splošni vstaji primorskega ljudstva.

PRVI AKTIVISTI OF NA BAŠKEM, CERKLJANSKEM IN IDRISKEM (47)

Baško – Cerkljansko

Vodstvo Osvobodilne fronte je poslalo prve aktiviste na Primorsko leta 1941. Na Baško in Cerkljansko sta poleti prišla iz Kranja Andrej Brovč in Jakob Štucin in sicer z vednostjo članov okrožnega komiteja KPS za Kranj.

ANDREJ BROVČ – JANKO BAŠKI, roj. 19. decembra 1909 v Sp. Bukovem, p.d. pri Podbregarju (danes Grahovo 1) je v svojem življenjepisu napisal: „V mladeniških letih sem mnogo čital, predvsem zgodovino . . . Bazoviške žrtve leta 1930 so name močno vplivale. Konec leta 1930 in v letu 1931 sem se povezal z Alojzijem Kovačičem z Grahovega ob Bači . . . Kasneje so me ti povezali z ilegalnim društvom TIGR. Naše

Andrej Brovč – Janko Baški

delo je bilo v razpečevanju časopisov „Svoboda“ in „Straža ob Soči“ ter propagiranju njih vsebine, ki je bila ostro nacionalna, kakor vse naše delo.“ (48). Leta 1936 je Brovč pobegnil čez mejo v Kranj. Po štirih mesecih je dobil zaposlitev v „Jugočeški“. Vključil se je v delavsko gibanje in postal septembra 1939 član KPS. Aprila 1941 je kot prostovoljec stopil v Jugoslovansko vojsko, maja istega leta pa začel zbirati prve prispevke za OF.

Na Primorsko je prišel prvič junija 1941 z nalogo, da ugotovi kakšne so tu razmere. Potoval je ilegalno prek Žirovskega vrha, Razpotja in Marofa pri Sp. Idriji v Idrijo, nato v Sp. Bukovo. Sam je o tem povedal: „Obiskal sem sestrično Štefanijo Brus v Zaspani grapi v Idriji; na Bukovem sem se ustavil pri mami Neži Brovč in Francu Hvala; v Zarakovcu pri Mariji Gričar, na Koritnici pri Mihi Brovču, vnetem antifašistu, ki je bil že pred vojno zaprt, na Kneži pa pri Kogojevih. Kogojeva družina je bila zelo napredna in razgledana. Mati Viktorija, oče Anton in hčeri Darinka in Danica so bili povezani z vsemi najnaprednejšimi in nacionalno zavednimi ljudmi v Baški grapi in okolici. Pri njih sem dobil največ podatkov o situaciji na Primorskem. O položaju sem poročal sekretarju okrožnega komiteja KPS za Kranj Francu Vodopivcu in članoma Rudolfu Papežu ter Lucijanu Seljaku. Tedaj sem ugotovil naslednje: morala italijanske vojske je na nizki stopnji, Primorci so demoralizirani zaradi kapitulacije Jugoslavije, nacionalna zavest je še močna.“ (49)

Franc Hvala se njegovega obiska spominja takole: „Ko sva se srečala, je bil lep junijski dan. Sedela sva na skednju na pravkar posušenem senu. Bilo je ob

Franc Hvala – Peter

prvi košnji. Na kratko mi je pojasnil, kaj se dogaja v okupirani Jugoslaviji . . . Ni se čudil temu, kar se je s takratno vladavino dogajalo. Mi pa, ki smo v Jugoslaviji gledali rešiteljico, smo bili razočarani in smo izgubili še tisto upanje, ki smo ga imeli . . . Brovča sem tedaj seznanil s stanjem v Baški grapi in okolici . . . ljudje so ostali narodno zavedni in so pozorno poslušali, kaj se dogaja onstran stare meje.“ (50)

Po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo se je Brovč vključil v partizansko četo, ki je delovala pod Storžičem. Nemci so to skupino kmalu razbili. V začetku septembra 1941 se je vrnil na Primorsko, da organizira OF v svojem rojstnem kraju in okolici. Tudi drugič je prišel po isti poti; tokrat se je doma naselil legalno. Hvala pravi: „Na občinski upravi v Cerknem so mu dali osebno izkaznico; javil se je tudi policijski oblasti v Cerknem. Tu so mu podrobno izprašali vest ter ga podučili, da mora biti dober italijanski državljani in da se mora ‚poboljšati‘. To jim je tudi obljubil.“ (51)

Tako se je že pred Brovčem – avgusta 1941 – naselil v Cerknem Jakob Štucin. Brez težav, pravi njegova sestra Antonija, je dobil osebno izkaznico in obrtno dovoljenje. Brovč in Štucin se lokalnim oblastem tedaj nista zdela nevarna, verjetno zaradi predsodka do nešolanih ljudi, ki je tudi kasneje policijo marsikdaj zavedel (52).

Proti koncu leta 1941 in v začetku leta 1942 si je Brovč pridobil prve zaupnike. Na Bukovem so bili poleg Franca Hvala: Venceslav Obid in Franc Mlakar, nato Peter Špik, Andrej Mauri in Alojzija Hvala. V Orehku je pridobil Rafaela Abrama, ki je zlasti na začetku vzdrževal zvezo med Štucinom in Brovčem; v Jesenici Viktorijo Obid, por. Jeram (53), na Koritnici Mihaela Brovča, na Kneži pa družino Kogoj. Pridobil si je nekaj sodelavcev tudi v drugih vaseh Baške grape, tako v Lojeh, Zarakovcu in Rutu.

„V splošnem“, pravi Brovč, „so bili to načitani ljudje ter mnogi že prej povezani z organizacijo TIGR“. Na Koritnici, v Zarakovcu in na Kojci je bila v letu 1942 vključena v OF tudi mladina. Septembra 1942 je odšlo v partizane prvih 9 fantov. (54)

Kako so aktivisti OF pripravljali teren za organizacijo OF in s katerimi problemi so se spopadali v drugi polovici leta 1941 in začetku leta 1942, je razvidno iz spominov Franca Hvala, ki je opisal začetke osvobodilnega gibanja na Bukovskem:

„Kot soseda sva se z Brovčem srečavala vsak dan. Opravljali smo vsakodnevno delo, organizacijska in propagandna dejavnost pa je prišla na vrsto ob priložnostih, v glavnem v večernih in nočnih urah. Politično delo je slonelo pretežno na Brovču; pomagal sem mu pri pridobivanju novih simpatizerjev in sodelavcev. Takrat se je širila vest, da je jugoslovanski general Mihajlovič z veliko vojsko odšel nekam v bosanske hribe in se vojskuje proti Nemcem. Tudi radio London je širil te novice in hvalil ‚gorskega junaka‘. Nemci so tedaj hitro prodirali v Sovjetsko zvezo. Širjenje osvobodilne misli v takih okoliščinah, lahko bi rekli v brezizhodnem položaju, ni bila lahka naloga. Veliko prepričevanja je bilo treba, preden so ljudje začeli ločevati, katera je prava vojska. Vsaj nekateri niso mogli tako hitro dojeti, da se moramo povezati s Sovjetsko zvezo, ko pa so župniki vsa leta molili v cerkvi, naj bog odreši Rusijo pred komunizmom. Kljub taki situaciji je Brovč kmalu pridobil sodelavce. Velika in močna opora sta mu bili pri začetnem delu mama Neža in sestra Justina, saj smo se njegovi prvi sodelavci lahko sestajali v tistih zimskih dneh in zlasti večerih pri njemu doma. Hiša je na samem, zato smo lahko tja prihajali

neopazno. S seboj je prinesel nekaj literature: Slovenskega poročevalca in drugo čtivo. To gradivo smo proučevali; za nas je bilo vse novo in to nam je bilo prvo napotilo za delo . . . Narodna zavest med nami je bila velika, manjkalo pa nam je idejnopolitične razgledanosti in znanja. Brovč nas je seznanil z nalogami in idejo KPJ in z revolucionarnim delavskim gibanjem. Dotlej ni bilo nikogar, ki bi nam te ideje posredoval.

Delati je bilo treba zelo previdno. Pogovarjali smo se samo z ljudmi čiste politične preteklosti . . . vsaj na začetku je bilo treba oceniti vsestransko obnašanje vsakega posameznika. Stike z ljudmi smo povezovali z navideznimi ali dejanskimi kmečkimi opravili. Bolj ko se je onstran meje širilo osvobodilno gibanje, bolj so tu fašisti in policija pazili na gibanje posameznikov in evidentirali njihovo obnašanje. Zbiranje v skupine ni bilo dovoljeno. Zasedovanje posameznikov jim je kasneje, ko je šlo gibanje v širino, prav prišlo. Samo previdnost in konspiracija je na začetku preprečila, da bi okupator odkril organizatorje. Ko se je pokazala nevarnost, so se posamezniki umaknili v ilegalo.“ (55)

Poleg propagande za osvobodilno gibanje so imeli prvi zaupniki in trojke OF tudi konkretne naloge: zbiranje orožja in denarja. Kontinuiteta odpora proti fašizmu se kaže v dejstvu, da so se prvi aktivisti in partizani z Bukovega in Koritnice oborožili s skritim orožjem nekdanjih članov organizacije TIGR v Rūtu. (56)

Prvo denarno posojilo za OF na Baško–Cerkljanskem je verjetno dal Franc Hvala. Ohranjena je obveznica, ki jo je podpisal Andrej Brovč in nosi datum 16. februar 1942. Njeno besedilo se glasi:

OBVEZNICA

Podpisani Brovč Andrej iz Sp. Bukovega št. 76 izjavljam s tem, da je tovariš Hvala Franc, posestnik v Sp. Bukovem, št. 71, dal odnosno posodil odseku Osvobodilne fronte v Baški dolini za osvobodilno borbo Slovenskega Naroda znesek lir 500 (petsto).

Podpisani izjavljam obenem, da se obvezujem osebno in za Centralni odbor Osvobodilne fronte, da se tovarišu Hvala Francu po osvoboditvi v smislu proglašena Centralnega odbora Osvobodilne fronte vrne gornji zneskem z vsemi nateklimi obrestmi.

Za povračilo gornjega zneska sem jaz osebno porok, kakor tudi vsi moji prijatelji. V primeru, da iz te borbe ne pridem jaz osebno, so poroki vsi moji osebni prijatelji.

To obveznico sem izdal jaz radi teškoč stikov z Centralnim odborom Osvobodilne fronte, na navadnem papirju.

16. 2. 1942

Brovč Andrej l.r. (57)

Poleg Brovča je v letu 1941 oral ledino osvobodilnega boja na Cerkljanskem Jakob Štucin.

JAKOB ŠTUCIN – CVETKO je bil rojen 27. novembra 1915 na Poljanah pri Cerknem. Oče mu je umrl pred rojstvom. Kot otrok je bil lep, živahen, zelo bister in veselega značaja, se ga spominja sestra Antonija. V starosti štiri ali pet let se je ponesrečil. Zaradi komplici-

Jakob Stucin – Cvetko leta 1944

ranega zloma noge in kolka so ga poslali v bolnišnico v Gorico. Plačati je bilo treba 14 lir na dan. Družina tega ni zmogla, mati si je morala izposoditi denar za visoke obresti. Jakob se je zdravil doma, a ostal je invalid, z desno nogo 12 cm krajšo. „Navajen sem, da ne razmišljam o sebi“ se je v intimnem pogovoru na dan novega leta 1945 razkril tovarišu Bogdanu Osolniku. „Zdaj je vse drugo bolj važno. Vendar bi tudi jaz hotel živeti kot vsi drugi, najti svoj košček sreče, zdaj, ko bo kmalu svoboda . . .“ (58).

Njegov sošolec in med NOB sodelavec Vide Štravs se iz otroških let spominja: „Kljub poškodovani nogi je prihajal v šolo peš dva in pol km daleč. Bil je bister in veder fant“. Notranjo prizadetost je Jakob kot odrasel mož skrival pod trdo zunanjo skorjo; „strog in neizprosno do sebe in do svojih sodelavcev, ni poznal besede nemogoče. Vsled tega ga je marsikdo napačno presojal . . .“ (59)

Okoli leta 1930 se je zaradi težkih socialnih razmer družina (mati, očim, Jakob in polsestra Terezija) odselila v Jugoslavijo. Nastanili so se v Hrastju pri Kranju. Očim je bil delavec, njegov zaslužek je dopolnjevala mati z dninami. Jakob se je v Naklem izučil za krojača in se je nato zaposlil v Kranju pri zasebnem mojstru Benediku; nekaj let pred vojno se je osamosvojil in odprl svojo delavnico na Podrtini v Kranju. V njegovi delavnici so se zbirali mnogi komunisti, med njimi Tomo Brejc, Franc Vodopivec, Henrik Biček in Primorci nasploh, ki so bili povezani v društvu „Zarja“.

Leta 1934 „je bil že ves v politiki“ se spominja sestra Antonija, ki ga je tedaj obiskala. Leta 1938 je bil sprejet v KPS. Kot komunist je bil zadolžen, da organizira in vodi sindikalno sekcijo krojaških delavcev v Kranju. (60)

Poleti 1941 je bil posvarjen, da ga zasledujejo Nemci. Iz Kranja se je umaknil v Hrastje in se tri tedne skrival v pečini Save, imenovani Zarica. Hrano mu je nosila mati. Skrivati se je moral toliko časa dokler partijska organizacija ni sklenila, da gre na Primorsko. (61)

Sindikalna sekcija krojaških delavcev v Kranju, katerih stavko je tik pred vojno vodil Jakob Štucin (na fotografiji v prvi vrsti v sredini).

V Cerčno je Štucin prišel 9. avgusta 1941. Za politično delo je imel na začetku težje pogoje kot Brovč na Bukovem. Razen svoje polsestre Antonije in njenega moža Štefana Rutar, ni poznal nikogar. Okolje je bilo zanj novo, saj je v Kranju deloval v delavski sredini. Poleg tega je bilo Cerčno večji center z močno vojaško posadko, s sedežem občine, orožniškim poveljstvom, carinikov in precejšnjim številom italijanskega priseljenega civilnega prebivalstva. Štucin se

Cerčno

Hiša p.d. pri Robu, v kateri je delal kot krojač Jakob Štucin – glavna javka OF do njegovega odhoda v ilegalo decembra 1942

V avstrijskem obdobju Gospodarski dom; v času fašizma „Dopolavoro“.

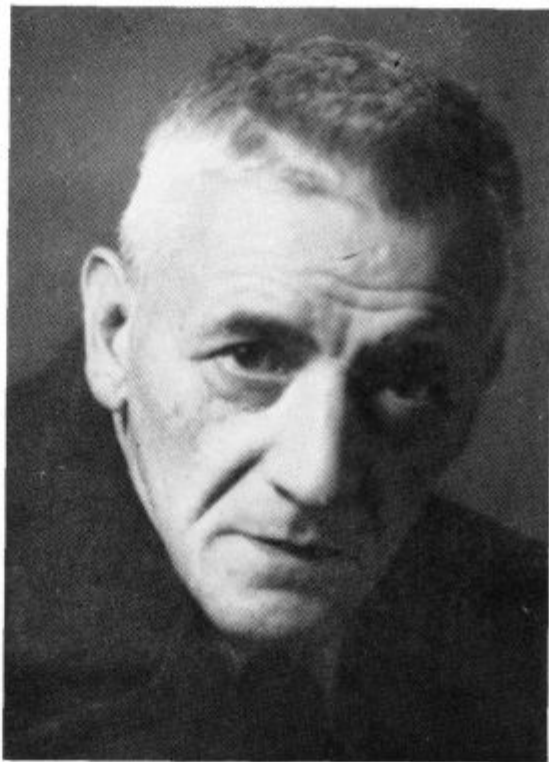
Sedež
občine
Cerčno

Hiša občinskega
tajnika fašistične
stranke in davkarja

Vojašnica orožnikov
in carinikov
s sedežem poveljstva

je ustavil najprej pri sestri Antoniji Rutar, ki mu je materialno pomagala do njegove smrti; nato je v Cerknem ustanovil krojaško delavnico v hiši trgovca Tomaža Štruklja. Čeprav je brez težav dobil dovoljenje za bivanje, je moral biti izredno previden. Na prisleke iz Jugoslavije so oblasti, kakor že rečeno, gledale z nezaupanjem, poleg tega ni mogel vedeti, ali je policija raziskala njegovo politično preteklost ali ne, njegov svak Štefan Rutar, pa je bil nekaj let pod policijskim nadzorstvom. Svoje delo je znal odlično prikrivati. V okoliške vasi, ki jih je mnogo obiskoval tudi predno je odšel v ilegalo, je hodil v družbi mladih sodelavk. Za stike z ljudmi, ki so prihajali k njemu, mu je služila krojaška obrt. Vsak sodelavec je imel pri njem blago za obleko.

Kot odličen krojač si je pridobil kliente tudi med italijanskim prebivalstvom; obleke je izdeloval tudi orožnikom. Februarja 1942 so oblasti začasno aretirale Tomaža Štruklja. Štucin se je preselil v hišo družine Pirih, p.d. pri Robu. Tej hiši so stale nasproti, na drugi strani potoka Zapoška, hiša zagrizenega fašističnega tajnika in davkarja Zannierija, občinska stavba ter orožniška in carinska vojašnica. Tu je ostal do svojega odhoda v ilegalo in spletel organizacijsko mrežo OF na področju celotne Cerkljanske. Protj koncu leta 1941 ali januarja in februarja 1942 je že toliko spoznal ljudi, da jih je začel povezovati v prve trojke OF. Tako je poleg družine Rutar in Štrukelj pridobil Metoda Peternelja, Videta Štravsca, Petra Rojca, Maksa Štucina in Dominika Kacina. Po socialnem izvoru oz. stanu so bili: učitelj, sin trgovca, obrtnik, trgovec, uradnik. Kmalu je organiziral tudi nekaj deklet, med njimi Rozko

Metod Peternelj je bil kot antifašist prvič aretiran junija 1940; avgusta 1941 je bil izpuščen, novembra 1942 pa ponovno aretiran.

Mlakar, trgovsko pomočnico, Malko Peternej, šiviljo, Faňi Lazar, trgovsko pomočnico in Lido Štravs, hčer trgovca. Konec aprila 1942 se je Štucinu pridružil Jože Primožič. (62)

JOŽE PRIMOŽIČ – MIKLAVŽ, roj. 1. 3. 1909 v Planini pri Cerknem je emigriral v Jugoslavijo leta 1928. Leta 1936 je sodeloval v stavki gradbenih delavcev pri podjetju SLOGRAD na Jesenicah in sicer kot član stavkovnega odbora in odbora podružnice sindikata gradbenih delavcev na Jesenicah. Voditelja stavke in sindikata so odpustili od dela, med njimi tudi Primožiča. V tem obdobju se je seznanil z marksistično ideologijo na konspirativnih predavanjih, ki so jih organizirali jeseniški komunisti. Februarja 1937 se je odločil za odhod v Španijo. O tem je sam v svojem življenjepisu napisal:

„V Španijo, v Barcelono je nas imela odpeljati neka francoska ladja. Nanjo bi se bili vkrcali v noči med 28. februarjem in 1. marcem 1937 v kanalu med otokoma Brač in Hvar. Ko smo se s trabakulo pripeljali na določeno mesto, francoske ladje ni bilo več. Izkrkali smo se v nekem zalivu pri otoku Braču in se skrili v bližnje grmovje. Na vidnem mestu nad skrivališčem smo postavili stražo, toda popoldan ob treh so nam prek Brača za hrbet prišli policisti in nas vseh 160 prostovoljcev aretirali.“

Po dvomesečnem zaporu ga je jugoslovanska policija „na črno“ vrgla v Avstrijo. V Gradcu je bil aretiran in nato pri Trbižu predan italijanskim obmejnim oblastem. Italijani so ga mobilizirali. Medtem, ko je bil v vojski, ga je sodišče v Gorici obsodilo na eno leto zapora, pogojno na pet let. Julija 1938 se je vrnil na Cerkljansko in vzdrževal nekaj časa zvezo z Jakobom Platišem v Kranju. Zvezo s tovariši prek meje je nato izgubil.

Jože Primožič – Miklavž

Vid Štravs, prvi rajonski blagajnik OF za Cerkljansko. Za njim je blagajno prevzela Gabrijela Bevk.

Aprila 1942 leta je Štefan Rutar Primožiča, katerega politično prepričanje je poznal, povezal s Štucinom. Primožič je postal njegov sodelavec najprej na območju rojstne vasi in okolice, nato pa v vsem cerkljanskem rajonu. (63).

Proti koncu aprila 1942 je že obstajal na Cerkljanskem rajonski odbor OF. V njem so bili tisti Štucinovi sodelavci, ki so mu najprej pomagali pridobivati nove člane OF v Cerknem in tudi v okolici. To so bili: Metod Peternelj, Vide Štravs, Peter Rojc in Jože Primožič. Odbor kot celota se formalno ni konstituiral. Štravs se spominja, da je na sestanku, ki sta mu prisostvovala Rojc in sam (Štravs), v marcu ali aprilu 1942, Štucin izjavil, da predstavljajo rajonski odbor OF za Cerkljansko. (64)

Poleti 1942 se je krog članov OF v Cerknem že močno razširil, razmeroma hitro pa tudi po okoliških vaseh. Čeprav je Štucin iz objektivnih razlogov s političnim delom začel nekoliko kasneje kot njegov tovariš Brovč na Bukovem in Baškem, se je tedaj razlika med obema področjema zabilasala.

Brovč in Štucin, pa tudi Primožič, so bili v ilegalnem delu že izkušeni, zato njihovega delovanja italijanske oblasti niso odkrile, čeprav so o političnem delu Štucina in Brovča že zbrale nekaj informacij. (65)

Drugačen je bil primer Jožeta Šifa, ki kaže kako hitro in odločno je reagirala policija že v letu 1941 in 1942, če je razpolagala s konkretnimi podatki. Jožef Šif, štiriindvajsetletni študent (66), je že pred vojno prihajal v Ravne pri Cerknem k družini Drole, p.d. pri Močniku. 8. decembra 1941 je prišel v vas z namenom, da organizira nekaj domačinov. O njegovem poskusu in

Peter Rojc se je februarja 1943 vključil v NOV ter od novembra 1943 deloval v ekonomatu SVPB Franja.

o tedanjem političnem razpoloženju vaške slovenske mladine je Viktor Prezelj iz Ravni napisal: „Bil je praznični dan zato smo bili fantje zvečer v gostilni. Okrog osme ure je vstopil Šif. Ker smo ravno prepevali in smo bili sami domačini, se nam je takoj pridružil . . . Ko smo končali s petjem, nam je začel pripovedovati, da je prišel k nam s posebno nalogo. Za uvod nam je pokazal letake. Ko smo si jih vsi ogledali, je prisotnim začel tolmačiti njih vsebino in pomen. Na letakih je bil poziv vsem poštenim Slovincem, naj strnejo svoje vrste, ker prihaja čas, ko bo treba obračunati z okupatorjem. Na ta čas naj se vsak zaveden Slovenec pripravi. O politiki smo kot mladi 17 do 19 letni fantje tedaj vedeli bore malo. Italijani so za nas bili vsi fašisti. Ker smo že vsak po svoje okusili njih zatiranje in spoznali njih „kulturo“, so nam bili kot trn v peti . . . Kdorkoli bi prišel k nam, da bi le bil proti Italijanom, bi se mu pridružili brez pridržkov. Kako se je Šif med nami počutil varnega, se vidi iz tega, ker je v javnem lokalu govoril o odporu. Preveč se je zanesel in bil je premalo previden.“

Viktorja Prezlja in Alojza Sedeja p.d. Sredarskega je nato Šif povabil na sestanek, ki je bil naslednji dan pri Močniku. Povedal jima je, da želi organizirati mladinsko trojko, ki naj bi pridobivala zaupnike in zbiral orožje; da je že pridobil Jožefa Prezlja p.d. Bevka in da bosta navodila dobivala od njega. Označena bodo pod geslom „barka“. Komaj 14 dni po sestanku je policija že raziskovala. Šifa je odkrila na osnovi konkretne ovadbe in takoj ostro reagirala. 8. februarja so bili aretirani: Alojz Sedej p.d. Sredarsk, Stanko Čelik p.d. Obidov, Viktor Prezelj in Janko Škvarča p.d. Žvanov. Zaprli so tudi župnika Ivana Mozetiča in Viktorijo Drole, pri kateri je Šif stanoval. Iz Ravni so jih vklejane odpeljali do gostilne v Zakrižu, p.d. v Benatu, kjer so začeli surovo zasliševati Viktorijo Drole. Nato so jih odpeljali v Gorico, jih tam zasliševali in pretrepali. Stanka Čelika, ki je trdil, da ga v gostilni ni bilo zraven, so izpustili,

zaprli pa njegovega brata Vincenca, ki o zadevi res ni vedel ničesar. Izpustili so tudi župnika Mozetiča in aretirali Franca Škvarčo. Zaslizevanje in pretepanje je trajalo 14 dni. Medtem so zaprli tudi Šifa in ga soočili z ostalimi. Viktorju Prezlju je uspelo povedati mu, da niso ničesar izdali. Po dveh mesecih so bili fantje zaradi pomanjkanja dokazov izpuščeni. Obsojena pa sta bila Šif na 14 let zapora in Viktorija Drole. Le-ta je bila zaprta 7 mesecev, nakar so jo pomilostili, ker je bil njen brat kot italijanski vojak v Rusiji težko ranjen. (67)

Oblasti so Šifovo propagando povezale z dejavnostjo OF na Primorskem, ki so jo tedaj že zasledile. Tako je centralno vodstvo fašistične stranke v Rimu 21. januarja 1942 sporočilo poveljstvu 62. fašistične legije (CC NN – črne srajce) in obveščevalni službi v Gorici, da je policija že zasledila širjenje OF v goriški provinci. Kot dokaz so navedli uporniške napise, ki povečujejo Rusijo, Stalina in OF. Vse to je šele v začetni fazi, pravi dopis, in ni preveč zaskrbljujoče; kaže pa „na nekakšno prebujanje nacionalne zavesti pri domačinih“ (!). Da bi že na začetku zatrli vsak tak pojav, je policija zadevo strogo raziskala („venivano condotte rigorose indagini“) in odkrila Šifovo propagandistično dejavnost na področju Cerkljanske (68). Aretirani so se dobro držali. Viktorija Drole je priznala samo, da je prenočila mladeniča, katerega imena ne pozna. Sam Šif svojega delovanja ni tajil in je prevzel odgovornost nase. Imen tistih, ki jih je skušal pridobiti, „se ni spominjal“. Negiral pa je, da bi bil povezan z Oskarjem Kovačičem v Trstu, članom pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko, ki ga je v Trst poslal CK KPS, in njegovimi sodelavci, češ, da se ideološko z njimi ne strinja, ker zagovarjajo komunizem. Ni znano ali je Šif tako izjavil v lastno obrambo ali zato, ker je v resnici tako mislil. Ravenskega župnika Mozetiča so tedaj aretirali, ker se je Šif oglasil tudi pri njem in ker je bil v policijskih spisih že vrsto let zabeležen kot slovenski nacionalist in antifašist in tudi večkrat zaslišan in opozorjen. (69)

Na Cerkljanskem je bila to prva aretacija na podlagi suma o sodelovanju z OF. Ni znano, če je bil Šif dejansko povezan z OF ali katero drugo politično skupino.

Vojskarsko—črnovrška planota

Na Črnovrški planoti sta v letu 1941 in prvi polovici 1942 bivala predvojna komunista Ivan Tominec (70) in Ivan Sedej.

IVAN TOMINEC, roj. 4. novembra 1911 na Hrušici pri Jesenicah, je izhajal iz napredne delavske družine. Njegov oče Janez Tominec se je udeležil stavke železničarjev leta 1920 in bil zaradi tega odpuščen iz službe. V letih 1935 in 1936, komaj 24 let star, je bil Ivan izredno vidna osebnost velikega stavkovnega gibanja tekstilnih delavcev, ki se je začelo v Kranju in se je potem razširilo na ostalo Slovenijo. O vlogi in pomenu te stavke v razvoju delavskega gibanja je zapisano: „Velika tekstilna stavka 1936. leta v Sloveniji je bila poskus generalne stavke. Ta poskus ni popolnoma uspel. Imela pa je kljub temu ogromen politični pomen, saj je pretresla kapitalistični red v Jugoslaviji... Stavka je imela strogo razredno-politični značaj. To je bil boj med delavci in kapitalisti, boj za politične in ekonomske pravice... Prvič so delavci v Sloveniji tako množično etotno nastopili, ne glede na politično in svetovno nazorsko

Ivan Tominec

Ivan Tominec govori stavkajočim delavcem v Kranju leta 1936

opredeljenost . . . V praksi – ne samo v besedi – se je skovala širša fronta s kmeti in poštenimi srednjimi sloji . . . Velika tekstilna stavka je bila tudi velika šola ljudskih množic.“ (71) V stavko so se vključile tri sindikalne organizacije: Jugoslovanska strokovna zveza (krščansko socialne smeri), Narodna strokovna zveza (delavsko krilo Jugoslovanske nacionalne stranke – „liberalne“) in Splošna delavska strokovna zveza, ki je bila pod vplivom komunistov. Kot zastopnik zadnje je bil v medstrokovni odbor izvoljen Ivan Tominec, ki je postal in ostal do konca stavke predsednik stavkovnega odbora. Bil je med tistimi, ki so se v boju najbolj izpostavili, prevzeli odgovornost za pogajanja z delodajalci in propagirali stavko v drugih mestih. Ko so pod pritiskom policije delavci tekstilnih tovarn v drugih mestih že zapuščali tovarne, ki so jih bili med stavko zasedli, so kranjski delavci še vztrajali in pod vplivom Tominca sklenili, da s stavko nadaljujejo. Zdržali so dokler jih policija ni razgnala s silo. Stavka je deloma uspela, kolektivna pogodba je bila podpisana in, čeprav ni bila taka kot so si jo želeli delavci, je le izboljšala njihov položaj. Skoraj vsi voditelji in tudi mnogi delavci pa so ostali brez službe. Brezposelni delavski zaupniki so nato, na Tominčevo pobudo, osnovali v njegovi drvarnici v Stražišču, nato pa v Otočah, tekstilno zadrugo. Ustanovni občni zbor zadruge je bil 27. 5. 1937. Po dolgi borbi za obstoj se je zadruga dvignila in dajala kruh mnogim odpuščenim delavcem. Od njene ustanovitve pa do aretacije 11. ali 13. maja 1941, je bil Tominec predsednik upravnega odbora.

Član partije je bil Tominec od leta 1934, leta 1935 je bil sekretar celice v „Jugočeški“, leta 1937 pa delegat kranjskih komunistov na ustanovnem kongresu KPS na Čebinah. (72)

Po okupaciji Gorenjske so Nemci nekaj komunistov že maja 1941 aretirali, med njimi tudi Tominca. Odpeljali so ga v koncentracijsko taborišče Kraut na Koroškem. Taborišče ni bilo povsem zaprtega tipa. Skupaj z enajstimi tovariši je konec julija 1941 pobegnil. Na Dobravi pri Kropi mu je uspelo sestati se s tedanjim sekretarjem okrožnega komiteja KPS za Kranj Rudijem Papežem, ki je tu bival v ilegali in je bil povezan s štabom Jelovškega bataljona. Tominec se je hotel pridružiti bataljonu, Papež pa ga je nagovarjal, naj ostane v Kranju na terenu. Za močno kompromitiranega Tominca bi to pomenilo izročiti se sovražniku v roke. Nerad se je odločil, da gre k stricu v Trebče pri Črnem vrhu. Potoval je ilegalno. Mejo je prekoračil pri Mrzlikarju (Jazne št. 30) s pomočjo Katarine in Frančiške Eržen. Pri Erženovih je ostal dva dni, nakar ga je Katarina Eržen peljala čez Hmenico in pri Maruškovcu čez Idrijo. (73)

Od avgusta 1941 do julija 1942 je Tominec bival pri stricu v Trebčah. Iz pričevanj in njegovega pisma materi (posredovali so ji ga Ergaverjevi iz Zadloga) je razvidno, da je bilo to obdobje njegovega življenja zelo težko. Njegov oče, železničar, se je še mlad odselil na Gorenjsko, kjer se je Ivan rodil. Pri stricu, ki se je bal italijanskih oblasti (v bližini hiše je bila vojašnica), ni imel nikakršne opore. S pomočjo družine Ergaver je po nekaj mesecih dobil ponarejeno osebno izkaznico, ki ga je le deloma ščitila. Ljudi ni poznal. Izhajal je iz delavske napredne sredine, znašel pa se je precej osamljen v drugačnem okolju.

Ergaverjeva družina je Tominca poznala že pred vojno. Sestra Marije Ergaver (Frančiška Markič, por. Lampe) je nekaj časa stanovala pri Tominčevih v

Stražišču pri Kranju. Mati in sestra, ki sta jo obiskovali, sta poznali tudi Tominčevo politično usmerjenost in sta bili z njim v prijateljskih odnosih. Ker so Egaverjevi poznali tudi Sedeja, ki je k njim redno zahajal, so ju medseboj povezali.

Spomladi 1942 je bil pri Ergaverjevih v Zadlogu širši sestanek prvih zaupnikov, ki ga je sklical Sedej na iniciativo Ivana Tominca. Prisostvovali so mu: Marija in Gustelj Ergaver, Marjeta Markič, Slavica Cvikl, Alojz Tominec iz Lomov (sedaj v Avstraliji), Jernej Habe iz Predgriz (pred vojno izseljenec v Belgiji, po prepričanju komunist), Anton Žigon, uradnik pri posestniku Lampetu, Adolf Rutar, pek v Črnem vrhu, ter Franc Mikuž – Dorče (kasneje je padel kot partizan) in Alojz Čuk iz Koševnika. Sestanek je vodil Ivan Sedej, Tominec pa je prisotne seznanil z ustanovitvijo OF in jim pojasnil, da se je treba pripraviti na oboroženi upor.

V zadnjih mesecih leta 1941 in začetku leta 1942 je bil prek Žustovih v Idriji povezan s Štucinom in Brovčem. Njegovo politično delo, kakor tudi Štucinovo in Brovčevo, se je v teh prvih mesecih osvobodilnega gibanja omejilo na pridobivanje prvih zaupnikov. Usodno za Tominca je bilo, da je po prihodu Albina Kovača iz Ljubljane na Primorsko ostal brez zveze z dotodanjimi sodelavci. Razlogi za to niso znani (Glej str. 53).

Prekinjena je bila tudi njegova zveza z gorenjskimi partizani. V letu 1941 mu je nekajkrat prinesla literaturo OF Albina Troha, ki je prišla prek meje ilegalno. Za Tominca ji je literaturo izročil Lojze Kebe, tedaj član pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko (74).

ALBINA TROHA, rojena MIKUŽ 3. januarja 1910 v Kanalu, se je vključila v delavsko gibanje že pred vojno v Kranju. Njen oče, železničar, se je kot avstrijski vojak ponesrečil, izgubil nogo in je bil zato upokojen z minimalno pokojnino. Družina se je preživljala z dninami. Po končani osnovni šoli se je Albina Troha izučila za šiviljo. Ker v domačem kraju ni dobila zaposlitve, se je izselila v Kranj, kjer je po več mesecih dobila delo v tekstilni tovarni „Sirc“ v Stražišču. „Dolgo sem si želela, da grem v Jugoslavijo“, je zapisala v svojem življenjepisu, „želja se mi je izpolnila leta 1935. Kmalu pa sem spoznala, da toliko opevana Jugoslavija ni taka, kakršna bi morala biti in da njen režim do skrajnosti izkorišča delavski razred. Trdo sem morala delati, da sem se skromno preživljala“. V delavsko gibanje jo je vključil Tominec, pri njegovih starših je namreč nekaj časa stanovala. Včlanila se je v delavsko društvo „Vzajemnost“, aktivno sodelovala v stavki tekstilnih delavcev, po stavki pa nabirala prispevke za španske borce, širila komunistično literaturo in letake in zbiralala podpise za Društvo prijateljev Sovjetske zveze. Ker je bila odpuščena z dela, se je včlanila v delavsko zadrugo, ki jo je ustanovil in vodil Ivan Tominec. Januarja 1941 je bila sprejeta v KPS (Sekretarka celice je bila Olga Filo, uslužbenka pri dr. Joži Vilfanu). Marca meseca jo je kranjska policija aretirala in v njenem stanovanju našla več propagandnega gradiva. Tedaj je bilo aretiranih tudi več drugih komunistov. Po zaslišanju so jo odpeljali v Ljubljano in jo tik pred razsulom izpustili iz zapora. O svojem delovanju po kapitulaciji Jugoslavije je sama zapisala: „Par dni po moji izpustitvi iz zapora je stara Jugoslavija razpadla. Nadaljevali smo z delom v narodnoosvobodilnem gibanju. Prve sestanke je vodil Franc Vodopivec . . . Pozneje sta vodila sestanke Tomo Brejc in

Lucijan Seljak, še pozneje pa Mira Svetina, Tone Dolinšek – Metod in drugi. Izvrševala sem vse naloge, ki so jih postavljali pred nas naši vodilni funkcionarji. Takoj po razpadu Jugoslavije je bilo treba zbirati orožje, prispevke v denarju in materialu, to dostavljati na javke itn. Hodila sem na Jesenice in v Ljubljano in opravljala kurirsko in obveščevalno službo . . . V tovarni sem pridobivala delavce in uslužbence za osvobodilno gibanje.

Meseca julija 1941 smo z Ivanko Kobal, Tilko Maček, Antonom Nartnikom in drugimi odšli v partizane. Po nekaj tednih sem morala po nalogu partije nazaj na teren. Po zaslugi zavednih uslužbencev in delavcev sem takrat nemoteno delala tudi v tovarni in mi ni pretila aretacija. Da sem se laže kretala po terenu, sem bila več mesecev v bolniškem staležu. Meseca februarja 1942 so me gestapovci aretirali.“ Ob aretaciji so jo pretepali, nato odpeljali v begunjske zapore. Zaradi oteklin na glavi ni mogla govoriti, zato so z zasliševanjem počakali. Zasliševal jo je tudi znani jeseniški gestapovec Druschke. O njenem delovanju je bila policija deloma že obveščena. Priznala je le tisto kar so že vedeli. O tem je v svojem življenjepisu napisala: „Pri preiskavi so našli v stanovanju letak „Proglas OF“, ki me pa ni posebno obtežil, ker je bilo . . . marsikaj bolj važnega že izdanega. Kmalu po moji aretaciji je bil priveden v zapor tudi Anton Dolinšek – Metod, s katerim sem imela zvezo, Lucijan Seljak in mnogo drugih. Da sem se v zaporu pravilno držala, lahko pričajo vsi navedeni in tudi delavci iz tovarne, saj ni prišlo do nadaljnjih aretacij, čeprav so bili zelo v strahu.“ Medtem so starši, ki so za aretacijo zvedeli, vložili prošnjo za izpustitev na italijanski konzulat v Celovec, ki je bila ugodno rešena. Albino Troha so izročili najprej kvesturi v Ljubljani, kjer je bila zaprta tri tedne, nato pa v spremstvu civilnega agenta izpustili domov v Črni Vrh, kjer jo je čakalo ponovno zasliševanje italijanskih orožnikov. (75)

Še predno se je Albina Troha vrnila v Črni vrh se je Tominec pridružil Vojkovi četi.

Spomladi leta 1942 se je obrnil na Barbaro Hladnik, da mu preskrbi zvezo s partizansko enoto na Vipavskem. Hladnikova je bila povezana z osvobodilnim gibanjem na Slapu v Vipavski dolini in sicer s svojo sestro Jožefo por. Rešeta, ki je sodelovala z OF že leta 1941. O tem je povedala: „V Vipavo sem šla po bitki na Nanosu. Jože Rešeta mi je tedaj dejal, da bom morala počakati, ker je vse shajkano. Ko so domači dobili zvezo, so povedali, da bo patrolja prišla po Tominca. Čakati smo jo morali precej časa. Končno so prišli konec julija 1942. Domenjeno je bilo, da ga počakajo nekje na Javorniku . . . Ivana sem peljala v Predgrize, kjer sta ga prevzela Jernej Habe in Ciril Čuk ter ga peljala na Javornik, od koder je s patroljo odšel v Vipavsko dolino.“ (76)

V Vojkovi četi je bil Tominec imenovan za pomočnika politkomisarja, kar je tedaj pomenilo, da je imel na skrbi partijsko organizacijo v četi. Proti koncu avgusta ali v začetku septembra je prišel na področje Črnega vrha Janko Premrl – Vojko s patroljo. Z njim je bil tudi Tominec. „Ustavili smo se v Predgrizah,“ je napisal Ivan Renko, „in navezali stike z redkimi aktivisti ter ostalim prebivalstvom. Ljudstvo je bilo tudi tu že sito fašizma; naleteli smo povsod na razumevanje za našo stvar. Tako smo se po nekaj dneh že lahko z dobrimi poročili odpravili nazaj v bataljon. Zlasti se je v teh krajih poznalo delo tovariša

Ivana Tominca, ki je prišel tja nekaj časa pred nami . . . pripravljaj je teren in širil našo organizacijo“ (77)

Po izjavah nekaterih aktivistov se je Tominec dvakrat vrnil na Črnovrško območje z Vojkom, Milanom Bajcem – Stricem in drugimi partizani. Prvič se je oglasil pri Ergaverjevih in Jerneju Habetu, drugič pa se je sestel tudi z Justino Mikuž, Slavico Cvikl, Alojzjem Tomincem iz Lomov, Cirilom Čukom, Barbarom Hladnik, Albino Troha, Jernejem Habetom in verjetno tudi drugimi.

V četi je bil Ivan Tominec samo 6 tednov. Okoli 9. septembra 1942 je padel. O njegovi smrti je Ivan Renko izjavil: „Naša četa je v začetku septembra prišla na teren Črnega vrha . . . po nekaj dneh, ko smo se vrnili v svojo matično bazo na Vipavsko, je Ivan padel. Počivali smo nad vasmi Lože in Slap. Iz čete smo poslali v Lože patroljo. Približala se nam je karabinjerska patrolja in ker je bila tema, smo mislili, da je naša. Nato je udarilo iz vsega njihovega orožja. Na Vojkovo povelje smo se umaknili. V bližnjem grabnu smo se zbrali in ugotovili, da Tominca ni. Naslednji dan smo ga iskali in zvedeli, da je obležal na njivi, kjer smo počivali“ (78)

Janko Premrl – Vojko je kasneje povedal, da jih je izguba dobrega tovariša zelo pretresla. V veliko pomoč jim je bil pri političnem delu na terenu. Priporočal je, naj se o njegovi smrti ne govori, ker bi vest lahko „vplivala na ostale, da bi pri delu popustili“. (79)

Med prvimi sodelavci Tominca je bil na Črnovrški planoti Ivan Sedej.

Ivan Sedej

IVAN SEDEJ se je rodil v Zadlogu 21. januarja 1907. Po poklicu je bil krojač. Predno se je izselil iz Italije, je bil član Katoliškega prosvetnega društva v Črnem vrhu. Leta 1929 je emigriral v Jugoslavijo, kjer se je najprej preživljal s priložnostnim delom nato pa zaposlil pri krojaškem mojstru Vrtačniku v Ljubljani. Priključil se je naprednem društvu primorskih emigrantov Mlada Soča.

V času svojega bivanja v Ljubljani je vzdrževal zvezo čez mejo v Italijo in sicer prek neke dvolastniške kmetije pri Hotedršici. Leta 1933 se je naselil na Jesenicah, kjer je imel lastno krojaško delavnico. Vključil se je v delavsko društvo „Enakost“ in postal član KPJ. Sam Sedej je v anketnem listu napisal: „Za vstop v KP sem se odločil po mnogem čitanju marksistične literature in po spoznanju življenja z vseh mogočih strani. Uvidel sem, da se edino KP res iskreno in pošteno bori za interese delavca, kmeta in vsega naroda.“ Na Jesenicah je kot obrtnik pristopil k Obrtniškememu trgovskemu združenju in bil član odbora Združenja. Sodeloval je v znani stavki jeseniških železarjev leta 1935, zato ga je policija za krajši čas zaprla. Istega leta je postal sekretar partijske celice. Njegovo poglavitno delo je bilo izredno konspirativno. Pri njem je bila namreč partijska javka za zvezo čez mejo v Avstrijo, ki jo je kot odličen planinec tudi sam vzdrževal. To je odkrila policija, ki je Sedeja januarja 1936 ponovno aretirala. Obsojen je bil na dve leti „robije“ na Adi Ciganliji in v Sremski Mitrovici ter na izgon iz države. Po prenehanju zaporu so ga izročili italijanski policiji, ki ga je zaprla. Ko je bil izpuščen, se je moral naseliti v rojstni občini, kjer je bil pod posebnim policijskim nadzorstvom. (80) Tako se je v Lomeh pri Črnem vrhu od leta 1938 dalje preživljal kot krojač.

Svoje politično prepričanje je Sedej zaupal samo najbolj zanesljivim ljudem. Družil se je predvsem z družino Ergaver iz Zadloga pri Črnem vrhu. S Tomincem sta sodelovala do njegovega odhoda v partizane. Sedej, ki je poznal ljudi mu je pomagal pri pridobivanju prvih zaupnikov. Organiziral pa je tudi pomoč internirancem v Gonarsu. Leta 1942 je zbolel; še bolnega so ga orožniki 18. decembra 1942 mobilizirali v posebni bataljon. Po izjavi Karla Čuka iz Predgriz je v posebnem bataljonu, ki je bil nastanjen v pokrajini Foggia, organiziral okrog 15 fantov, se z njimi sestajal enkrat ali dvakrat tedensko in jih politično vzgajal. Po kapitulaciji Italije se je 21. 9. 1943 vključil v NOV. Bil je komisar v raznih enotah, nato politkomisar SVPB Pavle. (81)

Do jeseni 1942 na področju Črnega vrha še ni bilo organizacije OF v pravem pomenu besede. Razmahnila se je po prihodu Vojkove čete in organizatorja Jakoba Platiše – Franca.

Kljub vsej previdnosti je italijanska policija, ki je, kakor rečeno, prežala na vsakega posameznika, če je bil le količkaj smuljiv, že novembra 1941 zasledila, da se na območju Črnega vrha nekaj dogaja. Poveljstvo črnovrških orožnikov je tedaj sporočilo: „Ugotovili smo, da se na našem območju prav zagotovo širi komunistična propaganda, katere namen je dvigniti v do glednem času slovensko prebivalstvo k uporabi s ciljem, da bi se ustanovila nova, komunistična Slovenija. To nam potrjujejo neobičajni premiki (pota) nekaterih oseb, njih sestajanje in tajanstveno obnašanje tistih, ki pripadajo porajajoči se komunistični celici . . . Še predno bi se navedeni lahko uveljavili in da se izognemo presenečenju, bi bilo dobro uvesti ustrezno službo mož (agentov) v preobleki (in abito simulato‘), ki

poznajo slovenski jezik. Le-ti naj bi zasledovali gibanje teh oseb, beležili njih eventualno sestajanje ali pa, kar bi bilo verjetno še bolje, hkrati preiskali njih domove in skušali odkriti dokaze, da v resnici pripravljajo upor; to bi nam omogočilo, da jih aretiramo („di toglierli dalla circolazione“).“ (82)

Januarja 1942 je isto poveljstvo sporočilo, da „ni bilo mogoče zbrati proti osumljenim konkretnih dokazov, ker so le-ti verjetno opazili, da jih zasledujemo, in so se zato potuhnili; pazijo, da nam niso na očeh in se več ne sestajajo. Ni pa izključeno, da s propagando nadaljujejo, toda bolj previdno.“ (83)

22. julija 1942 je na „podtalno dejavnost“ v Črnem vrhu in drugje opozorilo poveljstvo orožnikov v Cerknem: „Zaupljivi vir nam sporoča, da agitatorji in organizatorji, ki prihajajo iz Ljubljane, v Črnem vrhu pri Idriji aktivno delujejo z namenom, da ustanove teroristično organizacijo. Enako aktivni so drugi v Tolminu, Sv. Luciji, Podbrdu, Cerknem, Idriji, Vipavi . . .“ (84)

Na delu so bili torej izdajalci, ki so nekaj zvedeli, ne pa dovdej. (85)

Med Vojskim in Čepovanom

Na območju Vojskega, Gor. Trebuše, Idrijskih Krnic, Šebreljskega vrha, Jagršč in Straže ter na Čepovanskem je v drugi polovici leta 1941 in v prvih mesecih leta 1942 propagiral osvobodilni boj Franc Košir. Njegovo delo je zabeleženo v krajevnih kronikah za vasi Jagršče, Idrijske Krnice, Gorenja Kanomlja ter v spominih nekaterih njegovih sodelavcev.

Olga Lipušček in Marica Lisjak, Čibejevi iz Gor. Trebuše, sta o njem povedali: „Koširja se spominjava kot inteligentnega in resnega mladeniča, ki je dobro vplival na človeka in ga znal pritegniti. K nam, to je k Čibejevim v Gor. Trebuši, ga je pripeljal Zdravko Plesničar (86) z izgovorom, da nima kje prenočiti. Z mamó se je hitro zapletel v pogovor o politiki. O sebi je povedal, da je študent iz Ljubljane in da je od tam zbežal po študentskih demonstracijah, ki jih je razgnala policija. Dokler je bil pri nas, je pomagal pri delu na polju in nam pripovedoval o krutosti okupatorja, o aretacijah in o izseljevanju Slovencev. V pogovoru z ljudmi je pojasnjeval položaj v Jugoslaviji in preverjal mišljenje ljudi na Primorskem. Zanimalo ga je, če bi bili ljudje pripravljene na odpor. Zanimali so ga tudi podatki o italijanski vojski, odnos italijanskih vojakov do fašistične oblasti in do domačega prebivalstva. Spraševal je po domačih fantih v italijanski vojski in povedal, da jih bo treba prej ali slej poučiti, da ne služijo v pravi vojski. Ko je že precenil situacijo, nam je zaupal, da se v Jugoslaviji že zbira oborožena vojska in nas poučil, da je treba zbirati orožje in pripraviti ljudi na odpor.“ (87)

Košir je stanoval tudi pri Jožetu Bratužu v Čepovanu. Le-ta je povedal, da ga je k njemu pripeljal Janko Bogataj iz Breznice avgusta 1941 in da je bil Košir prvi, ki mu je govoril o nujnosti oboroženega upora proti okupatorju. Tu je ostal od enega do dveh mesecev. „Ko se mi je zazdelo, da so ga začeli Italijani zasledovati“, pravi Bratuž, „sem ga napotil k Čibejevim v Gor. Trebušo. To je bilo enkrat oktobra meseca. Pri meni se je kasneje večkrat oglasil mimogrede, ko je vzdrževal zvezo z aktivisti v Lomu, na Mostu na Soči in v drugih bližnjih vaseh.“ Zadnjega podatka doslej ni bilo mogoče preveriti.

Nekaj časa je Košir bival v Idrijskih Krnicah pri Jožetu Kacinu na Rupih in Francu Kacinu, p.d. v Peklu. Hodil je med najbolj zavedne ljudi in se z njimi

Franc Košir

pogovarjal o političnih vprašanjih. Italijani so ga zasledili in Kacinove, Franca in njegovo 11 letno hčer Marijo, o njem zasliševali. S pomočjo Franca Kacina se je Košir povezal tudi z družino Štravs na Straži, p.d. pri Črvu. Marija Štravs, por. Marcina, je o njem napisala: „Po njegovem delu in obnašanju smo ga ocenili za poštenega Slovenca, borca za svobodo in smo mu zato nudili vsestransko pomoč . . . pri nas je zbiral podatke o številčnem stanju vojaških enot na Želinu in v Cerknem ter se zanimal za odnos domačega prebivalstva do narodno-osvobodilnega gibanja . . . Te podatke sva mu posredovali s sestro Tilko . . . ravnali sva se po njegovih navodilih. Podatke sva našli pri zaupljivih vojakih, delno pa pri ljudeh, ki so imeli kakršnekoli stike z italijanskimi oblastmi. Delo je zahtevalo mnogo previdnosti. On nas je seznanjal z NOB, ki se je širilo po Jugoslaviji, navduševal nas je in izjavljal, da se že pripravlja organiziran boj tudi na Primorskem. Svoje zaupnike je imel na Vojskem, v Kanomljah, Čepovanu, Gor. Trebuši, Idrijskih Krnicah in pri nas. Iz teh krajev se nam je oglasil večkrat z razglednicami pod tujimi imeni (Marica, Slavica, itd.) in nas s tem seznanjal, da je srečno dopotoval. Star je bil 20 do 27 let, srednje postave, svetlorjavih las in lepega obraza. Nosil je temnorjavi suknjič, smučarske hlače in gojzerice. Oborožen je bil z nožem in pištolo. V našo hišo je zahajal nekako do marca ali aprila 1942. leta. Takrat so ga Italijani zasledili in se je moral umakniti iz naših krajev.“ (88)

Franc Kacin je Koširja predstavil tudi Petru Kogejju – Ogalčarju na Vojskem. Sestanek je opisal Črtomir Šinkovec: „Pozdravili so se in že je začel govoriti o uporu proti Italijanom. Spraševal je, če bi se dalo dobiti kaj orožja, ki

je potrebno za upor, in o zanesljivih ljudeh v Čepovanu. Hotel je vedeti tudi za pot do Jožeta Bončina v Mrzli Rupi. Peter Kogej ga je opozoril na nevarnost karabinjerskih patrolj in ga je raje napotil k bratom Skok v Gačniku.“ (89)

Maja ali junija 1942 je Košir iz teh krajev izginil. Ker je jeseni istega leta prišel na Idrijsko kot organizator OF Jakob Platiše, poznan samo pod imenom Franc, so ga nekateri zaupniki v svojih spominih kasneje zamenjali s Koširjem. Tako piše na pr. Črtomir Šinkovec, da je Kogej ponovno srečal Franca na novo leto 1942–43 na Oblakovem vrhu. V resnici je tedaj sestanek vodil Jakob Platiše.

V kroniki za Jagršče je po pripovedovanju Petra Lapjneta zapisano: „Jeseni 1941 je prišel v Jagršče Franc Košir, doma iz Gorenjske. Bil je narednik jugoslovanske vojske in je pobegnil iz Stajerske, ko so jo zasedli Nemci. Pri nas je bil ilegalno. 14 dni se je skrival pri Kacinu na Rupi v Idrijskih Krnicah, štirinajst dni pa pri meni, nato pri Venceslavu Tušarju. V Jagrščah se je zadržal okoli mesec in pol. Hodil je tudi na Stražo. Bil je oborožen, preskrbel sem mu bajonet, obleko in čevlje. Ko je odšel, mi je še pisal ilegalno iz Novega mesta. Mi tedaj še nismo bili točno obveščeni o položaju v Jugoslaviji, vedeli smo samo o četnikih. Košir nam je govoril, da četniki verjetno niso pravi borci in da v Jugoslaviji Mihajlović zagotovo ne bo prevzel oblasti.“ (90)

Iz spominov njegovih zaupnikov je razvidno, da jim Košir ni odkril svojega rojstnega kraja niti, kdo ga je poslal na Primorsko. Košir je opravil pomembno pripravljalno delo. Ljudje, ki jih je pridobil, so se med prvimi organizirano vključili v osvobodilno gibanje. O Koširjevem političnem delu sta izvedela tudi Jakob Štucin – Cvetko in Jože Primožič – Miklavž na Cerkljanskem. Iskala sta z njim zvezo, a brez uspeha. Vse kaže, da se je moral umakniti pred italijansko policijo, ki je bila že marca 1942 obveščena o njegovem delu. Poveljstvo orožnikov iz Cerkna je 3. marca namreč poročalo: „Iz raznih virov in tudi od vojakov 56. grupe, ki se nahajajo na Idrijskih Krnicah, smo obveščeni, da se na področju Gorenje Kanomlje, Idrijskih Krnic, Gorenje Trebuše že približno 10 dni nahaja neznanec ... verjetno Srb ... govori več jezikov (slovenščino, italijanščino, nemščino in francoščino), oborožen je z dvema pištolama in bodalom in med prebivalci omenjenih naselij propagira, da bodo v kratkem, to je v bližnji pomladi, prišli na to ozemlje Srbi in sicer po zmagi, ki jo bo izbojevala Rusija ... Mladenč je zvit, izobražen, verjetno bivši oficir bivše jugoslovanske vojske.“ Podali so tudi njegov podroben osebni opis: „Starost 24 do 25 let, višina 170 cm, močne postave, rjave polti, črnih las, rjavih oči, ušesa ovalna s priraščenim uhljem, ravnih ramen, oblečen v temno rjav suknjič in ima črne jahalne hlače, obut v gozjerje s temnimi dokolenkami, manjka mu en zgornji zob.“

Košir je deloval v času, ko na Primorskem še ni bilo jasno, kdo vodi v Jugoslaviji osvobodilni boj. Londonski radio je tedaj govoril o četnikih. Tako so ljudje imenovali tudi partizane. Ta naziv so uporabljali tudi Italijani. Še predno se je uveljavil izraz „partizani“ in še predno je bilo razčiščeno, kdo so četniki in kaj hočejo, je Košir iz teh krajev odšel. V spominu nekaterih ljudi je ostal pod oznako „četnik“, ki je dobila kasneje povsem drugačen politični pomen. Od tod trditev, da je bil pristaš Mihajloviča. (91)

Marija Marcina iz Kranja, roj. Štravs, ki je primer raziskala, je ugotovila:

FRANC KOŠIR se je rodil leta 1923 v Ljubnem. Z bratom in sestro je kot otrok živel pri stari mami v Mojstrani. S sedemnajstim leti se je zaposlil pri gradbenem podjetju Sava na Jesenicah. Ker ni imel možnosti študirati, čeprav bi rad, se je odločil za podoficirsko šolo v Šabcu, ki je bila brezplačna. Dobil je čin podnarednika. Ob kapitulaciji Jugoslavije mu je uspelo pobegniti pred Nemci in se izogniti ujetništvu. Vrnil se je na Gorenjsko in dva do tri meseca stanoval pri družini Antona Berčiča v Žabnici. Berčič je bil član KPS že pred vojno. V letu 1941 je bila pri njem javka za člane vojnega komiteja in oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko. V času, ko je bil pri Berčičevih Košir, so se tu sestajali Tomo Brejc, Stane Žagar in Milan Zlatnar, kasneje tudi Mira Svetina in Vinko Hafner. Milan Zlatnar, komunist in prvoborec, je Koširju preskrbel zaposlitev na železniški postaji v Žabnici. Ivanka Berčič je o Koširju povedala: „Zaupne pomenke je imel z mojim možem Tonetom in Milanom Zlatnerjem. Bili so tesno povezani . . . Iz hiše ni hodil . . . Nisem ga o ničemer spraševala, ker mi je mož Tone rekel, da je bolje, če manj vem.“ Od Berčičevih je poleti 1941 Košir odšel k družini Dolinar p.d. Benovim v Žabnici (Šutnja 21), kjer je bila kasneje partizanska javka, od tam se je preselil k njihovim sorodnikom v Žiri, nato k Janku Bogataju v Breznico pri Ledinah. Le-ta ga je odpeljal k Vončinovim v Mrzlo Rupo, p.d. k Omevnikarju. Krajevnim italijanskim oblastem so ga predstavili kot učitelja kmetijstva.

Glede datuma prihoda Koširja na Idrijsko in njegovega bivanja pri raznih družinah si priče niso povsem edine. Iz večine izjav je razvidno, da se je tu zadrževal od avgusta 1941 do aprila 1942, kar je tudi v skladu s pričevanjem Ivanke Berčič in Tinke Dolinar iz Žabnice. Iz tega, da je Košir stanoval pri Antonu Berčiču, bi lahko sklepali, da ga je na Primorsko poslal Tomo Brejc. Vsekakor pa njegova zveza z Berčičem in Zlatnarjem dokazuje, da je bil vključen v osvobodilno gibanje pod vodstvom KPS.

Po njegovem odhodu iz Primorske, se je z njim zbrisala vsakršna sled. (92)

Prve povezave in dogovori med aktivisti OF na Baškem, Cerkljanskem in Idrijskem

Septembra 1941 sta se povezala Brovč in Štucin. Zvezo med Brovčem in Štucinom na eni ter Tomincem in Sedejem na drugi je, po mnenju Albine Troha vzdrževala Frančiška Žušť iz Idrije. Vse pa kaže, da je prvo zvezo med Tomincem in Brovčem vzpostavila Marija Egaver na Tominčevo iniciativo.

Prvič so se sestali pri Žušťovih, nato nekajkrat v Cerknem pri Štucinu, na Kneži pri družini Kogoj ter ponovno v Idriji pri Žušťovih. (93)

O tem je Frančiška Žušť povedala: „Leta 1939 sem iz Italije ilegalno odšla v Jugoslavijo, v Kranj, kjer sem se zaposlila v tovarni trikotaže pri Savniku. Tam sem spoznala Tominca, Štucina, Brovča, Platiša, Lucijana Seljaka in Andreja Kutina, ki so bili pozneje vsi aktivisti OF. Junija 1941 sem morala iz Kranja. Sla sem deloma iz strahu zaradi množičnih aretacij, deloma zaradi tega, ker v tovarni ni bilo več zasluzka. Vrnila sem se domov v Idrijo. Tedaj nisem imela več zveze z osvobodilnim gibanjem. V začetku avgusta 1941 (septembra 1941 op.p.) sta me doma obiskala Andrej Brovč in Jakob Štucin. Skleпам, da sta

prišla k meni, ker sta me poznala že iz Kranja in sta vedela, da sem seznanjena z osvobodilnim gibanjem. Oba sta mi govorila, da bo treba dobiti zanesljive ljudi, ki bodo začeli zbirati material in denar za OF . . . Z organiziranim delom v Idriji leta 1941 še nismo začeli . . . Prvega novembra 1941 so se v naši hiši (v Idriji, Tomšičeva 18) sestali Jakob Štucin, Andrej Brovč, Ivan Tominec in Ivan Sedej. Oče jim je preskrbel specialko. Moja družina je pazila, da jih ne bi kdo presenetil, in jim je bila na razpolago za podatke o okupatorjevih postojankah . . . Na drugem razgovoru s Štucinom mi je le-ta povedal, da je že povezan z Albinom Filipičem z Marofa (Sp. Idrija).“ (94)

Na teh sestankih v zadnjih mesecih leta 1941 so si prvi aktivisti razdelili območja in se pogovorili o načinu dela. Za vzpostavitev organizacije OF v Idriji je bil zadolžen Štucin. Tedaj na Primorskem še ni bilo okrožnih komitejev in je obstajal le začasni pokrajinski komite. Z Antonom Veluščkom – Matevžem, ki je delal v Gorici kot član začasnega pokrajinskega komiteja KPS, prvi aktivisti na tem ozemlju še niso imeli zveze.

„Bili smo nekakšen pripravljalni odbor“, pravi Brovč, „uspeh našega dela je glede na našo osamljenost, bil odvisen izključno od iniciativnosti posameznika“. Najprej so si prizadevali vszpostaviti zvezo s Kranjem in Ljubljano, da bi dobili navodila in literaturo. S pomočjo Darinke Kogojeve s Kneže so iz Ljubljane (od Kogojevih v Zeleni jami v Ljubljani) dobili nekaj literature, ki jim je do prihoda Albina Kovača služila za prvo orientacijo. Ta zveza Darinke Kogoj z Ljubljano je obstajala do smrti njenega sorodnika Rada Kogoj – Borisa, ki je bil obsojen na smrt 22. decembra 1941 obenem z narodnim herojem Ljubom Šercerjem (95).

Ledinska planota

ALBIN FILIPIČ – JAKA, roj. 9. februarja 1907 v Sp. Idriji, je bil po poklicu mizar. Njegov oče je bil član socialnodemokratske stranke. Družina je bila v celoti znana po svoji antifašistični usmerjenosti. V fašistično stranko se Filipič ni vpisal, zato je bil brez zaposlitve. Preživeljal se je kot mizar, toda brez obrtnega dovoljenja. (96)

Avgusta ali septembra 1941 ga je z OF seznanil njegov stric Anton Peternelj iz Sovodenj. Sodelovala sta do Peterneljeve aretacije, julija 1942. Do te zveze prek meje je prišlo po direktivi okrožnega komiteja KPS za Kranj. Maks Krmelj, organizator osvobodilnega gibanja v Poljanski dolini, je o tem izjavil: „Kot organizator tega področja . . . (in) sekretar partijske organizacije v Poljanah (sem bil) povezan z okrožnim komitejem oz. sekretarjem Vodopivcem in drugimi. Poleg njega je velikokrat prihajal v dolino tudi Lojze Kebe. Le-ta je bil takrat odgovoren za organizacijo OF na Gorenjskem. Zaradi obmejnega položaja, ki ga je Poljanska dolina imela, je imela naša organizacija še to

Albin Filipič

posebno nalogo, da začne vzpostavljati zveze čez mejo proti vrhniški (idrijski, op.p.) in cekljanski okolici.

V juliju 1941 so se organizatorji Poljanske doline v Žireh sestali s Kebetom in sklenili, da bodo skušali poiskati primerne ljudi, ki bi organizirali OF na Idrijskem . . . Kebe se je v tem smislu nato dogovoril z Antonom Peterneljem.“ (97)

Anton Peternelj iz Koprivnika je o tem povedal: „Z Albinom Filipičem sva bila sorodnika in velika prijatelja že od mladih let. V OF sem ga pritegnil po navodilih Maksa Krmeljca. V zimi 1941/42 sva se sestajala tedensko. Čez mejo sva hodila ilegalno. Nosil sem mu literaturo in navodila. Bil je silno navdušen. On je bil prvi, ki mi je pripovedoval o marksizmu. Jaz sam pred vojno nisem bil politično opredeljen. Ko sem ga seznanil z OF, je povedal, da je že slišal o četnikih. Pojasnil sem mu, da se četniki borijo v Srbiji; tedaj še nismo vedeli, da se bodo obrnili proti nam. Slišal je tudi za partizane, pa ni vedel, kdo so. Zelo težko je čakal na literaturo. Ko sva se sestajala, mi je poročal, kako pridobiva ljudi za osvobodilno gibanje, jaz pa sem poročila posredoval Maksu Krmelju. Nekajkrat mi je prinesel tudi orožje in municijo. Z njim je bil nekajkrat še nekdo, ki sem ga izgubil iz spomina. Zadnjič sva bila skupaj junija ali julija 1942 na Breznici, nato so me aretirali in zaprli v Begunje.“ (98)

V oktobru 1941 je Albin Filipič že pridobil za OF nekaj oseb v Govejku pri Ledinah, na Razpotju, v Žirovnici, na Breznici, na Vrsniku in na Kamniku.

Njegov sodelavec je bil tudi Jože Jereb iz Idrije. Povedal je, da sta s Filipičem imela zvezo z Mrzlim vrhom pri Ledinah že novembra 1941. Tedaj sta nesla municijo in revolver h kmetu Tušarju. V bližnjem gozdu so se sestajali s

Fani Lazar – Nataša (por. Štravs)

tremi osebami iz Sovodenj, ki so bile povezane z Antonom Peterneljem. Razsteljivo so dobivali predvsem pri rudarjih. (99)

O delu Albina Filipiča piše tudi kronika NOB za vasi Ledine, Pečnik, Mrzli vrh, Breznica, Govejk in Vrsnik. Od decembra 1941 dalje so v teh vaseh od Filipiča dobivali literaturo OF. Začeli so zbirati denar po 10.– lir mesečno ter obutev, obleko in orožje. Prvi zapuniki so širili krog simpatizerjev vsak na svojem območju. Junija 1942 so se dogovorili za prvi sestanek in ustanovitev odbora OF. Sestanek je bil v Ledinskih Krnicah pri Francu Mohoriču. Člani odbora so bili: Anica Dolinar (predsednik) in Edvard Dolinar iz Razpotja, Franc Mohorič in Franc Logar iz Korit ter Tomaž Bogataj iz Ledin. (100)

Proti koncu leta 1941 se je Filipič povezal s Štucinom v Cerknem. Štucin mu je naročil, naj skuša prodreti z organizacijo OF tudi v Idrijo. Na prvi sestanek k Žuštovim, ki je bil sklican v ta namen, je Filipič povabil štiri ljudi, a je na sodelovanje pristal samo Jože Jereb. Zvezo med Štucinom in Filipičem v letu 1942 – do prihoda Jakoba Platiše – je vzdrževala Fani Lazar – Nataša. (101) 5. februarja 1943 se je Filipič namenil v partizansko enoto, ki je imela taborišče v Idršku nad Idrijo, da bi se izognil italijanski prisilni mobilizaciji. Naslednji dan je v Golicaх nad Sp. Idrijo padel. Našli so ga mrtvega, ko je sneg skopnel. Okoliščine njegove smrti so ostale nepojasnjene.

Ivan Gantar

Idrija

Ing. GANTAR IVAN IZ IDRİJE, tedaj študent v Ljubljani, se je 30. maja 1942 vmil v Idrijo kot organizirani član OF iz skupine krščanskih socialistov. Sam je o svojem bivanju v Jugoslaviji in svojem delu v OF napisal naslednje:

„Od leta 1931 sem se šolal v Celju v srednji šoli. Leta 1937 sem moral ilegalno čez mejo, ker mi Lahi potnega lista niso več izdali. Kot študent rudarstva v Ljubljani sem postal član akademskega kluba „Zarja“. Člani te krščanskosocialistične organizacije so se že leta 1941 v celoti, z redkimi izjemami, vključili v OF. (102)

Takoj po okupaciji Ljubljane smo se študenti zbirali v nekakšne trojke in govorili o odporu. Tedaj smo bili silovito razočarani in razburjeni zaradi tako sramotne kapitulacije Jugoslavije. V Fronto smo primorski študentje navdušeno pristopili že zgodaj. V septembru 1941 smo bili v OF že trdno povezani in zaposleni z akcijami. Najprej smo delovali v skupini kot „Zarjani“, potem smo se povezali v študentovsko organizacijo OF, ne glede na politično pripadnost, nato pa smo se vključili v terenske organizacije OF.

Sam sem delal v rajonu center. Studentje v OF smo takrat opravljali najrazličnejše naloge, od obveščevalnih pa do trosilnih in napisnih akcij; seveda smo morali delati tudi pri širjenju organizacije OF, zbiranju denarja in vojaškega materiala. Hkrati je bilo potrebno paziti na početje nekaterih študentov iz vrst

klerofašistov, ki so se že zelo zgodaj udejnavali italijanskim okupatorjem. Poseben tak primer je bil F. Župec, Štajerec, ki je postal na ljubljanski univerzi „vicefiduciario GUF“ (zaupnik GUF – Gioventu universitaria fascista) – najbrž na pobudo svojih političnih somišljenikov, iz lastne bolne ambicije in pa mogoče iz strahu, da ga Italijani ne bi poslali domov na Štajersko Nemcem (na take grožnje so Italijani res lovili). Ta in njemu podobni, so bili stalna grožnja organizaciji OF med študenti, saj smo se takrat med seboj skoraj vsi dobro poznali, posebno iz sorodnih političnih skupin in domov ter vedeli za opredelitve posameznikov do OF. Vse naše opozarjanje, naj se drugače obnašajo in opustijo svoje kolaborantsko izdajalsko početje, je bilo bob ob steno. (Sicer pa je ozadje teh obrobnih dogajanj, pri katerih smo sodelovali študentje, lepo opisano v Sajetovem „Belogardizmu“). Potem, ko so varnostni organi Župca likvidirali, je študentom, posebno iz vrst Zarjanov zagorelo pod nogami. Mene so aretirali in zaprli za nekaj tednov ter zasliševali. Ker mi niso mogli ničesar dokazati – najbrž tudi tisti, ki so me spravili v arest, niso imeli v rokah kaj prijemljivega – so me izpustili (takrat preventivno pošiljanje študentov v internacijo še ni bilo v modi; do tega je prišlo nekaj pozneje). Po prihodu iz aresta se je bilo potrebno izogibati doma, saj bi me ob prvi akciji OF zopet pospravili. Akcije pa so bile takrat na dnevnem redu. Po likvidaciji znanega profesorja Ehrlicha (103) pa je bilo potrebno izginiti v popolno ilegalo. Na udaru so pač bili zopet študentje.

Maja 1942 sem dobil k sorodnikom v Ljubljano, kjer sem včasih stanoval, iz Idrije poziv za nabor. Posvetoval sem se s kolegi iz OF, kaj naj storim. Na drugem sestanku sem od S. Osterca, poznejšega sodnika okrožnega sodišča v Ljubljani, dobil navodilo, naj izkoristim priliko, grem legalno v Idrijo in začnem organizirati OF na Idrijskem, kjer takrat Fronte še ni bilo. Po podrobna navodila za delo sem šel k prof. Jožetu Zemljaku.

Med drugim mi je povedal, da bo kmalu za menoj prišel v Idrijo tudi partijski aktivist, ki se bo z menoj povezal. Istočasno bodo poskrbeli, da bo začela na Idrijsko prihajati literatura. Hkrati naj iščem zvezo z ing. Škarabotom v Ilirski Bistrici, ki naj bi takrat že imel zvezo čez staro mejo v Slovenijo. Škarabota sem pozneje res našel pa mi je povedal, da je poskušal organizirati, toda brezuspešno. Pri njem sem dobil takrat naslove internirnacev v italijanskih taboriščih, ki naj bi jih iz Idrije oskrbovali.

Prva naloga, ki sem se je lotil po svojem prihodu v Idrijo, je bilo organiziranje pomoči internirancem po seznamu, ki sem ga dobil iz Ljubljane. Hkrati sem zanesljive ljudi seznanjal s cilji OF. Med njimi so bili pozneje znani Franc Bezeljak – Ambrož, Ivan Beričić, Pepi Šraj itd. To ljudem ni bilo novo, saj je takrat v Ljubljanski pokrajini že kar močno vrelo. Končno so bili tudi interniranci, ki so jim ljudje radi pomagali, stranski rezultat narodnoosvobodilnega gibanja. Do organiziranja trojk ali odborov OF takrat še nismo prišli. Še vedno namreč nisem dobil obljubljenе zveze prek stare meje in seveda ne prepotrebne literature. Sam sem poskušal z letaki posredovati ljudem naj-nujnejše informacije o OF, vendar je bilo tega malo, saj je bilo treba pisati na roko ali na pisalnem stroju – z dvema prstoma. Ko je v poznem poletju 1942 prišel na Idrijsko Jaka Platiše – Franc, se je stanje hitro popravilo.“

O tem obdobju je Frančiška Hladnik, por. Gantar, povedala, da je junija 1941 v Ljubljani med rojaki prvič slišala, da bo treba tudi na Primorskem žene pripravljati na gibanje, ki se bo v tej vojni razvilo. „Do pomladi 1942 nisem imela nobene zveze z nikomer. Tedaj pa mi je Henrik Gregorač poslal po pošti

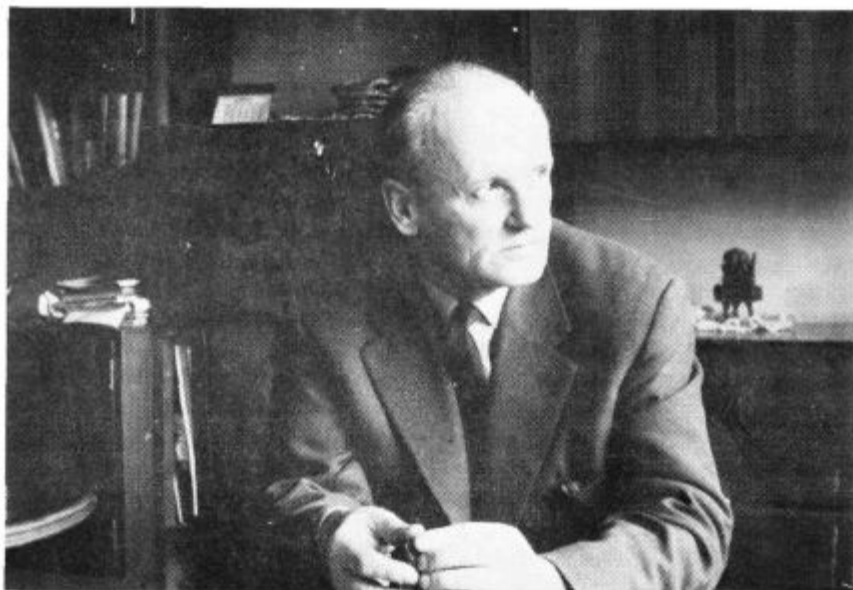
seznam internirancev v Gonarsu z navodilom, da naj zanje skrbim z zbiranjem in pošiljanjem živil v taborišča. Organizirala sem sošolke in prijateljice, da so pomagale . . . Blago smo pošiljale po pošti, parkrat sem nesla osebno. Pošiljale smo tudi sestri Pepci Hladnik, por. Jereb, ki je takrat služila pri prof. Andreju Budalu v Vidmu in je nosila pakete osebno v Gonars.

Junija 1942 se je pri meni oglasil Ivan Gantar in me seznanil z OF . . .“
(104)

Prihod novih političnih delavcev na Primorsko v letu 1942

Na začetku leta 1942 so po direktivi CK KPS prišli na Primorsko novi aktivisti OF, med njimi Albin Čotar, Darko Marušič, Anton Šturm in Albin Kovač; aprila pa Tomo Brejč. Za odhod Primorcev – komunistov na rojstna tla se je še posebej zavzemal Tone Tomšič, ki se je z njimi v Ljubljani večkrat sestal in jim je dal konkretne direktive. (105)

ALBIN KOVAČ – JAKA BAŠKI se je rodil 1. 3. 1908 v Znojilah v Baški grapi. Izhaja iz družine malega kmeta. Po dovršeni osnovni šoli se je izučil ključavničarstva v Podgori pri Gorici. Nato je delal v Tržiču (Monfalcone), kjer je bila dobro organizirana KP Italije. Septembra 1927 je bil ob službo, ker je odklonil vpis v fašistično stranko. Leta 1928 se je izselil v Jugoslavijo. To je bil čas svetovne gospodarske krize, zato se je preživljal s priložnostnim delom. Leta 1932 se je zaposlil v tekstilni tovarni Eifler v Ljubljani. Prišel je v stik z revolucionarnimi organizacijami in spoznal Toma Brejčca. Do leta 1935 je bil član simpatizerskega krožka KP Jugoslavije. V partijo je bil sprejet leta 1936, po veliki stavki

Albin Kovač – Jaka Baški

tekstilnih delavcev. Po stavki je bil odpuščen iz tovarne, dobil pa je delo v tovarni EKA, kjer komunistične organizacije še ni bilo. Zadolžen je bil, da vzpostavi celico KPS in da pobudo za obnovo sindikata. Sodeloval je tudi pri zbiranju podpor za španske borce in njihove družine. Leta 1941 je, kakor skoraj vsi Primorci, vstopil prostovoljno v jugoslovansko vojsko. Po kapitulaciji Jugoslavije je sodeloval pri zbiranju orožja.

Albin Kovač in Anton Šturm sta ob svojem prihodu na Primorsko sredi februarja 1942; dobila na Kojskem zvezo z Veluščkom, ki je živel v Gorici s ponarejeno legitimacijo. Le-ta jim je preskrbel nove dokumente in zvezo z Zatolminom, kjer je bil že decembra 1941, s pomočjo Franca Šavlija – Medveda, organiziran prvi odbor OF. Domenili so se, na katerem območju bodo delali. Šturm je prevzel zgornjo Soško dolino do Trente in Robidišča, Albin Kovač pa Baško dolino od Mosta na Soči do Podbrda, Cerkljansko in po možnosti tudi Idrijo.

Albin Kovač je najprej poiskal Brovča in Štucina, ki sta že prej prišla iz Slovenije, nista pa še bila povezana z vodstvom osvobodilnega gibanja. O njunem delu ga je obvestil Franc Šavli – Medved, ki je z njima vzdrževal stike s pomočjo Kogojevih.

Da bi se osvobodilno gibanje čim hitreje razširilo in dobilo močno oporo, se je Kovač skušal nasloniti na nekdanje komuniste. O tem je napisal: „Poiskali smo vse stare naročnike Dela. Znano je, da je bilo v teh krajih (v Baški grapi in na Šentviškogradiški planoti op.p.) po prvi svetovni vojni zelo veliko naročnikov Dela, organa KPI. To sicer niso bili komunisti, kakršne je vzgojila naša partija, bili so neke vrste simpatizerji, prav gotovo najbolj napredni, vendar v odnosu do oboroženega boja, kakršnega smo mi propagirali, oportunisti, razen častnih izjem.“ To mnenje je potrdil Brovč, češ, da so t.im. stari komunisti, člani KPI, težko sprejeli nove direktive, da so bili „sektaško“ razporejeni, niso razumeli širine OF in za nacionalni boj niso imeli dovolj poslušnosti. Isti problem je za druge kraje Primorske pozneje nakazal tudi Tomo Brejc v svojem poročilu 22. avgusta 1942: „Vsepovsod so sicer po tovarnah in rudnikih še tkzv. stari komunisti, katerih pa se marsikje niti za most ne moremo poslužiti . . .“ (106) Vendar so bile to le začetne težave, ki so bile posledica objektivnega dejstva, da so ostali nekdanji komunisti na tem območju po večini nepovezani z vodstvom KP Julijske krajine in KPI, povsem pa nepoučeni o ideološkem razvoju KPS in zato na zastarelih idejno-razrednih pozicijah posebno v odnosu do nacionalnega vprašanja (glej uvod!). Gotovo je tudi, da so prvi aktivisti OF, člani komunistične partije Slovenije, od njih preveč pričakovali. Šele ob soočenju z njimi so lahko razumeli njihovo nesigurnost in nepoučenost. Skupina, ki je najbolj navdušeno sprejela program OF, so bili nekdanji člani organizacije TIGR, pravi Kovač. „Le-ta je bila sicer leta 1940–1941, zaradi nekonspiracije odkrita od Trsta do Podbrda in so bili glavni voditelji obsojeni . . ., ostalo pa je še mnogo pristašev, posebno mlajših, ki so se takoj, ko so bili dani pogoji, vključili v partizanske enote.“

O delu Brovča in Štucina je Kovač menil, da sta „s svojo propagando že pomembno prispevala k orientaciji prebivalstva za NOB; ker pa nista imela zveze z Veluščkom ali CK KPS, je bilo njuno delo dokaj ozko, kar je tudi razumljivo, vendar nam je zelo mnogo pripomoglo k poznejšemu hitremu razvoju OF“. Z njima se je Kovač sestal 1. in 2. marca 1942. Ugotovili so

tedanje politično in organizacijsko stanje, Brovč in Štucin pa sta bila seznanjena z novimi direktivami.

Odtlej so bile zveze baško-cerkljanske organizacije OF z vodstvom osvobodilnega gibanja in Primorskem redne. Zunaj teh zvez je ostala Idrija in njena okolica, razen ledinskega območja. Albin Kovač je o tem povedal: „Ko sem odhajal iz Ljubljane, mi je bilo naročeno, naj se povežem s Tomincem. Čim sem prispel na Baško in dobil zvezo z Brovčem, sem se zanj zanimal. Poznal sem ga še iz časov stavkovnega gibanja v letih 1935 in 1936, ko je prihajal k Tomu Brejcu v Ljubljano poročat o poteku priprav na stavko. Bil je izredno inteligenten, sposoben in aktiven, bil je duša stavke. Brovč mi je povedal, da živi v Črnem vrhu in da ni mogoče priti do njega.“ (107)

Za Idrijo je bil tedaj zadolžen Štucin, a kljub ponovnim poizkusom, mu v mesto z organizacijo OF ni uspelo prodreti.

Osvobodilno gibanje na Primorskem poleti 1942

Tomo Brejc – Lojze je prišel na Primorsko aprila 1942 kot sekretar pokrajinskega komiteja KPS namesto Oskarja Kovačiča, ki je bil decembra 1941 aretiran v Trstu. Člana komiteja sta bila Jože Lemut – Saša in Anton Velušček – Matevž. (108)

TOMO BREJC se je rodil v Dolenjih Novakih 18. decembra 1904. V družini je bilo pet otrok. Zemlje niso imeli. Oče je delal v gozdovih, v rudnikih v Nemčiji in štiri leta v Ameriki. Vrnil se je s težko prihranjenim denarjem tik pred prvo svetovno vojno. Vojna je pobrala vse. Družino je še drugače prizadelo: oče je bil štiri leta vojak, in je s seboj prinesel malarijo, ki se je nikdar ni znebil.

Na miselnost in odločitve mladega Toma Brejca je krivičnost tedanjega družbenega reda, ki ga je družina krepko občutila, gotovo bistveno vplivala. Oblikovalo pa ga je tudi kulturno ozračje, ki je v družini vladalo. Vsi so mnogo brali, oče Tomaž je bil več let tajnik Katoliškega izobraževalnega društva v Novakih, za njim je bil od leta 1920 do leta 1927 tajnik in knjižničar Tomo.

Sovraštvo do fašizma in narodna zavest sta ga v letih pred izselitvijo (1926 in 1927) pripeljala v vrste organizacije TIGR, ki je bila v Novakih precej močno zasidrana. Leta 1927 se je izselil v Avstrijo in se kot gradbeni delavec vključil najprej v avstrijsko socialdemokratsko delavsko stranko, septembra 1928 pa v Komunistično partijo Avstrije. Leta 1931 se je preselil v Ljubljano in se takoj vključil v delavsko gibanje. Udeleževal se je tudi v levičarsko usmerjenem društvu primorskih emigrantov Mlada Soča. Kot član KPJ je sodeloval pri širjenju partijske organizacije in sindikalnega gibanja. Že decembra 1932 ga je policija aretirala in sodišče ga je obsodilo na osemnajst mesecev „robije“ v Sremski Mitrovici. Po zaporu je kot gradbeni delavec v Ljubljani postal eden izmed organizatorjev sindikata gradbenih delavcev Slovenije, od januarja do 18. avgusta 1936 pa njegov sekretar. Po veliki stavki gradbenih delavcev Slovenije ga je 18. avgusta 1936 policija „za vselej“ izgnala iz Jugoslavije. Odšel je v Francijo, kjer je deloval kot inštruktor

CK KPJ v partijskih organizacijah naših izseljencev v pokrajini Pas de Calais. To je bil čas ko je KPJ preživljala težke frakcijske boje. Brejc je, kakor slovenski komunisti nasploh, zastopal politično usmeritev novega vodstva, to je politično linijo Josipa Broza – Tita. V Franciji je bil član komisije za izseljeniška vprašanja pri CK KPF in pri Generalni konfederaciji francoskih delavcev, hkrati član glavnega odbora organizacije, ki je pri Ljudski fronti Francije reševala vprašanja izseljencev vseh narodnosti in jim skušala pomagati.

Konec leta 1939 se je kot ilegalec vrnil v Jugoslavijo, delal v skriti partijski tiskarni pod Šmarno goro, nato od aprila do srede junija 1941 kot inštruktor CK KPS za kamniško območje, Trbovlje, Zagorje in Hrastnik. Poleti 1941 je bil imenovan za člana Vojnega komiteja za Gorenjsko, katerega naloga je bila pripraviti oboroženo vstajo. Od 22. decembra 1941 do 15. aprila 1942 je bil član Pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko. Njegovo poglobljeno delo je bilo v tem času priprava oborožene vstaje na Gorenjskem; julija 1941 je prav na Kamniškem, na področju za katerega je bil zadolžen, najbolje uspela. (109)

Posamezna žarišča osvobodilnega gibanja so spomladi 1942 na Primorskem že obstajala. Pokrajinski komite KPS za Primorsko, ki je bil ustanovljen aprila, si je prizadeval, da jih razširi in poveže „v široko in trdno organizirano mrežo celic in komitejev KPS ter odborov OF“. (110) Za severovzhodni del Primorske je pokrajinskemu komiteju odgovarjal Albin Kovač.

Tomo Brejc

Koliko je osvobodilno gibanje napredovalo do avgusta in katere težave so morali aktivisti premagovati, je povedal Tomo Brejc v poročilu z dne 22. 8. 1942 centralnemu komiteju KPS. V njem med drugim pravi: „Naša največja težava danes na Primorskem je pomanjkanje srednjega in višjega kadra, ki ga v tem kratkem času ni bilo mogoče vzgojiti. To nam povzroča hude skrbi, kajti osvobodilno gibanje se širi, boj postaja z vsakim dnem ostrejši . . .

Na splošno je položaj na Primorskem sedaj tak. Sovražnik s svojim terorjem hoče prestrašiti ljudske množice in uničiti naše gibanje še predno bi prišlo do prave organizirane ljudske vstaje . . .

Ena izmed težkoč za rekrutacijo v partijo je prav pomanjkanje mladih, a že dovolj umsko razvitih in resnih moči. Od letnika 1910 do letnika 1922 je vse pri vojakih . . .

Da bi PK (pokrajinski komite, op.p.) z ozirom na posebne razmere na Primorskem mogel zagotoviti partiji čim večji vpliv tudi na deželi, je sklenil najboljše, najaktivnejše člane OF, ki simpatizirajo s partijo in Sovjetsko zvezo združiti v posebne ‚simpatizerske krožke‘ . . .

KPS ima na Primorskem skupaj 53 članov na terenu. Socialni sestav je sledeči: 25 delavcev, 14 kmetov, 7 obrtnikov, 5 žensk in 3 intelektualci. Ostalo so privatni poklici. Kandidatov je 61. V partizanih je 11 članov partije in 8 kandidatov.

Slabost naše partijske organizacije – in to zelo velika – je v tem, da je z delavstvom premalo povezana. Kljub temu, da je delavstvo povsod in v ogromni večini orientirano na levo, smo z glavnimi industrijskimi revirji . . . navezali komaj prve, rahle organizacijske stike. Vzrok sem že navedel. Mi sami ne moremo biti povsod, samostojnih kadrov pa v tem času . . . še ni bilo mogoče zgraditi . . .

PK je brez nadaljnjega spoznal, da je na Primorskem vprašanje naših najmlajših tako važno – z obzirom na dejstvo, da letnikov od 20.–30-tega leta sploh nimamo – da je tej mladini treba posvetiti vso pozornost. PK na svojih sejah obravnava mladinsko gibanje takoj za Partijo. Mladina je tudi tukaj povsod dobra, težava je le v tem, da posebno naših publikacij ne razume več dobro, ker jo je pokvarila fašistična šola . . .

Na Primorskem deluje sedaj okrog 100 odborov OF. Njihovo delo sestoji v glavnem v zbiranju hrane, obleke in obutve za partizane, zbiranju orožja, finančnih sredstev ter propagandnega materiala za OF. Tipična slabost večine teh odborov je, da so v propagandi še kar dobri, pač pa je v teh odborih prav malo dobrih organizatorjev. To, da so se ljudje odvadili v zadnjih letih sploh misliti na organizacijo, se pozna. Pokrajinskega odbora OF na Primorskem še vedno nimamo, ne obstajajo niti okrožni odbori v Gorici in Trstu, ker še vedno nimamo zanje pravih ljudi. Prav tu se vidi, kako različen je položaj tu od onega v Ljubljani. Izgledi, da bi mogli povsod urediti pravilno organizacijsko in upravno poslovanje OF, so bolj slabi, ker se položaj naglo zaostreuje. Kratko: za višja predstavnštva OF doslej nismo mogli dobiti ljudi, ki bi iz njih mogli sestaviti socialno in politično zanesljive in solidne odbore OF . . . Kljub tem težkočam je naše delo v OF doslej rodilo prav lepe uspehe. Povsod se koncentrirana hrana za partizane, pripravljena topla obleka za zimo itd. Kmetje sabotirajo oddajo živil, kar se le da . . .

Strahoviti teror je marsikje, ali le začasno zavrl naše delo . . .

Naše delo je šlo povsod za tem, da ojačamo našo partizansko vojsko. Uspeli smo, da je en čeprav mali del dopustnikov odšel v partizane,

namesto nazaj k vojakom. Nekaj jih je tudi dezertiralo od vojakov. Sedaj delamo na tem, da iztrgamo fašistom iz rok letnike 1923 . . . Naše delo ovirajo fašisti na ta način, da so zagrozili, da bodo vse hiše, iz katerih izhajajo dezertjerji (iz italijanske vojske, op.p.) požgali! . . . Delali bomo dalje z vsemi močmi, da pridobimo letnike 1924–25. Ti so sicer mladi, ali ustanovili bomo šolska taborišča, kjer jih bomo pred odhodom v četo nekoliko izvežbali. Starejše letnike, ki jih fašizem še ni vpoklical k vojakom, je težje pridobiti iz razumljivih razlogov. Vendar pa bomo v bodoče še bolj pojačali našo propagando za v partizane tudi med njimi . . .“ (111)

Ugotovitve Toma Brejca, ki so veljale tudi za severno vzhodni del Primorske, jasno pričajo, da je bilo treba hrbtenico osvobodilnega gibanja, ki jo je v ostalih predelih Slovenije predstavljala organizacijska mreža KPS, šele ustvariti. To je pomenilo: še večino najbolj privrženih članov OF politično – ideološko izobraziti in jih naučiti osnovne abecede ilegalnega dela. Pomanjkanje organizacijsko izkušenega in prekaljenega kadra je oviralo predvsem izgradnjo partijske organizacije (rajonskih oz. okrajnih in okrožnih komitejev), manjkalo pa je tudi ljudi za okrajne, okrožne odbore in pokrajinski odbor OF, ki naj bi zastopali vse struje in sloje. Prav zaradi pomanjkanja kadra so komiteji KPS, okrožni in rajonski, delovali tudi kot odbori OF in se je delitev med njimi uveljavila v splošnem šele po kapitulaciji Italije. Velik problem je bil v letu 1942 pokrajinski odbor OF, ki naj bi vodil in predstavljal osvobodilni boj na Primorskem. Ker se je mnogo vodilnih in znanih ljudi izselilo, je bilo pomembno, kako se bodo orientirali redki posamezniki, ki so ostali in so zaradi svojega ugleda lahko na razvoj gibanja vplivali. To je bil razlog, da je v dogovoru z Jakobom Štucinom poleti 1942 odšel v Gorico Metod Peternelj, učitelj iz Cerkna, da pridobi za OF nekatere izobražence, predvsem pa pisatelja Franceta Bevka, kar mu je tudi uspelo. (112)

Iz Brejčevega poročila je razvidno, da je na Primorskem predstavljala problem tudi mladina, ki je bila sicer „povsod dobra“, vendar „jo je pokvarila fašistična šola.“ Kaj je Brejc pri tem mislil?

Razpust slovenskih prostvetnih društev in organizacij, prepoved strankarskega in vsakršnega antifašističnega političnega udejstvovanja, izselitev politično in kulturno osveščene ter angažirane slovenske inteligence – vse to je povzročilo hudo škodo. Organizacijske izkušnje starejše generacije se na mlade niso mogle prenašati. V fašističnih mladinskih organizacijah, ki niso nikoli zaživele in je bila njih aktivnost zreducirana na parade, vežbe in „adunate“ (politična zborovanja), si slovenska mladina organizacijskih izkušenj ni mogla pridobiti. Vanje je bila vključena pod prisilo (obvezno vsaj v šolski dobi), zato je bila po večini pasivna. Poleg tega so bile te organizacije izrazito avtoritarnega značaja in niso dopuščale članstvu samostojnih mnenj ali pobud. Javna politična vzgoja (če kot take ne štejemo izrazito enostranske fašistične propagande) je torej popolnoma izostala. Pomanjkanje društvenega življenja, organiziranega političnega udejstvovanja, zraven tega pa še ukinitve slovenščine v šolah – vse to je oviralo splošno intelektualno rast mladih, ki so ostali brez pravega pedagoškega vodstva in mentorstva. Rast je ovirala tudi – vsaj na podeželju – kvalitetno slaba italijanska osnovna šola. To se je v praksi kazalo v globoki zarezni med generacijami, ki so obiskovale šolo še pri slovenskih učiteljih in tistimi, ki so hodile v italijansko šolo (113). Slovenski učitelji so bili v prvih letih pod italijansko okupacijo tako pedagoško kot tudi kulturno in politično zelo aktivni. Nacionalna zavest jim je bila vzpodbuda, cilj pa: dokazati, da „nosilcev kulture“

ne potrebujemo. (114) Generacija, ki je doraščala pod njihovim pedagoškim vodstvom, je bila v splošnem razgledana, načitana ter za tedanje razmere nacionalno in kulturno osveščena. Pri novih generacijah – izjema so bili tisti, ki so imeli doma močno vzpodbudo – je začela odmirati navada branja. Rezultat: slaba pismenost. Mladina z osnovno šolo ni obvladala niti italijanščine, ki se je učila v šoli, niti slovenščine, ki jo je govorila v domačem krogu. Glede na prejšnje stanje, je bil to velik korak nazaj, škoda pa neprecenljiva. Zato je bila po eni strani razumljiva, po drugi strani pa presenetljiva lakota po slovenski literaturi, ki so jo zabeležili prvi aktivisti OF na Primorskem.

MINISTERO DELL'EDUCAZIONE NAZIONALE

Spričevalo fašistične šole. Nad fašističnim imperijem veliki M (= Mussolini)!

Delež mladih v osvobodilnem gibanju, tako v vojski kot na terenu, je bil kljub vsemu ogromen. Vpliv staršev je prevladal nad vplivom šole in države. Ideološko-politična vzgoja in pridobivanje izkušenj v organizacijskem delu pa je vendarle terjalo nekaj časa.

Iz Brejčevega pisma je razvidno, da so obstajale težave tudi pri mobilizaciji v partizane. Pridobiti so skušali zelo mlade fante in že starejše moške. Nikoli ni dovolj poudarjeno dejstvo, da so se v ostali Sloveniji po kapitulaciji jugoslovanske vojske mladeniči v velikem številu vrnili na svoje domove.

Spričevalo fašistične šole. Militarizem, imperializem in šovinizem so bili glavna vsebina fašistične politične vzgoje.

V osvobodilnem boju so odigrali nadvse pomembno vlogo. Znano je, da je sabotažne, napisne in trosilne akcije OF v Ljubljani, akcije VOS itd. v letu 1941 in kasneje, izvedla predvsem mladina. Velik je bil njen delež tudi v prvih partizanskih četah.

Na Primorskem so bili fantje v italijanski vojski. Italija je bila v vojnem stanju ali se je na vojno pripravljala že od etiopske vojne dalje. Nekatere letnike je vojaška oblast zadrževala pod orožjem več let. Ni bilo malo primorskih fantov, ki so nosili vojaške suknje tudi več kot pet ali celo deset let. K temu je pripomogel tudi sistem mobilizacije, ki je mnoge favoriziral že po predpisih, druge po sistemu „kovertno“, nekatere pa zato čezmerno obremenjeval. (115)

Osvobodilno gibanje na Cerkljanskem od srede leta 1942 do marca 1943

Ni namen tega sestavka v podrobnosti prikazati razvoja OF na Cerkljanskem, zato navajamo le nekaj podatkov in značilnosti.

Glede na to, da sta na to področje prišla že avgusta in septembra 1941 aktivista OF Štucin in Brovč, ki sta se marca 1942 povezala s Kovačem in Veluščkom, se je organizacija OF razvila razmeroma zgodaj. Poleti 1942 (junija in julija) je bila v Cerknem že močno zasidrana. Člani OF so bili povezani v trojke. Prve trojke ali zaupniki OF so delovali tudi v okoliških vaseh. Strogih organizacijskih oblik ni bilo, nastajale so sproti na osnovi konkretnih nalog in potreb.

Iz poročila Toma Brejca z dne 22. avgusta 1942 je razvidno, da je bilo v cerkljanskem okraju tedaj tudi 5 odborov mladinske OF.

Jeseni 1942 so bile krajevne organizacije OF med seboj povezane z odlično mrežo javk. Najpomembnejše so bile v Cerknem, kjer je do decembra 1942 bival Jakob Štucin – Cvetko. Po odhodu Jožeta Primožiča – Miklavža (novembra 1942) in Štucina (decembra 1942) v ilegalo je bilo vodstvo OF za cerkljanski rajon najprej v Ravnah v hiši Pavla Obida, p.d. pri Pavletu (javka pri Urhu), nato v bunkerju v Tičarici nad vasjo Labinje. Tu je nastal tudi zametek ciklostilne tehnike, ki je razmnoževala radijska poročila. Po kapitulaciji Italije se je preselila v bunker pri domačiji Petra Lapanja p.d. pri Abramcu v Orehovski grapi in razvila v tehniko Porezen.

Julija 1942 so že razmnoževali najnujnejšo literaturo tudi na Baškem. Nekakšen začetek tehnike je bil po izjavi Danice Kogoj, pri Francu Hvalu, p.d. pri Malnarju, na Bukovem. Tam je Tomo Brejc junija 1942 napisal odprto pismo primorskim ženam, ki ga je Danica Kogoj razmnožila na starem pisalnem stroju. Stroj so nato prenesli k Mirku Jeklinu na Most na Soči, kjer se je razvila tehnika. To je bila tedaj velika pridobitev, saj je bilo prenašanje literature iz Gorice zelo težavno in tvegano.

K napredku organizacije je bistveno prispeval Tomo Brejc, ki je konec junija prišel v Sp. Bukovo na dom Andreja Brovča in tam ostal sedem dni. Z njim so se sestali Kovač, Brovč in Štucin. Približno v tem času je bil, po mnenju Kovača in Brovča, postavljen tudi okrožni komite za Baško in Cerkljansko (sekretar Kovač, člana Brovč in Štucin). „Zelo uspel sestanek komiteja smo imeli v Cerknem na dan sv. Ane 26. julija, ko je na sejmu kar mrgolelo ljudi“, je povedal Kovač. Naziv okrožni komite je za to obdobje sporen. 22. avgusta 1942 je Brejc poročal, da vprašanje okrožnih vodstev na Primorskem še ni urejeno, da pa bo za nekatera okrožja v kratkem. Prvo poročilo o ustanovitvi okrožnega

komiteja KPS za Baško je poslal Dušan Pirjevec – Ahac po partijskem posvetovanju za severni del Primorske, ki je bilo med 22. in 23. decembrom 1942. (116)

Ne glede na to, kdaj je bil okrožni komite za Baško formalno ustanovljen, velja, da je bilo baško okrožje v primerjavi z drugimi že v prvi polovici leta 1942 kadrovsko dobro zasedeno. Iz vaških kronik in spominov aktivistov je tudi razvidno, da so imeli aktivisti na Baškem že tedaj točno razdeljen teritorialni delokrog in sicer tako, da so pokrivali celotno območje. Štucin je odgovarjal za Cerkljansko, Brovč za Bukovsko in Planoto, Kovač za Baško grapo. Razvidno je tudi, da so se sestajali in svoje delo usklajevali. Vodilno vlogo je imel med njimi Albin Kovač. Tako se je to območje razmeroma zgodaj izognilo poglavitni hibi, v katero so pogosto zapadali t.im. aktivisti – zaupniki, ki so delali brez ozadja kakšnega foruma, brez medsebojne kontrole in so svoje delo včasih omejevali na ugodnejši teren. Posledica takšnega načina dela je bila, da so med organiziranimi kraji ostajali neorganizirani otoki. (117)

Vsekakor drži, da o partijski organizaciji na Baško–Cerkljanskem julija 1942 še ni mogoče govoriti. Člani partije so bili tedaj trije, kandidatov pa je bilo deset. (118)

Organizirani pa so že bili nekateri simpatizerski krožki, v katere so po navodilih pokrajinskega komiteja vključevali predvsem mlade. (119)

7. novembra 1942 je bila na Cerkljanskem in Baškem izvedena velika trosilna akcija. Organizacija OF je z njo pokazala svojo prisotnost. Na prebivalstvo je vplivala močno spodbudno, oblasti pa vznemirila. Orožniki so naslednji dan v Cerknem in okolici aretirali okoli 25 ljudi, ki so bili po večini že

Lida Štravs (por. Jereb) je bila po kapitulaciji Italije aktivistka AFŽ v cerkljanskem okraju in baškem okrožju, od avgusta 1944 dalje pa izvoljena predsednica Krajevnega NOO za Cerkno.

Ivan Golob – Ernest, padel kot borec Gradnikove brigade leta 1945

organizirani člani OF. Italijanske oblasti so jih poznale kot nacionalno zavedne in antifašiste, zato so jih osumile, da so pri akciji sodelovali. Med njimi so aretirali tudi Jakoba Štucina, vendar ga po nekaj dneh izpustili. Njegove vloge v osvobodilnem gibanju tedaj še niso odkrili, jasna jim je postala šele po njegovem odhodu v ilegalo.

Zaradi uspele trosilne akcije so bili terenski aktivisti OF, ki so jo izvedli, sprejeti v Komunistično partijo. Tako je bil postavljen temelj partijske organizacije na Cerkljanskem. 8. decembra 1942 je bil ustanovljen rajonski komite KPS za Cerkljansko, katerega sekretar je bil Jakob Štucin, člana pa Jože Primožič in Lida Štravs. Kasneje je bil koptiran tudi Ernest Golob iz Čepleza.

Če je Platiše v Idriji, v skrbi za širino OF, skušal pritegniti pripadnike vseh nekdanjih političnih struj, je Štucin, ki je deloval na ozemlju, kjer je strankarstvo mnogo bolj zbledelo, že od vsega začetka pritegnil v OF ljudi vseh slojev. Dejstvo, da so bili že poleti 1942 vključeni v OF skoraj vsi trgovci in obrtniki, je dajalo organizaciji močno materialno osnovo. Iz poročila zaupnika pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko Albina Kovača je razvidno, da so julija 1942 narodni davek plačevali v naslednjih vaseh: na Bukovem 4 osebe, v Orehku 8 oseb (70.– do 100.– lir); na Kojci 4 osebe (30.– do 50.– lir), v Zakrižu 5 oseb (80.– lir), v Labinjah tri osebe (20.– lir), v Novakih 5 oseb (110.– lir), v Planini 8 oseb (350.– lir), v Gorjah 3 osebe, v Cerknem 10 oseb (približno 1.000.– lir). (120) 14. decembra 1942 je Štucin poročal pokrajinskemu komiteju med drugim naslednje: „S prvim pismom, ki sledi za tem, ti pošljem točen izvid blagajne od 5. 5. 1942 dalje, da ti bo vse jasno razvidno. V oktobru smo imeli izredno nab(iralno) akcijo ... skupno smo prejeli 63.000.–

lir“ (121) To je bila za tedanje razmere zelo visoka vsota. Ilustrativna je primerjava z Ljubljano, kjer je organizacija OF v novembru 1942 zbrala vsega 176.661.– lir narodnega davka, posojila in prostovoljnih prispevkov. (122) Nabiranje narodnega davka in posojila je na Cerkljanskem torej redno teklo vsaj od 5. maja 1942 dalje.

Odlično organizirana intendantca je presenetila prve partizanske čete, ki so se ustavile na tem območju. Prva je bila Tolminska (Francova) četa julija 1942 na Šentviški planoti. Zanj je organizacija OF iz Cerkna poslala ogromno blaga: „za 14 ali 15 oseb spodnjega perila, več oblek, obutve in druge stvari“ (123) Tretjega avgusta 1942 so prvič prišli na Cerkljansko gorenjski partizani. To je bila II. četa Poljanskega bataljona Staneta Starca – Fazana, ki se je umaknila iz Gorenjske pred nemško ofenzivo. Štab I. grupe odredov je tedaj sporočil glavnemu poveljstvu: „Ob priliki, ko se je umaknila naša druga četa v Italijo, je bila od tamkajšnjega prebivalstva z navdušenjem sprejeta.“ (124) Decembra 1942 je cerkljanska organizacija OF v celoti opremila prvi in drugi vod 4. čete II. bataljona Soškega odreda. Oskrbovala je tudi četo I. bataljona Soškega odreda, ki je v času od decembra 1942 do marca 1943 nekajkrat taborila v gozdu Sončnica v Cerkljanskem vrhu, ter opremila ilegalce in borce – domačine, ki so se priključevali narodnoosvobodilni vojski od jeseni 1942 dalje. V letu 1943 je pošiljala blago novim četam, ki so občasno taborile na območju Jagršč, Idrijskih Krnic in Šebreljskega vrha, ter sanitetni postaji št. 2 v Idrijskih Krnicah.

Največ blaga je bilo poslanega iz Cerknega, čeprav so orožniki pazljivo nadzorovali, kaj in koliko ljudje iz okoliških vasi nakupujejo v cerkljanskih trgovinah. Trgovine (pri Štravsu, Štruklju, Bevku, Moškatu, Rojcu, Štucinu itd.) so bile dovolj založene z nakaznicami za živila in tekstil, s katerimi je bilo tedaj zaradi vojnih razmer in ekonomske stiske blago racionirano in nakup omejen. „Odevečne“ nakaznice je oskrbovala slovenska uradnica na občini Marija Kumar tako, da so „prodano“ blago z lahkoto krili. Nosili ali vozili so ga pretežno tisti terenci, ki so večje nabave lahko opravičili ali s številno družino ali z vaško gostilno oziroma trgovino. (Na primer Venceslav Tušar iz Jagršč). V največji meri so nabavo imele na skrbi žene in dekleta. Značilno za Cerkno je bilo tudi, da so bile skoraj vse trgovine hkrati javke OF in je bila vsaka izmed njih povezana z določenimi vasmii v okolici.

Proti koncu februarja 1943 je bilo v Labinjah prvo posvetovanje predstavnikov odborov OF iz vseh vasi cerkljanskega področja. Vodila sta ga Primožič in Štucin. Potekalo je ponoči. Na posvetovanju so obravnavali politične in gospodarske probleme v zvezi z razvojem osvobodilnega gibanja in situacijo po množičnem odhodu prostovoljcev v partizane. Sklenili so naslednje:

– Poskrbeti je treba, da se obdela čimveč zemlje, tudi polja družin, ki so imele svojce v partizanih ali v internaciji. Zato naj se organizira medsebojna pomoč.

– Bojkotirati je treba oddajo živine in pridelkov italijanskim oblastem.

– Zbrati in pospraviti čim več živil v bunkerje.

– Organizirati sistematično zbiranje narodnega davka in posojila tudi pri simpatizerjih OF.

– Poskrbeti za preživetje družin partizanov in internirancev, ki so ostale brez dohodka. Zaradi konspiracije so denarne podpore prizadetim družinam puščali na okenskih policah ali podtikali pod vrata.

- Organizirati pomoč internirancem.
- Obveščati o situaciji doma fante, ki so bili mobilizirani v italijansko vojsko še predno se je začelo razvijati osvobodilno gibanje. (125)

Za osvobodilno gibanje na Cerkljanskem je bil značilen tudi močan odziv v partizane. Prvi domačini so odhajali od septembra 1942 dalje. Do marca 1943 je iz tega območja šlo v partizane nad 200 borcev (glej str. 98).

24. decembra 1942 so v bitki pod Rodnami v Orehovski grapi padli prvi štirje partizani domačini. To so bili: Peter Čelik – Tolminski z Reke pri Cerknem (glej str. 70), Valentin Eržen in Gabrijel Pajntar iz Orehka ter Bogdan Jeram z Bukovega. Zaradi izdajstva jih je obkolilo nad 200 italijanskih vojakov in fašistov. Boj je trajal od jutra do tretje ure popoldan, čeprav je bilo partizanov samo šest. Težko ranjenega Tarasa je iz obroča rešil Gabrijel Peternelj – Jelko iz Planine (126).

Partizanske čete so imele, kjerkoli so se utaborile ali pojavile, na prebivalstvo velik vpliv. O komandirju Fazanu, katerega četa je podnevi korakala skozi Bukovo, je Albin Kovač napisal, da je „mnogo pripomogel, ko je s svojimi junaki podnevi propagandno nastopil po vaseh in s svojo disciplino in akcijami razblinil strah in vzbudil splošno spoštovanje pri vseh prebivalcih, kjer se je pokazal.“ (127)

Poleg že omenjenih čet se je julija 1943 za nekaj dni umaknil na Cerkljansko, nad Novake, 3. bataljon Prešernove brigade, ki so jo Nemci v Davči napadli. O njegovem umiku na primorsko stran so Nemci obvestili italijansko vojsko, ki se je pripravila, da jih napade; terenski aktivisti OF pa so o teh pripravah obvestili Prešernovce, ki so italijanske vojake pričakali pripravljeni. Po bitki se je bataljon vrnil na Gorenjsko. (128)

V glavnem pa so bili na ožjem Cerkljanskem vse do septembra 1943 partizani le prehodno in za krajši čas. Ta teren je bil namreč na gosto prepreden z okupatorjevimi postojankami in prometnimi potmi, ki so povezovale vojaške posadke ob meji. Tako je politično delo slonelo pretežno na aktivistih OF. Vsekakor pa je na rekrutacijo v partizane februarja 1943 ugodno vplivala že dobro znana Vojkova osebnost, pa tudi uspešna akcija 38 prostovoljcev 2. bataljona Soškega odreda, ki so 26. januarja 1943, pod vodstvom komandanta Toneta Bavca – Ceneta, napadli in likvidirali z vojaki okrepljeno orožniško postajo v Zakrižu. (129)

Drugačen položaj je imelo v tem pogledu območje Vojskega, Črnega vrha, Zadloga, Čekovnika in Kanomlje. Bližnji Trnovski gozd je bil četam naravno zaledje. Cerkljanska je bila za partizanske čete vendarle pomembna, ne le kot dobro politično in materialno zaledje, tudi zato, ker je bila prek nje vzpostavljena prva redna zveza med II. bataljonom Soškega odreda v Tolminskih Prodirih (kasneje Severno primorskim odredom) in gorenjskimi partizani. Vzpostavil jo je Franc Pajntar – Močnik januarja 1943.

FRANC PAJNTAR, roj. 10. 10. 1910 v Zakojci, se je izselil v Jugoslavijo l. 1930. V Ljubljani se je vključil v napredno delavsko društvo „Svoboda“, v katerem je bilo mnogo Primorcev. V društvu sta bila vključena tudi Marica in Martin Kokelj, ki sta ga prva poučila o delavskem gibanju in komunistični ideologiji. Ob napadu na Jugoslavijo se je javil prostovoljno v jugoslovansko vojsko, ob njenem razsulu pa se je vrnil v Ljubljano. Kmalu po zasedbi Ljubljane ga je, kot italijanskega državljana, začela iskati italijanska policija. Živeti je moral v ilegali dokler

se ni, aprila 1942, pridružil partizanom. V osvobodilnem gibanju je deloval po navodilih Martina Koklja in Staneta Kolmana. Pri Koklju, dokler le-ta ni bil kompromitiran, se je shajal tudi Jakob Platiše. Pajntar je sodeloval tudi z Albinom Kovačem, ki je že l. 1941 izseljene rojake pripravljaj na odhod na Primorsko. Ko je bil že preveč kompromitiran, se je Pajntar umaknil iz Ljubljane in pridružil Dolomitskemu odredu.

V Dolomitih je ostal do jeseni 1942. Po hudih bojih gorenjskih partizanov na Jelovici so v odredu začeli iskati prostovoljce za na Gorenjsko. Odšli sta dve skupini, v drugi tudi Pajntar; vključili so jih v Cankarjev bataljon, v katerem je bilo že več Primorcev (okoli 1/3 moštva).

Konec novembra ali v začetku decembra 1942 se je v četi Cankarjevega bataljona, ki je taborila nad Železniki, javil Milan Žakelj. Vprašal je borce, če je kdo doma iz Baške grape ali Tolminske in bi bil pripravljen vzpostaviti zvezo prek meje s tolminskimi partizani. Pajntar je vedel, da je pot nevarna. Italijani so imeli ob meji mnogo postojank in so bili zelo pozorni. Toda dobro je poznal poti in rad bi zopet videl domače in rojstni kraj. Zato se je javil. Ko je prejel pošto in prekoračil mejo na Poreznu, ga je slišala italijanska posadka in začela streljati. „Bilo je po zimi in zemlja je bila trda“, je pripovedoval Pajntar, „zato je bilo težko utišati korake. Vrgel sem se na tla, tedaj mi je spodrsnilo, začel sem se

Franc Pajntar – Močnik

prevračati po strmini in padel sem v nezavest. Proti jutru, ko sem se zavedel, sem se po vseh štirih privlekel iz jame in se odpravil dalje". Ker se je pri padcu hudo ranil v glavo je, ob pomoči domačinov iz vasi Porezen, le z veliko muko in močno izčrpan prispel do očeta v Zakojco. Oče je poklical Spikovega Štefana z Bukovega, sanitejca iz avstrijske vojske, ki ga je hodil zdraviti. Zdravnika namreč niso upali klicati. Medtem je sestrična Kristina Pajntar iskala zvezo s partizani. Na dan napada na orožniško postajo v Zakrižu so k Pajntarju v Zakojco prišli komandant II. bataljona Soškega odreda Tone Bavec – Cene, Marija Pervanja – Anamarija in še dva partizana. Čez nekaj dni, medtem je bil že toliko okreval, se je s tovarišem, ki ga je določil II. bataljon, vrnil na Gorenjsko. Zveza je odtlej tekla redno. Pajntar je bil imenovan za vodjo kurirskih linij, ki so povezovale gorenjske in primorske partizane. Postavljene so bile kurirske karavle, ki so po kapitulaciji Italije dobile oznake P-21, P-22 in P-23. (130)

ORGANIZACIJA OF IN KPS NA IDRIJSKEM OD AVGUSTA 1942 DO KONCA FEBRUARJA 1943

Temelje organizacije OF in KPS je na Idrijskem postavil JAKOB PLATIŠE – FRANC.

Rodil se je 19. aprila 1910 v Počah pri Cerknem v družini malega kmeta p.d. pri Kovaču. Od devetih otrok jih je sedem odraslo. Njihova usoda je tipična podoba življenja iz razmer kmečke družine z majhno kmetijo pod fašistično Italijo. Oče je padel v prvi svetovni vojni na soški fronti pri Doberdobu. Kovačevi se z italijansko okupacijo niso mogli sprijazniti. Anton, najstarejši, se je prvi izselil v Francijo. Delal je kot rudar in ob prostem času kot natakar. Umrli je v rudniški nesreči, zasut skupaj s šestimi tovariši. Gabrijel se je zaradi spora s fašisti izselil leta 1928 v Jugoslavijo. Franc je odšel leta 1929 v Južno Ameriko. Tam je umrl, ne da bi še kdaj videl domači kraj. Jožetu je dal spodbudo za odhod pretep s fašisti na domači veselici; teden dni se je skrival, nato zbežal v Jugoslavijo.

Istega leta – 1935 – je ilegalno odšel tudi Jakob.

Jakob Platiše je osnovno šolo obiskoval zelo neredno. Gospodar, pri katerem je kot otrok služil za pastirja, ga k pouku ni rad pošiljal; škoda je bilo časa. Ko je odrasel, se je preživljal najprej s priložnostnim delom. Več let je bil nato zaposlen kot hlapec pri Elizabeti Magajna v Cerknem, ki ga je cenila in mu zaupala. Kot narodnjak in antifašist se je vključil v organizacijo TIGR in vzdrževal zvezo prek meje. Kmalu zatem, ko je zbežal v Jugoslavijo, je italijanski orožniški poročnik v Cerknem prejel iz Ljubljane razglednico s sliko nebotičnika in sledečo vsebino: „Lepo vas pozdravlja Jugoslovan Jakob Platiše.“ (131)

V Ljubljani se je zaposlil kot sezonski gradbeni delavec in se vključil v sindikalno gibanje. Organizacija in vodstvo Zveze gradbenih delavcev Slovenije je bila v rokah komunistov, med njenimi ustanovitelji in voditelji je bil tudi Tomo Brejc. Iz tega sindikata je izšla vrsta partijskih delavcev, španskih borcev in aktivistov OF. (132)

Kako se je Platiše vključil v delavsko gibanje in kako je deloval, so povedali njegovi tedanji sodelavci:

Alojz Škofljanc: „Spoznal sem ga julija 1935. Skupaj sva delala na gradbišču vogalne zgradbe Resljeve in Komenskega ceste pri podjetju Mavrič. Tudi stanovala sva oba na Stožicah v Ljubljani. Med delom na gradbišču, v odmorih in med skupno potjo domov oz. na delo sem večkrat načel vprašanje ustanovitve Zveze gradbenih delavcev. Bil je zelo previden. Mogoče ni verjel, da gre pri ustanovitvi sindikalne zveze zares. Prav gotovo so ga nekje posvarili, da se tuji državljani ne smejo politično udeleževati. Morda so mu celo zapretili z izgonom iz države, kakor so to počeli s Primorci. Bil je inteligenten, živahen in razgledan ter je videl in občutil hudo izkoriščanje delovnih ljudi. Zaradi tega sem posebno skrb posvetil prav njemu. Dne 6. novembra 1935 je bilo v dvorani Delavske zbornice na Miklošičevi cesti zborovanje gradbenih delavcev. Na zborovanju naj bi se dogovorili o ustanovitvi Zveze. Med drugimi je govoril tudi Tomo Brejc. Prisoten je bil tudi Platiše. Na tem sestanku se je v njem nekaj prelomilo. Odločil se je in začel zelo aktivno delati med delavci in spomladi 1936 je že pridobil med Primorci mnogo članov. V junijski stavki gradbenih delavcev leta 1936 je bil med najbolj delavnimi aktivisti. S svojo skupino, ki je bila izredno razgibana, je nadziral začetek in potek stavke. Ostal je uspešen aktivist tudi po stavki.“

Rudolf Ganziti: „Že pri včlanjevanju in aktiviranju delavcev na svojem področju je izstopal in smo ga kmalu opazili. Vseh 6.000 gradbenih delavcev v Ljubljani in tedanji Sloveniji smo morali na novo vključiti v Zvezo. Seveda je to terjalo ogromno predanega in požrtvovalnega prepričevanja med množicami, pa tudi med posamezniki. Ko so konec maja 1936 združeni podjetniki odklonili podpis kolektivne pogodbe, smo šli v stavko. Da bi obvarovali stavko smo organizirali nekakšno samozaščito. Aktivisti naše Zveze so zbrali svoje ljudi, ki so jih najbolj poznali, in te patrolje so nadzorovale začetek ter potek stavke. Njihova naloga je bila, da se prepričajo kje in kako gradbinci stavkajo in če imajo postavljene stavkovne straže. Ponekod je bilo treba redke malodušneže tudi pregnati z dela in jim dopovedati, kaj je njihova dolžnost. Prvenstvena naloga patrolj je bila vsakodnevno obveščanje stavkajočih in zbiranje vseh podatkov okrog problematike stavke. Pri izvrševanju teh nalog se je izkazalo mnogo mladih delavcev, med njimi tudi Jaka Platiše, obenem pa je bil to ognjeni krst teh mladih revolucionarjev, ki so pozneje v NOB od začetka do konca vsak po svojih sposobnostih in možnostih odigrali revolucionarno vlogo.“

Sredi leta 1937 so gradbeni podjetniki sestavili seznam naših aktivistov (Črna knjigo); tako so vsi podjetniki poznali naše aktiviste in jih niso hoteli na novo zaposlovati. V gradbeništvu takrat ni bilo stalne zaposlitve. Objekti so bili majhni in so pogosto na novo organizirali gradbišča in jih tudi razpuščali. Pa tudi zimska sezona je bila zaveznik podjetnikov. Zaradi Črne knjige je verjetno tudi Jakob Platiše ostal v Ljubljani brez dela.“

Policija je njegovo delo zasledovala. Leta 1937 je bil prisiljen preseliti se na Jesenice. Tu se je povezal z Nacetom Kraljem, Albinom Pibernikom in drugimi jeseniškimi komunisti.

„Spominjam se časa, ko je Jakob Platiše odšel na Jesenice“, pravi Rudolf Ganziti. „Takrat je Slograd in še neko podjetje razširjalo železarno, potrebovali so delovno silo, zato se niso dosledno držali Črne knjige. Politični pritisk proti Zvezi gradbenih delavcev je bil po zlomu stavke gradbenih delavcev 1936 zelo hud.

Duhovščina širšega območja, ki je forsirala reakcionarno Zvezo združenih delavcev, Narodna strokovna zveza in vsa oblast, so si močno prizadevali, da bi preprečili napredno delavsko gibanje gradbenih delavcev. V takih razmerah nepomirljivi Platiše ni mogel dolgo prikrito politično delati. Jaz sem bil tedaj član okrožnega komiteja Ljubljana, Ignac Tratar pa je bil tajnik Podzveze gradbenih delavcev Slovenije in član CK KPS ter je imel s Platišem neposredne zveze. Od njega sem zvedel, da uspešno deluje v Kranju. Takrat sva se s Platišem večkrat srečala, ko je prihajal k Tratarju in morda Leskošku, sekretarju CK KPS.“

Jakoba in njegovega brata Jožeta, ki je tudi sodeloval v delavskem gibanju, je policija z Jesenic izgnala. To je bila posebna policija Kranjske industrijske družbe, ki jo je Družba osnovala in financirala za zatiranje revolucionarnega delavskega gibanja. Preselila sta se v Kranj, kjer se je Platiše povezal z dr. Jožo Vilfanom, Andrejem Brovčem, Francem Vodopivcem, Nartnikom, Toplakom in drugimi. Tudi v Kranju je bil eden izmed najaktivnejših sindikalnih aktivistov. Tu je po navodilih Brejca ustanovil sindikalno podružnico gradbenih delavcev. V tem času je vzdrževal tudi stike z bratom Venceslavom v Počah in Jožetom Primožičem v Planini. Nekajkrat jima je poslal partijsko literaturo. (Primožiču je poslal pošto prek Jelovega brda po Francu Jeramu). Policija ga je zasledovala tudi v Kranju. Njegovo in bratovo stanovanje je mnogokrat preiskala. Platiše se je vedno „izmazal“. „V tem času“ je pojasnil Jože Primožič „Je v Kranju živel mestni policaj Šuc, po rodu Kraševac, ki se je bil umaknil v Jugoslavijo. Prav ta je napravil v Platiševem stanovanju vrsto preiskav, vendar je vnaprej obvestil domače, da so do časa vse poskrili.“

Platiše je bil verjetno sprejet v Komunistično partijo Slovenije v letu 1937. „V naši osnovni organizaciji KPS na sedežu Zveze gradbenih delavcev v Ljubljani“ je napisal Ganziti „smo . . . takoj po stavki 1936 obravnavali ljudi, ki so se v stavki dobro izkazali. Nekaj teh ljudi, ki smo jih dobro poznali že dalj časa, smo takrat sprejeli v partijo, ostale smo sprejeli med kandidate ali simpatizerje partije. Zaradi hudega terorja in preganjanja komunistov smo bili pri sprejemanju v partijo-previdni, da ne bi zaradi neizkušenosti članov sovražnik vdrl v naše vrste.

Platiše se je v nadaljnjem delu v Zvezi gradbenih delavcev izkazal kot hraber, toda preudaren in uspešen aktivist, ki je med delovnimi ljudmi užival ugled. Začel se je poglobljati v tedanje družbene razmere. Zaradi tega je bil prve mesece 1937 sprejet kot kandidat v našo osnovno organizacijo. Ker je kmalu zatem odšel iz Ljubljane, sem prepričan, da je bil sprejet v partijo nekje na Gorenjskem.“

O Platiševem delovanju na Jesenicah in v Kranju je Tomo Brejc napisal: „Njegova živa ilegalna politična dejavnost je bila povod, da ga je

policija kmalu odkrila in mu prepovedala nadaljnje bivanje na Jesenicah. Odšel je v Kranj, kjer je bil do jeseni 1939 eden najbolj aktivnih komunistov. Disciplinirano in ustvarjalno je izpolnjeval vsa navodila partije, sodeloval na številnih partijskih konferencah in sestankih ter kot vodilni funkcionar podružnice sindikata gradbenih delavcev v Kranju tudi veliko pripomogel, da je ta podružnica svoje naloge kot zaščitnik delavskih interesov zelo dobro izvrševala.“ (133)

Dokaz njegove aktivnosti je bil gotovo ta, da sta mu grozila aretacija in izgon iz države. Zato se je kot ilegalec preselil v Zagreb pod imenom Franc Medved. (134)

„Naša Zveza gradbenih delavcev“ je povedal Rudolf Ganziti“ je imela to prakso, da smo kompromitirane primorske aktiviste, če jim je pretila aretacija in izročitev fašistom, to je izgon, skrili nekje zunaj Slovenije v Jugoslaviji s pomočjo partije in zveze gradbenih delavcev v tamkajšnjih krajih. Ni izključeno, da je bil Platiše v Zagrebu na kakšni partijski dolžnosti, saj je imel tam sedež CK KPJ.“

V Zagrebu je ostal do kapitulacije Jugoslavije. Leta 1941 se je vrnil na Gorenjsko „in postal eden prvih terenskih organizatorjev ljudske vstaje“. Tedensko je prihajal na razgovor k Brejcu, ki se je večkrat zadrževal v stanovanju Albina Kovača v Ljubljani. Brejc je bil tedaj nanj zelo ponosen. Sam Kovač je Platiša opisal tako-le: „Izredno inteligenten, poln življenja, pošten idealist, simpatičen“. (135)

Kdaj se je Platiše pridružil partizanskim enotam, ni znano. Na Primorsko se je vrnil marca 1942 kot komisar čete.

Po sklepu glavnega poveljstva NOV Slovenije in CK KPS so namreč prišli na Primorsko ne le politični delavci, temveč tudi prvi borci: septembra 1941 prva partizanska primorska četa, imenovana Pivška, ki jo je vodil Ervin Dolgan, proti koncu marca 1942 pa četa iz bataljona „Ljube Šerčerja“, katere komandir je bil Mile Špacapan – Igor, Jakob Platiše – Franc pa njen komisar. Ta druga četa je štela 20 ali 25 borcev. (136)

Že ti prvi maloštevilni četi sta izvedli nekaj uspešnih vojaških in sabotažnih akcij, njuna glavna naloga pa je bila pojasnjevati cilje OF in širiti osvobodilni boj. Sredi aprila sta četi, že okrepljeni s prostovoljci domačini, taborili v gozdu Pižentove hiše na Nanosu. Zasledil jih je vohun in sledila je huda italijanska ofenziva, ki se je začela 18. aprila. Okoli 700 mož je obkloplilo partizanski četi, ki sta šteli približno 50 borcev. Po vodih in skupinah so se borili in v različnih smereh prebijali skozi obroč. Kot celota se je iz boja na Nanosu prebil le vod pod poveljstvom Janka Premrla – Vojka, ki mu je uspelo priti na zborna mesto nad Otlico. Večina borcev prve primorske čete se je prebijala proti Pivki in od tad v Brkine, medtem ko se je druga četa zbirala nad Ozeljanom pri Šempasu. Njim se je čez nekaj dni, po akciji na Krekovšah in sovražnikovi „hajki“ v Mrzli rupi, pridružila tudi Vojkova skupina. Proti koncu maja so se pridružili novi prostovoljci. Izoblikovala se je Vipavska četa po poveljstvom Martina Greifa. (137)

V skupini borcev, ki je po nanoški bitki ostala do konca maja 1942 na Vipavskem, je bil tudi Platiše. Branka Špacapan iz Ozeljana se spominja, da je prva skupina partizanov, s katero je imela zvezo, prišla v Vitovlje s Predmeje 26. aprila 1942 in se je ustavila v gostilni ob vitovski

Del tovarišev, ki so prisostvovali sestanku 24. maja 1942 na Vitovljah. Sestanek je vodil Jakob Platiše – Franc.

Spodaj od leve: Branko Špacapan iz Ozeljana, Julij Beltram z Vogrskega, Jakob Platiše – Franc, Janko Rijavec iz Črnič;

stojijo od leve: Franc Faganel, Anton Kristančič in Branko Špacapan iz Ozeljana, Rudi iz Črnič, Ciril Pavlin iz Ozeljana in Anica Fornazarič iz Vogrskega.

Vitovlje 24. 5. 1942.

Spredaj od leve: Julij Beltram, Branko Špacapan, Anica Fornazarič in Stanko Beltram z Vogrskega.

Zadaj od leve: Vladimir Špacapan iz Ozeljana, Jakob Platiše – Franc, Ciril Pavlin in Venceslav Špacapan iz Ozeljana.

cerkvi: „Tistega dne“, pravi Špacapanova, „je bila huda nevihta. Bili so vsi premočeni in so vdrli v zaprto gostišče ter zakurili ogenj, da so se posušili. Kolikor vem, je ta skupina štela šest mož. Med njimi so bili: Mile Špacapan – Igor, Jakob Platiše – Franc, Tine Knapič – Lojze, neki Boštjan in drugi. . . Prve dni maja so se preselili na Vogrsko gmajno. . .“ Skupini se je priključil Anton Leban – Mitja iz Šmihela, povezana pa je bila tudi z Julijem Beltramom – Jankom. Tudi na Vipavskem se je Platiše posvečal političnemu delu. „Za 24. maj 1942“, se spominja Špacapanova, „je bil napovedan sestanek v Vitovljah. Julij Beltram je pripeljal Platiša, ki je nosil civilno obleko. Opazili smo, da so bili v bližini tudi ljudje, ki niso spadali zraven, zato smo se posamično odstranili. Še isti dan je bil sestanek na vrtu gostilne Marinčič v Vitovljah. Vseh prisotnih je bilo okoli 30, govoril pa je Platiše.“

Po direktivi Pokrajinskega komiteja KPS za Slov. Primorje so skupine partizanov, kot jedro novih čet, odšle na Tolminsko, v Brda in spodnjo Vipavsko dolino. Najmočnejša skupina je odšla najprej na Kanalsko, to je na Baniško planoto, kjer se je zadrževala junija, nato na Tolminsko in sicer na Šentviško planoto. Vodila sta jo komisar Jakob Platiše – Franc in Peter Čelik, p. d. Zajčev z Reke pri Cerknem, kot komandir. Nekaj časa se je zadrževala v Osojnici (gozd nad Avčami). Komisar Franc, po katerem se je četa imenovala, se je večkrat pojavil med ljudmi v civilni obleki. Potoval je s kolesom in se izdajal za nakupovalca živine. Po odhodu iz Osojnice so se utaborili v Zabrdi in še v nekaterih vaseh. S Kanalskega so bili trije borci poslani v Brda, kjer se jim je v prvi polovici junija pridružilo okoli 10 prostovoljcev. To je bila prva Briška četa, ki je zapriseгла pod Sabotinom okoli 15. junija 1942. Zaprisegi je prisostvoval Tomo Brejc – Lojze. Skupina se je nato pridružila četici v Kalu nad Kanalom ali na Osojnici, kjer so se jim tudi že pridružili novi borci. Od tu so odšli 29. junija, se zadrževali nekaj dni v Kanalskem Lomu, nato dobili zvezo s Planoto, krenili proti Pečinam in se nad vasjo utaborili. Sprva sta četi vzdrževala dva kmeta, t.j. Gabrijel Lapanja in Biček s Pečin, kasneje so zanjo skrbeli aktivisti OF. S Pečin se je četa premaknila v Gorski vrh k Črvu. O številu borcev Francove čete si nekdanji aktivisti niso edini. Po nekaterih izjavah naj bi šlo za 20 do 25 borcev, po drugih pa samo okoli 15 mož (138)

O četi je Marija Pervanje, por. Bavec – Anamarija v svojih spominih napisala naslednje: „Šele s pojavom te čete je ljudstvo pravzaprav obšlo spoznanje, da se je borba v resnici pričela. Še poseben vpliv je imela na Pečinah, kjer je imela dnevne stike s prebivalci; politikomisar Franc je bil zelo aktiven, prihajal je na sestanke tudi na Prapetno brdo“ (139).

Brovč pa je napisal: „Z Jakob Platišem sem se leta 1942 ponovno srečal na Primorskem. Bil je komisar čete in je pomagal pri aktivističnem delu na terenu. Spoznal sem, da si je Jakob med bivanjem v Zagrebu pridobil mnogo političnega in organizacijskega znanja in sposobnosti ter je imel pri svojem delu vsestranski uspeh.“ (140) Vsekakor je dala Tolminska oz. Francova četa partizanskemu gibanju na Tolminskem velik polet, njen vpliv se je začutil na Kanalskem, segel je v Brda in tudi na Cerkljansko. Vzpodbudila je delo organizacije OF, ki je s prihodom čete dobila konkretne naloge.

Jakob Platiše – Franc na Idrijskem

Franc je bil poslan na Idrijsko kot zaupnik PK KPS za Primorsko. O tem je Tomo Brejce, tedaj sekretar Pokrajinskega komiteja, poročal v svojem pismu z dne 22. avgusta 1942; hkrati je seznanil centralni komite z ustanovitvijo Gregorčičevega bataljona. V pismu pravi: „Komisarja Franca smo odstavili, ker je on največ kriv, da je bila četa na Tolminskem skoraj neaktivna. CK pozna Franca iz Gorenjske. Prišel je sem (na Gorenjsko – op.p.) iz Zagreba. Poslali smo ga v en industrijski revir na politično delo . . . Kakor smo že omenili, je bila Tolminska četa . . . precej neaktivna, čeprav je PK akcije dosledno zahteval. V podrugem mesecu sta bila ubita samo dva izdajalca, izvršeno podminiranje enega mosta, ki pa ni uspelo, dalje je ista četa 10. 8. ustrelila dva fašista (141) in zaplenila eno brzostrelno puško. Ni pa izvršila nobenega napada na železnico Gorica–Podbrdo, čeprav je bil v načrtu in zapovedan. (Franc) se opravičuje, da akcija na železnico ni bila mogoča, ker je ta proga vojaško zelo zastražena, ker se Italijani zavedajo njene važnosti za vzhodno fronto. Opravičilo seveda ne more veljati.“ Zahteva Brejca, ki mu je na Kamniškem julija 1941 uspelo organizirati oboroženo vstajo, je bila glede na razmere na Primorskem sredi leta 1942, glede na število, oborožitev in izvežbanost takratne Tolminske četice, vsekakor pretirana. Ne glede na Brejčeve kritične pripombe, se je izkazalo, da je bila njegova odločitev pravilna: Platiše se je na terenu izkazal kot odličen politični delavec. (142)

Na Idrijsko je prišel Platiše v drugi polovici avgusta 1942. Vse kaže, da je prisostvoval ustanovitvi bat. S. Gregorčiča v Ozeljanu, kjer so bila imenovana nova četna poveljstva.

O tem, kdo mu je dal prvo zvezo z Idrijo, si danes njegovi sodelavci na Idrijskem niso edini. Sam Platiše je v poročilu, ki ga je poslal Brejcu dne 12. decembra 1942, napisal: „Pred temi meseci in pol sem prišel v ta kraj, vse, kar sem poznal, je bila ena oseba.“ (143)

Zvezo z Idrijo mu je dal Albin Filipič, ki je bil že povezan s Štucinom v Cerknem. To je razvidno iz Platiševega poročila z dne 17. februarja 1943, v katerem poroča o izginotju Albina Filipiča: „Izgubili pa smo tudi enega tovariša, ki ga ne bom mogel nadomestiti tako hitro. Kako se je izgubil, je zaenkrat še uganka vsem. Po poročilih, ki sem jih dobil, so ga morali izslediti v bunkerju, ki ga je imel pripravljenega . . . Tovariš je bil prvi, ki so mi dali zvezo, ko sem prišel v Idrijo. Tovariš je bil član stranke že 4 mesece, bil je član OK, član MK, član M(estnega) odbora OF in član O(krožnega) odbora OF. Ko sem dobil poziv od tov. Primoža in tov. Luke, da naj se takoj javim na Š(tab) S(oškega) O(dreda), sem postavil njega tudi za mojega namestnika O(krožnega) K(omiteja). S tem ko sem izgubil njega, sem izgubil eno nenadoknadno moč, ki jo bom zelo pogrešal.“

Po informacijah, ki jih je dobil ob svojem prihodu, je tedanji položaj v Idriji ocenil takole: „Začetek je bil zelo težak, nezaupanje, osebno sovraštvo, ki ga je napravil v 20. letih italijanski fašizem med idrijskimi rudarji je neopisljivo. Fašizem se je poslužil vseh metod samo, da je napravil razdor, nezaupanje in osebno sovraštvo med rudarji in tudi med meščani. Od 600 rudarjev jih je bilo zapisanih v partito (fašistično stranko, op.p.) 250, veliko od ostalih 350 jih je menjalo priimek. Tudi med meščani jih je zelo malo, da niso bili v partito vpisani. Na prvi pogled se (je) videlo, da je vsa mladina v njihovih rokah. Enako

je izgledalo pri ženskah . . . Taka je bila slika Idrije, ki jo je vsak tako opisal, ki sem se z njim sestel.“

V okolju, kjer je bil okupator buden in aktiven se je Platiše zagrizeno lotil ustvarjanja organizacije OF. Prve zaupnike si je pridobil prav hitro. O njegovih prvih stikih z Idrijo in o ustvarjanju zametkov organizacije OF so njegovi sodelavci povedali naslednje (izjave navajamo dobesedno, čeprav se v datumih ne ujamajo):

Francka Pajer, vdova po Albinu Filipiču: „Z Lužnika je Albin pripeljal Franca k nam na dom; stanovali smo v Sp. Idriji, v „Ameriki“. Zvečer sta šla do Žuštovih. Platiše je Frančiško Žušt poznal še iz Kranja. Od njih je odšel k Jožetu Jerebu. V Idriji se je zadržal približno teden dni . . . od tu je šel v Kanomljo k Močnikovim in sicer s posredovanjem Frančiške Žušt, ki jih je poznala . . . Iz Kanomlje je klical Idrijčane na sestanke. Sestanke smo imeli v gornjem nadstropju, spodaj pa je bila gostilna „Dopolavoro“, kjer so se shajali fašisti. Hkrati je Franc organiziral OF po Kanomlji.“

Matej Močnik: „Platiše je prišel k nam 15. 8. 1942. Do Razpotja ga je pripeljala Frančiška Žušt, mu pokazala smer, v kateri mora nadaljevati pot in tako je prišel k nam sam . . . Iz Idrije sta čez par dni prišli Frančiška Žušt in njena mati. Za njim je prvi prišel Jože Jereb, kasneje Filipič in žena Francka, čez kakšen teden Janez Pirc . . .“

Janez Pirc: „16. julija 1942 mi je neki tovariš naročil, naj pridem v Sr. Kanomljo k Močnikovim. Tam sem se sestel z Jakobom Platiše – Francom. Sestanka so se udeležili tudi Albin Filipič iz Sp. Idrije, Leopold Berčič iz Idrije, Karel Lapajne iz Kanomlje in še en tovariš (po izjavi Karla Lapajneteta je to bil Jakob Carl iz Sp. Kanomlje). Platiše nam je povedal o ustanovitvi OF in nam priporočal, naj o tem govorimo z zanesljivimi ljudmi. Z OF sem najprej seznanil Filipa Mervica, Viktorija Lipužiča, Leopolda Trevna in druge. V avgustu smo se ponovno sestali. Takrat mi je dal Platiše funkcijo mestnega intendanta in direktive za zbiranje materiala in denarja . . . Septembra 1942 sem bil tretjič na

Hiša, v kateri je stanoval Janez Pirc – v Žabji vasi

sestanku s Platišem (bila sta tudi Leopold Berčič in Albin Filipič). Po tem sestanku je Platiše prišel z menoj v Idrijo in ostal 8 dni gost v moji hiši. Takrat so v hišo prihajali ljudje, ki so bili že pripravljeni na sodelovanje, da jih je idejno in organizacijsko poučil. Poleg že navedenih so se pri nas sestajali: Jakob Rupnik, Henrik Modrijan, Dori Šinkovec, Janez in Franc Erjavec, Jakob Carl, Karel Lapajne in drugi. K nam sta prihajala na razgovor s Platišem tudi Ivan Gantar in Franc Bezeljak.“

Frančiška Gantar roj. Hladnik: „Nekako na začetku julija je prišla v trgovino k Bevku, kjer sem bila trgovska pomočnica, Ivanka Močnik, gospodinja iz Sr. Kanomlje, pri kateri se je zglasil Jaka Platiše – Franc . . . Poldo in Pavla Bevk sta jo napotili k meni. Vprašala me je, kdo me je organiziral („če je to ta pravo“). Ker ji nisem marala povedati (konspiracija!), se je isti dan vrnila z naročilom, da me vabi na razgovor Franc (takrat seveda nisem vedela za koga gre) . . . Platiše me je vprašal, kako in kaj delamo. To sem mu razložila, nisem pa povedala, kdo je organizator. Naslednji dan sem se vrnila v Kanomljo z Gantarjem . . .“

Na Kalvinu
Desno zgoraj: domačija Naceta Pišlarja (hiše ni več)

Ing. Ivan Gantar: „Prepričan sem bil, da je bil Franc tisti partijski aktivist OF, ki ga je omenil prof. Zemljak, preden sem odšel iz Ljubljane v Idrijo.

Po srečanju s Platišem smo na sestankih v Idriji začeli povezovati ljudi, ki bi bili najbolj zanesljivi za osnovno mrežo OF v mestu. V organizacijo smo takoj povezali tiste, ki so bili že organizirani – prvenstveno za pomoč internirancem . . . Ti so bili z osnovnimi cilji OF že seznanjeni . . . Skupne sestanke sva imela tudi pri Žuštu na Prejnuti, Albinu Filipiču, Minki Treven, por. Primožič, Jakobu Rupniku v Grapi, Janezu Pircu, Francu Bezeljaku na domu, pri Mikužu v Koševniku, pri Carlu Jakobu in Močniku v Kanomljah, nikoli pa pri meni doma ali pri Francu Medvedu . . .“

Stare rudarske hiše na Brusovščih.

Desno zgoraj: domačija Leopolda Berčiča, v kateri je bil ustanovljen mestni komite KPS
 Levo: hiša pri Logarjevih

Bezeljakova domačija na Kovačevem Rovtu, v bližini katere (v Stajah) je bil ustanovljen mestni odbor OF.

Iz Kanomlje je večkrat prihajal v Idrijo. V mestu so mu njegovi bližnji sodelavci zagotavljali bivanje pri zanesljivih družinah. Najdlje se je lahko ustavljal v hišah, ki so stale ob robu mesta. K njemu so prihajali na razgovore aktivisti iz mesta in okolice. Na sestanke v mesto je hodil tudi sam. V glavnem

je bil osebno prisoten vsaj na ustanovnih sestankih uličnih ali rajonskih odborov OF in ženskih ter mladinskih odborov OF. Za krajši čas se je zadrževal tudi pri mnogih družinah v samem mestu. Tako je v nekaj mesecih vzpostavil osebni stik z velikim številom Idrijčanov.

Domačija Feliksa Kosmača v Grapi

Na robu mesta se je Platiše najdlje ustavljal pri naslednjih:

– na Brušovseh: pri Leni Logarjevi, Jožetu Jerebu, Poldetu Berčiču in drugih,

– v Zaspani grapi: pri Antonu Trohu,

– na Kalvinu: pri Nacetu Pišlarju in Bajtovih,

– v Prontu: pri Nacetu Albrehtu, Jakobu Carlu in Martinu Pircu,

– Za Gradom: pri Henriku Modrijanu in Janezu Pircu,

– v Cegovnici: pri Beričiču in Filipu Mervicu (144).

Ena najpomembnejših javk, kjer se je Franc večkrat in tudi za dalj časa zadrževal, je bila hiša Franca Bezeljaka–Ambroža na Kovačevem rovtu. Prav tu je bil ustanovljen prvi mestni odbor OF za Idrijo. Na področju Cegovnice so bili posamezniki vključeni v osvobodilno gibanje že pred prihodom Platiše, predvsem po zaslugi Bezeljaka. Odbori OF sicer še niso bili organizirani, organizirano pa je že bilo zbiranje orožja (145).

Stara rudarska hiša v Cegovnici, zgrajena proti koncu 19. stoletja. Iz Cegovnice je 7. januarja 1943 odšla v partizane prva večja skupina Idrijčanov.

V jedru mesta je bila najpomembnejša Platiševa postojanka hiša družine Treven (Ing. Ivan Gantar: „To je bilo gnezdo odpora“), ki je imela zveze skoraj z vsemi terenskimi delavci v samem mestu in okolici. Trevnova hiša je stala za Antonijevim rovom, p.d. za Šilštviijo, sedaj Kosovelova ulica (hiše danes ni več). Nasproti njej, čez Nikovo, je bil nastanjen Nucleo Mobile. Marija Treven – Milica je svoje delo z aktivisti OF zakrivala s šiviljsko obrtjo.

Na prvo srečanje s Platišem jo je povabil Janez Pirc, pri katerem je bil sklican sestanek. To srečanje in vlogo Trevnove hiše v Idriji je tovarišica Marija Treven, por. Primožič, takole opisala:

„Začel se je sestanek. Govoril je tiho, a odločno in hitro. Vsaka njegova beseda je vplivala oz. privlačila kot magnet. Tistega dne sem postala kurirka.

Zgoraj: Stavba, v kateri je bil sedež „Nucleo mobile“
 Spodaj: Trevnova hiša – pomembna javka OF v Idriji (vidi se samo del strehe)

Priznati pa moram, da se bojzani pred njim nisem mogla znebiti. Zakaj, še danes ne vem. Že na prvem sestanku sem spoznala, da besede ne morem, ne znam, to ni mogoče, ni poznal. Odločno je nastopil proti vsakemu izmikanju.

Od tistega časa do odhoda v Trst se je pogostoma zadrževal pri nas oz. na mojem domu v sedanji Kosovelovi ulici . . . Skliceval je sestanke, na katere so prihajali starejši in mlajši ljudje. Tako je že meseca oktobra 1942 leta postal moj dom kurirski in obveščevalni center in ostal vse do osvoboditve. Ko sem 9. septembra 1943, odšla v ilegalo, sta to delo vestno opravljala moja mama in oče vse do osvoboditve. K nam so prihajali, prinašali in odnašali pošto in raznovrstni material kurirke in kurirji iz Kanomlje, Sp. Idrije, zaselka, imenovanega Amerika, Ledin, Gor, Kovačevega rovta, Idrijske Bele, Bele, Čekovnika in Vojskega in vseh rajonov v Idriji.“

Obiski Idrijčanov in okoličanov pri Močnikovih v Kanomljah, kjer se je največ zadrževal, so postajali vedno pogostejši in vedno bolj številni. „To je postalo tako domače, da so ljudje, ki so hoteli govoriti s Platišem, ponavadi kar po domače vprašali, če je Franc doma“, je povedal Matej Močnik.

Hkrati je Platiše organiziral okolico in sicer: Ledine in Gore, Črni vrz oz. Idrijski log, Belo, Čekovnik, Vojsko, Oblakov vrh, Šebreljski vrh, Kanomljo, Dol. in Gor. Trebušo in Sp. Idrijo. Posegel je tudi na področje Idrijskih Krnic in Jagršč, kjer je organizacijo že postavil pred njim Jakob Štucin – Cvetko. (146)

Podoba komisarja Franca

Ilegalno ime Franc si je Platiše obdržal tudi v partizanih. Ker je prišel na Primorsko kot komisar čete, je bil znan kot komisar Franc; tako na Kanalskem in Tolminskem, kakor tudi na Idrijskem in kasneje v Trstu.

Črtomir

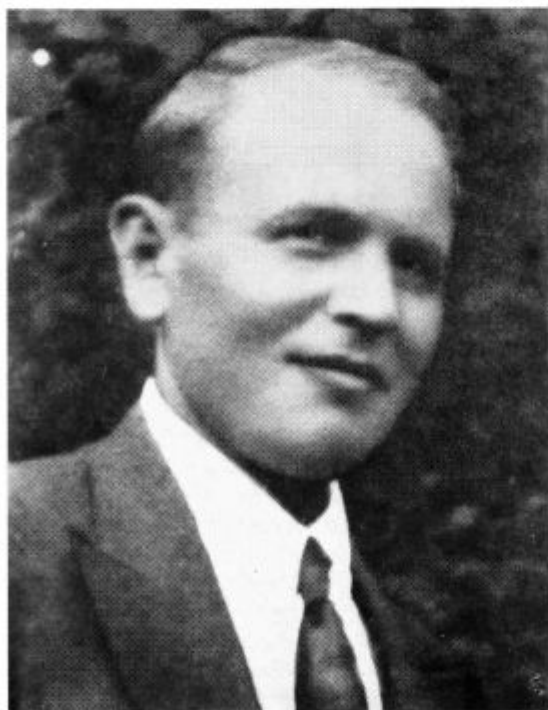
Šinkovec: **FRANC PLATIŠE**
(1942)

Kakšen fant je Franc Platiše,
da mu vršijo v rokah viharji,
da glas mu bije kot plan zvona
od srca do srca,
od hiše do hiše.

Kakšen fant je Franc Platiše,
da žerjavico nasul besed
zbranim je ljudem na preji,
da vsi hlapci Jerneji
vase jih srkajo kot sonce cvet,
da z lučjo upora iskat pravico
pojdejo s sramotnega stebra
v čas, ki ubran je na bodečo žico
in očeladen ves v precepu zla ... (147)

Zaupanje ljudi si je pridobil zelo hitro. O njegovem načinu dela in odnosih z ljudmi pripovedujejo njegovi sodelavci takole:

Minka Primožič – Milica: „Tovariš Jaka Platiše – Franc je znal v mestu Idrija in okolici zelo hitro vzpostaviti stike z ljudmi. V tem delu mu je pripomogla izredna organizatorska sposobnost in prekaljena revolucionarnost. Do konca novembra 1942 so bili že v vseh predelih mesta in v skoraj vseh vaseh organizirani odbori OF . . . Na sestankih je posebno poudarjal važnost prite-

Jakob Platiše

govanja žena in mladine v organizacijo OF in opozarjal, da so vsi naši uspehi v mnogočem odvisni od njihovega aktivnega in organiziranega sodelovanja . . . med znanci in tovariši je (bil) zelo spoštovan.“

Franc Bezeljak: „Pripovedoval in razlagal je s tako vnemo, da me je globoko prevzela njegova trdna vera v pravičnost, nujnost in uspeh osvobodilne borbe.“

Ing. Ivan Gantar: „Platiša kot človeka sem že precej izgubil iz spomina. Vem, da je bil osebno prikupen, energičen, nikoli vsiljiv; nikoli ni vsiljeval svojega mnenja, veliko in potrpežljivo je poslušal tudi druge, iz tega delal zaključke in oblikoval navodila za akcije, ki so bile primerne in potrebne v trenutnem položaju. Težil je za soglasjem s svojimi najbližnjimi sodelavci, čeprav mu je pogosto šla na živce tradicionalna idrijska pretirana previdnost. Je pa ostajal vedno dosleden pri uveljavljanju takratne politične linije. Po naravi je bil zelo hladnokrven. Prve tedne po prihodu na Idrijsko se je v mestu pogosto pojavljal. Nosil je solidno oblačilo in vedno je imel v zgornjem žepu suknjiča lesen mizarški meter. Izdajal bi se – v sili, za lesnega prekupčevalca. Bil je vedno oborožen z lahko, menda italijansko pištolo. V prvem času sva se pogosto mirno sprehajala po Idriji in razpravljala. Svojo hladnokrvnost je kazal tudi s tem, da je sam zahajal v trgovine, na pr. v galanterijsko k Bevku, kjer se je zadrževal tudi uro in več ter prebiral časopise. Mislim, da je imel ponarejeno osebno legitimacijo.“

Leni Logar: „Položaj naše hiše na Brušovseh je bil zelo ugoden, ker stoji na robu mesta. Vedno smo pustili odprta vrata „šupe“, da bi lahko zbežal. Čez dan se je zadrževal v hiši in pisal, zvečer je hodil na sestanke. Z mamó sva hodili poslušat londonsko radijsko postajo k sosedu in mu prinašali vesti. Med tem je on varoval mojo enoletno hčerko, s katero sta se prav dobro razumela. Bil je tak človek, da si mu lahko zaupal . . . Zelo smo ga pogrešali, ko ga ni bilo več. Vzbujal nam je upanje na drugačno življenje, boljše, saj smo živeli v hudi revščini.“

Močnikova domačija v Srednji Kanomlji

Matej Močnik iz Srednje Kanomlje: „Platiše je pri nas ostal skoraj do novega leta. Vmes je hodil na Vojsko, Čekovnik in v Krnice. Ostajal je po par dni in se vračal. Kadarkoli je odhajal od nas je dejal: „Mogoče se še vidimo.“ Bil je bolj molčeč, a je znal govoriti. Ni lagal, nikoli ni pretiraval v propagandi, kot se je to kasneje dogajalo; vedno je lepo pojasnil, da gre za borbo proti fašizmu, in kar je govoril, v to je tudi sam verjel. Tudi Vojko ni bil nikoli neresen na sestankih. Oba sta poudarjala, da bomo zmagali, da pa ne bo lahko, da bodo žrtve.“

Tončka in Karel Lapajne: „Prepričeval nas je, naj nikogar ne sprašujemo, kdo je, kam gre, kaj dela. Dejal je: „Naj te nič ne briga, kaj dela drugi.“ Z njim je bilo zelo lepo delati; znal je izraziti svoje misli, vzbujal pa je posebno spoštovanje s tem, ker ni nikoli pretiraval, raje je opozarjal na težave.

V nadstropju pri Močnikovih je imel posebno sobo. Spodaj je bil „Dopolavoro“ in so zvečer prihajali fašisti, zgoraj pa je Platiše imel sestanke.“

Milka Kavčič: „Znal je pripovedovati na izredno naraven, prijeten in prepričljiv način. . . Ker je bil moj prvi sestanek z njim ravno pred 7. novembrom, mi je razlagal tudi pomen trosilne akcije. Rekel mi je, da moramo pokazati okupatorju, da smo tu, da smo organizirani za borbo, in mu s tem začnemo vlivati strah v kosti.“

Julka Carl (tedaj je stanovala v Sp. Kanomlji): „Hčerka Tončka ga je večkrat spremljala v Idrijo. Spominjam se, da je Platiše, ko je šel skozi blok, ki je bil takrat pri mostu na Marofu, vedno imel v žepu takratni fašistični dnevnik „Il Piccolo“, obrnjen, da je bil naslov dobro viden. V istem žepu pa je imel tudi pištolo. . . Ko ga je neka premožna gospodinja nekoč vprašala, če bo po vojni „med prvimi“, ker sodeluje v OF, ji je odgovoril: „Sedaj imaš dve dekli, po vojni boš pa sama delala“.

Barbara Hladnik iz Predgriz: „Platiša sem videla samo enkrat. To je bilo oktobra ali novembra 1942 na sestanku v Rovtah.

On je postavil organizacijo na terenu, bil je pravzaprav glavni organizator pri nas. Iz tega srečanja se spominjam, da je dajal vtis človeka, ki mu je težko kaj prikriti. Imel je izredno živahne in svetle oči in ko je govoril, mu je pogled stalno švigal od enega do drugega.“

Franc Eržen iz Idrije: „Na prvem ali drugem sestanku me je Platiše tudi učil, kako naj izkoriščam možnosti, ki mi jih je dajal poklic. Takrat sem bil zaposlen kot cestar. Vedno sem vozil s seboj voziček z orodjem. Učil me je, kako naj v voziček skrivam literaturo, bombe in drugi material. Kot cestar sem lahko opazoval tudi gibanje italijanske vojske.

Če smo bili kdaj v dvomih, ali naj koga pridobimo ali ne in smo človeka opisali Platišu, je redno odgovarjal: „Poskusite“. Spominjam se samo enega primera, ko smo na sestanek pripeljali človeka in je zanj rekel: „Ta se mi ne zdi v redu“; in prav je imel, kasneje je pristopil k beli gardi.

Imel sem zvezo z družino, ki mi je lahko posredovala razne informacije o italijanski vojski. Na Platišev nasvet sem jih pridobil tako, da so najprej nekaj malega prispevali in si potem niso več upali odbiti sodelovanja.

Iz zapisnika rekonstrukcije dogodkov NOB na področju Sp. Idrije in Sp. Kanomlje: Od meseca avgusta do septembra 1942 je bil Platiše v Krnicah in je hodil k zaupnim ljudem na obiske. Obhodil je ves teren. Dobil je zveze z bivšimi socialdemokrati in socialisti. . . Ljudi je obiskoval največ ponoči. V eni noči je imel s posamezniki do 9 sestankov. . .“ (148)

Prvi rezultati dela

Osvobodilna fronta. Začetki organizacije in ustanovitev mestnega odbora OF

Čeprav dotlej v Idriji sami organizacije OF še ni bilo, Platiše ni prišel na povsem nepripravljen teren.

Bližnja Cerkljanska je bila že organizirana, prav tako tudi področje Ledin in okolice. Vesti o osvobodilnem gibanju so bile že razširjene; na Vojškem in v Kanomljah, na Kovačevem rovtu in v Govejku so se pojavili prvi partizani, ki so verjetno iskali zvezo z enoto ali raziskovali teren (149). V okolico in do posameznikov v Idrijo je že prihajala literatura Osvobodilne fronte tudi po drugih zvezah. Tako je bil na primer povezan z družino Kogoj s Kneže Franc Brejc iz Otaleža. Po navodilih Kogojevih je pridobil Konrada Zajca in Valentina Zelenca iz Idrije ter jima posredoval literaturo, ki so jo Kogojeve dobivale iz Ljubljane. V Idriji je Franc Felc dobival propagandno gradivo prek sestre Polde, ki je živela v Tacnu pri Ljubljani in je dala svoje stanovanje na razpolago za bunker in ilegalno ročno tiskarno. Oddajal jo je zanesljivim ljudem. Koliko in kateri ljudje so pred prihodom Platiša v Idrijo propagandno gradivo OF že dobivali – redno ali občasno – je danes težko rekonstruirati. Osebni stiki so vpliv pisane besede vsekakor razširjali. (150)

Spomladi 1942 je prvič prišel na to ozemlje Janko Premrl – Vojko s svojo skupino. 26. aprila 1942, dan po končani italijanski hajki, ki je sledila bitki na Nanosu, je „obiskal“ gozdno milico na Krekovšah. Miličnik je zbežal, partizani pa so razbili Mussolinijevo sliko in zaplenili nekaj orožja. S tem bežnim obiskom so opravili veliko propagandno delo. „Pomagala“ jim je okupatorjeva policija in vojska, ki je na prisotnost maloštevilne partizanske skupine nesorazmerno hudo reagirala. Idrijska posadka orožnikov, agentov javne varnosti in protipartizanskega premičnega oddelka policije (nucleo mobile) je s pomočjo vojske izvedla hajko, ki je borce presenetila v Mrzli rupi, da so se morali razbežati. Komanda videmske teritorialne obrambe je svoje posadke, ki so v hajki pomagale, na tem območju obdržala. (151) Po spopadu v Mrzli rupi, o katerem so Italijani poročali, da je bil srdit, se je Vojko z nekaterimi tovariši ustavil med drugim tudi v Kanomlji. To je bil le kratek obisk, ki pa je sprožil veliko zanimanje. (152)

Navedeni dogodki, že organizirana pomoč internirancem, vesti o uporu v drugih predelih Slovenije, ki so jih razširjali tudi Italijani, bežna srečanja posameznikov s partizani, vse to je ustvarjalo v mestu in okolici posebno vzdušje. Ljudje so pričakovali novih dogodkov in se mnogi tudi želeli vključiti v dogajanje. Platišu je to olajšalo začetne stike. Prvi rezultati njegovega dela so se zato prav kmalu pokazali.

O prvem obdobju razvoja OF v Idriji je I. Gantar izjavil: „Desetino že osveščenih ljudi smo v celoti vključili v organizacijo OF. Doba izredno hitrega razvoja OF v Idriji se je začela. V dobrih dveh mesecih je bila prav vsa Idrija angažirana v narodnoosvobodilnem gibanju. Lahko rečem, da je v tem obdobju silno redek Idrijčan ostal izven OF ... Poznejši razvoj je to sliko seveda nekoliko skazil.“

15. novembra 1942 je dr. Aleš Bebler, ki je tedaj komaj prispel na Primorsko kot politični in vojaški poverjenik izvršnega odbora OF ter

nelle mani e che gli era stata conficcata nell'atto in cui egli si posava alla finestra. I ribelli non si preoccuparono più di lui, perché, come ebbero a dire a carbonai, egli non avrebbe potuto far molta strada con l'arma nel ventre. Proseguendo nella corsa egli raggiunse la casa di un contadino, ex milite forestale, che provvedeva a trasportarlo su di un carro all'ospedale, mentre la figlia si recava a dare l'allarme nella vicina caserma della Milizia Forestale di Ceccobico. Il Garçante ha precisato che i ribelli erano una quindicina, parlavano con lui in italiano e tra di loro in sloveno, che erano vestiti alcuni con pantaloni scuri alla sciatorina e alcuni in grigio, altri con via foggia, e quasi tutti portavano in testa un berretto rotondo marrone da sciatore con fiamma rossa; che appena entrati chiesero le carte topografiche della foresta.

In base a tali indicazioni, previ accordi con le autorità militari (Comando Fronte, Console Michelonghi della Milizia Forestale, Comandante nucleo anti-ribelli, commissari di P.S.) si stabilì di eseguire una battuta nei luoghi. Venne predisposta la formazione di due colonne di militari della G.A.F., che seguendo itinerari diversi dovevano incontrarsi a Crecoisce per le ore 11 del giorno 27. Venne inoltre predisposta una terza colonna composta di un ufficiale e 3 carabinieri della Tenenza di Idria, agenti di P.S., del commissario agg. Adamo, giunto da Gorizia con 6 carabinieri e 4 agenti, da 4 agenti con cani poliziotti, da militi forestali e da 20 uomini del nucleo anti-ribelli con un ufficiale comandante. Con questa colonna si portarono per il sopralluogo sul posto anche il Console della Milizia Forestale, il commissario agg. locale dott. Stanziola Antonio, e il commissario aggiunto Adamo.

Dalle due alle tre del giorno 27 le colonne partirono in direzione degli obiettivi stabiliti e per le strade riscoste del comandante del settore di Idria. La terza colonna, giunta in località Val Bella su automezzi, proseguì poi a piedi per Crecoisce ove giunse verso le ore 6. Quivi nella

inštruktor CK, napisal centralnemu komiteju svoje prvo pismo iz Primorske. V njem je med drugim povedal: „Te dni sem dobil prvo vest o moji Idriji: baje so knapje že nekaj organizirani in se vršijo v gozdu sestanki z veliko udeležbo“ (153)

12. decembra je Platiše poslal pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko prvo obsežnejše poročilo o svojem delu na Idrijskem. O organizaciji OF pravi naslednje:

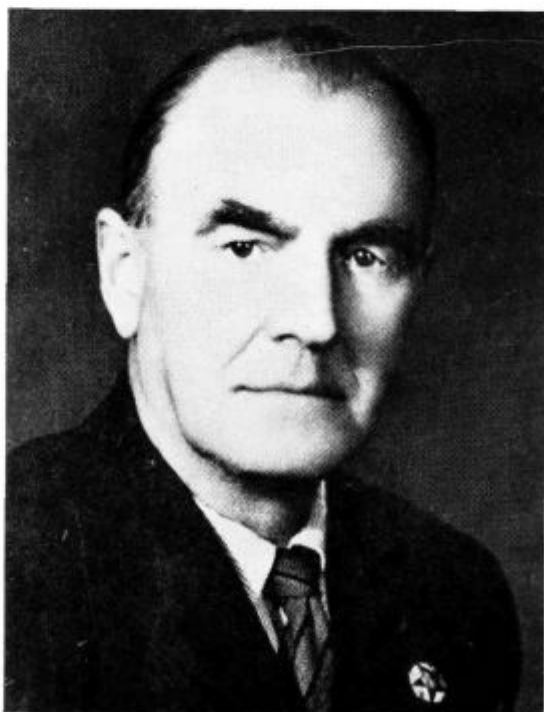
„1. OF in partizani so v Idriji zelo popularizirani. O OF in partizanih se govori zelo veliko in na vsakem koraku. Lahko rečem, da je predmet debate v Idriji OF in partizani.

2. OF je v Idriji in okolici pri nižjem sloju dobro organizirana in se iz dneva v dan izpopolnjuje. Pri dobro stoječih trgovcih je stvar bolj slaba, oni so za Mihajloviča. Male trgovce, obrtnike in gostilničarje smo dobro pridobili.

3. V OF sodelujejo vse struje v Idriji. V mestnem odboru so zastopani krščanski socialisti, sokoli in komunisti. Za kakšno osnovanje belegarde ali Mihajlovič bande ni govora in ne strahu, da bi (se) mogli v tem kraju organizirati. Začeli so, pa smo jih takoj razbili in jih razkrinkali.

Na Gorah, Dolah in Zavrattu so imeli nekaj vpliva, ali v zadnjem času so ga popolnoma izgubili. V Zavrattu je ostalo še nekaj somišljenikov, ker prihaja vpliv iz Rovt.

OF, lahko rečem, da se je začela povoljno razvijati. V zadnjem času smo pridobili precej žensk, izmed njih bo marsikatera tudi za v partijo. Težka je bila pot do mladincev in mladink, tudi s temi sem zadnje čase imel več sestankov in sem bil z njimi zelo zadovoljen. Pot k njim je bila težka, ker so se vsi mladine bali“. (154)

Franc Medved – Grog

Mestni odbor OF, o katerem Platiše poroča, je bil ustanovljen 22. novembra 1942 v Stajah blizu hiše Franca Bezeljaka na Kovačevem rovtu. Ustanovni sestanek je vodil Platiše. Prisotni so bili: Franc Medved kot katoličan, Janez Pirc kot komunist in Ivan Gantar kot krščanski socialist. V odsotnosti je bila v odbor sprejeta Marija Treven, nekoliko kasneje pa Franc Kolenc, ki mu je bila poverjena blagajna, politično pa je pripadal liberalni struji oz. sokolom. Kot člana mestnega odbora omenja Platiše tudi Albina Filipiča (glej str. 71). Sestav je bil torej naslednji:

- Franc Medved – Grog, predsednik
- Janez Pirc – Nikolaj, intendant
- Ivan Gantar – Pavle, odgovoren za tehniko in obveščevalno službo
- Franc Kolenc – blagajnik
- Marija Treven – Milica, odgovorna za žene in mladino
- Albin Filipič – Jaka.

O formiranju mestnega odbora OF je pripovedoval ing. Ivan Gantar: „Prvi razgovori s Platišem so se v glavnem nanašali na to, kako začeti z OF v Idriji, ker je bilo tu, kot v Jugoslaviji, pred italijansko okupacijo oz. pred nastopom fašizma, politično življenje precej živo in so bili ljudje še strankarsko opredeljeni, čeprav neorganizirani. Sklenila sva, da pritegneva glavne eksponente posameznih struj. Informacije o ljudeh sem dobil pri očetu. Šel sem k Bernardu Jazbarju kot zvestemu socialdemokratu. Bil je dober sodelavec, ki je naprej agitiral, vendar je bil za kako vodilno funkcijo prestar, kot je sam dejal.

Janez Pirc – Nikolaj

Drugi socialdemokrat je bil Pavel Treven. Osebnost sem bil tudi pri zastopniku sokolov Francu Krčniku. Kot liberalca smo pridobili Hajneta Modrijana, kot katoličana pa Franca Medveda – Grogo . . . S temi prvimi ljudmi so se domenili, da pritegnejo svoje politične somišljenike. Jazbar, Treven in Krčnik se za važnejše funkcije niso odločili . . . Da smo se odločili postaviti politično heterogen, oziroma koalicijski mestni odbor OF, so nam narekovali predvsem praktični razlogi: vsak je lažje propagiral delo za OF med svojimi znanci, političnimi somišljeniki. Nikoli se nismo šli politikantstva, niti nismo o kakršnikoli zadevi odločali ali o njej razpravljali po političnih skupinah, ne glede na to, da se je to dogajalo mnogo mesecev pred znano dolomitsko izjavo. Bili smo samo aktivisti OF in Slovenci. Posebno organizacijsko delo in življenje članov KPS nam ni bilo niti znano niti nas ni zanimalo; važno je bilo le to, da so bili med najbolj uspešnimi aktivisti OF“.

Da je bil tak sestav mestnega odbora OF potreben, je razvidno tudi iz izjave komunista Janeza Pirca: „Platiše je hotel našo mrežo raztegniti tudi na klerikalne kroge, katerim pa jaz nisem zaupal in sem to odklonil. Naslednji ponedeljek je odšel Platiše k Leopoldu Trevnu, kjer se je zadržal vsaj nekaj dni in tu je pritegnil tudi ljudi iz klerikalnih krogov, med njimi Franca Medveda – Grogo“.

Marija Treven, por. Primožič, je mnenja, da se je tako ustvarila podlaga za široko pridobivanje ljudi v osvobodilno gibanje, posebno rudarjev: „Franc Medved je lahko agitiral pri klerikalno usmerjenih, Kolenc pri liberalcih oz. sokolih, Janez Pirc pri levičarjih. Vse to je bilo potrebno le toliko časa, dokler se OF ni uveljavila kot množična organizacija, v kateri so strankarske težnje počasi zamrle.“ (155)

Na sestav mestnega odbora OF v Idriji je postal pozoren tudi pokrajinski komite KPS za Primorsko. 17. januarja 1943 je poročal: „Takega frakcionaštva, kakor smo ga doživeli s strani krščanskih socialistov na Dolenjskem, tu ni nikjer opaziti. Upamo, da ga ne bo. Tovariš Luka nam je sporočil važno opozorilo, naj v želji, najti izrazitih zaveznikov, ne ustvarjamo diferencijacij tam, kjer so že izginile. Sicer pa so naši odbori, razen v Gorici, Tolminu in Idriji, enotni, to je, sestavljeni iz aktivistov brez nekomunističnih strankarskih opredelitev ali zvez, kakor je pač večina ljudstva. V večjih krajih, kakršni so trije zgoraj omenjeni, pa smo našli med malomeščanstvom tudi točno opredeljene liberalce. Ponekod, na pr. v Idriji, so se našli tudi krščanski socialisti in je njihov zastopnik v odboru (zanimivo je to, da se v nasprotju s krščanskimi socialisti, sodialdemokrati niso obdržali, čeprav je bila Idrija njihova trdnjava“). (156)

Navedeni komentar kaže, da člani pokrajinskega komiteja niso bili povsem seznanjeni z razvojem delavskega gibanja na Primorskem po prvi svetovni vojni (glej uvod).

Ob začetku druge svetovne vojne nekdanjih socialdemokratskih voditeljev ni bilo več; preostali izraziti eksponenti socialne demokracije, zaradi svojega oportunitizma in ker so bili po letih že starejši, niso mogli „zastopati“ rudarjev v OF. Kljub začasni politični pasivnosti, so bili za to primernejši levičarji, ki so se pozivu OF v splošnem navdušeno odzvali.

Glede ugotovitve pokrajinskega komiteja, „da so se v Idriji našli tudi krščanski socialisti in je njihov zastopnik v odboru“, bi veljalo pojasniti: „Zastopnik“ krščanskih socialistov v mestnem odboru OF, Ivan Gantar, ni izhajal iz idrijskega tabora krščanskih socialistov. Politično se je opredelil kot študent v Ljubljani, kjer je pripadal struji naprednih krščanskih socialistov, ki so

se vključili v OF. Pripadniki klerikalnega in liberalnega tabora se za OF niso mogli odločiti na pobudo političnega vodstva struje, ki so ji po prepričanju pripadali, saj je bilo strankarsko življenje že zdavnaj zatrto, temveč na osnovi nacionalne zavesti in antifašizma. Osvobodilni boj je mnoge pritegnil tudi v vrste KPS.

Prav kmalu po svojem prihodu v Idrijo si je Platiše prizadeval pritegniti v OF ne le rudarje, temveč tudi uslužbence rudniške uprave. Z njimi se je prvič sestal septembra 1942 v gostilni pri Henriku Modrijanu. To so bili: Alojz Kavčič, laborant v kemičnem laboratoriju, Dori Šinkovec, tehnični risar, in Henrik Modrijan, daktilograf v upravi. Vsi trije so bili že pred kapitulacijo Italije sprejeti v KPS. Po kapitulaciji Italije je Šinkovec v upravi prekopyiral načrt rudnika in ga poslal partizanom; načrt so nato Nemci v prvi hajki zaplenili. (157)

Organizacija OF na Idrijskem v januarju in februarju 1943

10. januarja 1943 je Platiše poročal, da je postavljenih že več terenskih in dva rajonska odbora. Še posebej je pohvalil delo žena, ki da so res dobro prijele za delo, „štrikajo, šivajo, zbirajo toplo zimsko perilo za partizane“. Posebej organizacije SPZŽ ne imenuje, poroča pa o ženskih odborih OF in pravi, da so

Davorinka Bogataj – Vera
(por. Puntar)

postavili mestni odbor OF, dva rajonska, več terenskih ter da bo v kratkem postavljen tudi ženski okrožni odbor OF. Poročilo se je nanašalo na mesto, saj posebej pove, da je postavil nekaj ženskih odborov tudi v okolici.

Po izjavi tedanjih članic so mestni ženski odbor OF sestavljale:

- Marija Treven (por. Primožič) – Milica
- Davorinka Bogataj (por. Puntar) – Vera
- Frančiška Hladnik (por. Gantar) – Zora
- Pavla Jurjavčič (por. Štiglic) – Danica

Podrobno organizacijsko poročilo je Franc poslal pokrajinskemu komiteju v februarju 1943. (158) Žal se v celoti ni ohranilo (manjkata prva in druga stran), zato ne zaobjema vseh predelov Idrije. V ohranjenem delu poročila so navedeni naslednji odbori OF: „... Pront: 1 (odbor); Zemlja: 1 rajonski in 5 uličnih odborov; Grapa, Riže, Zagrad: 1 rajonski in 6 uličnih odborov; Sv. Trojica: 2 ulična odbora; Prejnuta: 1 ulični odbor... V mestu imamo tri ulične odbore.“

V celoti se je ohranil odstavek Platiševega poročila o ženski organizaciji OF, po katerem povzamemo, da so v Idriji bili postavljeni naslednji odbori:

- Mestni ženski odbor
- Grapa: 1 rajonski in 4 ulični odbori
- Brusovše: 1 rajonski in 5 uličnih odborov
- Cegovnica: 1 ulični odbor
- Zaspana grapa: 1 ulični odbor
- Kovačev rovt: 1 ulični odbor
- Zemlja: 2 odbora

Frančiška Hladnik – Zora
(por. Gantar)

- Pront: . . . (nečitljivo) dva
- (po) 1 ženski odbor za: Nikovo, Riže, Zagrad, Sv. Trojica
- V centru mesta: 2 ženska odbora in 1 mladinski ženski odbor

V tem času je bilo že več sestankov v širšem obsegu zunaj Idrije z lepo udeležbo.

V naslednjem pismu Platiše izraža mnenje, da bo treba še bolj temeljito organizirati ženske, glede na to, da odhajajo moški v partizane in ugotavlja, da tudi ženske silijo v partizane, da pa bodo zadevo uredili tako, da bodo šle, „če bo za njih doma res nevarno . . . Naj pridno delajo doma, ker bojo več koristile stvari“. Nadalje pravi, da ženska organizacija dobro deluje in da so postavili tri nove ženske odbore ter da bodo po vseh rajonih mesta organizirali šole za prvo pomoč. „Vsak rajon bo imel svojo lekarno, za primer potrebe. Sanitetnega materiala je dovolj, tudi na zalogi, niti ne manjka zimskega perila“. (159)

Ženske so bile torej vključene v organizacijo OF v svojih posebnih odborih. Množične organizacije žena (SPŽZ) in mladine (ZSM) so bile v tem času (januarja in februarja 1943) na Primorskem še v povojih. 17. januarja 1943 je pokrajinski komite KPS poročal: „ . . . V goriškem okrožju imamo nekaj dobro povezanih aktivov ZKM, v Idriji nekaj ženskih odborov z dvema rajonskima odboroma. Toda, kakor rečeno, to so šele začetki. Na teh sektorjih dela so uspehi med drugim zato tako skromni, ker nimamo na razpolago specialnih delavcev za žensko in mladinsko linijo, niti pri PK“. (160) Posebni ženski odbori OF, kakor so bili organizirani v Idriji so bili zato bolj izjema kot pravilo. O organizaciji žena so bile obveščene tudi fašistične oblasti. 3. oktobra 1942 je poveljstvo Videmske teritorialne obrambe opozarjalo podrejene enote, „da je postalo gibanje civilnega prebivalstva mnogo bolj intenzivno in sicer pod pretvezo, da gre za družinske opravke ali opravke v zvezi z zaposlitvijo. V resnici izgleda, da gre za zbiranje hrane in obleke za upornike. V ta namen,

Pavla Jurjavčič – Danica
(por. Stiglic)

pravi, so nastali predvsem na obmejnem področju tajni odbori žensk domačink“. Poveljnik orožniške postaje v Cerknem je 24. oktobra napisal, da obstajajo „tajni petčlanski ženski odbori, ki zbirajo živež in zimska oblačila. Ti odbori delujejo na obmejnem področju, njihovo vodstvo pa je najbrže v Trstu.“ (161)

12. februarja 1943 sta Franc Leskošek – Luka in Dušan Pirjevec – Ahac javila pokrajinskemu komiteju KPS „posebno novico“, da so v idrijskem okrožju formirali okrožni odbor OF. „V njem so zastopani rudarji, sokoli, krščanski socialisti in od vsakega rajona po en kmet“. (162) Okrožni odbor OF je bil sicer imenovan in je zajemal širši krog ljudi, vendar ni zaživel niti se ni sestel. (163)

Vzroki so bili najbrže tile: Konec februarja je Platiše odšel, tako je Idrijsko izgubilo izkušenega organizatorja; aktivisti so bili v tem obdobju zelo zaposleni s presrbo novih čet po uspešni mobilizaciji januarja in februarja 1943; kmalu zatem so se začele hujše represalije okupatorja (aretacije), organizacija OF je bila kadrovsko prizadeta, potrebna je bila poostrena konspiracija.

Glede na širino organizacije OF na Idrijskem v februarju 1943 so bili pogoji za ustanovitev okrožnega odbora že zreli. Iz vaških kronik in rekonstrukcije dogodkov v NOB je razvidno, da so bili terenski odbori OF že postavljeni v vsem okolišu. Sporen pa je še vedno njihov sestav.

V Sp. Idriji se je Platiše povezal najprej z družino Kogej. Pri njih je imel tudi prve sestanke. Prizadeval si je, da bi se organizacija tu razširila, vendar mu odbora OF v Sp. Idriji ni uspelo postaviti. Leopold Kogej ga je nato povezal z družino Carl v Sp. Kanomlji. Anton Carl je po Platiševih navodilih pridobil še nove ljudi in ustanovili so skupen odbor OF za Sp. Kanomljo in Sp. Idrijo.

Istočasno je, s pomočjo Carlovih – Vladimirja in Franca – organiziral v Kanomlji tudi mladino. V mesecu decembru je šlo v partizane 16 fantov, ki so bili že povezani v aktiv ZKM. (164) Zvezo z Idrijo (s Frančiško Hladnik in Marijo Treven) je iz Sp. Kanomlje vzdrževala Tončka Carl, ki je po nalogu Platiše nosila sporočila tudi na Bačo ob Idriji (verjetno na pokrajinski komite), v Idrijski log k Benčini p.d. Novaku za Vojkovo četo in drugam.

Konec septembra 1942 sta bila formirana v Sr. Kanomlji dva odbora OF in sicer za Sr. Kanomljo in za Rošpovo grapo. Prvotno je bil v odboru tudi zastopnik iz Gorenje Kanomlje, kjer se je pozneje formiral poseben odbor. Iz Srednje Kanomlje je za zvezo z Idrijo in partizanskimi enotami skrbel Karel Lapajne.

S Šebreljskim vrhom, Oblakovim vrhom in Idrijskimi Krnicami se je Platiše povezal s pomočjo Jožeta Kacina v Idrijskih Krnicah in Leopolda Črnilogarja na Šebreljskem vrhu. Idrijske Krnice, Šebrelje in Jagrčče je v organizacijo OF pritegnil že Štucin iz Cerkna poleti 1942, na Oblakov in Šebreljski vrh pa je prvi posegel Platiše. To ozemlje je bilo mejno in med Štucinom in Platišem nekaj časa sporno. Po odhodu Platiša v Trst so te vasi ostale v sklopu cerkljanskega rajona.

Prav kmalu po svojem prihodu v Sr. Kanomljo je Platiše postavil odbor OF za Trebušo (pomagal mu je Štefan Lapajne) in Oblakov vrh. Oba odbora sta se prvič sestala na Oblakovem vrhu. Prisotni so bili tudi zaupniki iz Kanomlje, Šebreljskega vrha in Idrijskih Krnic. Oktobra se je organizacija razširila; sestanek pri Francu Kofolu je vodil sam Platiše; decembra 1942 so bili postavljeni terenski odbori OF tudi po zaselkih Dol. Trebuše. Januarja 1943 je Platiše pri kmetu Jakobu Peršiču vodil širši sestanek, organizacija je že redno delovala.

S Stopnikom se je Platiše povezal najprej s pomočjo Leopolda Kogea iz Sp. Idrije. V organizacijo je vključil Andreja Makuca, Ivana Pervanjo in druge. Okrog 15. januarja 1943 je bil v hiši Ane Leban p.d. za Grapo ustanovljen prvi terenski odbor OF za vas Stopnik. Kronika za vas Stopnik pravi, da je že proti koncu januarja 1943 na to območje posegel Andrej Brovč, ki je v hiši Ane Leban vodil prvi širši sestanek OF.

Na Vojsko so jeseni 1942 že pogosto prihajali borci Vojkove čete, novembra ali decembra 1942 pa je bil ustanovljen prvi odbor OF in sicer pri kmetu Janezu Skoku v Gačniku. Januarja 1943 pa je bil pri Čibeju postavljen odbor OF za Gorenjo Trebušo.

Čekovnik je bil z osvobodilnim gibanjem povezan že jeseni 1942 in sicer z Vojkovo četo. Odbor OF pa je tudi v Čekovniku januarja 1943 organiziral Platiše. Sestanek je bil pri Valentinu Lapajnetu.

Na področju Črnega vrha je Platišu pri postavljanju organizacije OF s svojim vplivom pomagal Janko Premrl – Vojko. Prvi odbor je bil postavljen septembra 1942, na prvi, pripravljalni sestanek pa so bili povabljeni ljudje, ki sta jih za osvobodilno gibanje že pridobila Ivan Sedej in Ivan Tominec, in tisti, ki so sodelovali z Vojkovo četo takoj ob njenem prihodu. Ni jasno, ali je ustanovni sestanek odbora OF vodil Janko Premrl – Vojko ali Platiše. Vsekakor je bolj kot Platiše ostala vtisnjena v zavesti ljudi na območju Črnega vrha Vojkova osebnost. O njem je Franc Benčina povedal: „Vojko je bil zelo dober propagandist in so ga ljudje radi poslušali. . . Zelo hitro se je odločal, bil je zelo agilni, znal je govoriti, imel je vpliv na ljudi. Bil je tudi izvrsten vojak in je užival zaupanje soborcev. Če so šli na tvegano akcijo, so se ljudje na terenu in njegovi borci vedno tolažili z besedami: ‚Bo že v redu, saj je Vojko zraven‘. Bil je tudi zelo pošten do tovarišev. Vem za primer, ko je nekje dobil kos kruha. Ker ga je bilo premalo, da bi ga lahko razdelil med borce, ga je zdrobil v kotel, kjer se je kuhala hrana za vse.“

Platiše je začel prihajati na področje Črnega vrha v času, ko je Vojkova četa pripravljala taborišče na Brinovem griču. Ljudje se še spominjajo sestankov odbora OF, na katerih sta bila prisotna oba. V prvem odboru OF so bile zastopane skoraj vse vasi in zaselki okoli Črnega vrha, kasneje pa so bili ustanovljeni še posebni vaški odbori. Tako je na pr. nastal odbor OF v Zadlogu in v Beli s posredovanjem Antona Žgavca – Božiča. Imenovan je bil tudi rajonski odbor OF, ki pa, po izjavi Franca Benčine, ni nikoli zaživel.

Z območjem Ledin sta Platiša povezovala Albin Filipič in Anica Dolinar. V novembru 1942 se je nekajkrat sestal s člani OF v Ledinah, Pečniku, Mrzlem vrhu in na Breznici. Decembra 1942 je prišel z njim tudi Vojko, da sta s pomočjo aktivistov poiskala teren za novo taborišče v Idršku. (165)

Organizacija KPS

12. decembra 1942 je v zvezi z organizacijo komunistične partije Platiše sporočil naslednje: „Organiziral sem partijsko celico, ki šteje pet članov, z menoj šest. Med njimi so štiri stari člani, ki so bili že 1924. in 1925. leta člani partije in so bili sedaj 15 let brez vsake zveze. V tem času so bili pasivni. Eden pa ni rudar, je pa sedaj sprejet v partijo, ta bo eden najboljših. Poleg tega je v Idriji in okolici 7 kandidatov za partijo, med njimi dve ženski. Več jih imam

za kandidaturo, moram jih pa še prej malo presejati. To delo je bolj težavno, ker ne moreš do njih kakor bi hotel vsled težkega kretanja in preobširnega teritorija. Vsak dan se bo tudi v tem izboljšalo stanje, čim močnejša bo partija, tem lažje bo delo v tem pogledu.“ (166) Člani prve celice so bili verjetno naslednji rudarji – predvojni komunisti: Janez Pirc, Filip Mervic in Martin Pirc, novi član pa Albin Filipič. (167)

Pomembna prelomnica v razvoju osvobodilnega gibanja in komunistične partije na Primorskem je bila pokrajinska partijska konferenca 4. in 5. decembra 1942 na Vrhu pri Braniku. Pripravil jo je pokrajinski komite na osnovi navodila centralnega komiteja KPS. Zaradi aretacije dotedanjega sekretarja Toma Brejca, sta konferenco vodila dr. Aleš Bebler in politkomisar Soškega odreda Dušan Pirjevec – Ahac. Poglavitne ugotovitve in sklepe so zajeli v resoluciji, ki je postala vodilo za nadaljnje politično in organizacijsko delo. V resoluciji so ugotovili, da je OF na Primorskem že pridobila naklonjenost množic, ni pa še trdno organizirana. Najbolj je bila pomanjkljiva organizacija komunistične partije in njena predvsem kmečko bajtarska socialna osnova. Partija še ni prodrla v delavska središča. Proletariat – „tržaški luški delavec, tržiški kovinar in idrijski knap“ – svojih sil še ni pokazal. Konferenca je sklenila, da je treba okrepiti partijo s čim širšim sprejemanjem novih članov in kandidatov, ustvariti trdno partijsko organizacijo (rajonske in okrožne komiteje), okrepiti disciplino in dvigniti politično in ideološko izobrazbo članstva. Več pažnje naj bi posvetili tudi organizacijski izgradnji OF.

Kot glavni cilj so si zastavili močan oboroženi odpor proti okupatorju, ki ima, pravi resolucija, na Primorskem – v okviru tedanje Italije – tudi velik mednarodni pomen.

Na tej konferenci delegati iz severnega Primorja niso bili prisotni. Zanje je pokrajinski komite organiziral posebno partijsko posvetovanje, ki je bilo v noči od 22. na 23. december v Kanalskem lomu. Vodil ga je Dušan Pirjevec – Ahac, ki je bil na konferenci sprejet za člana pokrajinskega komiteja in je odgovarjal za severni del Primorske. Navzoči so bili: Franc Šavli – Medved, Ferdo Kravanja – Skalar, Jaka Štucin – Cvetko, Jaka Platiše – Franc, Albin Kovač – Jaka Baški, Adrijan Kumar – Borigoj, Franc Jakopič ter komandant in komisar II. bataljona Soškega odreda Tone Bavec – Cene in Emil Filipič – Ličan. Posvetovanje je ugotovilo, da so v zadnjem času pritegnili že precej zaveznikov, predvsem v Idriji in Tolminu. Samokritično so udeleženci priznali dotedanje napake, kakor jih je nakazala konferenca (drobnjakarstvo, pomanjkljiva sistematičnost, ozkost pri sprejemanju v KP itd.) in sprejeli iste sklepe. Ozemlje kasnejšega severno primorskega okrožja je bilo razdeljeno na tri okrožja, ki so v praksi obstajala že dotlej: idrijsko, baško in kanalsko. Določili so tudi rajone in postavili okrožne sekretarje, kjer je bilo mogoče pa tudi okrožne komiteje. (168)

Za baško okrožje, z rajoni Cerčno, Podbrdo, Bukovo in Sv. Lucija (Most na Soči), je bil za sekretarja imenovan Albin Kovač – Jaka Baški, za člana pa Andrej Brovč – Janko Baški in Mirko Jeklin – Stojan. Jaka Štucin – Cvetko je zaradi invalidnosti ostal sekretar rajonskega komiteja KPS za Cerkljansko, ki je bil ustanovljen 8. decembra 1942.

V poročilu o posvetovanju, ki ga je napisal Dušan Pirjevec, je podano tudi organizacijsko stanje. Na Idrijskem je bilo tedaj 6 članov partije in 9 kandidatov, 10 terenskih odborov OF, 4 rajonski odbori OF in en mladinski

odbor. Ugotovili so, da so ženske v OF zelo aktivne in „da so izgledi za rekrutacijo izredno veliki predvsem v Idriji, kjer smo prodrli med rudarje (Trnovska četa je narasla na 68 mož)“. Ker je bilo na Baškem razmeroma dosti političnih delavcev, so sklenili premestiti Primožiča v idrijsko okrožje, za sekretarja pa so imenovali Platiša.

Toda Primožič je moral ostati v pomoč Štucinu na Cerkljanskem, zato je Platiše za člana okrožnega komiteja imenoval Albina Filipiča. 10. januarja 1943 je namreč poročal, da je sestavil „OK z dvema čani, ker oni iz baškega okrožja še ni prišel.“ V februarju 1943 je v svojem poročilu predlagal za članico okrožnega komiteja tudi Marijo Treven – Milico. Napisal je: „V OK sva še zmerom dva, predlagam pa tovarišico Minko Treven, šiviljo, hči rudarja, ki je bil skozi in skozi dosleden borec in član partije do leta 1931; sedaj je v penziji z 150.– lir na mesec. Tovariš sedaj ni v partiji, ker je bolehen a po svoji moči dela še zmeraj koliko se največ da. Hčerko je vzgojil v pravem revolucionarnem duhu, tovarišica je izredno požrtvovalna in predana naši stvari. Tov. je stara 32 let in vredna, da je članica OK. Je tudi članica M(estnega) K(omiteja) in odgovarja pred MK za žensko organizacijo“. (169)

17. februarja 1943 je Platiše obširno poročal o smrti člana okrožnega komiteja Albina Filipiča. V istem poročilu je v zadnjem odstavku predlagal za

Marija Treven – Milica (por. Primožič)

novega člana okrožnega komiteja Franca Bezeljaka – Cirila, o katerem je povedal, da je po poklicu krojač, član mestnega komiteja, sekretar celice in član rajonskega odbora OF. „Tovariš“, pravi o njem, „je res predan stvari, agilni partijec in tudi sposoben.“ (170)

Razvoj organizacije KP v januarju in februarju 1943 kaže, da se je sekretar Jakob Platiše – Franc ravnal po navodilih pokrajinske partijske konference; skušal je okrepiti partijsko organizacijo s sprejemom novih članov in ustanavljanjem komitejev. 10. januarja 1943 je poročal, da je sestavil štiričlanski mestni komite – „tri delavce in eno delavko“. Da ima komite štiri člane, je potrdil tudi v poročilu iz februarja 1943: „M(estni) K(omite) ima štiri člane, ki so vsi aktivni po rajonskih odborih OF. Poleg tega imamo en rajonski komite.“

Člani mestnega komiteja so bili: Jože Jereb – Peter, Marija Treven – Milica, Franc Bezeljak – Ciril, Albin Filipič – Jaka. (171)

Da bi se uveljavil sistem kolektivnega vodenja, je bil vsak član zadolžen za določeno področje dela. Vendar se takšen sistem dela v praksi ni dosledno izvajal. Še premalo so bili izkušeni, predvsem pa so – po Platiševem mnenju – težko razumeli kriterije za sprejem novih članov v partijo. (172)

O tem problemu je Marija Treven (por. Primožič) izjavila: „V zvezi s sprejemom v KP so bile takrat (decembra 1942) velike diskusije. Platiše je zagovarjal stališče, da je treba sprejeti v partijo tudi aktivne člane OF iz drugih

Jože Jereb – Peter

političnih struj in mladino. Nekateri stari komunisti so se temu upirali . . . V KP je sprejemal najprej samo Platiše, pozneje tudi člani komiteja. Sprejemali so v glavnem individualno“.

Franc Bezeljak pa je povedal: „Platiše je jeseni in pozimi leta 1942 začel sprejemati najaktivnejše aktiviste OF v Komunistično partijo (stari komunisti so bili že prej avtomatično sprejeti). Podlaga za sprejem je bila predanost Osvobodilni fronti. Kolikor se spominjam, mestnega komiteja leta 1942 še ni bilo. Partijsko delo v pravem smislu tedaj še ni zaživelo. Komunisti so bili najbolj predani OF-ovci. Ideološke osnove za partijsko delo še niso imeli.

Sam sem bil sprejet v KPS takole: Platiše mi je dal glasilo Delo in mi naročil, naj ga preberem. Čez nekaj dni sem mu moral povedati, kaj mislim. Ker je bil z odgovorom zadovoljen, mi je izjavil, da sem postal partijec. Celic tedaj še ni bilo, sprejemal je posameznike Platiše sam. Partijci smo se sestajali v skupinah po področjih mesta, da smo razpravljali o konkretnih aktualnih nalogah glede na trenutni položaj. V začetku leta 1943 smo se začeli pogosteje sestajati, na primer za območje Cegovnice, Zaspne grape in Podgore vsako nedeljo v gostilni pri Zoržu Pod gorami. Tam smo se sestajali Filip Mervic, Anton Troha, Ivan Beričič, Henrik Novak, jaz in drugi. Prevezemali smo najtežje in najbolj odgovorne naloge; zavedali smo se, da moramo kot komunisti prednjačiti v delu v Osvobodilni fronti.“

Število članstva je raslo razmeroma hitro; kar naj ponazori naslednja tabela:

Franc Bezeljak – Ciril (kasneje Ambrož)

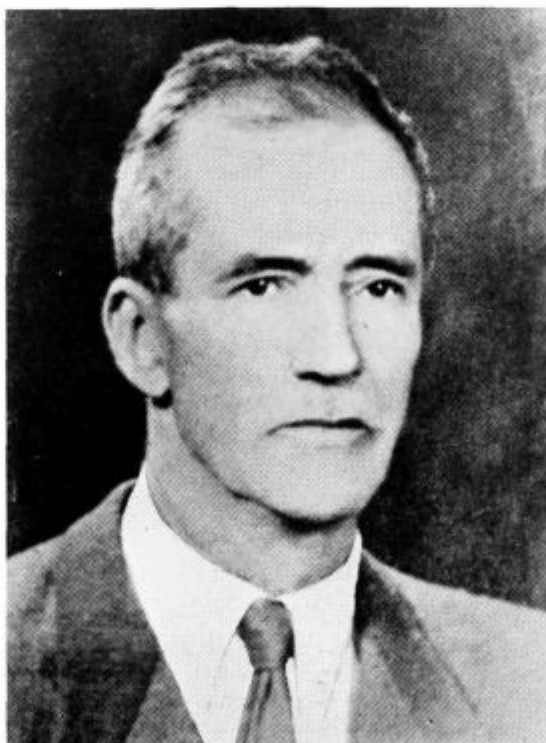
Datum	Članov	Kandidatov
12. december 1942	6	7 (2 ženski)
22. december 1942	6	9
10. januar 1943	13 (2 ženski)	7 (3 ženske)
17. februar 1943	20	30 (8 žensk)

17. februarja 1943 je Platiše ponovno ugotavljal, da je bilo delo aktivistov sektaško in da so bila vrata v partijo premalo odprta. Še vedno je bilo premalo zgrajenih ljudi, ki bi znali iskati oz. pridobivati za v partijo. Pravi pa, da se je v tem pogledu že pokazal napredek.

Pomanjkanje izkušenih kadrov v organizaciji ni bila posebnost Idrije temveč, kakor že rečeno, splošna slabost Primorske. Dr. Aleš Bebler je 3. decembra 1942 centralnemu komiteju poročal: „Sploh si take suše v kadrih, kakršna vlada tu, najbrž niti ne predstavljate. Karkoli hočes storiti, povsod ista zapreka – ni ljudi“. (173)

To je bil tudi razlog, da je moral od načela „kolektivnega vodenja“ odstopiti celo pokrajinski komitej. (174) Tem težje je bilo to uresničiti na ravni okrožnih (ali mestnih) komitejev. Platiševa prizadevanja v Idriji v tem pogledu niso rodila uspeha.

Prav zaradi pomanjkanja kadra so sekretarji in člani okrožnih komitejev KPS morali prevzemati tudi funkcijo tajnikov in članov okrožnih odborov OF.

Filip Mervic, eden izmed prvih Platiševih sodelavcev, kasneje član mestnega komiteja KPS

Rast partizanske vojske

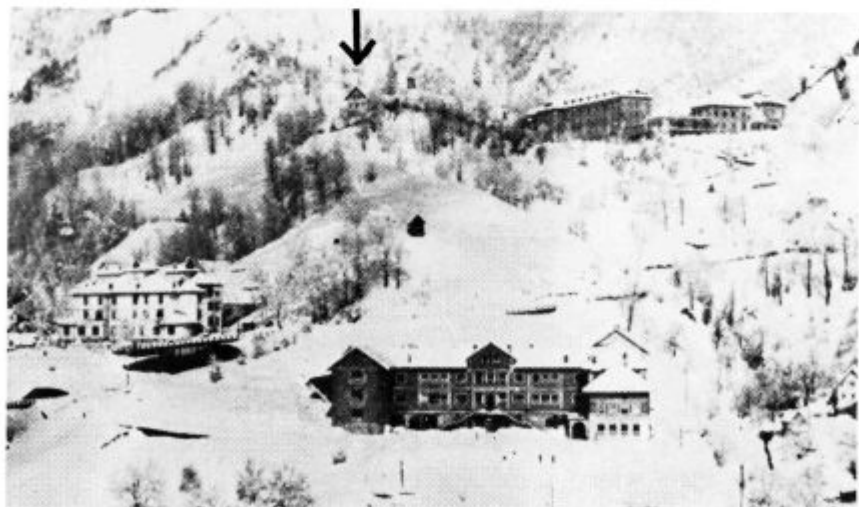
Najpomembnejši cilj političnega dela aktivistov Osvobodilne fronte in partijske organizacije je bil oboroženi upor – okrepitev partizanske vojske.

12. novembra 1942 je dr. Aleš Bebler v pismu Mirku Bračiču in Dušanu Pirjevcu zapisal:

„Trebja je torej zlasti gledati na to, da razpredemo široko mrežo čet, ki morajo biti žarišča uporniškega gibanja. Čete morajo zajemati čim večja področja, t.j., se pojavljati in vršiti „budilno“ vlogo v čim večjem številu vasi. Zato je posebno važno, da tabori vsaj ena četa v bližini vsakega večjega proletarskega centra. Ti se morajo prebuditi, če naj osvobodilno gibanje dobi trdno domačo hrbtnico. Ne vem še, kako izgleda v tem pogledu okolica Trsta in Gorice. Za Idrijo vem, da je njena okolica za partizane idealna. Tam **mora** nastati knapovska četa!“ (175)

Da je na Idrijskem organizacija OF dobro delala, nam dokazuje veliko število prostovoljcev v NOV še pred kapitulacijo Italije. Predvsem se je odzvala okolica. Nekaj prostovoljcev je odšlo v partizane že proti koncu leta 1942, največ iz Kanomlje. Najbolj množično so se odzvali v času od januarja do marca 1943.

10. januarja 1943 je Platiše poročal, da „mobilizacija“ dobro poteka, čeprav je bilo aretiranih več družin, katerih člani so šli v partizane. Posebej omenja odhod fantov iz Cegovnice: „... Partizani so jih prišli iskat prav v Idrijo. Med Italijani in domačimi fašisti je bila panika in strah, da so tako predrzni in da so tako točno vedeli za vsakega... Zabave in smeha je bilo na ta račun veliko, ker govore, da jih je bilo vse črno, nad sto. V resnici pa je bila samo patrola“. Dogodek je v Idriji in okolici močno odmeval in opogumil tudi druge. Mladi iz Cegovnice so bili po navodilih Danila Eržena in Franca Bezeljaka

Kobalova domačija (zgoraj levo), „Plazzina“ – stanovanjska stavba za italijanske oficirje (levo). Sedanji dijaški dom – stavba je bila zgrajena za samostan (v sredini), Vojašnica – sedaj psihiatrična bolnišnica (zgoraj desno). Kobalova domačija je bila javka za prostovoljce iz Idrije, ki so odhajali v NOV.

že organizirani v aktiv (8 fantov letnika '24, '25 in '26 ter štiri dekleta). S Platišem so se neposredno povezali konec septembra 1942. Konec novembra jim je povedal, da je prišel čas za vključevanje mladine v partizanske vrste in naj poskusijo pridobiti še druge, izven Čegovnice, predvsem tiste, ki jih nameravajo vpoklicati v italijansko vojsko (del letnika 1923). To jim ni uspelo. Odločili so se, da stopijo v partizane, ko bo v bližino prišla patrolja in tako uprizorijo nasilno mobilizacijo. „Da bi jo skupaj dočakali“, je povedal Srečko Poljanec, „smo pri nas doma organizirali ples . . . V patrolji so bili štiri borci s komisarjem čete Stricem na čelu. Da bi Italijane preslepili in dokazali, da je prišlo dosti partizanov, smo v snegu napravili gazi tako, da je bilo res videti kot da je prišla četa. Pred odhodom je mati zaprosila komisarja za potrdilo, da so nas nasilno odpeljali“. Sistem pozivnic, ki je ščitil svojce pred represalijami, je bil tedaj splošno veljaven. Na pozivnici je bila običajno zelo visoka tekoča številka, ki naj bi prepričala italijanske oblasti, da je partizanov mnogo več kot jih je dejansko bilo; nekateri so temu tudi nasedli.

O mobilizaciji poroča Platiše tudi v svojih naslednjih pismih:

17. jan. 1943: „Rekrutacija v partizane se dobro nadaljuje tako v Idriji kakor v okolici. Število partizanov je naraslo, da se lahko takoj postavi idrijski bataljon s štirimi četami . . . Izgledi so še dobri.“

Sredi februarja 1943: „Mobilizacija se povoljno razvija. V Krnicah, na Vojskem in Koševniku je sedaj nad 200 partizanov. To je bilo pred petimi dnevi, ko sem od tam odhajal. Samo en večer jih je prišlo 30. Razpoloženje pri narodu je povoljno, narodno vstajo ne bo težko izvršiti, če ga ne bomo kaj polomili.“

17. febr. 1943: „Mobilizacija v partizane poteka še zmerom povoljno. Z eno besedo: od 15 do 45 let vse beži, ker se boji nasilne mobilizacije italijanske oblasti. Pri onih mladih fantih smo imeli velike težkoče, ker stvarno niso za v partizane, ker so prešibki (to je bil letnik 1926 in 1927, op.p.). Zadnje čase, ko Italijani mobilizirajo od letnika 1900 do 1906, se je mobilizacija v partizane še pojačala. S tem bo tudi v partizanih zavlada bolj resno življenje, ker so imeli sedaj v nekaterih četah res čisto mlade in neizkušene fante. S tem, ko se vrši tako obširna mobilizacija obojestransko, se je situacija zelo zaostila.“

Število prostovoljcev je bilo tolikšno, da je preseгло pričakovanje pokrajinskega vodstva; res pa je, da se je v splošnem bolj izkazala kmečka okolica kot proletarska središča.

Tako je 17. januarja 1943 pokrajinski komite poročal: „ . . . rekrutacija krasno napreduje. Največ odhodov v partizane je še vedno v kmečkih rajonih. Na čelu stojijo zgornja Vipavska, Tolminsko in okolica Idrije. Vendar je led prebit tudi v nekaterih industrijskih krajih. Iz Trsta in Idrije sta prišli prvi čisto proletarski skupini. Prekoračili smo število 500 partizanov. Ob tej priliki omenjamo, da so tukaj rekrutaciji postavljene ožje meje nego v Ljubljanski pokrajini. 16 najboljših letnikov (!), v starosti 19 do 35 let, manjka. Za 18-letne fante se vrši pravcata tekma med nami in Italijani. Oni jih pobirajo s policijo . . ., mi pa smo jih pričeli pobirati s patroljami, ki dostavljajo pismene pozive“.

Tudi komisar Soškega odreda, Ahac, je v svojem poročilu poudaril, da je bila rekrutacija zelo močna, posebno na terenu okrog Idrije, Cerknega ter v Vipavski dolini. (176)

Vzdušje, ki je tedaj vladalo, se je do neke mere preneslo tudi med fante, ki jih je italijanska oblast že mobilizirala v posebne bataljone. Do njih so romala

pisma domačih in deklet, ki so jim skušala na prikrit način (zaradi cenzure) povedati, kaj se v domačem kraju dogaja. Obveščali so jih o situaciji tudi ob osebnih obiskih. Rezultati so bili nekateri pobegi iz italijanske vojske. Ilustrativen je primer, ki ga navaja v zgoraj omenjenem poročilu pokrajinski komite: „Te dni smo doživeli zanimivosti: dobili smo po čudnih okolnih poteh pismo skupine slovenskih fantov, ki so v italijanski vojski nekje v centralni Italiji. Pismo je naslovljeno „Partizanskemu štabu“ in sporoča, da so v kasarni ustanovili „Društvo partizanskega zmaja“. Člani društva so pripravljene priti v partizane in prosijo za pomoč, zlasti v municiji, kajti oni imajo – prazne puške“. (177) Od približno 1000 prostovoljcev, ki so se tedaj na Primorskem priključili partizanom, jih je z Baškega in Idrijskega območja po poročilih italijanske vojske odšlo okoli 500. (178)

Kako so se izkazala posamezna naselja, nam povedo podatki, ki pa zajemajo le del obravnavanega območja. Naslanjajo se deloma na arhivske vire italijanske policije, deloma pa na spomine aktivistov in vaše kronike.

Na ožjem Cerkljanskem (območje Štucina) se je priključilo narodnoosvobodilni vojski pred kapitulacijo Italije – nekateri v zadnjih mesecih leta 1942, v pretežni večini pa februarja 1943 – naslednje število prostovoljcev in prostovoljk:

Ravne	14
Zakriž	13
Gorje	4
Poče	5
Labinje	7
Novaki (Gor. in Dol.)	9
Čeplez	9
Planina	14
Cerkljanski vrh	1
Lazec	23
Plužnje	13
Otalež	7
Cerkno	14
Straža	5
Jagršče	3
Idrijske Krnice in Masore	6
Šebrelje	8
Stopnik	6 (179)

Na območju Bukovega in nekaterih bližnjih vasi v Baški grapi, kjer je deloval Brovč, je bil priliv prvih partizanskih borcev tak:

Bukovo z vsemi zaselki	26
Zakojca	17
Bukovski vrh	6
Jesenica	3
Zarakovec	4
Koritnica	9
Police	7 (180)

Podatki za območje Idrije so najbolj nepopolni. Povzeti so iz poročil italijanske orožniške postaje v Idriji, ki se nanašajo le na čas od 2. januarja do 20. aprila 1943, dopolnjeni pa s seznamami borcev Vojkove čete. Po teh podatkih je od septembra 1942 do konca marca 1943 odšlo v partizane naslednje število prostovoljcev:

Čekovnik	26
Vojsko	14
Sp. in Gor. Kanomlja	21
Spodnja Idrija	5
Ledine z vsemi zaselki	22
Idrija	64

Tudi za območje Črnega vrha in okolice so podatki nepopolni, vendar je na podlagi seznama padlih borcev in seznama borcev Vojkove čete bilo mogoče ugotoviti za čas od spetmebra 1942 do konca marca 1943 naslednje število prostovoljcev:

Črni vrh	3
Zadlog	18
Idr. Log	8
Idr. Bela	4
Javornik	7
Predgrize	3
Lome in Godovic	2 (181)

Te številke ne povedo vsega. Potrebna bi bila primerjava s številom prebivalstva in številom tistih, ki so se v prvem navdušenju sicer priključili partizanom, a so zaradi naporov obupali in se vrnili domov oz. predali italijanskim oblastem. Če vse to upoštevamo, so pozitivno izstopale predvsem vasi Lazec, Čeplez in Planina, Kanomlja, od koder je odšla največja skupina že septembra 1942 (16 prostovoljcev) ter Čekovnik in Zadlog.

Število novih borcev bi bilo lahko večje, vendar je marsikoga prehitela italijanska mobilizacija. Tako je 17. februarja 1943 Platiše poročal: „V zvezi z mobilizacijo in aretacijami smo izgubili več dobrih tovarišev, ki se niso zanesli, da jih bodo mobilizirali in so bili zmeraj pripravljeni, da gredo v partizane“.

Kako zagrizena je bila tekma med organizacijo OF in italijansko vojaško oblastjo, kdo bo mobiliziral hitreje in prej, se kaže tudi v dopisih in navodilih fašističnih civilnih in vojaških oblasti. Oblasti so najprej sumile, nato so bile prepričane, da partizansko mobilizacijo podpira večina slovenskega prebivalstva. Preventivni in represivni ukrepi so postajali vse pogostejši in strožji.

Naj navedemo nekaj primerov:

14. decembra 1942 je poveljstvo XXIII. armadnega zbora poročalo goriški prefekturi, videmski teritorialni obrambi in Generalnemu inspektoratu javne varnosti za Julijsko krajino v Trstu naslednje: „... vrsta dogodkov v raznih conah te province (Goriške, ki je obsegala tudi idrijsko-cerkljanski predel, op.p.) kaže povsod iste značilnosti, tako da lahko zaključimo, da so:

- ugrabitve mladih, ki bi morali biti mobilizirani,
- ponavljajoče se kraje orožja, hrane, oblačil in živine – spretna inscenacija, katere namen je izogniti se policijskim ukrepom.

V predelu Zadloga pri Idriji je vsekakor ugotovljeno:

- banda, ki tam operira, je sestavljena, če ne v celoti, vsaj deloma iz domačinov,
- večina prebivalstva podpira upornike,
- pripravlja se povečanje števila pripadnikov bande z mobilizacijo na samem področju,
- na tem predelu se nahajajo organizatorji.

Glede na ugotovljeno stališče prebivalstva je potrebno sledeče: ukrepi represivnega in preventivnega značaja naj se izvajajo v popolnem soglasju z obstoječimi vojaškimi odredbami, da tako preprečimo, da bi prebivalstvo postalo vir vedno novega dotoka moštva. Kot že predvideno, je nujno internirati vse družinske člane pobeglih, tudi tistih, o katerih pravijo, da so jih odpeljali uporniki, in jim zapleniti imovino. Za nekatera področja velja razmisliti, ali bi bilo primerno internirati vse za vojsko sposobne moške od 16 do 60 let starosti.“ (182)

17. decembra 1942 je poveljnik XXIII. armadnega zbora Ferrero poslal novo okrožnico, v kateri ponovno opozarja na pogoste odhode slovenskih fantov v partizane, na dejstvo, da upornike podpira velika večina prebivalstva, hkrati pa izraža bojazen, da se bo aktivnost upornikov povečala.

18. decembra 1942 je poveljstvo orožnikov v Cerknem poročalo o veliki aktivnosti upornikov v obmejnem pasu in zaključilo: „V bistvu je položaj takšen: Prebivalstvo je v celoti sovražno razpoloženo. Napadajo nas vedno številnejše in močnejše bande. Poudariti je treba, da pri preizkavah nismo nikoli dobili najmanjše informacije od ljudi, na katere smo naleteli v bližini kraja, kjer so padali streli; to kaže na pasivno soudeležbo (complicita) prebivalstva, ki je na splošno spontana in morda le v nekaterih primerih posledica strahu pred represalijami.

Značilno je . . . da se številni mladeniči, ki se tako branijo naborov, z lahkoto pridružijo bandam . . . skoraj gotovo je, da bande sestavljajo domačini, ki se zberejo za napade na ukaz vodij, nakar se vračajo k vsakdanjim opravilom. Prebivalci so to dejavnost morali opaziti, vendar znajo ohraniti skrivnost. (183)

Cerkljanski orožniki so torej sodili, da je udeležba prebivalstva „spontana“ in „pasivna“, čeprav je bila v resnici organizirana. Tudi pripomba, da se mladeniči zberejo za napade in nato vračajo k vsakdanjim opravilom, kaže na to, da v sistem organizacije OF in partizanske vojske še niso prodrli, vsaj ne na nekaterih krajevnih poveljstvih.

7. januarja 1943 je goriški prefekt pozval ministrstvo za notranje zadeve naj posreduje, da se pospeši rekrutacija letnika 1924 in odpravi sistem pozivnic. Poveljstva vojaškega področja za Gorico, Videm in Trst naj bi poverila rekrutacijo orožnikom, ki bi rekrute prevzemali in izročili vojaškimi oblastem. Pravi, da je to nujno zaradi pogostih pobegov v partizane, ki da bodo postali, kot izgleda, v bodoče še številnejši.

11. januarja 1943 je vojno ministrstvo odločilo, da je treba na področjih Vidma, Gorice, Trsta in Pulja izvesti mobilizacijo 15 dni pred rokom, ki velja za druga področja. Fante naj na domu mobilizirajo orožniki.

12. januarja 1943 je vojno ministrstvo potrdilo prepoved dopustov za vse vojske slovenske narodnosti.

20. januarja 1943 je goriška prefektura opozorila ministrstvo za notranje zadeve, da izvedba mobilizacije 15 dni pred rokom ne bo radikalno rešila problema.

V istem mesecu se kopičijo mnoge ponovne prošnje lokalnih civilnih in vojaških oblasti, velikokrat v alarmantnem tonu, na ministrstvo za notranje zadeve in na vojno ministrstvo, naj vendar hitro ukrepajo in mobilizirajo letnike 1924, 1925 in 1926 in sicer nemudoma s pomočjo orožnikov. Hkrati poročajo o odhodih fantov v partizane in ugotavljajo, da je položaj v goriški provinci izredno resen (situazione gravissima), čeprav si oblast, vojska in policija močno prizadevajo, da bi ga obvladali.

3. februarja 1943 je poveljnik IV. legije fašistične obmejne milice poročal, da je položaj ob meji med Idrijo in Bačo postal kritičen in da tu operirajo številne in dobro oborožene bande; mobilizacija v partizane je dobila velik obseg, uporniki pa se upajo presenetiti mladeniče celo v velikih centrih kot je Tolmin, Sv. Lucija in Idrija. Hkrati je potožil, da vojaške oblasti ne reagirajo primerno, da bi se vzpostavil na tem področju red, in prosil za okrepitev svojih oddelkov.

Dobesedno pravi: „... italijansko prebivalstvo in prebivalstvo, ki z nami simpatizira, je silno vznemirjeno. In prav ima... Nadaljuje se in narašča aktivnost upornikov... upada do sedanje skoraj nikakršne – naša. Ni direktiv. Zavedam se, kaj pravim in prevzemam polno odgovornost“.

Čeprav je bilo število prostovoljcev v NOV v tedanjih razmerah, ko je odhod v partizane zahteval veliko mero poguma, v resnici visoko, je italijanskim vojaškim oblastem vendarle uspelo s pomočjo orožnikov prisilno mobilizirati večino mladeničev, ki so se v NOV vključili po kapitulaciji Italije.

13. maja 1943 je goriški prefekt sporočil ministrstvu za notranje zadeve, da so orožniki v goriški pokrajini mobilizirali 1250 mladeničev letnika 1924 tako, da so jih brez opozorila poiskali doma. (184)

K uspešni mobilizaciji je na Idrijskem, kakor že rečeno, ogromno pripomogla tudi prisotnost Vojkove čete. Vojko je prišel prvič na Idrijsko proti koncu aprila 1942 (na Krekovše, glej str. 81). Za čas od maja do septembra je ugotovljeno, da se je Vojkova četa zadrževala na Vipavskem in tudi na področju Nanosa. Ni izključeno, da so njene patrulje prihajale tudi na Vojsko in Idrijsko sploh. Omenjajo jih namreč krajevne kronike. Septembra 1942 se je Vojkova četa, ki je tedaj štela okoli 22 moških in se je na povelje štaba bataljona Simona Gregorčiča preimenovala v Trnovsko, ustaljala na Črnovrški planoti.

O prihodu čete na to območje je Alojz Krpan – Aleksander napisal: „V noči 27. septembra 1942 je naša četa prišla na cilj. Začasno smo se utaborili v neposredni bližini italijanske vojaške kasarne med Trebčami in Predgrizami v Čehovem gozdu. Vojko in Stric sta to mesto taborišča izbrala nalašč zato, ker sta predvidevala, da nas Italijani v njihovi bližini na 200–300 metrov, ne bodo iskali. Noč smo prespali. Zjutraj nas je iz trdega spanja dvignila italijanska vojaška budnica. Bili smo malo zmedeni in smo mislili, da sta se Vojko in Stric zmotila, da sta nas pripeljala med Italijane. Videli smo vojake, kako so drveli v zbor. Vse to nas je motilo.“

Kmalu je Vojko razložil vso situacijo. Ta dan nismo nič kuhali, druge hrane pa tudi nismo imeli. Dim bi nas lahko izdal. Razdalja je bila tako majhna, da smo slišali vojake ko so se pogovarjali med seboj in menjali stražo. Zvečer sta dve patrulji odšli na teren. Eno je vodil Vojko, drugo Stric. Povezala sta se s terenskimi delavci in organizirala hrano za četo“. (185) Vojkovi borci so se

Janko Premrl – Vojko

nato zadrževali v Nadrtu, v gozdu na Javorniku blizu vasi Lome, je povedal Franc Benčina.

Približno en mesec po prihodu je četa zbrala za svoje taborišče Brinov grič, pol ure hoda od vasice Predgrize pri Črnem vrhu. Tu je ostala vse do marca 1943. Posvetila se je propagandnemu delu po vaseh in zaselkih okrog Črnega vrha, Godoviča, Loma, Idrijske bele, Zadloga in Idrijskega loga. Neposredno je vplivala tudi na območje Veharš, Ledin, Kanomlje, Vojskega in Idrije.

Četa je vzdrževala redno zvezo s štabom bataljona Simona Gregorčiča, proti koncu oktobra pa je Vojko s patroljo vzpostavil zvezo z Dolomitskim odredom. Po tej poti so bili primorski partizani povezani z glavnim poveljstvom NOV in POS ter vodstvom OF, ki je bilo tedaj v Dolomitih. Proti koncu decembra 1942 je Vojko blizu taborišča na Brinovem griču ustanovil kurirsko karavlo.

O tem nam je Ivan Čuk povedal:

„Tako, ko se je Vojko utaboril s svojo četo l. 1942 na Brinovem griču, je iskal tudi zvezo z Dolomitskim odredom. V Dolomite je odšel s patroljo in zvezo z odredom tudi dobil; ko pa je bila postavljena prva karavla pod Brinovim gričem, zveze nismo uspeli ponovno vzpostaviti,

ker se na javki, ki je bila dogovorjena z Jeličnim vrhom, kljub večkratnim poizkusom, nismo srečali s kurirji iz Dolomitov. Prehod čez mejo je bil težak, ker so belogardisti imeli močno postojanko v Rovtah in so področje okrog Rovt strogo kontrolirali. Tudi Dolomitski odred se je moral kasneje umakniti iz Dolomitov iz istega razloga.

Vojko je že pred tem določil posamezne borce v četi, da vzdržujejo kurirske zveze. Ker pa so se te zveze širile iz dneva v dan in so kurirji zelo pogosto odhajali in prihajali v taborišče je sprevidel, da je vzdrževanje zvez pravzaprav posebna naloga. Zato je v decembru 1942 leta odločil, da je treba kurirje ločiti od čete in ustanoviti karavlo. Osebnostno je določil lokacijo za karavlo in to pod Brinovim gričem, ni pa ta karavla ob ustanovitvi dobila nobene oznake. Pred tem smo iz čete vzdrževali zvezo štirje borci in smo nato kot kurirji prešli na novo karavlo. Bivak smo postavili četrte ure hoda od Brinovega griča proti Zadlogu. Franc Grom iz Predgriž nam je dal deske, s katerimi smo nato naredili streho, nanjo nametali veje, pod njo pa postavili pograde. Prostor smo nekoliko zagradili, vrat ni bilo. Mene je Vojko zadolžil, da vodim delo v karavli, medtem ko je za zvezo odgovarjal Ivan Renko – Jakec. V četo so kurirji odhajali skoraj vsak drugi dan, od borcev v četi pa sta za karavlo vedela le Vojko in komisar Stric (Ivan Bajc). Vojko je zahteval strogo konspiracijo. Najpogosteje smo zvezo vzdrževali z Vipavsko dolino. Zveza je potekala prek Javornika in Nanosa v Vipavsko dolino ali pa prek Javornika mimo Višenj za Colom in nad Sanaborom mimo Zavetnikov, Vrhpolja, prek ceste in reke Vipave proti vasem Slap in Podraga, kjer smo dobili zvezo s skupino partizanov, pozneje pa s kurirsko karavlo, ki je po kapitulaciji Italije dobila oznako P-14. V Vipavsko dolino smo vedno prihajali in od tam odhajali ponoči. Večkrat smo iskali zvezo tudi pri hiši p.d. pri Žorževih, ki je stala pod vasjo Slap. Pri Žorževih smo se oglasili tako, da smo z dogovorjenim znakom potrkali na okno in šli takoj naprej, ker nismo vedeli, kdo je lahko v hiši. Če ni bilo nevarnosti, so nas dekleta zjutraj poiskala v grmovju nad vasjo, da so nam lahko prinesla hrano in razna obvestila. Predaniti smo morali v grmovju. Če nismo mogli dobiti redne zveze s partizani in aktivisti, ki so se zadrževali v okolici Slapa in Podrage, so nam vzpostavile tudi zvezo. Pošto smo vedno oddajali sami; le v redkih primerih, ko je bil položaj tako kritičen, da se nihče od nas ni mogel prebiti na javko, smo jo zaupali aktivistkam.

Proti koncu januarja ali v začetku februarja pa je v taborišče na Brinovem griču prišel Karel Leskovec (komandir karavle TV-2, ki je bila postavljena v Kališah, kasneje od julija 1944 do marca 1945 komandant Prešernove brigade). Takrat je iz čete prišel tudi v taborišče kurirske karavle. Po njegovem prihodu smo imeli zopet zvezo z Dolomitskim odredom, ki je bila potem redna. Kmalu zatem je bila postavljena karavla na Kališah z oznako TV-2a. Karavla TV-2 je obstajala že prej in je vzdrževala zveze proti Dolomitom ter hkrati s karavlo na Brinovem griču, ki smo jo nekaj časa imenovali s številko 3, po kapitulaciji Italije pa je bila ukinjena. TV-2a je bila postavljena z nalogo, da vzdržuje zvezo z novoustanovljeno karavlo na Javorniku in v smeri proti Ljubljani. Skoraj istočasno s TV-2a je bila namreč ustanovljena tudi karavla na Javorniku, na katero sem bil tudi sam premeščen. Vzdrževala je zvezo s TV-2a, z ono na Brinovem griču, s karavlo v Brkinih in z Vipavsko dolino, po

kapitulaciji Italije, ko so karavle na Primorskem dobile stalne oznake, se je imenovala P-4." (186)

Akcije Vojkove čete so znane in tudi že opisane, zato jih navajamo le na kratko.

V oktobru 1942 je zabeleženih več akcij proti oglarjem v Trnovskem gozdu, ki jih je na črnovrško-vojskarskem področju izvedla verjetno Vojkova četa. „Čiščenje“ gozda se je nadaljevalo tudi v naslednjih mesecih. Za obstoj partizanskih čet je bilo namreč potrebno, da iz gozdov izginejo vsi pripadniki gozdne milice, oglarji, gozdarji, gozdni delavci in prevozniki, ki so bili v službi pri italijanskih podjetjih. Italijanska gozdna uprava v Idriji in gozdna milica sta se zato ubadali s problemom, katere svoje delavce preseliti iz ogroženega področja in kako zagotoviti nadaljevanje dela v gozdovih. Po eni strani so se bali, da bi slovensko osebje v njihovi službi sodelovalo s partizani, njihovi zanesljivi uslužbenci pa bi bili lahko tarča partizanskih akcij.

6. februarja 1943 je urad gozdne uprave v Idriji predlagal državnim gozdarskim direkciji v Rimu, naj bi obstoječe delavce zamenjali z vojaškim osebjem. V dopisu je izrazil tudi nezadovoljstvo z vojaškimi posadkami v okolici Idrije češ, da do upornikov niso ofenzivni, temveč „podlegajo ofenzivnosti band, ki so vedno bolj številne in napadalne“. Uprava je seznanila direkcijo tudi z govorico, ki je krožila med domačini, da uporniki lahko napadejo tudi Idrijo. (187)

5. novembra 1942 je Vojko s skupino 10 prostovoljcev uspešno napadel bunker, ki je bil sestavni del italijanske obrambne linije proti Jugoslaviji in v bližini katerega so bile močne italijanske posadke. Italijani so poročali, da je bunker napadlo 20 upornikov, ki jim je med bitko priskočila iz gozda na pomoč nova skupina.

12. decembra 1942 se je Vojkova četa spopadla s patroljo 10 italijanskih vojakov na cesti Novi svet – Godovič. Ohranilo se je Vojkovo poročilo v rokopisu:

Poročilo o akciji z dne 12/12-42

Dne 12/12 smo šli v zasedo na cesti Godovič - Novi svet. Vnaposti smo imeli namen karkolomski avto s strojnico. Ker pa tega ni bilo, vse do noči, smo nastopili s možjevo patroljo. Zapoleniti se je:

- a) 6 pušk z bajoneti
- b) 204 naložij
- c) 6 naložnic
- d) različni vojaški material

Na položaju, dne 12/12-42
Komandir: Vojko

STRP-BOSKED-OBČINA
SLOV. PART. ČET.
1942

Benvenuto Giovanni
Bogdanovitch
Regia Questura di Gorizia

025851 802 4. pag. 102
12.8742

N. 07149- Cab. Gorizia, 4 Agosto 1942 Anno N.

Risposta al foglio **COPIATO** N.

OGGETTO: Segnalazione

4025851/16.8.42 ALLA R. QUESTURA DI

all' Ispettorato Gen. di P.
per la Regia Guardia
Trieste

La R. Questura
di Gorizia mi scrive con nota 402149 del
8 con comunicazione

"Dalla locale Federazione dei Fasci di Combattimento, vengo informato che in seguito a deposizione effettuata da tale Pieri Antonio, implicato nel furto d'una mitragliatrice dalla capannella del 42° Battaglione T. Ris avvenuto il 4.6. u. s. in S. Daniele, è risultato che ai primi del giugno scorso il noto bandito Giovanni Premoli, capo d'una banda armata annidata sul Monte Nanos ed ultimamente condannato a morte in contumacia dal Tribunale Speciale per la Difesa dello Stato, transitava per S. Daniele del Carso diretto a Trieste, sulla autocorriera che compie giornalmente servizio fra Vipacco e Trieste.

E' inspiegabile come il Premoli predetto abbia potuto liberamente scendere nella zona nonostante il servizio di controllo e vigilanza dai carabinieri ed Agenti di P. S. effettuati sui servizi di autolinee e nei luoghi di sosta delle autocorriere.

Quanto sopra farebbe, inoltre, pensare alla esistenza d'un centro direttivo della bande armate a Trieste o comunque conferma un effettivo collegamento fra i comunisti sloveni delle varie zone.

Tanto ho ritenuto opportuno segnalare per le misure che codesto Ufficio, riterrà del caso.

Premoli Giovanni
Il Questore
(Crischio)
8.8.1942

1024 a

Vojko je postal legenda tudi med Italijani. Poročilo goriške kvesture, ki pravi, da se je peljal z avtobusom iz Vipave v Trst

„Dne 12. 12. smo šli vasedo na cesto Godovič – Novi svet. Napasti smo imeli namen kak tovorni avto s strojnico. Ker pa tega ni bilo vse do noči, smo naskočili 8 mož broječo patroljo. Zaplenilo se je:

- a) 6 pušk z bajoneti
- b) 204 naboji
- c) 6 nabojnic
- č) različni vojaški material.

Na položaju dne 24. 12. 42.

Komandir: Vojko“ (188)

Italijani so poročali, da je močna skupina upornikov z mitraljezom napadla patroljo desetih vojakov. Eden od teh je padel, dva pa sta bila težko ranjena in sta umrla naslednjo noč. (189)

15. januarja 1943 je prišlo ponovno do spopada z italijansko smučarsko patroljo v bližini Črnega vrha. Pred božičem je Vojko ponagajal črnovrškemu „appuntatu“ (orožniškemu vodniku) tako, da mu je odpeljal prašička in se zanj pismeno zahvalil.

30. januarja 1943 je četa uspešno napadla postojanko na Marofu med Sp. Idrijo in Idrijo in povzročila veliko senzacijo.

Vse te akcije so bile, glede na gostoto okupatorjevih postojank, številčnost posadk ter glede na budnost policije, izredno drzne; močno so učinkovale na prebivalstvo, med italijanskimi vojaki in priseljenim prebivalstvom pa povzročile veliko strahu.

Slava o junaku Vojku se je hitro razširila po vsej Primorski: Že tedaj je postal legenda. K temu so prispevale fašistične oblasti same; lepak z njegovo fotografijo in tiralico, ki je obljubljala 50.000.– Lir nagrade, je gledal z vsake oglasne deske.

Zadnja Vojkova akcija je bila 15. februarja 1943. To je bil napad na posadko gozdne milice, okrepljene z vojaščino v Strugu (Idrijska Bela). Tam je bil smrtno zadet in je v noči med 22. in 23. februarjem 1943 v taborišču na Brinovem griču umrl. O njegovi smrti ljudje dolgo niso izvedeli, njegova legendarna osebnost je bila tudi po njegovi smrti še vedno živo prisotna. (190)

Vodstvo OF na Idrijskem je vzdrževalo z Vojkovo četo na Brinovem griču redne zveze, ki so potekale takole:

– Od družin Leopolda Trevna in Frančiške Hladnikove iz Idrije ter Franca Bezeljaka s Kovačevega rovta do gostilne pri Mikužu in do Franca Benčine p.d. Novaka v Idrijskem logu. Pri njem se je Vojko zadrževal skoraj vsak večer.

– Iz Idrije do Idrijske Bele je zvezo vzdrževala Marija Ipavec p.d. Lampetova mama (bila je kurirka že pred kapitulacijo Italije pa vse do osvoboditve) in sicer do Pavle Benčina p.d. pri Trnovcu ter nato do družine Kavčič, p.d. pri Sedeju v Zadlogu.

– Zveza je potekala tudi iz Idrije v Čekovnik do družine Rupnik, p.d. pri Miklajču, od tu k Lampetovim v Beli, nato v Idrijsko Belo in Zadlog.

Te zveze so vzdrževali predvsem aktivisti OF in člani navedenih družin. (191)

Taborišče na Brinovem griču je pogosto obiskoval tudi Platiše sam. V njegovih poročilih je Vojko dvakrat omenjen. 17. januarja 1943 je o njem povedal, da je postal kandidat komunistične partije, 17. februarja pa je poročal, da je ranjen v trebuh, da pa nevarnosti za smrt ni. (192)

S priklučevanjem domačinov so iz Trnovske čete nastale nove. Že 10. decembra 1942 so zaprisedli borci novinci pred Šinkovčevo domačijo v Sr.

Kanomlji. Ustanovljena je bila tako II. trnovska četa, ki je imela svoje taborišče na Žirovkovi planini. Jedro čete in vodstveni kader so sestavljali borci iz Vojkove čete.

Po množični mobilizaciji januarja in februarja 1943 je Trnovska četa s pomočjo organizacije ÓF ustanovila novo taborišče v Idršku, kjer so se ustavljali predvsem novinci iz Idrije in z Ledinske planote. Brinov grič pa je bil v tem času prehodno taborišče za borce, ki so bili poslani v brigade NOV na Dolenjsko. Odhode je organiziral že Vojko. Vlogo prehodne baze je imelo taborišče do 7. marca 1943, ko ga je napadla italijanska vojska.

Taborišče na Brinovem griču se je obdržalo razmeroma dolgo. „Treba je vedeti, pravi Benčina, da so imeli italijanski vojaki zasedene vse višinske točke. S posadkami so bili prisotni v Beli, na Hlevišah (fašistična milica), v Zadlogu, v Črnem vrhu (močna vojaška posadka in orožniška postaja), v Novem svetu (fašistična milica), v Godoviču (vojaška posadka), na Francoski cesti pa so bile podzemne utrdbe, ki jih je stražila – četrť ure hoda od taborišča – četa italijanske vojske. Poleg tega je vojska uvedla prakso, da je tudi samo začasno zasedla kakšno točko. Tako je bilo, še predno je Vojko padel, na Pevcu . . . tudi k osamljenim hišam so začeli prihajati iznenada . . .“.

Ob napadu je bilo taborišče v težkem položaju, saj je bilo v njem mnogo neoboroženih novincev. „Poveljstvo nad vsem ljudstvom v taborišču je prevzel tov. Kajtmir“ (193), je v svojih spominih napisal Alojz Krpan – Aleksander. „Ukazal je, naj se umaknemo na zahodno stran, kjer je bil ugoden položaj za obrambo. Razvila se je huda borba, ki je trajala nekaj ur. Fašisti, ki so napadali iz smeri od Klavžarja proti severu in drugi s Francoske ceste, so bili do zob oboroženi; imeli so tudi policijske pse. Ko je bil trenutek ugoden, je tovariš Kajtmir izdal povelje za juriš. Fašiste smo odbili in ponovno zavzeli taborišče. V zmedji je ostala strojnica Fiat v taborišču. Italijani je niso uspeli odnesti s seboj. Ponovno nam je prišla v roke. V tej borbi so fašisti imeli velike izgube . . . Brinov grič pa smo morali zapustiti . . .“ (194)

Iz borcev, ki so ostali na Primorskem, sta bila 13. februarja 1943 ustanovljena Severno in Južno-primorski odred. Baško in Cerkljansko (Tolminsko) je spadalo v območje Severno-primorskega odreda, na Idrijskem pa je operiral Južno-primorski odred.

Kot sekretar okrožnega komiteja KPS za Idrijsko je Platiše skrbno spremljal razvoj partizanskih čet, predvsem pa moralno politično vzdušje med borci. Politična vzgoja mu je bila zelo pomembna in trudil se je, da ne bi prihajalo do napak, ki bi kvarile razpoloženje med prebivalstvom. Na nepravilne poteze ali odnose je večkrat opozarjal:

14. februarja 1943: „Morala v partizanih je dobra; nevarnost je bila zadnje čase v tem, da bi se delale take napake kot v nekaterih krajih Slovenije, t.j. da bi namesto komandirjev nastali vojvodi in da ne bi bilo dovolj politične vzgoje . . . Politkomisar II. bataljona je reorganiziral čete, postavil vodstvo, imel tudi več političnih ur, kar je dobro vplivalo na fante“.

17. februarja 1943 je ugotavljal, da je morala po četah dobra in ni godrnjačev. Premalo pa je političnega dela; poudaril je nujnost, da se v četah organizira partija. „V Črnem vrhu je to deloma rešeno; tam je v četi pet partijcev in 7 kandidatov. Nastali sta dve četi, ena je šla v bližino Ledin. Tam bo šlo dobro, ker je politkomisar dober. V četi, kjer je politkomisar Slovenko . . . partija ne obstaja, so pa partijci; tam je nujno, da se uredi . . . ena četa je šla na Lazne . . . partije tudi tam ni“. Nadalje ugotavlja, da ni partijske organizacije v

četi, ki je v Kanomljah in tisti v Krnicah in „da je za partijsko organizacijo določen tov. Jakec, ki ima prevelik delovni obseg, da bi svoje delo uspešno opravil“. Pritožil se je tudi nad nekaterimi komisarji, da svojega dela ne opravljajo. Ta skrb je bila razumljiva, saj so bile čete sestavljene iz novincev. O organizaciji SKOJ pravi, da je organizirana samo v črnovrški četi, kjer je 16 članov.

Iz izjav borcev Vojkove čete je razvidno, da je bil Platiše prisoten pri sprejemanju borcev v komunistično partijo, da je organiziral aktivne SKOJ-a, prisostvoval političnim uram, pomagal pa tudi pri postavitvi taborišč. (195)

V težnji, da bi se ustvarila močna partizanska vojska, je šla mobilizacija tudi že v skrajnosti: v partizane so odšli ne samo premladi fantje (kakor je ugotovil Platiše), ampak tudi možje, ki zaradi svojih let niso bili več kos naporom. (196) Med njimi so bili tudi mnogi družinski očetje. Posebno nekateri izmed teh so se branili, da bi odšli na Dolenjsko, predvsem, ker se za napore niso čutili dovolj močne, pa tudi zato, ker se niso marali preveč oddaljiti od družine.

Nekateri novinci, ki so sicer odšli na Dolenjsko, so se morali vrniti. 27. aprila 1943 je pokrajinski komite za Primorsko poročal: „Vrnilo se je k nam 82 novincev, ki so bili poslani v naše brigade in so bili tam od zdravnikov škartirani. Na povratku so bili na Pivki razbiti in tavajo zdaj v skupinah vsak proti svojemu domu . . .“ (197) Večina le-teh se je priključila Severnemu ali Južnoprimorskemu odredu, prišlo pa je tudi do pojavov dezerterstva in skrivaštva.

Velik priliv novincev v NOV je pomenil veliko zmago osvobodilnega gibanja na Primorskem, povzročil pa je v tedanjih razmerah tudi velike težave. Predvsem: ni bilo dovolj orožja! Primanjkovalo je poveljniškega kadra; koncentracija novih borcev v taboriščih, preskrba, zveze, priprava in vodenje „transportov“ (preselitev novincev na Dolenjsko) itd., vse to je na ozemlju, kjer je mrgolelo okupatorjevih vojakov in policistov, terjalo ogromen napor vseh vodstvenih kadrov in celotne organizacije. Okupatorjeva vojska je neprestano napadala in „čistila“ ozemlje. Posamezne skupine borcev so se dostikrat znašle v brezizhodnem položaju. Vse to je poleg represalij proti prebivalstvu močno vplivalo tudi na položaj na terenu.

Kako nevaren in naporen je bil pohod novincev iz Primorske na Dolenjsko je razvidno iz pripovedi Cecilije in Silve Beričić:

„ . . . Devetega februarja 1943 sva šli s hčerko Silvo, ki je imela 15 let, v isto taborišče k očetu. Dodeljeni smo bili v Južno primorski odred – Soški, I. četa, II. bataljon Simona Gregorčiča – Srnjakova. Moj mož je prvi teden v stopu v partizane dobil čin četnega komisarja in bil sprejet v KP. Komandir je bil Jože Lampe – Mirko iz Zadloga. Ta četa je štela okrog 50 mož. Taborila je v Šebreljskem vrhu, v tako imenovanem Dolinarskem Kovku. Ker se je v tem času zelo okreplil dotok v partizane, so četo razdelili na tri čete in sicer na Mirkovo, Vitkovo in Srnjakovo, s katero je Srnjak odšel na Cerkljansko. Vitko je šel s svojo četo še bližje Šebrelj proti Predivniku, kjer pa je bila kmalu napadena; medtem je Mirkova četa, v kateri smo bili tudi mi, odšla na Vojsko, v Opale. V taborišču v Dolinarskem Kovku smo bili tri tedne. Konec februarja 1943, kakor sem že rekla, pa smo šli na Vojsko in od tam v Čekovnik na

Krekovše. Tam so nas 9. marca 1943 napadli Italijani, ki so prišli iz Idrije in to dva dni za tem, ko je bilo napadeno taborišče na Brinovem griču. V tem času smo imeli zelo malo orožja, vendar smo izvedli protinapad, da so se morali Italijani umakniti. Tokrat smo imeli dve žrtvi, padel je Julij Seljak iz Jagršč in še nekdo drugi, ki pa mu ne vem imena.

Po teh dogodkih sta se Južno in Severnoprimorski odred združila, tako, da je bilo skupaj okrog 700 mož, iz katerih so se potem formirali transporti za na Dolenjsko. Ta čas smo v Čekovniku trpeli hudo lakoto.

19. marca 1943 leta sem skupaj s svojo družino odšla z novim transportom, ki je štel 60 mož in 15 oboroženih za spremstvo. Krenili smo prek Bele, Žadloga proti Pivki in Javorniku, ter pri Postojni prestopili progo. Hodili smo štiri dni, peti dan, ko smo bili nekje na Snežniku, se je nenadoma začela borba z italijanskimi kvesturini, ki so imeli s seboj tudi pse volčjake. Borba je trajala od druge ure popoldne do šeste ure zvečer. Ko pa je našemu spremstvu zmanjkalo municije, smo se morali z jurišem prebijati skozi obroč. Preboj je bil edinstven: vsi smo jurišali po neki dolini in kričali juriš! juriš! ter metali kamenje; sredi dvajsetega stoletja, nakopičenega z modernim orožjem, si je človek pomagal s kamenjem, kakor v kameni dobi. Hajkali smo potem še štiri dni v dežju in snegu brez vsake hrane. V tem času so Italijani zajeli mojega moža in ga odpeljali v šentpetersko vojašnico (na Pivki) in po groznem mučenju v tržaške zapore Coroneo. Jaz sem z družino ostala v isti četi, ki je štela še 27 ljudi, od katerih so bili samo trije oboroženi . . .

15. aprila 1943 smo dobili zvečer s Kozkim in Pivškim bataljonom, komandir je bil Karlo Maslo . . . S Pivke smo spet krenili do Javornika, Zadloga in naprej z nekim spremstvom, ki je prihajalo z Dolenjskega in v katerem so bili sami Vipavci. Hodili smo proti Trnovemu in Čavnu. Ta naša nova četa je štela čez 50 mož in je bila še kar dobro oborožena. Čez nekaj časa smo zopet imeli na Malih Laznah blizu gozdarske hiše borbo z Italijani in v tej borbi je padel moj sin Rajko. To je bilo 6. maja 1943 leta zvečer.

Ko smo bili 25. aprila 1943 prišli pod Čaven, so se bile že vse enote, ki so še ostale na Primorskem, premaknile nekam na Tolminsko, kjer sta se nekje v Kneških Ravnah iz njih ustanovili Gregorčičeva in Gradnikova brigada, ki sta potem imeli hude boje v Slovenski Benečiji. Po šestih tednih sva s hčerko dobili zvezo z Gregorčičevo brigado, ki se je bila vrnila iz Benečije. Taborila je na Vratih pri Čepovanu. Odslej sva bili s hčerko Silvo v I. bataljonu Gregorčičeve brigade . . ." (198)

Akcije osvobodilne fronte

Prva organizirana trosilna akcija je bila v Idriji 7. novembra 1942. izvedla jo je mladina iz Cegovnice s pomočjo starejših članov OF. Srečko Poljanec je povedal naslednje: „Oktobra meseca 1942 smo že prejeli prvo literaturo in letake, ki so bili tiskani v italijanskem jeziku, namenjeni pa predvsem vojakom. Letake smo trosili ob lokalih, kjer so se shajali vojaki. V te akcije deklet nismo vključevali, ker je veljala policijska ura in smo morali uporabljati pot mimo italijanske postojanke pri Likerci . . . Oktobra ali v začetku novembra 1942 smo prejeli orožje in sicer dve puški, pištolo in 4 ročne bombe . . . Akcija, v katero

smo šli oboroženi, je bila v Zali. Vedeli smo, da je v baraki med Govekarjevo in Brusovo grapo tudi municija. Uporabljalo jo je gradbeno podjetje, ki je širilo cesto. Vlomili smo, vendar dobili le nekaj eksploziva in vžigalne vrvice. Ker s tem nismo bili zadovoljni, smo pobrali udarna kladiva, cevi in vrv ter le-to odnesli v Brusovo grapo in tam zakopali.“ Drugih akcij ta skupina ni izvedla.

Čeprav je Platiše v nekaj mesecih ustvaril v Idriji močno organizacijo OF, mu sabotažnih akcij v rudniku živega srebra, ki je bil za okupatorja velikega strateškega pomena, ni uspelo izpeljati. 12. decembra 1942 je sicer poročal, da je ustanovil borbena grupo in da bodo „v kratkem eno skuhalí, da se bojo rudarji malo odpočili“, hkrati pa je potožil: „Mnenje in razpoloženje med narodom je dobro. Samo eno je pa, da je med idrijskimi rudarji zelo veliko oportunitizma in egoizma in medsebojnega sovraštva. Radi vidijo, da gre kakšna tovarna v zrak ali da se ustavi kak rudnik, ali ubije kakšnega fašista. Samo v Idriji se to ne sme zgoditi“. Do sabotažne akcije v rudniku v resnici ni prišlo. Jože Jereb je o tem povedal: „Nekoč smo se sestali Platiše, Brovč ali Brejc, Cvetko, Filipič in jaz. Cvetko je na tem sestanku spodbujal Filipiča in Platiša, da je treba v Idriji izvesti akcije. Takrat smo predlagali, da onesposobimo rudnik in smo imeli že vse pripravljeno. Predložili smo tudi, da onesposobimo centralo na Marofu. Nato je Platiše, zadevo predložil mestnemu odboru OF, ki je predlog odbil z utemeljitvijo, da zaposleni rudarji ne bodo imeli kam iti, če se rudnik onesposobi. Za ta odgovor sem zvedel na drugem sestanku, ko je Cvetko prišel v Idrijo in je Platiša ostro kritiziral, da bi moral na seji mestnega odbora OF vztrajati. Zaradi tega je moral Platiše še na zagovor k Brejcu, ki ga je tudi stalno kritiziral, ker ni bila izvedena nobena akcija. Ko se je vrnil, je bilo zelo slabe volje, zato smo se dogovorili za akcijo na klavnico (199), kjer so ponoči pobrali vso zaklano živino. O centrali na Marofu smo se pogovarjali dvakrat, toda brez uspeha.“ Glede sabotažne akcije v rudniku je Marija Primožič napisala:

„Platiše je govoril: Akcije, akcije na vse, kar služi okupatorju. Fašisti in Italijani morajo čutiti, da smo na slovenski zemlji mi gospodarji. Starejši rudarji Janez Pirc, Leopold Treven, Filip Mervic, Franc Medved, Franc Kolenc in drugi so mu pripovedovali, kako ves čas okupacije Italijani dobesedno ropajo rudnik živega srebra. Tovariš Franc je bil ogorčen nad tem početjem in je govoril, da bo treba rudnik onesposobiti. Spominjam se, da se rudarji – člani OF in KPS – z akcijo za onesposobitev rudnika niso strinjali. O tem so bile ostre in dolge razprave. Spominjam se, da je bil prisoten tudi Franc Bezeljak – Ciril, kasneje Ambrož, ki je bil zelo zaskrbljen. Takrat sem prvič slišala ostro besedo, to je oportunitizem. Kaj ta beseda pomeni, mi je kasneje povedal moj oče.

Po ustanovitvi mestnega odbora OF 22. novembra 1942 in mestnega komiteja KPS 6. decembra 1942 (200), so se debate o tej nameri še bolj zaostriale. To je bil za tov. Franca nekak tihi upor – oportunitizem, ki bi ga bilo treba zlomiti.

Rudarji, člani KPS in OF, so izražali bojazen zaradi svojih žena in otrok, ki bi ostali brez živilskih nakaznic in s tem brez življenjskih potrebščin ter denarja. Tako bi bili življenjsko ogroženi. Izjavljali so, da ni vprašanje odhoda v partizane, temveč to, da bodo njihove družine življenjsko ogrožene. Nemogoče pa je bilo misliti, da bi OF mogla preživljati žene – matere in otroke nad 700 rudarjev.

Sredi februarja 1942 je bil tovariš Franc poslan na politično delo v Trst. Vse do takrat so tekle včasih precej burne razprave za onesposobitev rudnika živega srebra v Idriji“.

Če ni bilo večjih sabotaž, pa so v OF organizirani rudarji vendarle dnevno zavirali proizvodnjo tako, da so kvarili pogosne stroje, „izgubljali“ nadomestne dele in pribor za popravila, kvarili dvigala in s tem ustavljali delo ene izmene, zavlčevali z delom, itd.

Večjih sabotažnih akcij, ki bi jih izvedla organizacija OF na terenu, tudi na Cerkljanskem ni bilo. Tako so na pr. sabotažo v rudniku bakra v Planini pri Cerknem izvedli v marcu 1943 borci 2. čete Severno-primorskega odreda in vod 2. čete Južno-primorskega odreda; pobrali so vse lažje elektromotorje in pogonsko jermenje. (201) Razumljivo pa je, da je vodstvo OF od Idrije kot proletarskega centra več pričakovalo kot od drugih krajev.

Uspešne pa so bile tudi v Idriji in okolici trosilne in napisne akcije, ki jih je izvajala pretežno mladina, in so vsakokrat zelo razburile duhove.

Za zgodovino NOB Idrije je znano, tudi za obdobje po kapitulaciji Italije, da so pogumno nastopale predvsem ženske. Zanimiva in tvegana je bila akcija, ki so jo uspešno izpeljale v začetku aprila 1943. O njej nam je pripovedovala Rozalija Lipužič:

„Po februarskih aretacijah italijanske oblasti niso marale izplačati plač, ki so jih zaprti rudarji pred tem že zaslužili. To sem sporočila svojemu možu v taborišče. Odgovoril mi je, da moramo plače zahtevati, ker so zaslužene in nam pripadajo. Podoben odgovor so prejele od aretiranih mož tudi druge žene. Dožvořile smo se, da bomo enotno nastopile pri italijanskih oblasteh in to na prvi izplačilni dan v aprilu. Najprej smo se oglasile na istih izplačilnih mestih na posameznih jaških, kjer so možje redno prejemale plače. Povsod so odgovorili naj gremo na občino. Odločile smo se, da gremo skupaj. Medtem se je po mestu že razširila vest o našem nastopu in ljudje so nas na poti spodbujali. Na občini je nas vse skupaj sprejel takratni občinski tajnik. Že tu smo nastopale precej glasno. Tajnik nas je poslal na rudnik češ, da je prepoved izplačila prišla od tam. Vse skupaj smo jo mahnille proti upravi rudnika. Tam so zahtevali, da sestavimo delegacijo, ki bo zastopala vse prizadete, zato smo določile zastopstvo šestih žena. Imen vseh se ne spominjam, vem le, da sta bili poleg mene v delegaciji tudi Katarina Tratnik in Karolina Zelenc. Sprejel nas je rudniški uradnik, verjetno tajnik. Ker je bil Italijan in je slabo razumel slovenščino, je poklical na pomoč Franca Didiča, uradnika na rudniku, in še dva druga uslužbenca. Povedal nam je, da je prepovedano izplačati zaslužek rudarjem, ki so zaprti, posebno še, če so to politični zaporniki. Precej časa smo se nato prerekali, postajale smo vse bolj glasne, Franc Didič pa nam je prevajal, nas miril ter hkrati ščitil in tudi usmerjal, kako naj se pogajamo. Ena izmed nas, ne spominjam se katera, se je v prerekanju znašla in pokazala nekakšno dopisnico, na kateri naj bi pisalo, da so se možje obrnili v taborišču na upravo za pojasnilo; tu da so potrdili, da imajo pravico izterjati zasluženi denar. Ko smo dopisnico pokazale in jo je Didič prevedel, je potrdil, da je res tako, kot govorimo. Zagrozile smo, da se ne premaknemo, dokler ne dobimo denarja. Nekdo iz uprave je nato nekam telefoniral in nam sporočil, da bomo denar sicer dobile, da pa so možje z dnem, ko so bili aretirani, tudi odpuščeni iz rudnika. Takoj smo izrabile to izjavo in zahtevale še odpravnino: „Če so odpuščeni, jim dolgujete odpravnino“, smo trdile. Posvetovali so se, pregledali predpise in ker nihče od zaprtih ni imel na vesti nobenega disciplinskega prekrška, so nam morali obljubiti še odpravnino. Zahtevane plače smo dobile še istega dne, odpravnino pa so morali še izračunati. Pristale smo, da nam jo lahko pošljejo

kasneje. Karolina Zelenc jim je ob odhodu zagrozila: „Če v štirinajstih dneh odpravnine ne dobimo, nasvidenje!“. Nekoliko kasneje smo jo res prejele.

Povedati moram še to: nobena od prisotnih ni govorila tekoče italijansko, vendar smo italijanskega uradnika vse toliko razumele, da nismo dovolile speljati „pogajanja“ v napačno smer.

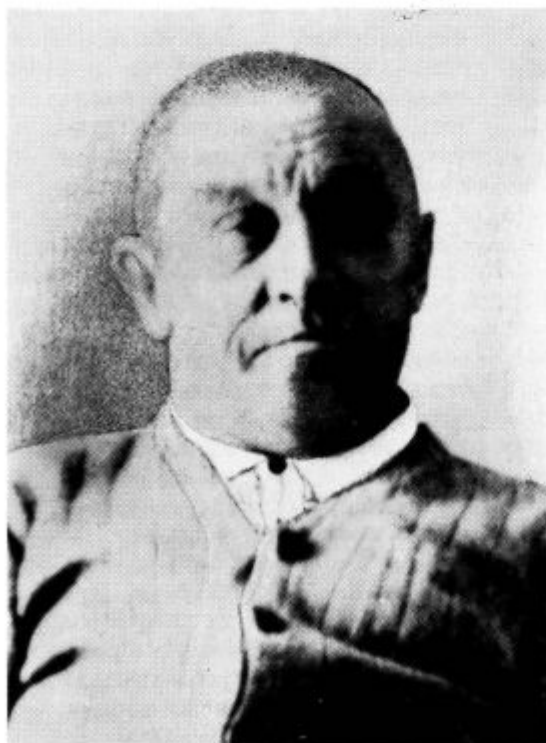
Medtem, ko smo se pogajale, so nas ostale žene čakale na dvorišču, napeto ter s smehom in odobravanjem pa so dogajanje spremljali tudi vsi uslužbenci uprave, med katerimi je bilo precej domačinov. Pobudo za to akcijo smo dale tiste žene, ki smo bile že vključene v organizacijo OF“. (202)

Nad nastopom žena političnih ajetirancev so bile oblasti verjetno prese-nečene. Akcija se je sicer srečno iztekla, lahko bi pa pobudnice nosile za to težke posledice.

Blagajniška služba

Zelo dobro je bila v okviru organizacije OF organizirana blagajniška služba in zbiranje blaga za čete. O zbiranju denarja je povedal Franc Kolenc naslednje:

„Platiše nam je dal nalogo, naj nabiramo denarne prispevke za OF in v ta namen pridobimo v vsakem obratu (rudnika) po enega zaupnika. Razdelili smo si obrate; na tehničnem sem prevzel to delo sam. Denarne prispevke sem pobiral v mehanični delavnici, kovačnici, pri strojih jaškov in drugje. Denar smo izročali tov. Leopoldu Trevnu, ki ga je oddajal Platiši. Tako smo delali do konca

Franc Kolenc

leta 1942. Sredi novembra 1942 nam je Platiše poročal, da se je osvobodilno gibanje zelo razširilo, okupator pa vedno bolj veča svoj teror. Zato moramo biti skrajno previdni. Za nabiranje prispevkov je treba postaviti v vsakem kraju po enega pomožnega blagajnika, v Idriji pa glavnega. Tako tudi po rajonih v mestu. Za glavnega blagajnika v Idriji je imenoval mene. Tako so se stekali prispevki iz rajonov in okolice pri meni in sicer: iz Ledin, Gor, Godoviča, Črnega vrha, Kanomlje, Sp. Idrije, Vojskega in Čekovnika. Vsak pomožni blagajnik je oddajal denar po svojih zvezah mojim zaupnikom v Idriji. Za pomožne blagajnike je določil najbolj zanesljive tovariše iz rajonov. Vsak je imel drugo številko. To so bili:

- Št. 1 – Franc Kolenc v Prontu
- Št. 2 – Marija Bratuš pri Sv. Trojici
- Št. 3 – Jakob Rupnik v Grapi in Rižah
- Št. 4 – Henrik Novak v Cegovnici
- Št. 5 – Ignac Pišlar na Zemlji
- Št. 6 – Franc Medved v centru
- Št. 7 – Jože Hrovat na Brusovšeh, Podgorami in na Prejnuti
- Št. 8 – Janez Pirc – Za gradom
- Št. 8/II – Henrik Modrijan v Skirci in Nikovi
- Št. 9 – Milica Treven v okviru ženske organizacije za center in okolico.

Pomožni blagajniki so mi od 1. do 15. v mesecu prinašali članarino (mišljeno verjetno narodni davek, op.p.). Vse sem knjižil vsak dan sproti v blagajniški dnevnik . . . Imel sem tudi vezano blagajniško knjigo . . . Z denarjem sem kupoval razne potrebščine, kakor so mi naročili, delil pa sem tudi podpore ženam, katerih možje so odšli v partizane. Blagajniški dnevnik, ki vsebuje dohodke in izdatke od 30. septembra 1942 do 30. junija 1944, hranim sam kot spomin (kdaj je Kolenc napisal svoje spomine v spisu ni označeno, op.p.). V tem času je prišlo samo v mojo blagajno članarine in posojila 659.691.– lir.“ (203)

Da so ti podatki (za 21 mesecev) realni, nam dokazuje Platiševo poročilo za januar 1943: „Za mesec januar je bilo zbrano:

Narodnega davka	23.160.– L	
Posojila svobode	12.000.– L	
	<hr/>	
Skupaj	35.160.– L	
	<hr/>	
Ostanek od decembra	17.650.– L	
	<hr/>	
Skupno	52.810.– L	
Izdatkov za januar	32.930.– L	
	<hr/>	
Ostanek:	19.880.– L	(204)

V začetku decembra 1942 se je število partizanov povečalo, zato je bilo treba mrežo tistih, ki so denarno podpirali OF, povečati. Organizacija je pritegnila tudi premožnejše ljudi, posebno trgovce. OF je večkrat denarno podprlo tudi Konzumno društvo z večjimi vsotami, tudi po 20.000.– lir. Kolenc je to knjižil kot posojilo OF. Blagajniške posle je Franc Kolenc opravljal do 17. julija 1944, ko so ga zaprli in poslali v internacijo v Zwickau v Nemčiji. Njegova žena je nato blagajniško knjigo in račune izročila Frančiški Žušt. (205)

Iz Platiševih poročil je razvidno, da so iz denarja OF nabavljali: čevlje za Črnovrško četo, štab Soškega odreda in nekaj celo za Sercerjevo brigado, svetilke in karbid, zimsko perilo, akumulator, živila (fižol, krompir, slanine) ter pisarniški in sanitetni material. Sanitetni in tehnični material so aktivisti nabavljali tudi v Gorici in Trstu. Za potovanje z avtobusom je bilo potrebno posebno dovoljenje orožnikov, ki si ga dobil le če si navedel tudi vzrok potovanja. Zato so aktivisti nabavljali tudi, kadar so obiskovali svojce v zaporih. Seveda je bilo vsako prenašanje sumljivega materiala tvegano, ker so orožniki redno pregledovali vso prtljago na vsakem avtobusu in jih je bilo treba vedno znova izigrati.

Ciklostilna tehnika

Že takoj, ko se je začela ustvarjati organizacija OF, se je na Primorskem pokazala velika potreba po politični literaturi. Zahtevali so jo ljudje sami, saj so bili po dolgoletni fašistični okupaciji željni slovenske pisane besede, predvsem pa vesti o razvoju osvobodilnega gibanja. Vodstvo osvobodilnega boja na Primorskem je zato ves čas pritiskalo na Izvršni odbor OF, da pošlje čim več časopisov in brošur, toda pošiljke literature iz Slovenije vseh potreb niso mogle zadovoljiti. Centralna tehnika je bila preobremenjena, literature je prihajalo malo, poleg tega ni bila dovolj prilagojena razmeram na Primorskem. (206) Zato si je pokrajinski komite prizadeval, da ustvari svojo pokrajinsko tehniko. To mu je junija 1942 tudi uspelo. Delala je na Ajševici pri Gorici, toda zaradi sovražnikovega zalezovanja se je morala nekajkrat preseliti. (207) Toda literature še ni bilo dovolj. Oktobra 1942 je organizacijski sekretar CK KPS Boris Kraigher, ki se je na begu iz Gonarsa ustavil na Primorskem, ugotovil: „Mihajlovičevci imajo precej razpredeno org(anizacijsko) mrežo. Ljudstvo love na njihov strah pred represalijami, na neobveščenost ljudi z naše strani, na močne iluzije o bivši Jugoslaviji. Najbolj jim to delo uspeva zaradi popolnoma nedopustnega pomanjkanja naše propagandno-agitacijske literature. Njihovi lističi so skoraj edina literatura, ki jo najdeš včasih v zelo zakotni hribovski vasi. Pomanjkanje literature je tem nevarnejše, ker je prebivalstvo tu mnogo bolj kot pri nas zainteresirano za politično življenje in zelo hrepeni po kakršnikoli literaturi. Pri tem je seveda važno, da takoj ko razložiš ljudem pravi pomen mihajlovčevstva, kakor hitro jim razložiš razliko med četniki in partizani, zelo hitro prepodiš njihov vpliv s terena . . . Samostojen pokrajinski list, mislim, da je tu nujen, ker je praksa pokazala, da tisk, ki bi ga iz ljubljanske pokrajine dobivali, ne bi mogel zadovoljiti – prihaja s prevelikimi zamudami, kolikor sploh prihaja – je pa tisk za pokrajino ena največjih političnih nujnosti“. (208)

Iz Ljubljanske pokrajine je tisk prihajal prek Trnovske čete oz. Brinovega griča. Tako je 12. novembra 1942 Aleš Bebler pisal Bračiču in Pirjevču: „Preko Trnovske čete smo dobili iz Ljubljane veliko količino literature, zlasti letakov in „Dela“ (150 izvodov št. 4). Porazdelili smo jo enakomerno med tri bataljone ter tri glavne centre Trst, Gorico in Idrijo“. (209)

15. novembra 1942 je ponovno ugotovil: „Povsod ljudje prosijo za literaturo. Tu so še bolj kot na Dolenjskem kmetje pismeni in hočejo čitati. Mi pa jim nimamo nuditi ničesar. Zato je odlično, da se je na Janezov (Boris Kraigher, op.p.) predlog storil odločilni korak: pričela se je ustvarjati tehnika . . .“ (210)

Hiša Martina Pirca – javka za ilegalno ciklostilno tehniko

Da primanjkuje literature, je ugotavljal tudi štab Soškega odreda, ki je 8. oktobra 1942 pisal glavnemu poveljstvu: „Literature ni ne na terenu ne v partizanskih edinicah, pošljite nam čimprej in čim več izvodov. Vse, naj bo karkoli, čeprav že staro, nam bo dobrodošlo. Če bomo imeli na razpolago potrebni material, bomo začeli izdajati „Primorskega partizana“. (211)

Pokrajinski komite KPS si je prizadeval, da bi poleg pokrajinske tehnike delovale tudi tehnike v posameznih okrožjih, ki naj bi predvsem razmnoževale poslano literaturo.

Potreba po literaturi se je čutila prav tako v Idriji, zato je Platiše še posebej večkrat prosil PK KPS, naj mu pošlje čim več izvodov časopisov, brošur, letakov. Iz njegovih poročil je razvidno, da so takrat na teren prihajali naslednji časopisi in brošure: Slovenski poročevalec, Partizan, Delavska enotnost, Stalinov govor (posebna izdaja), Osnove leninizma, Vprašanja leninizma, Mednarodni značaj oktobrske revolucije, Ljudska pravica, Slovenska revolucija, Pravilnik NZ, Vestnik in razni letaki.

12. 12. 1942 je Platiše poročal, da je že postavil svojo (okrožno) tehniko. Do decembra je razmnožila več vrst letakov, ki jih je izdalo vodstvo OF za Primorsko ali za Slovenijo. To so bili: Slovenski duhovščini, Primorski Slovenci in Slovenke, Proglas Slovincem, proglas namenjen italijanskim vojakom „Soldati italiani“ in „Difesa dell URSS (Obramba SSSR), Kaj je bela garda, Kaj so partizani, Odprto pismo, Slovenskim dekletom in ženam, Idrijskim Slovincem in Slovenkam (vsega okrog 1500 izvodov).

O tehniki v Idriji je ing. Ivan Gantar povedal:

„Ko sem odhajal iz Ljubljane v Idrijo kot aktivist OF, mi je prof. Zemljak rekel, da bo literatura začela prihajati, ko bo prišel na Idrijsko partijski aktivist. Ta bo uredil kanal za literaturo. Dejansko smo s prihodom Franca (Platiše) začeli dobivati literaturo – toda le po nekaj izvodov vsake izdaje.

Prvi domenek, da bo potrebno v Idriji postaviti ciklostilno tehniko sva imela s Francem že avgusta 1942 v Kanomlji pri Močniku. V septembru smo dobili okvir z mrežico, valjar in še nekaj pripomočkov. Martinu Pircu je to prinesla Marija Pirc, žena Janeza Pirca – Nikolaja. Ne vem več, kdo nam je napravo naredil. Matrice je Martin Pirc razmnoževal pri Pelhanu v Prontu – v

Fašistična manifestacija. V nizki stavbi v ozadju nekdanja trafika, last družine Bevk – ena izmed glavnih javk OF v mestu, sedaj prodajalna kruha.

gospodarskem posloju (uti) ali na stanovanju. Pri tem sta mu večkrat pomagala Pelhan in njegova žena. Delali so ponoči. Vsakokrat so razmnoževalno napravo že ponoči ali zjutraj prenesli k sosedu Jožetu Čuku na Tičnico in jo dobro skrili. Prve tehnične instrukcije za delo je dal sam Platiše. Rokopisi oz. literatura, ki jo je bilo potrebno razmnoževati, je prihajala navadno meni v roke prek Janeza Pirca. Matrice je tipkala Marija Medved – v začetnem obdobju doma, pozneje pa pri Janezu Pircu, v neki hiši pod gradom in drugje. Mesto tipkanja smo pogosto menjavali. Jaz sem navadno narekoval in korigiral. Ne spominjam se več, kje smo dobili pisalni stroj. Barvo, papir je v glavnem dobavljala trgovina Bevk brezplačno. Prenašali smo jo aktivisti navadno k Francu Kolencu ali Martinu Pircu v Pront, pa tudi k Pelhanu v Pront. Izdelano literaturo smo raznesli aktivistom po Idriji, nekaj pa poslali v edinice.

Tiskali smo letake, listke, razglase, pojasnila. Večjih časopisov in brošur nismo razmnoževali. Ti so v manjših količinah prihajali od zunaj.

Ko so nas Italijani začeli zapirati – januar, februar 1943, se je ciklostilna naprava prenesla k Antonu Trohi v Zaspano grapo, od tu pa k Leopoldu Berčiču. To mi je po vojni povedal Anton Troha⁴⁴. (212)

Poizkusi uveljavljanja bele in plave garde

Prva Platiševa ocena glede vpliva bele garde na Idrijskem je bila optimistična (glej str. 83); kasneje se je izkazalo, da vpliv nasprotnikov le ni bil zatrt in je v nekaterih predelih celo naraščal. Najmočnejši je bil na območju Črnega vrha, Zavrataca, Dol in Gor, kjer se je tudi obdržal. Vpliv je segel tudi v Idrijo. Tako je Platiše 17. 1. 1943 poročal: „V Idriji skuša italijanska oblast na vsak način iz svojih starih fašistov organizirati izdajalsko be-ga (belo gardo). Do sedaj se jim še ni obneslo. . . V svoj krog niso mogli dobiti klerikalcev, kakor so mislili. Dobili so one, ki so od naroda že obsojeni, da so bili vseh 23 let izdajalci. V Črni vrh so te dni prišli belogardisti iz Jugoslavije po številu 10 (15?), ki so se z italijanskimi vojaki pripeljali v Zadlog. Na to stran zelo pritiskajo, da bi tudi tukaj organizirali bratomorno klanje. Takih poskusov je bilo že več, pa se jim do sedaj niso obnesli. Narod se jih boji in jih sovraži“.

Februarja 1943 poroča, da se bela garda še trudi na vse načine, da bi imela kaj uspeha pa se jim vse sproti podira. „Pod vplivom bele garde je le tista skupina ljudi, ki je bila že vsa leta v službi fašizma in pri narodu nima kredita“. Ta ocena je veljala za Idrijo, za Črni vrh in Zavratac pa ugotavlja, da bela garda tam dejansko že obstaja in ima zvezo z Rovtami in Logatcem. Za Črni vrh pove tudi, da ga je obiskal poveljnik bele garde iz Logatca.

Platiše se je s tem dotaknil problema nasprotnikov OF iz vrst domačega prebivalstva v obdobju pred kapitulacijo Italije. Aktivisti so jih imenovali „belogardiste“. Ta izraz ni bil povsem ustrezen. Prenesli so ga avtomatično iz Ljubljanske pokrajine, kjer so bile razmere drugačne. Po svojem izvoru so se nasprotniki OF na Primorskem takrat razlikovali od bele garde v Ljubljanski pokrajini. To so bili v glavnem konfidenti italijanske oblasti oz. fašisti iz vrst Slovencev; v fašistični voz so se vpregli bolj iz osebnih interesov, oz. da bi obdržali pridobljeni ekonomski položaj (mladi tudi zaradi nepoučenosti, fašistične vzgoje v šolah ali osebne ambicije po uveljavljanju).

Napačno pa bi bilo uvrščati med nasprotnike oz. fašiste vse tiste, ki so nosili črno srjaco ali so bili včlanjeni v fašistično stranko. Med njimi so bile

velike razlike: od resničnih fašistov – konfidentov do politično neosvečenih in tistih, ki so bili po prepričanju nasprotniki fašizma, vendar včlanjeni v stranko zaradi življenjske nuje, ker so se šolali ali pa zato, ker so bili v službi (na pr. cestarji, pismonoše, redki občinski uradniki itd.). Kot člani stranke so se zato zelo različno obnašali; tudi na zunaj: eni so uniformo nosili, drugi ne; med temi, ki so jo nosili, so bili taki, ki so se z njo ponašali, drugi pa so se je sramovali (še danes ljudje razlikujejo: Bil je član stranke, toda uniforme ni nosil).

Fašistične oblasti so se same zavedale, da število članov stranke (oz. imetnikov izkaznice – „tessere“) še zdaleč ne sovпада s številom prepričanih fašistov. Tembolj so seveda izstopali vsi tisti, ki se kljub življenjski nuji in pritiskom v stranko niso vpisali in so zato živeli v siromaštvu; njihova eksistenca, pa tudi eksistenca njihovih družin, je bila neprestano na nitki. Razlike so bile tudi v tej skupini: nekateri so pritisk laže izdržali, ker so bili gospodarsko samostojnejši, drugi le z veliko žrtvijo. Ravnanje posameznikov v odnosu do fašizma je bilo torej odvisno od njihove moralne moči in ne samo od političnega prepričanja. S tega vidika so ljudje posameznike in njihov odnos tudi ocenjevali.

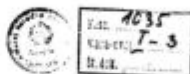
Tako imenovani „klerikalci“ so bili v splošnem nacionalno zavedni in so – razen redkih primerov – „spregledali“ politiko izrazito desničarskih klerikalnih krogov v osrednji Sloveniji (Platiše je to ugotavljal za Idrijo, veljalo pa je tudi za Cerkljansko). Ideološka diferenciacija se je na Primorskem, tako tudi pri nas, začela kasneje, deloma pod vplivom belogardistične skupine v Gorici, deloma pod vplivom Dolomitov in importiranega domobranstva. V belogardistični voz pa je tudi kasneje na osnovi „klerikalizma“ stopil le majhen del prebivalstva. Upoštevatni je treba, da je bila na Primorskem krščansko-socialna stranka po I. svetovni vojni (katere pripadnike so kakor pod Avstrijo še vedno imenovali „klerikalce“) ideološko bolj umirjena kakor v notranjosti Slovenije: vprašanje narodnega obstoja je politično-ideološke osti, kakor že rečeno, potisnilo v ozadje. (213)

Čeprav si je Platiše močno prizadeval ustvariti čim širšo osnovo organizacije OF in skušal pritegniti vse omahljivce, tudi tiste pripadnike srednjega sloja, ki so nagibali k plavogardizmu (o njih je menil, da so zapeljani), je bil do resničnih izdajalcev neizprošen. Po njegovem predlogu je bila izvedena likvidacija fašističnega agenta Saurina. O tem je poročal: „V nedeljo 17. (januarja 1943 – op.p.) smo v Idriji ustrelili enega nevarnega izdajalca, ki je izdal veliko partizanov, t.j. Saurina, ki je bil policijski agent . . . S tem se je situacija zelo zaostila . . .“ Podatke o njem je verjetno dobil prek Vojkove čete od dolomitskih partizanov. 31. maja 1942 so namreč partizane v okolici Logatca napadli Italijani. Tedaj se je „prostovoljno predal italijanski vojak Slavko Saurin, po rodu Slovenec, doma iz Idrije, ki je že prej imel zveze z logaškimi partizani. Nekoč jim je celo izročil zaboj granat. Pozneje se je pokazalo, da je samo hlinil simpatije do NOV in da je bil prevejan ovaduh in vrinjenec. Že prej, ko je izročil partizanom zaboj bomb, se je pokazalo, da to niso bile ročne bombe, ampak granate za ročni minomet in da za partizane, ki takšnega minometa niso imeli, ne pomenijo nikakršne vrednosti. Teden dni pozneje, ko so ga zaradi nezaupanja poslali na Gorenjsko, se je prostovoljno javil v zaščitnico, od koder je zbežal nazaj v Logatec in izdal vse kar je vedel o partizanih“. O njem so ugotovili, da je osvobodilnemu gibanju v Logatcu in

okolici napravil s svojim izdajalstvom veliko škodo in da je bil član OVRE – italijanske tajne policije. (214)

V italijanskih zaupnih poročilih praviloma agentov niso omenjali po imenu. Izjemoma so to storili pri Saurinu. Tako je 11. julija 1942 vodstvo fašistične stanke za Goriško poslalo goriškemu prefektu obsežno poročilo o položaju v goriški pokrajini. Na osnovi zaupnih vesti je vodstvo stranke ugotavljalo, da se partizani – kljub navidezni pasivnosti – intenzivno pripravljajo na akcije, pri katerih naj bi sodelovale množice domačega prebivalstva. Cilj naj bi bil najprej „okupacija“ celotne goriške pokrajine, nato pa uresničenje njihovega „fantastičnega načrta: Slovenija Slovencem“. Čeprav izgleda to pretirano, pravi poročilo, je vendarle potrjeno, da se „tolpe“ (bande) nahajajo v provinci in da je njihova funkcija „v bistvu ofenziva“. Kot dokaz teh trditev navaja več stvari, ki jih razvrsti v oštevilčene točke, med njimi:

 PARTITO NAZIONALE FASCISTA
FEDERAZIONE DELL'ISONZO
GORIZIA

Il Segretario Federale

- 3 -

- 3) Le preziose informazioni del militare al nostro servizio Saurin, fuggito da una banda in provincia di Lubiana e secondo le quali informazioni i ribelli si organizzeranno in varie località della provincia di Gorizia e particolarmente nei pressi di Idria e in prossimità della città di Gorizia per preparare qualche nuova azione.
- 4) L'apparizione di elementi sconosciuti negli abitati di molti comuni della nostra provincia e loro richiesta alle popolazioni di viveri ma soprattutto di informazioni di carattere specifico: presenza e dislocazione di forze armate italiane, eventuali opere militari, ubicazione dei rifornimenti idrici, notizie topografiche, ecc.
- 5) Gli accertati convegni di Quisca ove anche la popolazione femminile è stata invitata a partecipare in massa all'azione dei ribelli recando il proprio valido apporto quando avessero luogo le operazioni. In tali riunioni furono infatti date istruzioni circa l'opportunità di approntare i mezzi di assistenza alle formazioni comuniste delle quali avrebbero dovuto far parte tutti gli uomini validi della zona (raccolta viveri, allestimento di posti di soccorso con bende, medicinali, ecc.).
- 6) La premura con cui gli elementi del posto, in sicura relazione con le bande, hanno fatto togliere di mezzo da parte di partigiani venuti d'oltre confine, quelle persone che per il loro attaccamento all'Italia potevano fornire ai nostri organi informazioni sulla organizzazione dei ribelli. (Laurenti di Verpogliano, Princic di S.M. Quisca, Berlot di Salona).

./.

Poročilo fašistične stranke, ki omenja Saurina kot svojega agenta

– „Dragocene informacije vojaka v naši službi Saurina, ki je zbežal od neke tolpe v ljubljanski pokrajini, po katerih . . . se uporniki organizirajo v različnih krajih goriške pokrajine in pripravljajo na nove akcije

– dejstvo, da so se uporniki vgnezdili in se pripravljajo v naslednjih predelih idrijske okolice: v Čekovniku, na Vojskem, v Ledinah, v Zavratcu, v Črnem vrhu in na Javorniku . . . in

– prizadevnost tistih domačinov, ki so povezani z uporniškim gibanjem, da s pomočjo partizanov, ki so prišli čez mejo, likvidirajo osebe, ki bi zaradi svoje privrženosti Italiji lahko posredovale našim policijskim organom informacije o organizaciji upornikov (Laurenti iz Vrhpolja, Prinčič iz Kojškega, Berlot iz Anhovega)“. (215)

Zaostritev položaja

Čeprav je bilo v prvi polovici leta 1942 osvobodilno gibanje na Idrijskem šele v povojih – njegov najbolj vidni izraz je bila propagandna dejavnost, so bile oblasti, tudi krajevne, že tedaj močno na preži. Seznanjene so bile z osvobodilnim gibanjem v ostali Sloveniji, dobivale pa so tudi prve informacije o pojavu in aktivnosti partizanov, ki so bile na splošno močno pretirane, in o razpoloženju prebivalstva na našem terenu.

Že 25. februarja 1942 je poveljstvo orožnikov II. armade italijanske vojske ugotovilo, da se partizani pojavljajo tudi v obmejnem področju, in odredilo, naj orožniki (vojaški) vsako vest o upornikih posredujejo na najhitrejši način („tempestivamente, direttamente, e con i mezzi piu celeri“) (216). 28. marca je ljubljanska policija (Regia Questura di Lubiana) opozorila policijo v Trstu in Gorici, da so tudi na Idrijskem že zasledili sestanke pristašev partizanskega gibanja. (217) 8. aprila je tržaška policija sporočila, da se uporniki pripravljajo na gverilske in sabotažne akcije na področju Ljubljane, Bovca, Tolmina, Postojne in Idrije. (218) 26. aprila je poveljstvo orožnikov v Gorici odredilo policijsko uro od 21. do 5. ure za občine Podnanos, Vipava, Col in Črni vrh nad Idrijo. Dva dni za tem so obsežno poročali o pojavu partizanov na Krekovšah in o hajki, ki je sledila.

11. maja je poročala 62. legija fašistične milice (fašistična stranka in fašistična milica sta pošiljali najbolj pretirana poročila), da je mejo prekoračilo kar 1000 partizanov, ki da so prišli iz okolice Logatca. Poveljnik XI. armadnega zbora Mario Robotti je na dopisu številko 1000 podčrtal in zraven napisal: „cala, cala!“ (znižaj! znižaj!). (219) 2. julija so goriški orožniki poročali v Rim, da so v Sp. Idrijo prišli Nemci iz Žirov in prosili italijansko poveljstvo, naj da na razpolago avto za ranjene Nemce: „Nemški vojaki so morali zaprositi za prevoz v našo bolnišnico, ker so vse poti in mostove od Žirov proti notranjosti Slovenije zasedli ali zaprli uporniki. Nemške izgube so v zadnjih dneh precejšnje . . . oddelek, kateremu pripadajo ranjenci . . . ima 26 mrtvih . . . število močno oboroženih partizanov na območju, ki meji na Žiri, naj bi trenutno doseglo okoli 1000 mož“. (220) O vsakem najmanjšem dogodku so krajevna poveljstva poročala na najvišje instance. Takšno je bilo tudi navodilo. (221)

Številna so v tem obdobju poročila o akcijah Vojkove čete na Vipavskem. O Vojku so „izvedeli“ tudi, da se je peljal z avtobusom iz Vipave v Trst (!) (222).

Informacijam so sledila navodila. Od 28. maja 1942 dalje so orožniške patrulje morale šteti vsaj 8 do 10 mož, patroljirati so morali dobro oboroženi, ob različnih urah in ne vedno po istem sistemu. Kontrolirali so tudi najbolj oddaljena naselja in osamljene hiše, zasede pa so morali postavljati ponoči na križiščih, ob studencih, itd. Ob meji so orožniške postaje okreplili z vojaki, da so šteje vsaj 20 mož.

Od 3. junija dalje so bile vse orožniške postaje dolžne poročati o delovanju upornikov dnevno do 9. ure, o akcijah pa takoj. Strogo so morale biti pripravljene na eventualni napad partizanov, računati na prekinitve telefonske zveze, izdelati natančen plan obrambe, zavarovati okna vojašnic v pritličju in tudi v zgornjem nadstropju, tudi tista, ki so že imela železne rešetke, in zavarovati teren okoli vojašnic z bodečo žico. Straže niso smele zaupati niti uniformiranim osebam, če se niso izkazale z geslom.

10. julija 1942 je general Alberto Ferrero, poveljnik XXIII. armadnega zbora izdal okrožnico, v kateri odločno kritizira neinicativnost in nebojevitost italijanskih enot ter zapoveduje odločen boj proti osvobodilnemu gibanju. V njej pravi, da se je treba boriti z istimi metodami, kakršne uporabljajo partizani, da je treba „bande“ uničiti in eliminirati simpatizerje, ustanovljati „nove bojevitve oddelke“, ki naj partizane presenečajo: „sposobnost teh oddelkov ne sme biti manjša od sposobnosti uporniških band. Partizani in njihovi simpatizerji se krijejo za mirnimi državljani“, zato je treba biti čuječi, nastopati odločno, uporabiti po potrebi skrajna sredstva, pobijati ujetnike, uporabljati talce med civilnim prebivalstvom, postavljati zasede ponoči, itd. (223)

Čeprav so v represivnih akcijah družno sodelovali vojska, orožniki in vsa policija, je bil od vseh policijskih ustanov oz. enot med ljudstvom najbolj osovražen tako imenovani „nucleo mobile“ – premični oddelek, ki ga italijansko poročilo o hajki na Krekovše imenuje „Nucleo anti-ribelli“ (proti-uporniški oddelek). Premične oddelke, ki jih je bilo na Primorskem ok. 20, so sestavljali najbolj zagrizeni orožniki in policisti. Njihova naloga je bila zasledovati slovensko prebivalstvo, posebno politično osumljene, predvsem pa so bila v njihovi „pristojnosti“ zasliševanja, mučenja, požigi in umori. Nucleo mobile je v Idriji deloval najmanj že v aprilu 1942; nastanjen je bil v središču mesta, nosil je zaporedno številko 1, poveljeval pa mu je poročnik Mesini. (224)

Pojav posameznih partizanov, številna navodila za obrambo pred njimi, reakcija domačega prebivalstva, ki največkrat ni moglo prikrivati zanimanja in simpatij do partizanskega gibanja in je vesti o partizanih namerno širilo – vse to je ustvarjalo pri italijanskih oblasteh, pri italijanskemu civilnemu prebivalstvu in vojakih posebno psihozo, ki je dostikrat povečala neposredno nevarnost, po drugi strani pa sta pa prav zaradi te psihoze vojska in policija še bolj okreplili svojo pozornost, kar je oteževalo ilegalno delo OF.

Odras takšne psihoze je na pr. dopis notranjega ministrstva, ki je želelo preveriti prejete informacije, goriški prefekturi z dne 12. septembra 1942, torej še pred prihodom Loškega oz. Soškega odreda in komaj po ustanovitvi bataljona Simona Gregorčiča, ki je štel okoli 70 mož. V njem je napisano, da je „italijansko prebivalstvo v tej coni v strašnem srahu . . . vsak slovenski kmet goriškega podeželja, vsak trgovec . . . vsak Slovenec, ki biva v premostju ali slovenskih mestnih četrtih, če ni sam četnik (tako so tedaj še imenovali partizane – op.p.) jih vsaj podpira . . . vsa Goriška proti Vipavski in Tolminski je polna upornikov, v tolikšnem številu, da si niti predstavljati ne moremo“. (225) Če je bilo to poročilo glede števila partizanov za tisti čas skrajno

pretirano, pa je bilo realno obvestilo, ki ga je poslalo orožniško poveljstvo iz Cerkna 27. septembra 1942: „V Goriški provinci deluje uporniška organizacija, ki ima svoje eksponente v vseh večjih naseljih. Ti ljudje odlično poznajo okolje... točno vedo, koga lahko prosijo za podporo in na koga lahko računajo. Njihov cilj je pripeljati mladino v komunizem, s tem da jo vključujejo v vrste upornikov“. (226)

Antifašistično in narodno zavest slovenskega prebivalstva pa je poveljnik orožniške grupe v Trstu ocenil takole: „Čeprav je domače prebivalstvo na videz mirno, smo mnenja, da so vsi, ne glede na socialno pripadnost („senza distinzione di classe“) pripravljani, da v primernem trenutku aktivno nastopijo proti nam“. (227)

V drugi polovici leta 1942 se je položaj iz meseca v mesec zaostroval, ob meji še posebej zato, ker je italijanska vojska pričakovala prihod novih partizanskih sil iz Ljubljanske pokrajine. Patuljiranje je okrepila tudi vojska tako v dnevnih kot v nočnih urah. Policija je strogo nadzirala gibanje prebivalstva in uvedla prakso iznenadnega legitimiranja in hišnih preiskav. Vsaka družina je morala imeti družinski list, ki ga je izdala občina. Ob preiskavah se je moralo število prisotnih ujemati s številom oseb v družinskem listu. V decembru so orožniki prejeli natančna navodila, kako naj izvajajo preiskave. Računali so na to, da bodo partizani zaradi zime prisiljeni poiskati si streho za prenočevanje. Zato so orožnikom ukazali, naj obkoljujejo posamezne osamljene hiše pred zoro in takoj aretirajo vse tujce, čeprav so v hiši iz navidez nedolžnih vzrokov.

Tujce so na Primorskem orožniki zelo lahko izsledili, saj so na svojem terenu vse prebivalce osebno poznali. Drugačen je bil v tem pogledu položaj v pokrajinah, ki so jih zasedli leta 1941.

Kontrolirali so tudi nakupe in prevoze blaga. Policijska ura je bila uvedena povsod. Vedno hujši so bili represivni ukrepi: poleg tega, da so prisilno mobilizirali fante so tudi internirali družine tistih, ki so odšli v partizane; vedno pogostejše so bile aretacije, zasliševanja in mučenja. V tem času je orožniško poveljstvo v Cerknem ponovno večkrat priporočalo podrejenim postajam „vestno, informativno, preventivno in represivno aktivnost“. „Ne smemo spregledati nobenega novega obraza, identificirati moramo vsakega neznanca“, pravi poveljnik. (228)

22. oktobra je poveljnik XI. armadnega zbora Mario Robotti obvestil vse enote, da bodo na blokih legitimirali tudi italijanske vojake: „izvedeli“ so namreč, da se mislijo uporniki odtihotapiti v Julijsko Krajino preoblečeni v italijanske uniforme. Tudi na Idrijskem je ilegalno delo postalo vedno bolj nevarno in težko, posebno v mestu. „Gibanje po mestu je nemogoče“, je poročal Platiše v februarju 1943. „Policija navali v hišo, če le vidi, da je vanjo zvečer vstopil kak moški. V ulicah, ki so bolj na obrobju, lovijo partizane (legimirali so ljudi, ker so se bali, da partizani prihajajo tudi v mesto – op.p.)“. V mestu zato skoraj ni bilo več mogoče organizirati sestankov. Sam Platiše je pri svojem terenskem delu trikrat skoraj padel v roke sovražniku, prvič že pri družini Žuš 21. novembra 1942. Po aretaciji Albine Troha so namreč orožniki šli k Žuštovim, pri katerih se je shajala. Pri njih se je tedaj nahajal tudi Platiše. Orožniki so ga legitimirali. Žuštovo so odpeljali na poveljstvo, Platišu pa je uspelo ubežati, skozi okno zadnje sobe, čeprav je bil v kuhinji orožnik. Sledila so zaslišanja, a ga nihče ni izdal. (229)

V neposredni nevarnosti je bil drugič v Dolenji Trebuši. Februarja 1943, ko je bil klican na štab Soškega odreda, je bil v vasi domenjen sestanek odbora OF. Sestanka se vsi povabljeni niso udeležili, zato so se prisotni namenili, da jih poiščejo. Na poti so opazili močno patroljiranje, zato so krenili k hiši Štefana Lapajneteta in tu naleteli na zasedo. Štefan, ki se je hotel prepričati, če je dostop do hiše varen, je padel pod streli italijanskih vojakov. Njegova žrtev je rešila ostale. (230)

Nekaj dni zatem (15. februarja) je bil Platiše v Čekovniku. Marija Primožič se je takrat z njim srečala pri družini Rupnik p.d. pri Miklajču, kjer bi morali sklicati sestanek. Ker se je iz Bele zaslišalo streljanje, je Platiše naročil Primožičevi, naj se takoj vrne v Idrijo in pelje s seboj tudi mamu Miklajčevo. Italijanski vojaki so tedaj prodirali tudi proti Čekovniku in tam zalotili Platiša z njegovim spremljevalcem Viktorjem Tratnikom. (231) Umaknila sta se v hrib, od koder je Platiše izstrelil na vojake nekaj strelcev. Vojaki so nato požgali sosednjo Bončinovo domačijo, misleč, da je Platiše bežal od njih. (232)

Prvi val aretacij je zajel, kakor že rečeno, predvsem svoje partizanov in osebe, ki so bile že do tedaj pri oblasteh evidentirane kot sumljive. Teh aretacij se ing. Ivan Gantar spominja takole :

„Zaprli so me 17. februarja 1943 v večji nočni raciji, ko so zaprli tudi večje število drugih somišljenikov, ne pa vodilnih aktivistov OF. Gotovo tedaj ni šlo za izdajo iz naših vrst. Fašisti so na slepo zaprli celo vrsto njim že dolgo sumljivih oseb. To sem sklepal tudi iz zaslišanja. Pojma niso imeli, kaj se je skuhalo v „njihovi Idriji“ med „ponižnimi Idrijčani“. Ko sem sedel v zaporu Coroneo v Trstu so pogruntali da sem italijanski vojni obveznik in me maja 1943 poslali v posebni bataljon v Toskano. Tu se je propaganda za OF v enotah, ki so jih sestavljali izključno Slovenci, bohotno razvijala. Pretirana potrošnja vojaškega blaga in leno delo na utrdbah ob obali – vse to je bilo rezultat propagande za osvobodilno gibanje. To je bilo vse, kar so fantje lahko storili, in pa seveda to, da smo se vsi do enega vključili v partizanske vrste po kapitulaciji Italije“.

Hkrati z represalijami se je iz strahu pred odporniškim gibanjem pojavil tudi neke vrste poskus „popuščanja“ do Slovencev in slovenščine, ki je bila uradno še vedno prepovedana.

Tako je sekretar fašistične stranke v Idriji G.B. Lenotti 19. oktobra 1942 predlagal pokrajinskemu vodstvu stranke v Gorici, naj bi za podeželje dovolili vsaj en slovenski časnik iz Ljubljane. V dopisu je sekretar priznal, da slovenski kmetje ne berejo italijanskega tiska, hkrati pa izrazil zaupanje v tedanje slovensko časopisje; pravi namreč, da bodo tako kmetje „seznanjeni z zlemi dejanji komunističnih partizanov in se bodo zavedeli nujnosti, da nam ostanejo bližnji in zvesti“. (233)

Pokrajinski komitet KPS pošlje Jakoba Platiša v Trst

Platiševemu delu je dal priznanje tudi pokrajinski komite KPS za Slovensko Primorje in Trst. O njem je dne 17. 1. 1943 poročal :

„Idrija: Sekretar Franc (bivši sekretar OK KPS za Kranj), je bil od Luke (Franca Leskoška) poslan na Gorenjsko v Kranj lansko leto februarja. Po raznih pripetljajih je prišel s partizani na Primorsko, kjer ga je Lojze (Tomo Brejc)

poslal na teren. **Dela odlično, ima velike uspehe in ga smatramo za našega najboljšega sekretarja OK**“ (podč. p.) (234)

Januarja 1943 se je pokrajinski komite odločil, da pošlje Platiša v Trst, namenil ga je torej na najtežji in najbolj občutljiv teren celotne Primorske, v mesto, katerega problematika niti vodstvu OF na Primorskem ni bila še dovolj jasna, kjer je mrgolelo vohunov in kjer je, poleg socialističnih idej, imel od vsega začetka močno oporo tudi fašizem. Dotedanjega sekretarja OK KPS v Trstu Jožeta Udoviča – Nina so bili fašisti umorili in organizacija je bila tako obglavljena. Svojo odločitev je pokrajinski komite pojasnil v dopisu z dne 30. januarja 1943: „Zaradi važnosti Trsta in slabosti partorganizacij, posebno pa še po smrti tov. Nina, smo v sporazumu s tov. Lukom sklenili, da pošljemo v Trst Platišo iz Idrije na mesto Nina in Ravberja kot inštruktorja PK za mesto Trst. S tem bo partorganizacija dobila dobro pomoč in imela vse pogoje, da se dobro razvije.“ (235)

Odločitve partijskega vodstva Platiše ni rad sprejel. Težko se je ločil od ljudi na Idrijskem. Zato je dr. Alešu Beblerju in Luki Leskošku napisal:

„Kakor sta mi tovariš Mirko in Florjan omenila, sem premeščen v okolico Trsta. Dovolita, da pripomnem k temu par besed. Po mojem mnenju bi veliko več koristil v tem kraju za našo stvar, ker sem že dobro spoznal ljudi. Jaz sem prišel v ta kraj konec avgusta meseca. V mestu in okolici sem poznal samo eno osebo, na katero sem se lahko naslonil. Do tega časa ni bilo tukaj nič organizirano, ne v mestu ne na deželi. Za celo področje sem bil sam . . . dokler si nisem (našel) pomočnike, ki pa še danes niso v zadostnem številu, da bi šlo delo naprej, kakor mora iti. Zato bo treba še veliko dela in poduka . . . Če jaz sedaj grem, (mislim), da napravim veliko škodo pokretu. Prvič poznam ljudi, drugič so ljudje dobili v mene zaupanje in me še nekaj ubogajo. Poglejmo na Baško okrožje, ki ima tri stare člane k(omunistične) partije, ki so bili vsi v Jugoslaviji. Poleg tega je še en bolj mlad partije, ki je bil v Jugoslaviji (236) in še en advokat Rejc. Poleg tega so ti ljudje že leto dni na tem terenu, eni pa tudi leto in pol. Mislim, da bi lažje šel eden iz tega terena na moje mesto k Trstu, ker ga ne bojo skoraj nič pogrešali. Meni je pa nemogoče (takoj) vse zapustiti, vse te ljudi same sebi, posebno sedaj, ko se vrši masovna mobilizacija v partizane. Če ni (drugače) grem . . .

Če pa že moram iti, potem odložimo (za) 14 dni, da jaz še nekaj stvari uredim na mojem področju. Zanima me kje je kraj, kamor sem prestavljen, in če bodo na moje mesto (poslali drugega).

Prosimo vas, da vzamete zgoraj navedeno zares v pretres.“ (237)

Kakor je iz pisma razvidno, se Platiše ni branil odhoda zato, ker bi se bal mesta Trsta; prepričan je bil, da gre v njegovo okolico.

Toda Trst je potreboval aktivista in pokrajinski komite je vztrajal. Tako sta 12. februarja 1943 Luka Leskošek in Dušan Pirjevec pokrajinskemu komiteju sporočila: „Dobila sva Francovo pismo, v katerem se upira, da bi šel na novo mesto. Poklicali ga bomo v štab . . . in bo Ahac z njim uredil ter ga poslal k vam.“ (238)

Platiše se je podredil partijski disciplini in se pripravljal na odhod. Za sekretarja okrožnega komiteja za Idrijsko je imenoval Franca Bezeljaka – Cirila.

Jakob Platiše v Trstu

Proti koncu februarja je odšel Platiše v Trst kot inštruktor PK KPS z nalogo, da oživi in razširi organizacijo Komunistične partije in Osvobodilne fronte med tržaškimi Slovenci in Italijani. Že 27. aprila 1943 je padel.

Čeprav je v Trstu deloval komaj slaba dva meseca, čeprav ni poznal mesta in se ni utegnil niti prilagoditi povsem drugačnim razmeram, mu je uspelo vzpostaviti zvezo med številnimi tovariši in – v tako kratkem času – tudi s člani Komunistične partije Italije. Njegovi tržaški sodelavci se ga še vedno spominjajo; njihova pričevanja je zbral Odsek za zgodovino Narodne in študijske knjižnice v Trstu:

Danilo Pilat – Tone (tedaj okrožni aktivist KPS in OF): „Ko je februarja 1943 Franc prišel v Trst, se je javil pri meni. To po naročilu Darka Marušiča – Blaža (narodnega heroja – op.p.). Kurirka, ki ga je spremljala, mi je naročila, naj ga peljem k Gabrijelu Gabrovcu, ki je stanoval v ul. Sv. Frančiška (ki je nato padel v partizanih). Pri njem smo imeli sestanke. Franc je bil zelo pogumen in celo predrzen. V pasu je imel vedno dva revolverja. Ko smo ga opozorili na nevarnosti tržaškega položaja, je odgovoril ‚Kaj se bojite, čas je, da gremo odkrito v boj‘. Vedno nam je govoril, da je treba delati masovno, govoriti z ljudmi, širiti naše vrste. Njegova nenadna smrt je močno odjeknila med vsemi, ki srčno ga požnali.“

Josip Šušteršič (aktivist OF): „... Potom nekega čevljarja iz ul. Roma je Franc imel zveze z Italijani. Večkrat je prenočeval pri nas, tudi na velikonočno soboto. V torek je bil že mrtev. Franc je bil vreden vsega zaupanja, nanj bi lahko gradili zid. Bil je preprost. Oblečen je bil bolj neprimerno za mesto. V prsnem žepu je nosil mizarski meter... Bil je vedno oborožen“.

Lado Premru (aktivist OF): „Kljub nevarnosti (kmalu nato sem bil aretiran) je Franc pogostoma zahajal k meni... Večkrat sem ga spremljal v razne kraje. Bil je zelo aktiven. Trudil se je, da bi govoril italijanski, vendar ga je naglas izdajal, da ni Tržačan...“

Pina Cataruzzi (Pok. – aktivistka KPI): „Franc, pravili smo mu komisar Franc, je stanoval tudi pri nas doma. Pomagal je pri organiziranju italijanskih žena. Imeli smo sestanke, katerim je tudi sam prisostvoval“.

Josipina Rovar (por. Del Fabbro): „Za njegovo pravo identiteto sem izvedela šele potem... Franc je zahajal tudi k Albini Bavčar (ul. Soncini 20), ki je tedaj imela gostilno v ul. Rossetti. Tam je imel sestanke s civilisti in vojaki.“

O Platiševem delovanju v Trstu nam je pripovedovala tudi Valerija Kante (por. Skrt) iz Modreja, ki je sodelovala z osvobodilnim gibanjem od leta 1941 (v rojstnem kraju Šmarje v Vipavski dolini) in se je morala leta 1943 umakniti v Trst. Stanovala je pri družini Mermolja, kjer sta se v marcu zglasila Vlado Babič in Platiše. Povedala je: „Takrat mi je Babič naročil, naj Franca spremljam po Trstu, ker ni poznal mesta. Vodila sem ga v Barkovlje, v ulico Coroneo, k sv. Ivanu, k sv. Jakobu, vsepovsod, kjer je imel sestanke. Sestankom sem včasih tudi prisostvovala. Družin, pri katerih se je zadrževal, nisem poznala, ker je bilo vse zelo konspirativno. Kadar je Franc potreboval spremstvo, je sam prihajal k meni. Po naročilu Babiča sem mu preskrbela obleko... Za Franca vem, da je bil zelo uspešen, da so bili njegovi sestanki zelo zanimivi in da je po njegovi zaslugi organizacija ponovno zaživela. Nепrestano je hodil od družine do družine in povezoval ljudi. Ko so ga umorili, so Italijani razpisali 25.000.– lir

nagrade tistemu, ki bi pomagal odkriti njegove sodelavce. Takrat me je nekdo opozoril, naj zbežim iz Trsta, češ da sem osumljena, kar sem tudi storila“. (239)

Branko Babič — Vlado (tedaj član PK KPS): „Ko sem marca 1943 prišel v Trst, sva z Jakobom Platiše — Francem tesno sodelovala. Od njega sem dobil zvezo z člani italijanske partije, ki jo je bil on že vzpostavil“.

27. aprila 1943 je bil Platiše pri družini Florijana Del Fabbro (240), ki je tedaj stanovala v ul. Tigor 13. Florijan Del Fabbro je kot zaveden Slovenec že leta 1941 sodeloval z osvobodilnim gibanjem. Njegovo stanovanje je bilo vedno na razpolago aktivistom, ki so pri njem dobili hrano in prenočišče. Pri zbiranju hrane, obleke in drugega blaga za partizane sta pomagala tudi žena Josipina in tedaj 11-letni sin Florijan. Dogodkov 27. aprila se Josipina in sin Florijan Del Fabbro še živo spominjata.

Josipina Del Fabbro: „V začetku smo sodelovali z G. in nekim Vojkom, ki je zahajal k nam. Leta 1943 je na njegovo mesto prišel Franc. Rekel je, da ima dve ali tri legitimacije, a mi smo ga poznali samo kot komisarja Franca... Prihajal je večkrat, tudi 26. aprila. Naslednjega dne sem poslala 11-letnega sina k nekemu G. s sporočilom, naj pomaga, ker imamo gosta. Bili smo tako domenjeni, da je razumel, da je prišel Franc. Otroku je naročil, da bo prišel, ko zapre trgovino, gost pa naj dotlej počaka.

Namesto njega je prišla policija. Mož, ki je bil šel tik pred kosilom po črno vino, je vstopil v kuhinjo in rekel „Izgubljeni smo“. V hiši smo bili tedaj: moj mož, moja sestra s šestmesečnim otrokom, ki se je bila ravno vrnila iz Rima, kjer je obiskala moža, ki je bil tam pri vojaki, moj sin, jaz in Franc. Imeli smo literaturo, ki jo je sinko takoj vrgel v peč. Nato je našel še listek s Francovo pisavo in ker ni mogel drugače, ga je z risalnim žebličkom pripel pod pisalno mizo v sosednji sobi.

Takoj ko so policisti vstopili (vseh skupaj je bilo okrog 70 mož), so zakričali „mani in alto“. Od Franca so zahtevali dokumente, on pa je potegnil revolver in se je ustrelil v glavo. Padel je na tla. Začeli so razbijati in brcati. Collotti me je brcnil v trebuh. Možja so udarili med noge, da se je zgrudil. Nekdo je rekel „e'morto“. Niso streljali na nas, v pohoistvu se pa še danes vidijo znaki krogel. Franca so metali po stopnicah do ceste. Stanovali smo v prvem nadstropju. Od tu do ceste je bilo eno samo dolgo stopnišče 22 stopnic.

Vsakega od nas so uklenili, mene, možja in sestro z otrokom, in nas peljali na ul. Bellosguardo. Sinko Florijan je med tem skočil skozi okno prvega nadstropja na vrt in zbežal. Šel je k oglarju, ki je bil Slovenec, in ga poprosil za denar, da gre k teti v Batuje (Črniče). Oglar mu je dal 15.— lir, kar je bilo takrat precej in fant je odšel. To je bilo v torek po veliki noči, 27. aprila 1943. Naslednji dan je moj sinko dopolnil 11 let.

Collottijevci so otroka iskali pri sorodnikih in ga čez par dni zasledili pri teti na Vipavskem. To so javili karabinerjem in teta ga je morala pripeljati v Trst v ul. Bellosguardo. Tam so ga zasliševali in tudi topli...“

Florijan Del Fabbro ml.: „27. aprila so policisti pred vdorom v naše stanovanje obkolili vse hiše med ulicama Tigor, Ciamician, S. Daniele in Giustinelli. Bilo jih je vse polno.

Ko je policija stopila v stanovanje — kuhinjo, je Franc sedel pri mizi in obračal vratom hrbet. Ko so ga hoteli legitimirati, je potegnil revolver in se ustrelil v glavo. Collottijevci so nato nanj streljali, ko je bil že na tleh. Krogle so se odbijale od ploščic. V kuhinjski omari, ki jo še danes hranim v kleti, se še poznajo znaki krogel. Ko so me zasliševali na ul. Bellosguardo, so hoteli vedeti o

Francu vse. Upali so, da bodo od mene, 11-letnega dečka, zvedeli kaj več kot od drugih. Pravili so mi, da so ubili mamo, očeta in Franca in da bodo ubili še mene. Bil sem v rokah Mianija, v sobi pa je bilo še nekaj drugih. Poklical me je k sebi (sedel je pri pisalni mizi), odprl je predal in me vprašal, če poznam, kdo so na sliki. To so bile slike očeta Florijana, mame Josipine in Franca. Ukazal mi je, naj vzamem slike. Ko sem šel z roko v predal, je Miani hitro predal zaprl in mi tako stisnil prste. Nato me je s pendrekom tako udaril na vrat, da sem padel v nezavest. Zbudil sem se šele popoldan in se znašel v rokah tete Berte. Nekdo v civilu je prišel k meni, mi rekel, da sta mama in oče živa in mi dal vode. Udarec s pendrekom je bil tako močan, da sem imel zelo zatečeno glavo še več dni“.

Josipina Del Fabbro: „Na ulici Bellosguardo so hoteli vedeti o Francu vse, od kdaj je bil tu, kaj je delal itd. Spraševali so tudi po drugih. Mojega moža so hudo pretepli, zlomili so mu nos, rebra in zobe so mu zbili. Mene so položili trikrat na „kišto“ in me mučili tudi z vodo. Tudi na stol, kjer so mučili z elektriko so me položili, vendar ni bilo hudega; agent, iz Parme doma, je takoj odklopil tok, ko je Collotti šel ven. Collotti mi je grozil, da me bo sam ubil.

Nato sem bila zaprta pri Jezuitih.

Po nekem jetniku sem sporočila možu, naj pove za ime G., ker ga je on izdal; tudi drugi so mi tako svetovali . . . Zora Ogrizek iz Gorice, zaprta tudi ona pri Jezuitih, je namreč slišala, kako je G. govoril s svojo ženo, ki je bila prav tako v zaporu, naj ne bo v skrbeh; izpustili jo bodo, ker je povedal za Florijana . . .

Trpela sem grozne bolečine. Zdravnik me je za silo operiral in mi nato, na skrivaj, nosil injekcije in zdravila. To je bil neki „capitano medico“ iz Šibenika. Po vojni sem o njem poizvedovala pri nunah. Suor Guistina, ki je bila takrat pri Jezuitih in nato v Coroneu, mi je povedala, da so ga ustrelili Nemci, ni pa vedela kje. Še po vrnitvi iz zapura sem se morala zdraviti in nato še dolgo let po končani vojni. Šele v zaporu sem zvedela od Ivanke Močnik z Idrijskega, kdo je bil v resnici Franc.“

Družina Del Fabbro je še danes prepričana, da je nemogoče, da bi Platiše potem, ko se je sam ustrelil, ko so nanj streljali agenti, ga vrgli po stopnicah na pločnik pred hišo, še lahko ostal živ. Vendar se je ohranil izvid iz bolnišnice „Ospedali Riuniti“ iz Trsta, ki dokazuje, da je umrl v bolnišnico ob 14.30 uri 27. aprila.

Diagnoza se glasi:

„Klinična diagnoza: rane s strelnim orožjem.

Posebne ugotovitve: večkratno ranjen od strelnega orožja v prsni koš, hrbet, levo lice, trebuh in desno stegno.

Klinična opažanja: Sprejem nujen, . . .

Splošno stanje : Zelo resno. Agonija. Hropenje. Polt in sluznica zelo blede. . . .

27. 4. – smrt.“

Iz izvida je razvidno, da policija Platiša ni takoj indentificirala. Na dokumentu je namesto imena oznaka N.N.; kasneje je bila dodana pripomba, da je identificiran kot „Platice Giacomo, nato a Poce di Circhina il 19. 4. 1910“.

(241)

Da bi odkrili njegovo identiteto, delovanje in mrežo sodelavcev, so v zaporu v Trstu zaslišali poleg družine Del Fabbro več ljudi. Milka Kavčič iz Idrije je o tem povedala:

„Zaprta sem bila skupaj s Tončko Carl. (242) Zelo so jo mučili, ker je bila izdana, da je sodelovala s Platišem. Pokazali so ji sliko, na kateri je Platiše ležal

ubit na ulici v Trstu: Hoteli so, da bi priznala, da ga pozna. Ni se vdala. Ko je po mučenju prišla k zavesti, mi je žalostno povedala: „Veš, Franca ni več, umorili so ga“. Vsem nam je bilo nepopisno hudo. Vsi smo vedeli, da je njegova neprecenljiva zasluga to, da se je ideja NOB v tako kratkem času in v takem obsegu razširila med našimi ljudmi“.

Platiševo fotografijo so pokazali tudi drugim zapornikom z našega območja in iz Trsta.

Tako se je končala življenjska pot Jakoba Platiše – Franca. V svojem kratkem življenju je opravil veliko delo. Kot neukega kmečkega mladeniča ga je narodna in protifašistična zavest pritegnila v organizacijo TIGR. V emigraciji je kot delavski zaupnik in član KPS razvil svoje organizacijske sposobnosti in si ustvaril svoje komunistično prepričanje. Postal je uspešen sindikalni agitator in med NOB uspešen aktivist OF. Ljudem je vcepljal vero v osvoboditev, borbenost, zavestno disciplino in vztrajnost v boju. S svojim delom in s svojo žrtvijo je dokazal, da veruje v ideje, ki jih je s pristnim zanosom širil med ljudi.

Na Idrijskem po odhodu sekretarja Jakoba Platiše

24. marca 1943 je pokrajinski komite KPS (dr. Aleš Bebler) pisal okrožnemu komiteju za Idrijsko, osebno Francu Bezeljaku – Cirilu, da ni dobil od okrožja, odkar je odšel Platiše, nobenih poročil, „zato smo malo zaskrbljeni, ali se je delo nadaljevalo, potem ko smo morali od vas odpoklicati najboljšega tovariša“. Bebler v istem pismu pove, da je v Primorskem poročevalcu št. 3, ki so ga posali, objavljeno gradivo o primorskem pokrajinskem plenumu Osvobodilne fronte. Na plenumu so bili ostro obsojeni stari primorski politični voditelji, kot član pa je bil sprejet tudi delegat „Fronte Nazionale“, zastopnik italijanske narodne manjšine. Pokrajinski komite je zanimal odmev teh sklepov med ljudstvom. Posebej je tudi opozoril okrožni komite, naj skrbi za partizanske čete, ki jih je na Idrijskem mnogo, naj jih zalaga z literaturo in pomagala pri izgradnji partijske organizacije. Nato nadaljuje:

„Iz radia Svobodna Jugoslavija in naše prejšnje okrožnice ste izvedeli, da pripravlja be-ga (bela garda) v Ljubljanski pokrajini prehod nekaterih izbranih čet na Primorsko, kjer naj bi nastopili pod krinko ‚nacionalnih partizanov‘. Zavedajte se, da bo vaše okrožje prvo, kjer se bodo pojavili in da je odločilnega pomena, kako bodo sprejeti. Zato je treba naglo izpopolniti obveščevalno službo in dobro poučiti ljudstvo, kakšni ‚nacionalni partizani‘ so beogardisti.

Vsled odhoda večine fantov v partizane ali italijansko vojsko, posvetite več pažnje organizaciji žena in mladine, pri tem pa vas opozarjamo na napako, ki so jo delali v nekaterih drugih orkožjih, da so namreč pozabili na razliko med terenskimi odbori OF, odbori Protifašistične fronte žena in odbori Zveze slovenske mladine ter so smatrali, da se ustanovljajo enakovredni moški, ženski in mladinski odbori OF. Pravilno pa je seveda smatrati edino terenske odbore OF za predstavnike in voditelje ljudstva ter zarodke nove narodne oblasti. Zato (bi morali biti) terenski odbori OF sestavljeni iz najboljših ljudi, neglede na njih spol in starost. Odbore in skupine Protifašistične zveze žena in Zveze slovenske mladine pa je treba (smatrati) za pomožna politična društva“. (243)

Tudi Platiše je v svojih poročilih ločeval odbore OF na moške, ženske in mladinske. Pravega smisla odborov OF kot predstavniških teles, ljudje precej dolgo niso dojeli. Eden izmed razlogov je bilo verjetno pomanjkanje tovrstnih

izkušenj, drugi gotovo ta, da je bilo delo odborov usmerjeno na propagando in materialno oskrbo čet, zaradi stroge kontrole okupatorja pa nujno zelo zakonspirirano. Zato je organizacijska struktura OF od terenskih, rajonskih (okrajnih), okrožnih do pokrajinskega odbora, le počasi dobivala svojo podobo. To velja tudi za partijsko in skojevsko organizacijo, dokler je delovala v strogi ilegali: Olga Lipužič se spominja: „Kot mestni komite SKOJ smo se sestale samo takrat, ko je bil komite ustanovljen in sicer pri Mariji Treven doma. Takrat smo si razdelile dolžnosti; tistim, ki še niso imele ilegalnega imena, smo ga izbrale. Kasneje se spominjam samo še enega sestanka, na katerem smo obravnavale med drugim sprejem novih članov v SKOJ. Vse druge naloge smo opravljale po navodilih Marije Treven. Prihajale smo k njej posamič, vsaka ob drugem času. Srečevale smo se samo, kadar je šlo za konkretne akcije in to le tiste članice komiteja, ki smo bile za akcijo predvidene“. Na Cerkljanskem pa so si nekdanji terenski aktivisti OF edini v mnenju, da so kot organizirani člani OF opravljali tedaj predvsem konkretno delo, ki se jim je zdelo edino pomembno; „predstavniske vloge“ odborov OF, ki se največkrat niti niso formalno konstituirali, se niso zavedali. (244)

Okrožni komite za Idrijsko (sekretar Bezeljak) je 7. aprila v odgovor pokrajinskemu komiteju sporočil, da se po odhodu Platiša delo ni ustavilo; nekoliko je zastalo zaradi vsakodnevnih aretacij v zadnjih treh tednih marca. Nato poroča naslednje: „Partijska organizacija se razvija zadovoljivo. Po odhodu tov. Franca smo postavili v Idriji 4 v okolici pa 2 novi celici (KPS). V Idriji je partijcev 27, v okrožju (beri: okolici) pa 11. Sestanki se do sedaj niso mogli vršiti redno, ker je bilo vsako gibanje močno otežkočeno. V zadnjem času pa je napetost malo pojenjala, tako da gre delo spet naprej.

OF je močno utrjena pri nas . . . tudi na policiji se (ljudje) dobro drže. Nobeden še ni nič izdal, četudi so aretirali okoli 170 oseb iz našega okrožja . . . Glede organizacije žena in mladine pa je stvar taka: Protifašistična fronta žena je zelo delavna. Samo v Idriji je 129 članic. Zveza slovenske mladine pa sploh ne obstaja pri nas. To pa iz enostavnega razloga: kar je bilo moške mladine, je vse odšlo ali v partizane ali v Italijo, kar je pa žensk, so pa v Protifašistični zvezi žena.“ (245)

Iz citiranega poročila je razvidno, da okrožni komite na Idrijskem tedaj ni ločeval mladinske organizacije od ženske. Danes pa se med tedanjimi aktivisti uveljavlja mnenje, da je mladinska organizacija obstajala poleg ženske že v marcu 1943.

O sklepih pokrajinskega plenuma OF so na Idrijskem zvedeli od partizanov. Reakcija na sprejem predstavnika italijanske manjšine ni bila ugodna, vsaj tako je napisal Bezeljak: „Tudi to (smo zvedeli), da je bil prisoten delegat italijanske manjšine in da se strinja s programom OF. Med ljudstvom to ni napravilo najboljšega vtisa. Ljudje pravijo, da hočejo videti dejanja od italijanske strani, ne pa besed. Ne morejo zaupati Italijanom, pa če tudi so komunisti. To mišljenje bo zelo težko iztrebiti, ker je bilo primorsko ljudstvo že prevečkrat razočarano v svojih upih.“ (246)

V začetku aprila 1943 je bilo Slovensko Primorje razdeljeno na štirinajst okrožij. Pokrajinski komite je bil tedaj mnenja, da je zaradi obsežnosti ozemlja poglavitna ovira za nadaljnji razvoj neustrezna organizacija – preslaba osebna povezava med pokrajinskim komitejem in okrožnimi vodstvi. Da bi to slabost odpravili, so ustanovili vmesne organe, ki so jih imenovali okrajne komiteje.

Slovensko primorje je bilo tako razdeljeno na tri velike okraje: severni, srednji in južni.

Okrajni komite za **severno Primorsko** je bil ustanovljen 2. maja 1943. Sestavljali so ga sekretar Franc Caserman ter člana Albin Kovač in Ferdo Kravanja. V okraj so spadala naslednja okrožja: Bovec, Tolmin, Brda, Beneška Slovenija (zadnji dve le do 25. junija, nakar sta bili zopet reorganizirani), Bača in Cerkno. Dotedanje baško okrožje je bilo tako razdeljeno na Baško in Cerkljansko. Okrožni komite za Baško so odtelj sestavljali: sekretar Andrej Brovč in člani Mirko Jeklin, Franc Hvala, Ludvik Podgornik ter Franc Čufer. Konec junija je bilo v okrožju 20 članov in 8 kandidatov KPS. Okrožni komite za Cerkljansko sta sestavljala sekretar Jakob Štucin in člana Jože Primožič ter Lida Štravs; kasneje sta bila za člana imenovana še Ernest Golob in Fani Lazar – Nataša.

Okrajni komite za **srednje Primorsko** je bil ustanovljen proti koncu aprila 1943. Sestavljali so ga Julij Beltram kot sekretar ter člana Emil Filipčič in Adrijan Kumar. Kumarja, ki je v začetku julija 1943 postal sekretar okrajnega komiteja SKOJ za Srednje Primorsko, je zamenjal Jože Krajc. V srednje primorski okraj so spadala naslednja okrožja: Idrija, Kanal, Gorica in Ajdovščina. S to reorganizacijo se je število okrožij povečalo na 17. (247)

9. maja 1943 je Marija Treven sporočila pokrajinskemu vodstvu, da je bil Franc Bezeljak aretiran. Okrožje je zopet ostalo brez sekretarja. Pokrajinski komite je nato poslal na Idrijsko člana okrajnega komiteja za srednje Primorsko Emila Filipčiča – Ličana, da ugotovi stanje in ustanovi novi okrožni komite. Filipčič je – verjetno sredi maja 1943 – poročal, da je bil Bezeljak aretiran zaradi izdajstva, da pa se sovražniku ni posrečilo prodreti v organizacijo. Kljub strahotnemu mučenju ni ničesar izdal.

O splošnem položaju v Idriji in okolici je Filipčič tedaj poročal:

„Be-ga v okrožju nima opore, razen v Godoviču in pa pri nekaterih trgovcih v mestu samem. Parkrat so prišle prek meje oborožene belogardistične enote, njihov prihod je bil propagandističen, niso pa imeli nikakršnega uspeha.“ Trenutno je bilo v Idriji malo vojakov; na Vojskem, v Trebuši in v Črnem vrhu pa so bili nastanjeni protipadalski oddelki, ki so postavljali stalne zasede posebno na območju Mrzle rupe in tako onemogočali premikanje našim patroljam. V rudniku je bilo tedaj zaposlenih 600 oseb. V tovarni je teklo delo v izmenah noč in dan, v rudniku pa so delali 8 ur dnevno. Rudarji so proizvodnjo sabotirali. Filipčič je poročal tudi, da je hrane v mestu malo, da pa bo organizacija OF v Idriji lahko preskrbela za NOV več parov čevljev, prek zvez, ki jih ima z Žirovnico.

Formiran je bil novi okrožni komite KPS, katerega člani so bili: Anton Žgavec – Božič (ilegalec), Marija Treven – Milica, odgovorna za AFŽ, in Frančiška Hladnik – Zora, odgovorna za ZKM (248). Za vršilca dolžnosti sekretarja je bil imenovan – do potrditve pokrajinskega komiteja – Franc Medved – Grog. Predlagali so ga člani okrožnega in mestnega komiteja.

O partijski organizaciji je Filipčič poročal, da je poleg mestnega komiteja v okrožju 11 celic, ki so bile ločene na moške in ženske. Organizacija OF je imela 10 moških odborov in 8 ženskih, moški in ženski mestni odbor in v okolici po 1 moški in ženski rajonski odbor. V rudniku je deloval tudi odbor Delavske enotnosti.

Odbori OF in celo celice KPS so bile torej v maju 1943 še vedno ločene po spolu, čeprav je pokrajinski komite tak sistem grajal. O organizacijskem stanju

Anton Žgavec – Božič

mladinske in posebne ženske organizacije Filipčič ni poročal, čeprav sta bili v okrožnem komiteju že imenovani tovarišici, ki sta odgovarjali za žensko in mladinsko organizacijo.

Filipčičevo poročilo o stanju organizacije v okrožju verjetno ni bilo popolno. Sam pravi, da je „neke informacije o organizaciji v okolici vedel Ciril (Bezeljak) sam . . .“ (249)

Odhod Platiša, ki je imel v rokah vse niti organizacije, drugi val aretacij, ki je zajel mnoge člane OF, med njimi tudi sekretarja Bezeljaka, ter je pomenil vsaj delni prodor policije v organizacijo OF – vse to je bilo razlog, da so se vezi zrahljale in da okrožno vodstvo na Idrijskem v tem času ni imelo popolnega pregleda nad stanjem organizacije v mestu in okolici. Stanje pa je bilo zaradi represalij vsekakor slabše, kakor v februarju 1943. Na to je vplival tudi padec partizanskega taborišča na Brinovem griču in odhod partizanov na Dolenjsko. O trenutnem slabšem stanju organizacije govori tudi dejstvo, da so po odhodu Platiša poročila okrožnega komiteja za Idrijsko redkejša; zato bo to obdobje (od konca februarja 1943 do kapitulacije Italije) možno rekonstruirati le na osnovi pričevanj tedanjih aktivistov in članov OF.

Do poletja 1943 je organizacija vendarle napredovala. Položeni so bili tudi temelji za samostojno mladinsko organizacijo (ZSM in ZKM) in SPŽZ. 11. julija 1943 je pokrajinski iniciativni odbor SPŽZ na Primorsko poročal, da je v srednjeprimorskem okraju (kamor je spadalo tudi idrijsko okrožje) 26 krajevnih, 3 rajonski in 2 okrožna odbora SPŽZ. (250)

Vsekakor je bilo v obdobju od pomladi do jeseni 1943 ilegalno delo močno otežkočeno. Italijanske oblasti so že predvidevale kapitulacijo Italije, pogajanja z zahodnimi silami, umik italijanske vojske iz Balkana pa tudi spopade z nacistično vojsko. Po navodilih vrhovnega poveljstva naj bi se v primeru kapitulacije italijanska vojska umaknila le do tedanje meje. Pritisk na osvobodilno gibanje zato še zdaleč ni popustil, niti po padcu fašizma; za italijanske oblasti je bilo v pričakovanju novih razpletov še posebej pomembno, da očistijo to ozemlje upornikov. Vojaške enote na Primorskem so zato celo okrepili, hkrati pa so le še bolj pozorno spremljali vsak pojav osvobodilnega gibanja. Ker se je zaradi aretacij število terenskih delavcev zmanjšalo, je na tiste, ki so še ostali, padlo veliko breme, ki ga je policijski pritisk le še oteževal. Poleg aretacij so prebivalstvo prizadele še nove in hujše represalije, požigi hiš ali vasi, na pr. Vojskega.

Vsem, ki so s svojimi spomini in kritičnimi pripombami tvorno pomagali pri nastajanju tega prispevka, se iskreno zahvaljujemo.

**Anica Štucin
Olga Lipužič**

OPOMBE

1. Milica Kacin-Wohinz, Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921, Maribor-Trst, 1972, str. 197.
2. Tone Ferenc, Milica Kacin-Wohinc, Tone Zorn; Slovenci v zamejstvu, Pregled zgodovine 1918–1945, Ljubljana, 1974, str. 41.
3. M. Kacin-Wohinz, Primorski Slovenci . . . , str. 207 (cit. delo).
4. T. Ferenc, M. Kacin-Wohinz, T. Zorn, Slovenci v zamejstvu, str. 39 (cit. delo).
5. Prav tam, str. 39–41.
6. Prav tam, str. 44.
7. Prav tam, str. 87–88.
8. Prav tam, str. 39.
9. Prav tam, str. 95.
10. Prav tam, str. 96.
11. Prav tam, str. 107–108.
12. Prav tam, str. 109.
13. Delo, letnik I., 19. 3. in 21. 5. 1920.
14. Delo, letnik I., 30. 4. 1920.
15. Milica Kacin-Wohinz, Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev 1921–1928, II. knjiga, Ljubljana 1977, str. 359.
16. Spomini Slavka Bevka in Marije Kumar, Arhiv Mestnega muzeja Idrija (v nadaljevanju M.m. Idrija). Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn; Slovenci v zamejstvu str. 80–87, 97–106 (cit. delo).
17. Krajevne kronike za Cerkljansko, Hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, oddelek Idrija (v nadaljevanju Zg. arh. Idrija).
18. Ivan Mohorič, Rudnik živega srebra v Idriji, Idrija 1960, str. 300–302; Jurij Bavdaž, Franc Vidmar, Idrijski razgledi, 1959, št. 4, str. 85–87.
19. Ivan Mohorič, Rudnik živega srebra . . . , str. 306 (cit. delo).
20. Jurij Bavdaž, Franc Vidmar, Idrijski razgledi, 1959, št. 4, str. 85–87. Življenjepis Ivana Krašne (vse citirane življenjepisne hrani Zg. arh. Idrija ali M.m. Idrija).
21. Glavni zagovornik abstinence pri volitvah je bil v Italiji Amedeo Bodrigo, sekretar stranke, ki pa se je podredil disciplini in svoje mnenje umaknil. M. Kacin-Wohinz, Narodnoobrambno gibanje . . . , str. 61–65 (cit. delo).
22. Proletarec, 28. 5. 1921.
23. Prav tam.
24. Proletarec, 17. 10. 1921.
25. Goriška straža, letnik V., 1. 2. 1922.
26. M. Kacin-Wohinz, Narodnoobrambno gibanje . . . , str. 359 (cit. delo).
27. Zapisnik občnega zbora Federacije rudarjev in gozdarjev v Idriji z dne 20. 12. 1925; hrani Olga Lipužič.
28. Poldka Kos, Nekaj spominov iz mojega življenja. Idrijski razgledi, 1968/1, str. 15.
29. Spomini Janeza Pirca (Vse citirane spomine in pričevanja hrani M.m. Idrija)
30. Zg. arh. Idrija, mapa PNF Idrija, ovoj 62/II; Ivan Mohorič, Rudnik živega srebra . . . , str. 323. Največ rudarjev se je izselilo v Jugoslavijo. Zaposlili so se v Trbovljah, Hrastniku, Zagorju, Zabukovcu, Zenici, Kreki, Trepči, Kaknju itd. Mnogo jih je odšlo tudi v francoske in belgijske premogovnike, pa tudi v Argentino. Nekaj rudarskih družin se je izselilo v Rašo.
Diskriminacija do Slovencev in antifašistov na področju zaposlovanja seveda ni bila v veljavi le v času gospodarske krize, temveč skozi vse obdobje fašistične okupacije. Tako je 16. maja 1940 vodstvo fašistične stranke za Goriško ponovno priporočilo idrijskim fašistom, naj vplivajo na vodstvo rudnika, da bodo imeli „pri zaposlitvi absolutno prednost povratniki (iz abesinske vojne – op.p.) in squadristi (=četaši, oz. pripadniki prvih fašističnih „čet“).“ (Zg. arh. Idrija, ovoj 1). Med povratniki iz abesinske vojne so bili tudi redki Slovenci. Nekateri so odšli v vojno „prostovoljno“, ker so jim za to obljubili službo.
31. Idrijski razgledi, 1964/2, 3, 4; 1965/1, 3, 4; 1966/1, 2, 3, 4; 1969/3.
32. Z ilegalno KPI je bila n.p.r. povezana družina Pervanje iz Prapetnega brda, ki je tudi med NOB odigrala pomembno vlogo.
33. Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (cit. Dok. rev.), 1, Ljubljana 1962, str. 170.
34. Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnosvobodilne borbe v Sloveniji, I. knjiga, Ljubljana 1960, str. 293–295.

35. O delovanju organizacij jugoslovanskih emigrantov iz Julijske Krajine glej: Andrej Vovko, Organizacije jugoslovanskih emigrantov iz Julijske Krajine do leta 1933, Zgodovinski časopis, leto 1978, 4, str. 449 – 473; delovanje „Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine“ v letih 1933–1944, prav tam, leto 1979, 1, str. 67–102.
36. Spomine Danile Gril in Albina Kovača zabeležili A.S. in O.L. Glede zaposlovanja Primorcev je Stane Toplak iz Kranja povedal naslednje: „Sam sem se od 27. do 30. leta boril, da bi me sprejeli v tovarno Vulkan. Uspelo mi je šele ‚po zvezah‘, preko vratarja, ki sem mu pomagal graditi hišo. Primorci so bili pri zaposlovanju cefo privilegirani pred agrarnim območjem v okolici Kranja. Ljudje iz okolice so se vozili na delo s kolesom in so delali za manjšo plačo, tako da so ležali krotili nezadovoljstvo čistih proletarcev“.
37. Spomine na Jakoba Platiše je R. Ganziti napisal na prošnjo avtoric.
38. Politična aktivnost primorskih izseljencev in njih izkušnje so vplivale tudi na Primorce, ki so ostali doma. Že osebne vezi z rojaki onkraj meje so bile hkrati tudi politične narave. Izrazito politične pa so bile seveda ilegalne zveze med pripadniki organizacije TIGR, med komunisti in tudi med kulturnimi delavci, ki so jim bili nacionalni in politični problemi razkosanega naroda tedaj primarnega pomena.
39. Dok. rev., 2., str. 374, 375.
40. XXIII. armadni zbor v Trstu je bil ustanovljen 5. junija 1942 z nalogo, da vskladi in vodi operacije proti partizanom na ozemlju tržaškega in videmskega vojaškega področja. (Slovensko Primorje in Istra, Beograd 1953, str. 355-356).
41. Arhiv IZDG, Ljubljana, fond ital., f. 1008/II, 17. 10. 1942. Domačini iz osamljenih kmetij ob bivši meji še minskega polja dobro spominjajo, saj so mine povzročile nemalo nesreč, tudi med otroki. Nekateri mladeniči, na pr. Franci Primožič iz Podpleč, ki je bil tedaj star 15 let, so jih začeli „nabirati“ in skrivati. Ko so zanje zvedeli aktivisti OF, so jih borci prenesli v partizansko taborišče na Tolminsko. Po kapitulaciji Italije je bila ena prvih nalog borcev Triglavске divizije, da očistijo mejo. Tako so simbolično in praktično zbrisali zaporo, ki je ločevala Slovence na obeh straneh.
42. Arhiv IZDG, Ljubljana, fond ital., f. 1008. Mejna zapora je postala še posebej pomembna jeseni 1941 zaradi pojava prvih partizanskih čet na Gorenjskem, ki so predstavljale prvo grožnjo, da se bo partizansko gibanje preneslo na primorska tla. Tako je 16. 12. 1941 general Robotti poročal, da je bil postren nadzor v predelu Podbrda, Cerknega in Idrije, ker so jih Nemci obvestili o premikih upornikov ob meji. (Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov [Cit: Zb. dok.], del VI/1, Ljubljana 1965, str. 493.)
43. Politične karakteristike Janeza Kumarja, Metoda Peternelja in drugih, ki so se ohranile iz orožniškega arhiva v Cerknem.
44. Arhiv IZDG, Ljubljana, fond ital., fasc. 1008/II.
45. Prav tam, fasc. 1035/II.
46. Mišljenje in razpoloženje primorskih Slovencev so vodilni tovariši na Primorskem tedaj opisali kratko in jedrnat: „Vse je za Stalina, katoliško vero in Jugoslavijo.“ (Zb. dok. VI/5, str. 167).
47. Izraza Cerkljansko in Idrijsko sta že v preteklosti označevala določeno zemljepisno območje, čeprav meja med njima ni bila vedno jasna zaradi sprememb upravnih meja. Izraz Baško se je uveljavil šele med NOB in sicer pod vplivom tedanje teritorialne razdelitve organizacije OF. V ožjem pomenu besede je Baško obsegalo: Baško grapo, Šentvško planoto (ali Planoto) in Bukovsko; v širšem pomenu besede tudi Cerkljansko, ki je bilo z Baškim združeno v baško okrožje (od decembra 1943 do avgusta 1944), kasneje (od januarja 1945 do ukinitve severno-primorskega okrožja) pa v baško-cerkljanski okraj.
48. Andrej Brovč v svojih spominih navaja Franca Vodopivca, Rudolfa Papeža in Lucijana Seljaka nekajkrat kot člana okrožnega, drugič pa mestnega komiteja za Kranj. Po mnenju Staneta Toplaka iz Kranja sta obstajala oba foruma, njihovega sestava pa danes ni več mogoče rekonstruirati. Rudolf Papež je bil ustreljen kot talec 3. januarja 1942, prav tako Lucijan Seljak 31. marca 1942 (Zb. dok. VI/2), Franc Vodopivec pa je leta 1942 padel kot sekretar okrožnega komiteja za Kranj (Zb. dok. VI/4, str. 101). Kot svojega sodelavca v organizaciji TIGR navaja Brovč tudi Simona Kosa, Franc Hvala pa to trditve zanika.

49. Spomini A. Brovča, zabeležila A. Š. oktobra 1967; kronika vasi Bukovo, po pripovedovanju aktivistov OF zabeležila A. Š.
50. Franc Hvala; Prvi glasniki velike odločitve (spomini). Franc Hvala je bil član OK KPS za Baško od maja 1943 (glej str. 130) do reorganizacije avgusta 1944. Od maja do avgusta 1944 je bil hkrati načelnik okrožne izpostave za notranje zadeve v istem okrožju, od avgusta do konca vojne pa načelnik Narodne zaščite za svrnoprimerjsko okrožje.
51. Prav tam.
52. Čeprav so italijanske fašistične oblasti partizane „uradno“ imenovala z izrazom **banditi** ali **ribelli** (uporniki), kar je imelo enak prizvok, so radi verjeli, da so organizatorji osvobodilnega gibanja izobraženi ljudje. Tako so n.pr. o Koširju poročali, da zna več jezikov, orožniška postaja Grahovo pa je 17. 7. 1942 javila, da na njihovem področju ni izobražencev, torej ni ljudi, ki bi bili sposobni organizirati protirežijsko dejavnost. (Arhiv IZDG, fond ital., f. 1008/II).
53. Viktorija Jeram je sestra znane komunistke, kulturne delavke in članice organizacije TIGR Fanike Jeram, por. Jelinčič.
54. Po italijanskem viru je sredi septembra 1942 odšlo v partizane iz občine Grahovo 8 fantov, vsi iz Koritnice. (Arhiv IZDG, fond ital., f. 206/V).
55. Franc Hvala: Prvi glasniki . . . (spomini).
56. Rojstna vas Simona Kosa Nemški Rut (danes Rut) je bila eno najmočnejših središč organizacije TIGR na Tolminskem. Prebivalstvo je bilo izredno enotno in nacionalno zavedno. V petindvajsetih letih, sta povedala Brovč in Albin Kovač, se nobeno dekle ni poročilo z Italijanom. Tudi na tak način so tedaj namreč primorski Slovenci izražali svojo nacionalno zavest. Med NOB so zato aktivisti OF predlagali, da bi se vas preimenovala v Slovenski Rut. Nemalo zaslug je poleg organizacije TIGR imela pri tem tudi duhovščina. V dopisu poveljstva XXIII. armadnega zbora z dne 2. julija 1942 je rečeno, da ni nikakršnega dvoma, da sta duhovnik v Grantu in Rutu prava pobudnika slovenskega iredentizma. „Ta duhovnik (Ernest Bandelj v Nemškem Rutu, op.p.) je prav tisti, ki je zapovedal, ko je bil streljan terorist Simon Kos, zvoniti za dušo pokojnega tri dni zaporedoma in je opravil za njim tri maše, ki jim je prisostvovalo prebivalstvo Nemškega Ruta in večji del prebivalstva Granta in Stržišča“. Nadalje pravi: „Ko se je italijanska vojska, na povratku iz preiskave terena pomikala skozi Rut in Grant in se v teh vaseh ustavila, je prebivalstvo popolnoma mrknilo. Odrpta niso bila nobena vrata in nobeno okno, nihče od prebivalcev se ni pokazal na cesti, niti otroci . . . (Arhiv IZDG, fond ital., f. 1035/I).
57. Original hrani Franc Hvala, Nova Gorica.
58. Bogdan Osolnik; O Štucinu Jaki – Cvetku. Delo, 28. 12. 1974.
59. Vide Štravs, govor ob odkritju spominke plošče Jakobu Štucinu na Poljanah pri Cerknem leta 1978.
Vide Štravs je z Jakobom Štucinom – Cvetkom sodeloval od začetka leta 1942. Kot član prvega rajonskega odbora OF za Cerkljansko je vodil blagajno OF. Maja 1943 je bil mobiliziran v „specialni bataljon“. (V ilegalo se ni umaknil, ker je rajonski komite za Cerkljansko sklenil, da mora ostati trgovina Štravs nekompromitirana. Štravsova hiša je bila pomembna javka OF za Cerkljansko, trgovina pa je oskrbovala partizanske čete v širši okolici). Po kapitulaciji Italije je bil član rajonskega NOO, nato pa dodeljen komandi mesta Cerkno. Junija 1944 je postal član gospodarske komisije pri okrožnem NOO za Baško, nato pa tajnik gospodarske komisije za severno primorsko okrožje do konca vojne.
60. Ustanovni sestanek sindikalne sekcije krojaških delavcev je po lastni izjavi sklical Stanislav Toplak iz Kranja.
Terezija Razpet, sestra Jakoba Štucina, je o dejavnosti sekcije povedala: „Z Jožetom Seškom je Jakob tik pred začetkom vojne vodil stavko krojaških delavcev, čeprav je bil tedaj tudi sam že mojster. Njegov bivši mojster je tedaj izjavil: „Zakaj dela tó on, ki je sam mojster in bo moral tudi sam več plačevati.“
61. Terezija Razpet je o tem povedala: „Da ga namaravajo aretirati, mu je povedal mlad Nemeč. V delavnici je imel Jakob skrito orožje. Naslednji dan mi je naročil, naj ga odnesem k Lucijanu Seljaku, s katerim sta že bila dogovorjena, da gre Jakob v ilegalo, če bo sila. Čez nekaj časa sva se dogovorila, da ga peljem čez mejo. Uredila sem, da so ga s čolnom prepeljali čez Savo do Zabnice, ker so ga pač vsi poznali. V Zabnici sva se dobila in peljala s kolesom do Kopačnice. Čez mejo ga je peljal neki tihotapec, ki je že pred vojno vodil begunce. Da gre v Cerkno, je bilo domenjeno z Lucijanom

Seljakom. Italijani ga še niso poznali. Po njegovem odhodu so ga gestapovci v Kranju iskali. Tedaj sem delala v njegovi delavnici. Pomočniki so gestapovcem rekli, da ne vedo, kje stanuje. Mene je rešilo to, da sem se pisala Hadalin in ne Štucin.”

4. julij, dan odhoda Jakoba Štucina v ilegalo, so v Hrastju pri Kranju izbrali za svoj krajevni praznik. Po njem se v Hrastju imenuje tudi športno društvo.

62. Jeseni l. 1943 je bil Štucin imenovan za sekretarja OK KPS za Idrijsko, kamor je bil za kratek čas priključen tudi cerkljanski rajon; decembra 1943 postane član pokrajinskega (oblastnega) komiteja za Gorenjsko. V zadnji okupatorjevi ofenzivi proti IX. korpusu je bil dne 1. aprila 1945 pri vasi Delnice obkoljen. Zaradi svoje invalidnosti se ni mogel umakniti in se je sam ustrelil.
Življenjepisne podatke o Štucinu so nam, poleg že navedenih, posredovali: Franc Bogataj iz Hrastja pri Kranju (izjave Terezije Razpet, Andreja Brovča, Jožeta Primožiča itd. ter uradni zaznamek iz arhiva CK ZKS v Ljubljani), Frani Stravs, Stane Toplak in dr.
63. Od 10. avgusta 1943 do 15. januarja 1944 je bil Primožič sekretar okrajnega komiteja KPS za Cerkljansko, nato član okrožnega komiteja za Baško. V aprilu je bil imenovan za sekretarja OK KPS za Kanalsko. Z združitvijo okrožij, avgusta 1944, postane član OK KPS za severnoprimorsko okrožje in inštruktor pri PK KPS. Po vojni je do svoje upokojitve opravljal pomembne družbenopolitične funkcije. Med drugim je bil: sekretar okrajnega komiteja KPS in okrajnega odbora OF za Gorico (l. 1947 – 1948), član CK KPS (l. 1949 – 1954), zvezni in republiški poslanec itn. Umrj je 19. 1. 1979. Jože Primožič – Miklavž: Življenjepis; izjava Antonije Rutar, Milene Močnik (por. Toškan) in dr.
64. Da je v tem času že obstajal rajonski odbor OF za Cerkljansko v navedenem sestavu, je potrdil Jože Primožič (zabel. Olga Lipužič).
65. Podatek, da je Brovč v sodelovanju z neko invalidno osebo iz Cerkna propagiral komunizem, je orožniško poveljstvo v Cerknem prejelo z Grahovega. Dne 29. 9. 1942, že po odhodu Brovča v ilegalo, je poveljnik orožnikov v Cerknem zaprosil orožniškega narednika, ki mu je bil ta podatek posredoval, naj mu sporoči ime konfidenta (zaupnika); Brovčevega sodelavca Štucina niso mogli identificirati, čeprav so ga imeli pred nosom; Brovčevi sorodniki so ob zaslišanju namreč trdili, da ne poznajo nobene takšne osebe. (Arhiv IZDG, fond ital., f. 1008/II).
66. Italijanski vir ga imenuje Schiffo Giuseppe in ga označuje enkrat kot študenta teologije, drugič kot študenta medicine.
67. Spomini Viktorja Prezlja in krajevna kronika za vas Ravne pri Cerknem.
68. Arhiv IZDG, fond ital., f. 1034/a/II., dopis PNF (fašistične stranke) iz Rima (sede centrale) 21. 1. 1942.
69. Arhiv IZDG, fond ital., f. 1034/a.
70. Po Ivanu Tomincu se imenuje glavna ulica skozi Stražišče pri Kranju. Na hiši št. 15 je spominska plošča z besedilom: V TEJ HIŠI SE JE RODIL IVAN TOMINEC . . . PREDVOJNI REVOLUCIONAR IN ORGANIZATOR KOMUNISTIČNE PARTIJE, SEKRETAR OKROŽNEGA KOMITEJA KP KRANJ, ORGANIZATOR TEKSTILNE STAVKE, DELEGAT USTANOVNEGA KONGRESA KPS NA ČEBINAH. PADEL KOT BOREC 8. 9. 1942. ZB NOV STRAŽIŠČE, OBČINSKI KOMITE ZKS KRANJ.
71. Velika tekstilna stavka Slovenije 1936, Dokumenti in pričevanja, Kranj 1956.
72. Podatke o Tominčevem revolucionarnem delovanju pred vojno so posredovali: Albina Troha iz Idrije, Valentin Zaletel in Drago Štefe, ki sta zbrala več pričevanj, ter Danila Gril iz Kranja in Albin Kovač iz Ljubljane.
Literatura: Tekstilec, glasilo delovnega kolektiva Tekstilindus, Kranj, julij 1978, izr. štev.; Sava Kranj, štev. 9/XVII, 18. maja 1977; Glas, glasilo SZDL za Gorenjsko, 15. 4. 1977.
73. Hiša družine Eržen p.d. pri Mrzlikarju (pred novo numeracijo Lanišče, 17) je bila pred vojno blizu meje s posestvom, ki je segalo do meje. Družina se je bavila s tihotapstvom in je zato vzdrževala ilegalne zveze z Gorenjo vasjo, z družino p.d. pri Pršutku. Te zveze so se nekajkrat poslužili tudi politični emigranti. Za to je Katarino Eržen pridobil Slavko Bevk iz Cerkna, član organizacije TIGR, že ok. leta 1926. Že pred prvim tržaškim procesom l. 1930, na katerem je bil obsojen tudi Slavko Bevk, so Erženovi prepeljali prek meje tri Tržačane, ki so bežali pred aretacijo. Na Želinu jih je Ernest Vončina povezal z Andrejem Marcino, tihotapcem in sodelavcem org. TIGR, le-ta pa z Mrzlikarjevimi. Tudi kasneje so Mrzlikarjeve vodile begunce čez mejo, med

- njimi Franca Pervanja in druge. Mimo njihove hiše so hodili ilegalno v Ljubljano tudi domačini, ki so jim Mrzlikarjeve povedale, kje so straže, „Kadar smo spravljali ljudi čez mejo“, pravi Katarina Eržen, „sva bili vedno dve. Ena je šla naprej s tihotapskim blagom, da bi italijanski cariniki, če bi nanje naleteli, najprej nanjo planili in bi bila tako druga z beguncem opozorjena. Italijanski cariniki so nas imeli hudo na sumu zaradi „kontrabanta“; neki carinik (financar) mi je rekel, da bi bila gotovo general, če bi tihotapecem delili čine; še zdaleč pa niso sumili, da pomagamo političnim beguncem“. Med vojno je družina sodelovala z OF. Po kapitulaciji Italije so bile pri kmetiji večkrat na položaju naše brigade, ki so jih napadali Nemci iz Idrije. 3. 12. 1943 je bil tu iznenaden 5. bat. Gradnikove brigade. Padlo je 37 borcev. Istega dne je umrl oče, ranjena je bila Ivanka Eržen, hišo so Nemci požgali, živino, ki ni zgorela, pa odgnali. Zaprti sta bili Katarina in Francka Eržen. (Pričevanje Katarine Eržen, zabel. A. Š.; S. Petelin, Gradnikova brigada, str. 166–167).
74. Lojze Kebe, narodni heroj, je umrl za posledicami ran 20. oktobra 1942 na Jamniku. (Dok. rev., 2, str. 313)
75. Življenjepis Albine Troha.
Tone Dolinšek–Metod je bil sekretar pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko.
76. Zabeležila O. L.
77. Ivan Renko, Vojkov vod, Ljubljana 1973, str. 73–74.
Po mnenju Brovča in Kovača se Ivan Tominec v tem obdobju kot politični delavec ni dovolj izkazal, ker je za osvobodilno gibanje pridobil le nekaj posameznikov.
78. Prav tam, str. 78.
79. Življenjepis Albine Troha.
80. Kaj je pod fašistično Italijo pomenil posebni policijski nadzor, nam je povedal Srečko Logar iz Idrije, nekdanji član organizacije TIGR.
Na prvem tržaškem procesu je bil obsojen najprej na osem let, nakar je bila kazen zaradi mladoletnosti znižana na štiri leta zapor. V zaporu je bil dve leti in pol, nato so ga pomilostili. Ko je bil izpuščen, je bil pod policijskim nadzorom, dokler se ni umaknil v Jugoslavijo.
To je pomenilo:
- enkrat tedensko se je moral javiti na policiji, kjer se je podpisal v posebno knjigo;
 - pred sončnim vzhodom in po sončnem zahodu je moral biti doma;
 - po cesti je moral hoditi na videnem mestu, ne po pločniku, temveč ob njem;
 - ni se smel sestajati z nobeno politično sumljivo osebo;
 - lahko je bil v družbi le z dvema osebama (skupno tri); če se je četrti približal, se je eden moral umakniti;
 - policija je imela ključe (duplikate) stanovanja in spalnice;
 - v primeru, da se je „dobro obnašal“, mu je policija dovolila obiskovati en lokal; moral pa je točno povedati, v kateri lokal in v katero (samo eno) sobo tega lokala bo hodil;
 - v primeru prekrška je sledila konfinacija; o tem je lahko odločala lokalna komisija.
- Morda v vseh primerih politično nadzorstvo ni bilo tako strogo. Gotovo pa je, da je policija „zaznamovanega“ zasledovala prav na vsakem koraku.
81. Življenjepisni podatki o Ivanu Sedeju so povzeti po njegovem partijskem anketnem listu (hrani arhiv CK ZKS Ljubljana), iz knjige Franca Konobla Pod Mežakljo so se uprli, str. 399–401, in iz izjave Rudolfa Ganzitija, ki jo je zabeležila O. L.
82. Zg. arh. Idrija, ov. 71. Na dokumentu so tudi imena osumljenih, njih rojstni podatki in naslov. Navajamo jih deloma v italijanski transkripciji, kakor na dokumentu: SEDEI Giovanni, MIKUS Domenico, ERGAYER Augusto, HABE Francesco, GOSTISA Giacomo, LAMPE Goffredo, HOMOVEC Francesco, HLADNIK Francesco. Sledi politična karakteristika nekaterih, O Sedeju piše, da je bil že kaznovan (pregiudicato), ker se je ilegalno izselil iz države in zaradi komunistične propagande.
83. Prav tam.
84. Arhiv IZDG, fond ital., f. 1008.
85. Politično delo Ivana Tomince in Ivana Sedeja v l. 1941 in 1942 je zabeleženo v krajevnih kronikah za vasi Črni vrh in Zadlog, v življenjepisih in izjavah Albine Troha, in v rekonstrukciji dogodkov iz NOB za Črnovrško platono, ki jo je l. 1960 vodil Vinko Vršec. Podatke smo preverili s pričevanji Barbare Hladnik in Gusteljna Ergaverja, ki jih je zabeležila O. L.

86. Podatek je potrjen v izjavi Franca Plesničarja, ki jo je zabeležil Andrej Pagon.
87. Zabel. A. Š.
88. Spomini Marije Marcina.
89. Črtomir Šinkovec, Oblaki nad sončno deželo, Ljubljana 1963, str. 129–130.
90. Zabel. A. Š. 1960.
91. Članek „Pri Čibejevih so doma Slovenci“, ki je izšel v TV–15 10. 8. 1978, je izzval nesimpatično polemiko (glej TV–15 28. 9. in 21. 12. 1978), v kateri je bil Franc Košir ožigosan kot „zaščitnik lastne kože in simpatizer Draža Mihajloviča“. Ni sicer znano, kaj se je s Koširjem zgodilo, ko je iz teh krajev odšel (Bratuž pravi, da je spomladi 1942 odšel čez cerkljanske hribe v Ljubljano in da mu je od tam zadnjikrat pisal); podatki, ki jih je zbrala M. Marcina, vendarle kažejo, da je bil povezan z aktivisti OF, zato je verjetno padel. Res je tudi, da je njegova propaganda na Idrijskem in Čepovanskem rodila pozitivne uspehe; vsi njegovi zaupniki so se vključili v OF ali NOV. Njegov primer dokazuje, da je v resnici potrebna previdnost pri ocenjevanju tistih ljudi, ki sami ne morejo več pričevati o svojem delu.
92. Na hiši Ivanke Berčič, Dorfarje 7 pri Zabnici, je spominska plošča z besedilom: „V tej hiši je živel in delal Tone Berčič – revolucionar in organizator OF za tukajšnje področje. Ustreljen kot talec 11. 1. 1942 v Begunjah.“
Kot talec je bil ustreljen tudi komunist in organizator OF Milan Zlatnar 17. 4. 1942 (Zb. dok. VI/2, str. 416). Dolinarjeva družina je bila aretirana zaradi sodelovanja v OF februarja 1944.
O Koširjevem bivanju pri Berčičevih in Dolinarjevih ter o njegovem sodelovanju z Zlatnarjem so pričevali Ivanka Berčič, Tinka Dolinar in Janko Bogataj. Druge življenjepisne podatke je posredoval brat Jože Košir. Gradivo je zbrala Marija Marcina. Koširjevo politično delo je zabeleženo tudi v krajevni kroniki in topografiji za Idrijske Krnice in zaselek Šebreljski vrh, kjer je z njim sodeloval Janez Magajne – Klemen, aktivist OF in borec NOV. Poleg v tekstu navedenih smo upoštevali tudi izjavo Jožeta Primožiča in Agate Kogoj. Izjavo Marije Kacin (por. Lapanja) nam je posredoval Andrej Pagon. Spomini Marije Marcina so objavljeni v TV–15, 15. 3. 1979. Daljši sestavek o Koširju je objavil Andrej Pagon – Ogarev v Borcu 1979, št. 12, str. 667–677. Brat Jože je o Francu Koširju povedal, da so po vojni o njem zelo poizvedovali, toda brez uspeha. Zvedeli so le, da je prispel v Žabnico in od tam odšel v partizane. Organizacije ZZB na Gorenjskem nimajo evidentiranega niti kot borca niti kot žrtev. Sled za njim se je zabrisala, ker so bili njegovi sodelavci umorjeni in ker je že med vojno umrla stara mati v Mojstrani, kateri je v času od jeseni 1941 do spomladi 1942 dvakrat poslal sporočilo (prinesel ga je nekdo osebno), da se ima dobro. Brat Jože je bil skozi vso vojno v nemškem ujetništvu, sestra pa je bivala na Jesenicah, o čemer Franc Košir najbrže ni bil obveščen.
93. Zapišnik sestanka, ki je bil 17. novembra 1958 v prostorih okrajnega odbora Rdečega križa v Kopru. Sestanek je vodila Milica Kacin (izjave A. Brovča ter Danice in Darinke Kogoj).
94. Izjavo Francišče Zušt je zabeležila A. Š. leta 1960. Prek Filipiča in drugih je Štucin poskusil pridobiti prve zaupnike v Idriji, vendar ni naletel na prave ljudi. Poleti 1942 je v ta namen odšel v Idrijo njegov sodelavec Vide Štavs, toda oseba, ki naj bi jo pritegnil, a je slučajno ni našel doma, se je kasneje izkazala kot nezanesljiva.
95. Zbornik Slovensko primorje in Istra, str. 347. Kogojeva družina, predvsem mati Viktorija, je bila že pred vojno povezana z nekaterimi primorskimi izseljenci – komunisti v Jugoslaviji, n.p.r. s Papežem. Tako je čez mejo dobivala napredno literaturo, ki jo je družina širila med mladino, tudi med fanti, ki so bili povezani z org. TIGR.
96. Življenjepisne podatke sta dala Franciška Filipič (por. Pajer) in Jože Jereb. Zabeležila O. L. Glede smrti Albina Filipiča (glej str. 48) so idrijski orožniki poročali, da so 23. julija 1943 našli truplo upornika Albina Filipiča, pokopano v gozdu na Kališeh, Sp. Idrija (Zg. arh. Idrija, ovoj 71).
97. Maks Krmelj je izjavo napisal 6. 5. 1957 na prošnjo Vinka Vršca, ki je tedaj zbiral podatke o začetkih OF na Idrijskem.
98. Izjava zabel. A. Š. 1. 1978.
99. Izjava Jožeta Jereba, zabel. O. L.
100. Kronika NOB za območje Ledin. Podatke zbrala in kroniko napisala Anica Dolinar.
101. Izjava Franciške Pajer in Fani Lazar (por. Štravs).
Fani Lazar – Nataša se je vključila v osvobodilno gibanje spomladi 1942. Opravljala

- je kurirske in obveščevalne naloge ter skrbela za zbiranje blaga za partizanske čete. Spomladi 1943 je bila zaradi izdajstva dezerterja kompromitirana in se je umaknila na svoj dom v Idrijo. Junija se je vrnila kot ilegalka na Cerkljansko, kjer je bila kooptirana v okrožni komite. Po kapitulaciji Italije se je priključila Vojkovi brigadi, v kateri je delovala kot partijski funkcionar. Januarja 1944 je bila poslana na Idrijsko, postala je članica okrožnega komiteja KPS in sekretarka mladinske organizacije. Od julija do oktobra 1944 je obiskovala partijsko šolo v Kočevskem Rogu. Postala je nato član OK KPS za severno Primorsko, od januarja do marca 1945 v.d. sekretarja Ob.K SKOJ za Primorsko nato do osvoboditve pa članica istega komiteja.
102. „Zarja“ je bil akademski klub krščansko-socialistične skupine. Ze spomladi leta 1939 je Zarja stopila v narodnoobrambni blok na ljubljanski univerzi, katerega iniciator je bila KPS. Zarjani so bili tako, poleg progresivne delavske skupine v Jugoslovanski strokovni zvezi (sindikatu katoliških delavcev), v opoziciji do nazadnjaškega klerikalnega tabora (Slovenske ljudske stranke). Dr. Metod Mikuž pravi, da so Zarjo l. 1940 „črtali iz seznama pomožnih sil Katoliške akcije in jo tako cerkveno obsidili.“ V letu 1941 so Zarjani predstavljali eno izmed skupin naprednega krščansko-socialističnega tabora, ki se je poleg naprednih sokolov in kulturnih delavcev odzval iniciativi KPS in postal ena izmed ustanovnih skupin OF. (Dr. Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, knjiga I., Ljubljana 1960, str. 104–138).
103. Dr. Lambert Ehrlich je bil avtor spomenice, ki jo je aprila 1942 izročil italijanskim okupacijskim oblastem. V njej se je potegoval za oborožene slovenske policijske formacije, ki naj bi se borile proti OF. V spomenici je bilo med drugim zapisano (cit. po dr. Mikužu): „Če naj Slovenci uspešno pomagajo pri izrinjenju in uničenju komunistične organizacije (beri: OF), ki jo imajo za svoje največje narodno in kulturno zlo, je potrebno, da jim italijanske oblasti omogočijo avtonomno varnostno službo . . .“ (Dr. Mikuž, Pregled . . ., I. knjiga, str. 337). 16. maja 1942 je VOS Ehrlicha justificirala. Italijanski oblastniki so ga tedaj označili kot „tvorca novega reda v Sloveniji pod italijansko oblastjo“. (Prav tam, knjiga II., str. 339–340).
104. Ing. Ivan Gantar je svoje spomine napisal na prošnjo avtoric. Izjava Frančiške Hladnik, por. Gantar, je zabeležena tudi v rekonstrukcijah dogodkov NOB na Idrijskem.
105. Albin Kovač je o tem povedal: „V pozni jeseni 1941 je začel organizacijski sekretar CK KPS Tone Tomšič zbirati med primorskimi emigranti nove aktiviste. S skupino le-teh se je decembra 1941 parkrat sestal v gostilni Urbanček na Ježici v Ljubljani ter jih seznanil s situacijo na Primorskem, kjer so že prvi odposlanci osvobodilnega gibanja doživeli ugoden odziv. Zadnji sestanek skupine je bil januarja 1942. Prisotni so bili Boris Kidrič, Franc Leskošek, Boris Kraigher, Tone Tomšič, Albin Kovač, Jože Lemut, Šturm, Darko Marušič, Stane Bidovec in Albin Čotar. Določeno je bilo, naj odpotujejo na Primorsko sledeči tovariši: Albin Kovač in Anton Šturm na Goriško in Tolminsko v pomoč Veluščku, Marušič Darko, Bidovec Stane in Čotar Albin pa na Tržaško. Odpotovali naj bi takoj, čim bi dobili ilegalne potne liste.“
106. Dok. rev., 3. str. 97.
107. Življenjepis Albina Kovača.
Zapisnik na osnovi pripovedovanja Albina Kovača, Andreja Brovča in Antona Šturma.
Dopolnilne izjave in pojasnila A. Kovača je l. 1967 zabeležila A. Š., l. 1978 pa O. L.
108. 29. marca 1942 je Edvard Kardelj v pismu tov. Titu napisal, da se je Brejc na Gorenjskem dobro izkazal in se je komaj izmaknil Gestapu. (Zb. dok. IV/2, str. 73).
109. Življenjepisne podatke Toma Brejca smo povzeli iz naslednjih dokumentov in literature:
- Partijski anketni list (hrani arhiv CK KPS, Ljubljana)
 - izjava Vide Tomšič o delovanju T. B. (prav tam)
 - Spomini Marice Brejc, zabel. A. Š.
 - XII. Kamniški zbornik.
110. Dr. Tone Ferenc, Kratek pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju od decembra 1942 do septembra 1943. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1960, 1, str. 105.
111. Dok. rev., 3, str. 94–107.

112. V svoji knjigi *Pot v svobodo* (Ljubljana 1953, str. 60) je France Bevk napisal: „Bilo je v drugi polovici oktobra, V Gorici smo pravkar začeli snovati Mestni odbor Osvobodilne fronte. Pobuda za to je prišla iz Ljubljane, prinesel mi jo je neki znanec iz Cerknega“.
- Da je bil ta znanec Metod Peternelj, je Bevk potrdil v izjavi, ki jo je napisal Cirilu Rejcu iz Šebrelj. Le-ta je bil med vojno povezan s Peterneljem, zato je – ker je Peternelj takrat že umrl – zaprosil Bevka za pričevanje o Peterneljevem sodelovanju v OF. (Hrani A. Š).
113. Slovenski jezik je bil v šolah ukinjen s tako im. Gentilijevo reformo z dne 7. oktobra 1923. Reforma – imenovana po tedanjem prosvetnem ministru – je določala, da se v šolskem letu 1923/24 uvede italijanski jezik v prvem razredu, v naslednjih letih pa postopoma v višje razrede. (Ferenc, Kacin–Wohinz, Zorn: *Slovenci v zamejstvu*, str. 70).
114. Celo med „dobronamernimi“ Italijani je bilo močno zakoreninjeno prepričanje o kulturnem poslanstvu Italije „s svojo dvatisočletno kulturno tradicijo“. Slovenska kultura jim je bila popolnoma neznana, zato „je ni bilo“. Odstop Slovencev od lastne („še barbarske“) tradicije in njihova spojitve z italijanskim narodom naj bi torej pomenila velik korak naprej.
115. Sistem mobilizacije (in mnogih privilegijev) je obširno opisal general Roatta v svojih po vojni izdanih spominih (*Otto milioni di baionette*), katerih glavni namen je bil opravičiti poraz italijanske armade v drugi svetovni vojni.
116. Poleg arhivskih virov smo za pregled razvoja OF na Cerkljanskem uporabili številne krajevne kronike, topografijo in spomine posameznih aktivistov.
- Pomembni javki za zvezo med Cerknim in Baškim sta bili domačiji pri Abramcu v Orehovski grapi (javka 4) in pri Malnarju v Sp. Bukovem. Zadnji so rekli „distretto“, kakor se v italijanščini imenuje vojaško okrožje. Tu so se namreč zbirali prostovoljci z Bukovega in okolice pred odhodom v partizane.
- Zvezo med Štucinom, Veluščkom in Kogojevimi je vzdrževala največ Fani Lazar (por. Štravs) – Nataša.
117. Takšno kritiko dela „aktivistov zaupnikov“ je izrekel PK s svojim pismom CK KPS z dne 17. januarja 1943. Arhiv IZDG, f. 532/1/3.
118. Poročilo zaupnika PK KPS Albina Kovača za julij 1942. (Dok. rev., 2. str. 414)
119. Simpatizerski krožki so bili tedaj postavljeni v naslednjih vaseh: Nemški Rut (8 članov), Koritnica (4 člani), Prapetno brdo (6 članov), Cerkno (4 člani), Planina (5 članov). Odbori žena in deklet so bili organizirani v Koritnici, Zarakovcu ter na Prapetnem brdu. (Poročilo T. Brejca 22. avgusta 1942 – Dok. rev., 3. str. 96).
120. Dok. rev., 2. str. 414.
121. Dok. rev., 4. str. 178–179.
122. Obračun dohodkov in izdatkov okrožnega odbora OF Ljubljana za mesec november 1942. (Dok. rev., 4. str. 103).
123. F. Hvala, *Pot prve tolminske in briške partizanske skupine*, Primorske novice, 14. avgusta 1979.
124. Poročilo I. grupe odredov z dne 26. avgusta 1942. (Zb. dok. VI./3, str. 353).
- Ko je po kapitulaciji Italije prišla v Cerkno „Lukova četa“ (spremljevalci Luke Lesloška), so dekleta sprejela borce s cvetjem in jim izrazila dobrodošlico. Eden izmed njih je po prvih besedah začudeno vprašal: Ali govorite slovensko? Obveščeni so bili namreč, da gredo v Italijo (A.Š.).
125. Spomini Marije Peternelj (por. Aljančič) – Polde.
- Marija Peternelj iz Lazca se je v osvobodilno gibanje vključila julija 1942. Z organiziranim delom je začela decembra 1942. Osnovna naloga odbora OF, v katerega je bila vključena, je bila pripraviti vse sposobne moške in fante, da se priključijo NOV. 8. februarja 1943 je postala članica rajonskega odbora OF za območje Otaleža. 1. maja 1943 je bila sprejeta v KPS. Po kapitulaciji Italije je delovala kot aktivistka cerkljanskega okraja, nato pa baškega okrožja. Po združitvi okrožij avgusta 1944 je bila najprej sekretarka okrajnega komiteja KPS za Cerkljansko in tajnica okrajnega NOO. Po novih volitvah v NOO je bila izvoljena v okrožni NOO za severno Primorsko in sprejeta v OK KPS.
- V zimi 1942–1943 je dobila organizacija OF na Cerkljanskem množičen značaj, predvsem v vaseh kjer ni bilo okupatorjeve posadke. V Labinjah, pol ure hoda iz

- Cerkna, v Jagrščah in tudi drugje so sklicevali aktivisti celo množične sestanke, ki so se jih udeleževali običajno gospodarji ali gospodinje iz vsake družine.
126. Gabrijel Peternelj – Jelko, p.d. Črnčev iz Planine pri Cerknem, je padel septembra 1944 kot komandant 4. bataljona Prešernove brigade. (S. Petelin, Vojkova brigada, Nova Gorica 1968, str. 356).
 127. Dok. rev., 2, str. 415.
 128. Med borci je bil tudi komandant 3. bat. Prešernove brigade Oto Vrhunec – Blaž Ostrovrhar, ki je po bitki napisal prvo partizansko pesem, posvečeno Cerkljanski. Bitko je opisal S. Petelin v knjigi Prešernova brigada, str. 43–48.
 129. To je bila dotlej ena najbolj uspešnih akcij partizanov na Primorskem. V svojem poročilu je Tone Bavec napisal: „Vsi tovariši so se odlično držali, najbolj pa tov. mitraljezec December ter Vinko in vsi tovariši v bombaškem oddeljenju, bilo jih je 6. Zelo dobro je opravila svoj posel tudi tovarišica Anamarija (Marija Pervanje, op. p.), ki je bila politkomisar skupine“. (Arhiv IZDG, f. 218/IV).
 130. Spomini Franca Pajntarja – Močnika, zabeležila A.Š. 19. nov. 1979.
 131. Pričevanje Venceslava in Jožeta Platiše ter Albine Mlakar. Zabeležila A.Š. 1977.
 132. Pričevanje Rudolfa Ganzitija, Zabeležila O. L.
 133. Govor Toma Brejca ob odkritju spominske plošče Jakobu Platiši na rojstni hiši v Počah pri Cerknem leta 1963.
O delovanju Jakoba Platiše v Kranju je Stane Toplak iz Kranja izjavil: „Platiše je večkrat prihajal k meni s tekočimi nalogami. Pogosto smo se shajali v Cankarjevem domu, v delavskem društvu Vzajemnost. V isti hiši so imeli svoj sedež sindikati, tudi sindikat gradbincev, v katerem je bil Platiše zelo aktiven. Partijsko je bil povezan s partijskim vodstvom v Kranju. Zdi se mi, da mi je Ludvik Vitez nekoč povedal, da je bil Platiše član mestnega komiteja. Stalnega stanovanja ni imel. Platiše je bil zelo vesten, borben, revolucionaren, prizadeven, točen pri izvrševanju nalog, zelo resen, brezkompromisen (v delu ni poznal šale), zelo dober organizator in politični delavec“. Zabeležila A. Š. septembra 1978.
Po podatkih Gorenjskega muzeja v Kranju je bil Platiše sekretar partijske celice v sindikalni podružnici gradbenih delavcev. Ni bilo mogoče preveriti, ali je bil res tudi sekretar OK KPS za Kranj, kakor pravi PK KPS za Primorsko v svojem dopisu z dne 17. 1. 1943 (glej str. 123).
 134. Stane Toplak je izjavil, da se je Platiše v Zagrebu zadrževal pri bratu Franca Vodopivca, člana OK KPS za Kranj.
 135. O političnem delovanju Jakoba Platiše pred vojno nam je podatke posredoval Rudolf Ganziti, ki je zabeležil tudi pričevanje Alojza Škofljanca in Jožeta Kranjca. Poleg že navedenih smo upoštevali tudi izjave Andreja Brovča in Franca Pajntarja.
 136. Zb. dok. VI/2, str. 160.
Metod Mikuž, Pregled . . . (cit. delo), I. knjiga, str. 298.
 137. Ivan Renko, Vojkov vod, Ljubljana 1973, str. 15–17; Ljudmila Bezljaj – Krevelj, Za Vojkom, Nova Gorica 1968, str. 14–15.
 138. Podatke o Tolminski četi in o delovanju Jakoba Platiše na Kanalskem je zbral Franc Hvala. Objavljeni so v Primorskih novicah 14. avgusta 1979. Upoštevali sva tudi krajevne kronike za vasi Kanalski Lom, Slab ob Idrijci in druge.
 139. Spomini Marije Pervanje (por. Bavec) – Anemarije.
 140. Izjava Andreja Brovča o Jakobu Platišu.
 141. Dejavnost Tolminske čete so zabeležile italijanske oblasti. 11. avgusta 1942 so goriški orožniki sporočili, da so uporniki ustrelili pripadnika gozdne milice Danteja Giocco in lesnega prekupčevalca ter skvadrista Fedeleja Battaglia. (Arhiv IZDG, fond ital., fasc. 206/V).
Italijanske oblasti so poročale tudi, da so 5. avgusta 1942 uporniki podminirali most čez potok Jesenica na cesti Most na Soči – Zelin; škoda je bila neznatna. Izvedli so tudi nekaj sabotaž na brzojavne in telefonske napeljave. (Poročilo goriških orožnikov z dne 8. 8. 1942; arhiv IZDG, fond ital., fasc. 206/V).
 142. Kritika je bila med NOB, posebno med komunisti, vsakdanja praksa. Čeprav so jo vsi resno jemali, še ni pomenila, da je tisti, kateremu je bila namenjena slab politični delavec ali slab borec. Tako je na pr. 26. 1. 1943 Dušan Pirjevec – Ahac v pismu Albinu Kovaču napisal: „ . . . pri vsakem delu so napake in več, da smo komunisti med seboj navajeni govoriti predvsem o svojih napakah in ne toliko o uspehih. Zase ti lahko povem, da odkar delam, me stalno ‚peglajo‘.“ (Arhiv IZDG, fasc. 532/I).
 143. Verjetno je mislil na Frančiško Žuš, s katero se je seznanil pred vojno v Kranju.

144. Pričevanja zabeležili O. L. in A. Š. l. 1978. Podatki so povzeti tudi iz rekonstrukcij dogodkov med NOB na Idrijskem.
145. Izjava Franca Bezeljaka – Ambroža; zabel. A. Š. l. 1960.
146. Pričevanja zbrali O. L. in A. Š.
147. „Borec“, XXIII, 1971, str. 739..
148. Marija Treven (por. Primožič) – Milica, Spomini na Jakoba Platiše; druge izjave zabeležili O. L. in A. Š.
149. O pojavu prvih partizanov na tem območju je Franc Bezeljak – Ambrož povedal: „Prvo zvezo s partizani smo dobili 6. januarja 1942 leta, ko sta prišla dva kurirja in sicer Stanko iz Trsta in Jože s Šentviške planote. Ivan Puntar – Gubec, ki se je spomnil, da so takrat skušali vzpostavljati zvezo med Nanosom in Šentviško planoto, mi je po vojni povedal, da sta pripadale četi Karla Masla. Ta dva kurirja sta nam dala nekoliko določnejša navodila, da moramo zbirati orožje, material in pridobivati ljudi za osvobodilno gibanje. Mladeniči iz okolice Idrije so oba peljali do kmetije p.d. na Lomu nad Kanomljo“.
- Vse kaže, da sta bila to Stanko Grilanc iz Zgonika pri Trstu in Jože Laharnar s Prapetnega brda. Pripadala sta četi, ki se je decembra 1941 skušala prebiti iz Gorenjske na Primorsko prek Črnega vrha, a se je zaradi visokega snega vrnila. Na Primorsko sta prišla le Laharnar in Grilanc, ki sta v začetku januarja prispela k Laharnarjevim v Prapetno brdo. (Dr. T. Ferenc: Satan, njegovo delo in smrt, Ljubljana 1979, str. 255).
- Dva partizana omenjajo tudi vaške kronike za vasi Kanomlje, Vojsko in za območje Črnega vrha.
150. Zapiski Darinke Kogoj in rekonstrukcija dogodkov v času NOB za Otalež (Izjava Franca Brejc).
151. Arhiv IZDG, fond ital., fasc. 206/V.
- O vdoru upornikov v poslopje gozdne milice in o hajki, ki je sledila, je podrobno poročal poveljnik karabinerjev v Idriji Marco Spinella. Hajke so se udeležili vojaki in policisti, razporejeni v tri kolone: dve koloni vojakov (GAF) sta bili posalni na Krekovše po različnih poteh; tretjo kolono so sestavljali: 1 oficir in 8 karabinerjev iz Idrije, agenti javne varnosti, pomočnik komisarja Adamo iz Gorice s 6 karabinerji in 6 agenti, 4 agenti s policijskimi psi, pripadniki gozdne milice in 26 pripadnikov protipartizanskega oddelka (nukleveci!). Tej koloni sta se pridružila tudi komisar Antonio Stanzola iz Idrije in konzul gozdne milice. Na Krekovšah so ugotovili, da so uporniki „razdejali“ karsno gozdne milice in razbili na drobne kose sliki Mussolinija in kralja. Oglarjem v bližnjih barakah so ukazali, naj se zaprejo v barako. Rekli so jim, da ne nameravajo storiti civilistom nič žalega, da pa hočejo pregnati gozdno milico, karabinerje in carinike. Del policistov se je s Krekovš napotil proti Mrzli rupi. Ker pa se je nekaterim zazdelo („poiche ad alcuno era sembrato“), da so v daljavi zaslišali streljanje, so sklenili, da se vrnejo na Krekovše. Partizane pa so presenetili vojaki, ki so jim zaplenili tudi nekaj orožja in opreme (5 jugoslovanskih pušk, nekaj municije, obleko, hrano itd). Poročilo je bilo poslano vojnemu in notranjemu ministrstvu, vrhovnemu poveljstvu policije in orožnikov in še na 19 naslovov.
152. Pričevanje Antonije in Karla Lapajne ter Mateja Močnika. Zabel. O. L. Karel Lapajne je bil zaposlen kot kmečki delavec na kmetiji Mateja Močnika v Srednji Kanomlji. Po njegovi izjavi se ga je Vojko, potem ko se je 27. 4. 1942 ustavlil na tej kmetiji, posluževal za zvezo s tem območjem. V ta namen sta se sestala tudi kasneje (v juniju 1942) v Koševniku. Po Platiševem prihodu je Lapajne postal njegov kurir in spremljevalec, hkrati tudi član OF odbora v Kanomlji, ki ga je postavil Platiše. Kot kurir je vzdrževal zvezo predvsem z organizacijo v Idriji.
153. Zb. dok., VI/4, str. 263.
154. Dok. rev., 4, str. 170–171.
155. Levičarsko usmerjeni rudarji so imeli pomisleke tudi v pogledu socialne širine OF. Rozalija Lipužič je povedala: „Platiše me je zadolžil, naj pritegnem nekatere idrijske trgovce. S tem se moj mož Viktor ni strinja!“.
156. Dok. rev., 5, str. 210.
157. Izjava Marije Primožič in Pavle Modrijan, ki hrani spisek članov partije od l. 1943 in 1944. (plačevali so ji partijsko članarino).
158. Dok. rev., 5 str. 386–389.
159. Zamisel o rajonskih lekarnah se ni uresničila, sanitetni material pa se je redno zbiral in pošiljal četam.

160. Dok. rev., 5, str. 209.
Antifašistična fronta žena Jugoslavije je bila ustanovljena na 1. državni konferenci od 6. do 8. decembra 1942 v Bosanskem Petrovcu. V Sloveniji je 21. januarja 1943 Izvršni odbor OF izdal okrožnico o ustanovitvi SPŽZ. V okrožnici je rečeno, naj se enotna organizacija OF razčleni v mrežo samostojnih delovnih področij. Taka delovna področja so bila dotlej Slovenska narodna pomoč in Zveza slovenske mladine. „OF je pristopila tudi k izgradnji samostojne organizacije slovenske žene. Doslej so slovenske žene in dekleta v OF sodelovale, bodisi v organizaciji, vojski ali ljudski pomoči. Toda to delo ni bilo izvedeno niti sistematično, niti ni ustrezalo posebnim nalogam in zahtevam, niti vlogi današnje slovenske žene.“ Okrožnica vsebuje tudi navodila za organizacijo. (Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, I., Ljubljana 1970, str. 733–735). Glavni iniciativni odbor SPŽZ je bil imenovan prve dni maja 1943, s 17. majem 1943 pa je datirana prva okrožnica Pokrajinskega iniciativnega odbora SPŽZ za Slovensko Primorje. Že pred tem je bilo na Primorskem ustanovljenih nekaj odborov SPŽZ (terenskih, rajonskih in okrožnih), saj je bila okrožnim odborom OF razposlana že okrožnica Izvršnega odbora OF z dne 21. januarja 1943.
161. Arhiv IZDG, fond ital., fasc. 1008/II.
162. Dok. rev., 5, str. 411.
163. Ivan Gantar je o tem povedal: „Ne spominjam se, da bi obstajalo kakšno okrožno vodstvo kot forum. Dokler je Platiše hodil v Idrijo, nam je navodila dajal v mestu, ko se je zadrževal pretežno zunaj Idrije, smo prek javk hodili k njemu. Ne spominjam se, da bi odbori delovali in se sestajali kot taki oz. da bi bilo delo strogo razdeljeno. Vsi smo delali vse, res pa je, da je bila v mestu v tem pogledu organizacija bolj urejena. Tu so člani odbora imeli svoje posebne zadolžitve, vendar se niso redno sestajali kot odbori. Eden od članov je dobil navodilo za delo in ga posredoval ostalim. To je veljalo za čas pred kapitulacijo Italije. Kasneje je organizacija dobivala bolj določene oblike“.
164. To je bil prvi aktiv ZKM na Idrijskem. Omenja ga tudi PK KPS za Primorsko v svojem poročilu z dne 17. januarja 1943. (Dok. rev., 5, str. 214).
165. Izjava Frančiške in Franca Benčina iz Idrijskega Loga. Zabeležili A. Š. in O. L. Izjave Viktorije Lampe, Albine Mikuž por. Troha in Avgusta Ergaverja. Krajevne kronike za Sp. Idrijo, Kanomljo, Šebrelje, Trebušo, Stopnik, Vojsko, Cekovnik, Črni vrh, Ledine itd.
166. Dok. rev., 4, str. 171.
167. Zapisnik rekonstrukcije dogodkov iz NOB v Idriji z dne 27. 6. 1959.
Izjave Marije Primožič, Janeza Pirca, Filipa Mervica in Leopolda Berčiča, ki jih je zabeležila A. Š. leta 1960. O Albinu Filipiču je Platiše 17. 2. 1943, ko je poročal o njegovi smrti, napisal: „Tovariš je bil član KP že 4 mesece, bil je član OK, član MK, član MO OF in član O(krožnega) odbora OF.“
168. Dok. rev., 4, str. 135–142. (Resolucija I. pokrajinske konference KPS za Primorsko) in str. 236–239 (Poročilo Dušana Pirjevca o partijskem posvetovanju z dne 22. in 23. decembra 1942).
169. Dok. rev., 5, str. 105 in str. 387–388.
170. Prav tam, str. 476.
171. Albina Filipiča kot člana komiteja omenja Platiše v poročilu z dne 17. 2. 1943, omenjata ga tudi Primožičeva in Jereb v svojih izjavah.
Marijo Treven (por. Primožič) omenja Platiše v poročilu s prve polovice februarja 1943, navaja pa jo tudi Jereb.
Franca Bezeljaka navajajo kot člana Platiše (17. 2. 1943) ter Primožičeva in Jereb v svojih izjavah.
Članstvo Jereba potrjuje Primožičeva.
Neodvisno od Platiševih poročil je o mestnem komiteju Jože Jereb izjavil naslednje: „Točno na Novo leto 1943 je bil postavljen mestni komite KPS za Idrijo. Člani smo bili: Jože Jereb – Peter, sekretar; Minka Treven – Milica, odgovorna za žene; Franc Bezeljak – Ambrož in Albin Filipič – Jaka.
Glede Filipa Mervica, vem, da ga na sestanek ni bilo, bil pa je predlagan za člana. Ne vem, kako sta potem Platiše in Filipič to zadevo rešila. Sestanek je bil pri Berčiču, prisostvoval mu je Platiše“.
Kdo je bil prvi sekretar mestnega komiteja, je še sporno. V rekonstrukciji z dne 27. 6. 1959 Janez Pirc pravi, da jih je v partijskem delu vodil Jereb.

- Primožičeva je v svoji izjavi iz leta 1960, ki jo je zabeležila A. Š., navedla naslednji sestav komiteja: Albin Filipič, sekretar in člani Jože Jereb, Janez Pirč, Marija Treven, Jakob Carl in Franc Bezeljak. V sestavku „Spomini na delo žena v Idriji“ iz leta 1959 pa namesto Leopolda Berčiča navaja kot člana Filipa Mervica.
- Janez Pirč v svojih spominih ne pove, da bi bil član prvega mestnega komiteja, pravi pa, da je postal član potem, ko se je vrnil iz zapora septembra 1943 (anketni list Janeza Pirca). Leopold Berčič je leta 1960 izjavil, da je bil ustanovni sestanek komiteja v njegovi hiši, vendar sam ni bil prisoten niti ne imenovan za člana (zabeležila A. Š.).
- Problematičen je bil do sedaj tudi datum ustanovitve komiteja. V svojem sestavku „Nekaj podatkov o Jakobu Platiše – Francu“ in v drugih spominih Primožičeva pravi, da je bil ustanovljen 6. decembra 1942. Ta datum je objavljen tudi v sestavku „Severno primorsko okrožje“, ki ga je napisal Jože Primožič (Idrijski razgledi 1969, šte. 3 str. 186). Vendar je iz prvega Platiševega poročila z dne 12. decembra 1942 in iz poročila, ki ga je napisal Dušan Pirjevec – Ahac po posvetovanju 22. in 23. decembra 1942, razvidno, da je bila v decembru 1942 v Idriji organizirana prva celica.
172. V svojem poročilu z dne 8. februarja 1943 pravi Platiše: „M(estni) K(omitej) ima razdeljena področja, za katera člani odgovarjajo pred M(estnim) K(omitejem). Vse to se ne izvaja, ker nimajo izkušenj v organizaciji. Počasi si bojo to pridobili, saj so že mladi. Posebno sedaj, ko imamo dovolj materiala za študirati. Da bi znali iskati novih kadrov, je za vse partijce, ki so bolj mladi, nerazumljivo. Upamo, da bomo tudi to napako v kratkem odpravili“.
173. Zb. dok., VI., 4, str. 331.
174. Dok. rev., 4, str. 174.
175. Dok. rev., 4, str. 31
176. Dok. rev., 5, str. 211.
177. Prav tam.
178. Dr. Tone Ferenc, Kratak pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960, 1, str. 116 in 117.
179. Podatke zbral Jože Primožič – Miklavž.
180. Podatke zbral Franc Hvala.
Za prostovoljce iz tega območja je bilo urejeno t.i. šolsko taborišče na Obloškem vrhu. Tu so se od 11. septembra do 19. novembra 1942 zbirali borci iz Baške grape in Bukovske planote (okoli 15), ki so odšli v partizane že v letu 1942. Brovč in Kovač sta tu vodila politične ure. V taborišču so bili le prehodno, nekaj jih je od tam odšlo nad vasjo Pečine. 19. novembra so Italijani taborišče odkrili. (Pričevanje Franca Hvale).
181. Podatek za Čekovnik je dopolnila Marija Podobnik.
Prostovoljci iz Idrije so odhajali v partizane večinoma prek javk na kmetiji nad Idrijo p.d. pri Kobalu, v Stajah na domu Franca Bezeljaka in na kmetiji Maksa Seljaka v Idrišku.
182. Arhiv IZDG, fond ital., fasc. 1035/I. Na dopisu je podpisan general Ferrero.
183. Prav tam, fasc. 1008/II.
184. Prav tam, fasc. 1035/II. in III. ter 1008/II.
185. Spomini Alojza Krpana – Aleksandra.
186. Spomini Ivana Čuka. Zabeležila O. L.
187. Zg. arh. Idrija, ovoj ital. gozdne uprave.
188. Arhiv IZDG, fasc. 218/II.
189. Arhiv IZDG, fond ital., fasc. 1024/a/II.
190. L. Bezljaj–Krevel, Za Vojkom, Nova Gorica 1968, str. 23–29.
191. Pričevanje Marije Primožič–Milice in Frančiške Gantar.
192. Dok. rev., 5, str. 476.
193. Albert Jakopič – Kajtimir je bil tedaj komandant Soškega odreda.
194. Spomini Alojza Krpana – Aleksandra.
195. Spomini nekdanjih borcev Vojkove čete.
196. Dr. M. Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, II., str. 316 in 317.
197. Arhiv IZDG, fasc. 532/1/3.
198. Pripoved Cecilije in Silve Berčič je zabeležila Marija Primožič.
199. Akcija na klavnico pri Likerci je bila izvedena februarja 1943.
200. Glej opombo šte. 171.
201. F. Hvala, Pot v Dolomite, Primorske novice, 30. marca 1979.

202. Zabeležila A. Š.
Na podoben način so se rudarske žene opogumile tudi 12. novembra 1935. Okoli 150 jih je prišlo pred rudniško upravo v gradu protestirat zaradi nizkih plač, ki niso zadostovale zaradi naraščajočih življenjskih stroškov. Potem ko so pojasnile rudniškemu komisarju ing. Ricciju svoje težave, so se mirno razšle. Med njimi so se nekatere žaljivo izražale o rudniških predstojnikih, ki da so prišli v Idrijo s strganimi čevlji itd. (Zg. arh. Idrija, dopis goriške Kvesture z dne 5. 11. 1935, ovovj P. S. – Uprave javne varnosti).
203. Spomine Franca Kolenca je napisala Leopoldina Kos.
204. Dok. rev., 5, str. 389.
205. Spomini Franca Kolenca.
206. Dok. rev., 3, str. 98 – poročilo Toma Brejca; dopis Centralne tehnike, 31. januarja 1943 (Arhiv IZDG, f. 532/I).
207. Dok. rev., 3, str. 97.
208. Dok. rev., 3, str. 352–353 in 357.
209. Dok. rev., 4, str. 31.
210. Zb. dok., VI/4, str. 263.
211. Prav tam, str. 176.
212. Po kapitulaciji Italije sta na Idrijskem delovali dve ciklostilni tehniki, imenovani Špik in Jelenk, ki sta se spomladi l. 1944 združili. Tehniko Špik je vodil Ivan Gantar, ki je po združitvi delal dalje v tehniki Jelenk.
213. Poskusi, da bi se organizirala „prava“ (ideološko utemeljena) bela garda, pa so tudi že bili. Zasedila jih je na pr. organizacija OF na Cerkljanskem poletu 1942. Na sestanek, na katerem je bila jasno izrečena misel o „boju proti brezverskem komunizmu za rešitev slovenskega naroda“, pa so bili povabljeni tudi ljudje, ki so bili že vključeni v OF. O povabilu so obvestili Jakoba Štucina, ki jim je naročil, naj sestanku prisostvujejo in o njem poročajo.
214. Rudolf Hribernik – Svarun, Dožomiti v NOB, Ljubljana 1974, str. 148 in 212.
215. Arhiv IZDG, fond ital, fasc. 1035/I–3.
216. Prav tam, fond ital., fasc. 206/V.
217. Prav tam, fond ital., fasc. 224/a.
218. Prav tam.
219. Prav tam, fond ital., fasc. 206/V.
220. Prav tam.
221. Tako so na pr. idrijski orožniki 13. 7. 1942 poročali, da so v Žibršah zajeli dva moška in šest žensk, ki so pripadali partizanskim enotam, na naslednje ustanove:
- Notranje ministrstvo – Rim
 - Vrhovni štab vojske – Generalnemu inšpektoratu vojaške policije
 - Vrhovnemu poveljstvu orožnikov – Rim
 - Poveljstvu XXIII. armadnega zbora – Trst
 - Poveljstvu graničarjev (GaF) XI. armadnega zbora – Gorica
 - Prefekturi v Gorici
 - Poveljstvu teritorialne obrambe – Videm
 - Poveljstvu divizije „Veneto“
 - Orožniški legiji – Trst
 - Poveljstvu vojnega področja – Gorica
 - Poveljstvu graničarjev XII. sektorja – Idrija
 - Poveljstvu teritorialne obrambe – Postojna
 - Generalnemu inšpektoratu javne varnosti za Julijsko Krajino – Trst
 - Grupi orožnikov – Ljubljana
 - Grupi orožnikov – Gorica
 - Kvesturi v Gorici
 - Orožniški postaji – Tolmin
 - Premičnemu oddelku (Nucleo Mobile) – Idrija.
- (Prav tam, fond ital., fasc. 1035/I).
222. Prav tam, fasc. 1024/a, dopis Goriške kvesture z dne 4. avgusta 1942.
223. Prav tam, fasc. 1008
224. „Zanimivo je, da je ravno idrijski premični oddelk imel zaporedno številko 1, kljub temu da ga niso ustanovili kot prvega. Ustanovili pa so ga konec marca 1942 in je imel takrat častnika in 36 vojakov, ki so imeli na razpolago celo dva avtomobila. Neki vir navaja, da je imel 28. maja 1943. leta kar 170 mož, drugi vir pa za avgust 1943

navaja le 42 mož". (Dr. T. Ferenc, Partizanska zmaga v Razorih in okupatorjev požig Vojskega, Idrijski razgledi, 1969, šte. 3, str. 172).

225. Arhiv IZDG, fond ital., fasc. 206/V. Dopis pravi tudi:
„Nadvse resne in vsega zaupanja vredne osebe – Italijani, ki živijo v deželi že desetletja (med temi tudi osebe, ki imajo pomembne funkcije v stranki, in častniki vojske), dajo brez pridržka razumeti:
– da se je tu pri nas že pred nekaj tedni razvnela prava božja jeza;
– da se ponoči v Gorici ne da več spati . . .
Ne moremo si več delati iluzij, položaj tudi tu prekipeva. Upor je popolnoma zajel vso Jugoslavijo, od Črne gore do Istre, do Koroške, Banata, Srbije. Povsod gospodujejo zelo številne tolpe četnikov (mišljeni so partizani) ob vsestranski podpori prebivalstva. Slovenijo in Kranjsko, ki so ju po sporazumu s katoliškimi Slovenci italijanske oblasti že šteje za ukročeni in pomirjeni, je zajel ogenj . . .
Te razmere na žalost postajajo vsak dan hujše. Sovražnika imamo povsod in jevgnezen med nami, zato ne vidim možnosti za pomiritev in prav tako ne za učinkovito zatrtje . . .
Vsa stara protitalijanska jedra, ki so dolga leta živetarila pod pepelom . . . so ponovno začela delovati in izvajati zares DIVJO protitalijansko kampanijo, kampanijo, ki je ni več mogoče zamolčati in ki se neznansko razcveta.“
226. Prav tam, fasc. 1008/II.
227. Prav tam, fasc. 1024/a.
228. Prav tam, fasc. 1008/III.
229. O tem, kako je bila aretirana, je Albina Troha napisala: „21. novembra 1942 so me Italijani na poti iz Idrije v Črni vrh aretirali. Pri sebi sem imela glasilo Delo in poročilo, ki bi ga morala oddati Platišu za Toma Brejca. Opisati sem morala potek aretacije, zasliševanj in zadržanje aretirancev v begunjskih zaporih, ker je to Brejca zanimalo. Ker Platiše ni prišel ob dogovorjenem času k Zuštovom, mu tega nisem mogla izročiti . . . Imela sem tudi poln kovček perila za partizane . . . Pri zasliševanju nisem priznala ničesar, kljub temu, da so imeli v rokah dovolj dokazov . . . Pri zasliševanju so me pretepali in za več dni zaprli v temnico. Izvedeli niso ničesar“. Nato so zaprli tudi njene sorodnike. Ker tudi od njih niso ničesar zvedeli, so jih izpustili. Obsojeni sta bili samo Albina Troha in Frančiška Žušt (ml.).
Kako so odkrili Albino Troha, nam pove italijanski dokument: Italijanska policija je odkrila, da uporniki pri svojih vdorih na območje Črnega vrha dobro poznajo kraje in ljudi, zato je sklepala, da so povezani z domačini. Ker ji je bilo znano, da je Albina Troha prišla iz Jugoslavije in je večkrat hodila od doma po neugotovljivih opravkih, so jo začeli zasledovati. Zvedeli so, da se bo 21. novembra vračala iz Idrije v Črni vrh, na avtobusu so jo ustavili in ji pregledali kovček. Raziskava je pokazala na Frančiško Žušt, pri kateri se je Albina Troha večkrat zadrževala in katera je bila prav tako pred vojno v Kranju. Izvedeli so tudi, da je Trohova hodila k meji na sestanke z nekim poveljnikom upornikov iz „nemške Slovenije“. Junija 1943 je Urad javne varnosti v Idriji predlagal, da brigadir Natale Francesco dobi „svečano pohvalo“, ker je „umno in vneto pomagal svojemu nadrejenemu pri težavni raziskavi, ki je odkrila dve nevarni netilki partizanskega gibanja in privedla do zaplembe oblačil, namenjenih upornikom.“ (Zg. arhiv Idrija, ovoj PS – javne varnosti, dokument 71/4.)
230. Kronika vasi Stopnik in pričevanje Andreja Makuca.
231. Viktor Tratnik je bil Platišev spremljevalec. 2. februarja 1943 je stopil v Trnovsko četo. Po kapitulaciji Italije je bil kurir na karavli P-7. Kot kurirja so ga v Renčah ujeli ustaši in ga 20. aprila 1945 po zverinskem mučenju umorili v Sempetru pri Gorici. (Izjava Pavle Tratnik je zabeležila Marija Podobnik.)
232. V kroniki vojnih zločinov za Čekovnik je napisano, da je bila kmetija požgana 17. februarja 1943.
233. Zg. garh. Idrija, ovoj 50 (PNF).
234. Dok. rev., 5, str. 207.
235. Prav tam, str. 347–348.
236. To so bili: Andrej Brovč, Albin Kovač, Jakob Štucin ter Jože Primožič.
237. Arhiv IZDG, fasc. 532.
238. Dok. rev., 5, str. 412.
239. Zabeležila O. L. 12. februarja 1980.
Valerijo Skrt sta v osvobodilno gibanje povezala člana prvega PK KPS za Primorsko Jože Lemut – Saša in Anton Velušček – Matevž ter Zvonko Ferjančič. Sodelovala

je pri ustanovitvi prvega odbora OF v Šmarjah in vzdrževala kurirske zveze med člani PK in prvimi partizanskimi enotami, tudi s Trnovsko četo. Bila je aktivna obveščevalka in organizatorica obveščevalne mreže na terenu. Delovala je kot aktivistka OF in SPZZ na Krasu, sodelovala pri oskrbovanju partizanskih bolnišnic in postavitvi prvih partizanskih osnovnih šol. Leta 1944 je bila poslana v Trst kjer je kot članica mestnega komiteja KPS sodelovala z Brankom Babičem. Iz Trsta se je vrnila na Kras in Vipavsko dolino in tu delovala kot aktivistka do konca vojne.

240. Florijan Del Fabbro je umrl decembra 1977.

241. Izvide je bolnišnica izdala na prošnjo Platiševega brata Venceslava.

V zvezi s Platiševo smrtjo nam je Študijska knjižnica v Trstu – oddelek za zgodovino, poslala naslednja pojasnila:

... brez vsakega dvoma (je) dokazano, da je datum smrti 27. aprila in ne 26. aprila, kot se običajno piše.

– Ne vemo, od kod je vzet podatek, da je bil Platiše zadet od enajstih strel. Mislimo, da res ni za to nobenega dokaza.

– Ni bil ubit na ulici, ni bežal (to je bilo fizično nemogoče).

– Ob vdoru policije ni ubil nobenega agenta. Sam se je ustrelil v glavo.

– Pri družini Del Fabbro ni imel sklicanega sestanka aktivistov. Tam, pravi Josipina Del Fabbro, se niso nikoli vršili sestanki. Platiše je večkrat pri njih prenočeval in jedel . . .

– Nobenega dokaza ali znaka ne poznamo, ki bi dal slutiti kako povezavo med izdajalcem Platiša in Jožka Udoviča – Nina, za katerega niti družini še ni znano, kako mu je policija prišla na sled . . .

Glede pokopa je vse napisano v prepisu iz arhiva pokopolišča . . . Žal so njegovi posmrtni ostanki pokopani med neznanimi partizani v z narodnopolitičnega vidika zelo slabo urejeni skupni partizanski kripti na pokopališču pri sv. Ani. Mislimo postaviti zahtevo, da bi se njegovo ime uvrstilo med znane padle na spomeniku skupne grobeice.

Napačni podatki so se razširili kmalu po njegovi smrti. 16. maja 1943 je Babič poročal, da je 26. aprila Platiše padel v Trstu v boju s patroljo in da je ubil enega policista. Nadalje pravi: „ . . . postal je žrtev svoje neprevidnosti, ker se ni strogo držal naših navodil, da mora biti s slovenskimi elementi v Trstu zelo previden. Namesto da bi prekinil vse stare zveze in oddržal le najbolj sigurne, je poskal stike z vsemi prejšnjimi elementi in tako prišel do bele garde v Šklednju, ki ga je nasledovala in potem izdala kvesturi.“ (Arhiv IZDG, fasc. 532/II/12).

O izdaji Jožeta Udoviča – Nina glej: Dr. T. Ferenc, Stan njegovo delo in smrt, Ljubljana 1979, str. 252–293.

242. Tončka Carl iz Sp. Kanomlje je bila Platiševa kurirka in tesna sodelavka. Njegova sporočila je nosila v Idrijo, Bačo pri Modreju, v Srednjo Kanomljo, v Črei vrh itd.

243. Arhiv IZDG, fasc. 532.

244. Na to je Ivan Gantar pripomnil: „Of smo imeli za politično organizacijo, katere cilji in naloge so bili zapisani in splošno znani. Šele izvoljeni NOO so dobili poleg natančno določenih nalog, tudi predstavniško vlogo“.

245. Prepis iz arhiva CK ZKS, Ljubljana. Hrani Zg. arh. Idrija.

246. Danes lahko trdimo, da je bilo to mišljenje vendarle iztrebljeno. V zimi 1944/45 se je na območju severno primorskega okrožja gibala divizija „Garibaldi Natisona“. To je bil čas, ko je bilo to ozemlje že popolnoma izčrpano in vendar so ljudje prehranjali tudi italijanske tovariše. Dr. Metod Mikuž je v zvezi s tem napisal: „Če je sploh kdo izplačal pravi internacionalizem, so ga prav gotovo prebivalci severno-primorskega okrožja“. (Dr. M. Mikuž, Slovensko partizansko gospodarstvo, Ljubljana 1969, str. 248).

247. Dr. Tone Ferenc, kratek pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju od decembra 1942 do septembra 1943. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1, Ljubljana 1960, str. 140–169.

248. Že 21. junija 1943 je bila Frančiška Hladnik (por. Gantar) aretirana. Enajst dni je bila zaprta v Idriji v gradu (štiri dni v temnici), nakar so jo odpeljali v zapor Coroneo v Trst, kjer je ostala do 9. sept. 1943. Po kapitulaciji Italije je z ilegalnim delom v Idriji nadaljevala. Pred ponovno aretacijo se je umaknila v partizansko bolnišnico Pavla, kjer je delalagdo konca vojne kot bolničarka.

249. Prepis iz arhiva CK ZKS, Ljubljana.

250. Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, Ljubljana 1970, str. 770.

VLOGA IN POMEN NARODNOOSVOBODILNEGA TISKA

(predavanje v Cerknem za člane Zgodovinskega društva
za Severno Primorsko 9. junija 1979)

K slovenskemu narodnoosvobodilnemu tisku štejemo vse publikacije periodičnega in neperiodičnega značaja (časopisi, žepni časopisi, glasila, brošure, knjige), pa tudi drobni tisk (letaki, plakati, vabila, plačilni boni), ki je nastajal v partizanih, v okupatorjevih zaporih in taboriščih ter med našimi prekomorci v obdobju 1941–1945. Posebno mesto imajo izdaje v italijanskem in nemškem jeziku za partizane oz. prebivalstvo avstrijske in italijanske narodnosti na Primorskem, v Trstu in na Koroškem.

Zgodovinarju je ta tisk pomemben primarni vir zlasti še za prvo obdobje NOB, ko primanjkuje drugega gradiva.¹ Prav zaradi tega bi morali z večjo pozornostjo preučiti, kje naj se to gradivo hrani: sodim, da bi ti materiali spadali v arhive, četudi se bo en del še vedno nahajal v muzejih in bibliotekah, pač zato, ker se je v povojnem obdobju tamkaj zbiral. Tako se odpira širši problem razmejnitve gradiva in dejavnosti med omenjenimi ustanovami.² Vendar pa je večji del narodnoosvobodilnega tiska popisan v obeh vodnikih po arhivih Slovenije 1965 in 1970.³

Natančnejši časovni okvir tiska ni enotno začrtan. To vprašanje je pri nas načel Marijan Breclj: ali naj velja za začetek 4. julij 1941, ali pa bi bilo treba poseči še nekaj mesecev nazaj. Prav tako ni jasen zaključek: 1944. leta je bilo dokončno osvobojenega že precej jugoslovanskega ozemlja in tudi Beograd. Ali sodijo v partizanski tisk tudi beletristične izdaje, ki so izšle v Beogradu, kakor jih je označila 1964. leta Bibliografija izdanja u narodnoosvobodilačkom ratu 1941–1945.⁴ Vsekakor je to aktualno za Jugoslavijo medtem ko za Slovenijo ne,

1. Mikuš Metod: Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, I. knj., Lj., CZ 1960, str. 15–17; Marija Oblak – Čarni: Viri za zgodovino Osvobodilne fronte, Prispevki za zgodovino delavsekga gibanja 1966, šte. 1–2, str. 454–455.
2. O tisku v arhivih in urejanju te samostojne enote je pisal Enders Gerhard v Archivverwaltungshre, Berlin 1962, str. 11, 115–118 in 153–155. O poljskih izkušnjah po II. svet. vojni glede arhiviranja rokopisnih zbirk v knjižnicah je pisal Ljubomir Durković–Jakšić: Teoretsko i praktično nastojanje Poljaka za razgraničenje biblioteka i arhiva, Arhivski pregled 1968, šte. 1–2, str. 153–162.
3. Vodnik po arhivih Slovenije (ur. Jože Žontar), Ljubljana 1965: str.: 418–423, 480, 485–486, 493, 495, 499, 503, 505, 508–512, 515, 521, 526, 528–529, 531, 534, 535–536, 537, 538–539, 547. Žontar Jože in Vilfan Sergij: Arhivi v Sloveniji, Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije 1970, str. 62.
4. Breclj Marijan: Bibliografija partizanskega tiska na Primorskem, Nova Gorica, Goriška knjižnica 1965, str. 18.

ker njena osvoboditev sovpada s koncem vojne. Tako n.pr. uvodna beseda k Mundovi bibliografiji slov. marksističnega tiska 1969. postavlja kot začetni datum 27. marec 1941 in končni 9. maj 1945. Ostaja pa še odprto vprašanje, kdaj naj bi začeli govoriti o tako imenovanem slovenskem „narodnoosvobodilnem“ tisku. Jože Bajec je namreč v svoji bibliografiji uporabljal dvojni naslov – „revolucionarni in narodnoosvobodilni listi“.

Da so ti fondi obsežni, nam kažejo tile statistični podatki:

1941. leta je izšlo 7 naslovov (brošure in knjige, ki so jih izdali partizanski civilni in vojaški organi)

1942. leta: 66 naslovov

1943. leta: 297 naslovov

1944. leta: 932 naslovov

1945. leta: 212 naslovov

Skupaj je torej izšlo 1.514 naslovov, od teh samo v letu 1944 932.⁵ Tudi v jugoslovanskem merilu je v 1944. letu največji razmah narodnoosvobodilnega tiska – izšlo je 3.811 naslovov.⁶ Zelo ilustrativni so statistični podatki, do katerih pridemo pri natančnejšem pregledovanju že omenjene Bajčeve Bibliografije. 1941. leta so revolucionarni in narodnoosvobodilni listi predstavljali 1,99 % vseh slovenskih in drugojezičnih glasil na slovenskem ozemlju in ob upoštevanju listov, ki so jih Slovenci izdajali v tujini (Jože Bajec k revolucionarnim in narodnoosvobodilnim listom ne šteje raznih zaporniških in taboriščnih glasil). 1942. leta se je ta odstotek dvignil na 17,73 % in naslednje leto že na 39,66 %. V času največjega razmaha, v letu 1944. je izšlo 378 časnikov in časopisov, kar je pomenilo 69,61 %. V zadnjem letu vojne je delež sicer padel na 55,85 %, a je še vedno zelo visok. To je izreden prispevek k naporom narodnoosvobodilne borbe! Omenim naj pomembno vlogo, ki so jo imele številne izdaje partizanskih pesmi in pa abecednik ter drugi učbeniki, pripravljani posebej za potrebe partizanskega šolstva.

Partizanski dnevnik, list za Slovensko Primorje (1943–1945) je kot pravi dnevnik izhajal vsak dan kljub ofenzivam in težkim pogojem, kar je gotovo izjemen dosežek v evropskem odporniškem gibanju! Grafične mape (Nikolaj Pirnat: Domovi – ječe – gozdovi, tiskarna „Triglav“ 1944, Nikolaj Pirnat in France Mihelič: Naša borba, tiskarna „13 A“ 1944) ter bibliofilska izdaja Prešernove Zdravljice (Janez Vidic in Marijan Šorli – Viher, tiskarna „Trilof“ 1944) predstavljajo najvišjo kvaliteto slovenskega partizanskega tiska in tudi zato bi bila zanimiva primerjava s tiski evropskega odporniškega gibanja. Vsekakor bi bila potrebna primerjava v jugoslovanskem prostoru!

Naštejmo najvažnejše tiskarne, ki so delovale na slovenskih tleh: Centralna tehnika KPS, Podmornica, Tunel, tiskarna Toneta Tomšiča, Tehnika, Jama, Cinkografija (v Ljubljani), Grafika 11A, 12A in 13A, oziroma tiskarna Triglav, Partizanska tiskarna, Tehnika Glavnega štaba (na Dolenjskem), Ančka 222, Julij 63, Doberdob, Slovenija (na Primorskem), 7A, 4 M Grafika 30A, Pohorska tiskarna, Pravica (na kamniškem in štajerskem področju), Julija, Trilof in Donas (na Gorenjskem). Tisk so razmnoževale še številne ciklostilne tehnike po vsej Sloveniji, pa tudi v Trstu in na Koroškem; v prvem obdobju NOB so bile edina oblika širjenja pisane besede, kasneje pa nepogrešljivo dopolnilo tiskarnam.

5. Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, Ljubljana, Partizanska knjiga 1976, str. 855–856.

6. Kreačič Otmar v uvodu k Bibliografiji izdanja u narodnoosvobodilačkom ratu 1941–1945, Beograd Vojnoistorijski institut 1964.

Fonde narodnoosvobodilnega tiska so začeli urejati že med samo vojno. Tako je Znanstveni inštitut pri SNOS v 1944. letu dobival po dva obvezna primerka od vsake publikacije (odlok IOOF 12. 3. 1944), njegov bibliotekar pesnik Jože Udovič pa jih je zbiral in urejal. Arhivarske posle je opravljal zgodovinar Janko Jarc in zbral med drugim tudi letake, lepake partizanskih civilnih in vojaških oblasti in zbirko partizanskih muzikalij ter okupatorjeve letake in lepake in propagandne materiale kontrarevolucije. Z januarskim odlokom (1945) predsedstva SNOS o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov se je to delo še bolj razmahnilo in nadaljevalo tudi po osvoboditvi vse do februarskih dni 1948. leta, ko je bil inštitut razformiran. Delo na teh fondih je nadaljeval Muzej narodne osvoboditve (današnji Muzej ljudske revolucije Slovenije. – MLRS) in 1959. leta ustanovljeni Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (IZDG).⁷ Fond partizanskega tiska v Narodni in univerzitetni knjižnici (NUK) je prav tako nastajal že med vojno: dva njena uslužbenca sta zbirala partizansko literaturo in jo skrivala v skladišču; sorazmerno najdostopnejše so jima bile seveda izdaje ljubljanskih ilegalnih tehnik in tiskarn.⁸

Drugod po Sloveniji se je zbiral omenjeni tisk skupaj z drugim dokumentarnim gradivom in tako so nastale večje ali manjše zbirke pri muzejih NOB, oz. v arhivih in knjižnicah.

Za zaključek še nekaj besed o stanju fondov narodnoosvobodilnega tiska. Znano je, da je ta tisk nastajal v izjemno težkih okoliščinah in zato se 30 let po vojni pojavlja problem zaščite (še posebej plakatov). Zanimanje zanj ni majhno in so številni uporabniki. Mikrofilmanje in laminiranje sta najpogostejši rešitvi; od xerox tehnike smo morda preveč pričakovali. Ponatis najpomembnejših listov je tudi možni izhod, žal pa je povezan z velikimi stroški.

V vsem povojnem obdobju je doslej med drugim izšlo 6 nekompletnih ponatisov glasil in dve faksimilirani izdaji ter 1 ponatis Prešernove Zdravljice (iz leta 1944) tiskarne Trilof in 1 ponatis Zdravljice iz Triglavskih odmevov (tehnika Porezen).⁹

7. Zwitter Fran: Delo in pomen partizanskega Znanstvenega inštituta, Prispевki za zgodovino delavskega gibanja 1970, šte. 1–2, str. 151–155.
Škerl France: Znanstveni inštitut, ZČ 1965–1966, str. 31–63.
Liška Janko: Uspehi, vprašanja, načrti, Borec 1967, šte. 5, str. 437–440. Ferenc Tone: Poročilo o delu inštituta za zgodovino delavskega gibanja za leto 1959, Prispевki za zgodovino del. gibanja 1960, šte. 1, str. 371–372. Osolnik Bogdan: 10 let delu Inštituta za zgodovino del. gibanja in njegovo mesto v slovenskem zgodovinopisju, Prispевki za zgodovino delavskega gibanja 1970, str. 163–176.
V arhivu IZDG se hrani največji fond partizanskega tiska v Sloveniji. Pokojna Darja Ravnihar je 24 let vestno urejala te bogate materiale. Arhiv tesno sodeluje z Muzejem ljudske revolucije Slovenije, ki ima enak sistem katalogov. Obe ustanovi si tudi delita kompletne tiska: I. ima IZDG, II. MLRS, III. (nepopolnega) IZDG.
8. R(upel) S(lavko): Med partizanskimi tiski v Narodni in univerzitetni knjižnici, Knjiga 1954, šte. 6, str. 290–292; isti avtor: Oddelek narodnoosvobodilnega tiska v Narodni in univerzitetni knjižnici, Borec 1954, šte. 10, str. 409–410. Vida Gaspari – Tausig: Narodna in univ. knjižnica med okupacijo, Knjižnica 1974, šte. 3–4, str. 146–149.
9. Prešernovo Zdravljico so izdali ob 100-letnici njenega nastanka. Prva ilustrirana partizanska izdaja je izšla v Triglavskih odmevih, glasilu XXXI divizije IX. korpusa marca 1944. Natisnjena je bila dvobarvno v tehniki „Porezen“. Pobudo zanjo je dal urednik glasila Drago Lovrič, likovna oprema je delo Doreta Klemenčiča – Maja. Natisnjenih je bilo ok. 200 izvodov.
Decembra 1944 je Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko izdal Zdravljico: izdajo sta opremila Janez Vidic – Janez in Marijan Sorli – Viher. Pesem je tribarvno natisnila tiskarna „Trilof“ v Davči v 1.500 oštevilčenih izvodih. S posebnim posvetilom sta bila opremljena izvoda, ki ju je tiskarna poslala maršalu Titu in Edvardu Kardelju.

Med njimi je le ena sama znanstvena izdaja, ki jo je pripravil France Škerl 1951. leta: Slovenski poročevalec 1938–1941 (za 10. obletnico OF), Ljubljana, SKZ. Nujno bi bilo treba nadaljevati s tem delom, premor je že odločno predlog, saj traja 28 let! Izšlo je tudi v ponatisu 5 pesniških zbirk, en zbornik, spomenica, pravljica, zbirka političnih karikatur, grafična mapa itd.

Bibliografij narodnoosvobodilnega tiska je več, četudi na kompletno slovensko bibliografijo še čakamo. Pojavlja se potreba po bibliografiji člankov iz najvažnejše periodike (od Slovenskega poročevalca in Ljudske pravice do Delavske enotnosti in Dela, Slovenskega partizana oz. Naše vojske, Kmečkega glasu, Mladine, Naše žene, Partizanskega dnevnika, Partizanskega vestnika itd.).

PONATISI

SLOVENSKI POROČEVALEC 1938–1941. Uredil in z opombami opremil France Škerl. Ljubljana, Slovenski knjižni zavod 1951.

MLADA SLOVENIJA 1941–1943, Mladina, Ljubljana, Mladinska knjiga 1946 (uredil Jože Smole).

LJUDSKA PRAVICA 1943, Ljubljana, Cankarjeva založba 1946.

DELO 1941–1942, Ljubljana, Cankarjeva založba 1947.

DELAVSKA ENOTNOST 1942–1944. Ponatis priredil Tone Fajfar. Ljubljana, Republiški svet Zveze sindikatov Slovenije 1954.

PARTIZANSKI DNEVNIK 1944–1945. Izbrala in uredila Marjeta Čampa in Branko Marušič. Nova Gorica – Koper – Ljubljana, Skupščina občine Nova Gorica – Lipa – Partizanska knjiga 1975. Ni čisti faksimile. (izdaja tiskarne „Slovenije“).

PREŠERNOVA ZDRAVLJICA. Jesenice, Pripravljalni odbor za izvedbo VI. zborna gorenjskih aktivistov pri občinski konferenci SZDL Jesenice, 1974. Faksimile. (Izdaja tiskarne „Trilof“)

PREŠERNOVA ZDRAVLJICA. Maribor, Obzorja 1975. Spremnno besedilo napisal Lojze Gostiša. Faksimile. (izdaja tiskarne „Trilof“)

PREŠERNOVA ZDRAVLJICA. Ljubljana, Komunist 1977. Spremnno besedo napisal Boris Paternu. Ponatis obeh izdaj: tiskarne „Trilof“ in tehnike „Porezen“.

MATEJ BOR: PREVIHARIMO VIHARJE, 1942. Nova Gorica – Ljubljana, ČZP Soča in Partizanska knjiga (1968. Faksimile. Tiskana žepna izdaja tiskarne „Tunel“).

MATEJ BOR: PREVIHARIMO VIHARJE, Ljubljana, CZ 1961. Ponatis izdaje iz leta 1942.

MATEJ BOR: PESMI, 1944. Ljubljana, CZ 1979. Spremnno besedo napisal Lojze Gostiša. Faksimile izdaje tiskarne „Julije“.

KAJUH: PESMI, 1944. Velenje – Ljubljana, Temeljna kulturna skupnost občine Velenje – Partizanska knjiga 1974. Spremnna beseda Emil Cesar. Faksimile. (izdaja tiskarne „13A“ z opremo Branka Simčiča, Franceta Miheliča in Iveta Šubica).

KAJUH: PESMI, 1944. Ljubljana, Propagandna komisija pri IOOF 1945. Ponatis izdaje tiskarne „13A“.

PESMI, 1943. Ljubljana, Odbor Centralne tehnike KPS 1975. Faksimile izdaje „Okrožne tehnike KPS“ v Ljubljani, lik. oprema Vlasto Kopač.

ZAPOJMO, 1945. Ljubljana, Propagandna komisija IOOF 1945. Ponatis izdaje Propagandnega oddelka Glavnega štaba NOV in POS februarja 1945.

SLOVENSKI ZBORNİK 1942. Ljubljana, DZS 1945. Ponatis ljubljanske izdaje iz leta 1942, likovna oprema Vlasto Kopač.

SPOMENICA O PRVEM ZBORU SLOVENSKIH PRAVNIKOV NA OSVOBOJENEM OZEMLJU DNE 10. in 11. OKBORA 1943. Ljubljana, DDU 1977. Faksimile. (izdaja „Belokranjske tehnike“ 1944).

VIDMAR JOSIP: LIK MARŠALA TITA, 1944. V knjigi Božidarja Jakca, Portret Tita, Ljubljana DZS 1972. Ponatis izdaje tiskarne „13A“, ki je opremljena z Jakčevo jedkanico – Maršal Tito.

PEROVŠEK JANEZ – PELKO: PRAVLJICA O OSVOBODILNI FRONTI, 1944. Ljubljana, Partizanska knjiga 1976. Faksimile. (izdaja tiskarne „Pravica“ – 7 A z likovno opremo, ki jo je pripravil Pavle Šimec – Pajo).

PIRNAT NIKOLAJ – MIHELIC FRANCE: NAŠA BORBA, 1944. Maribor, OOF 1945. Ponatis izdaje tiskarne „13A“. (Grafična mapa z 12 linorezi).

V KRISTUSOVEM IMENU, 1943, (ZBIRKA KARİKATUR). Ljubljana, Odbor Centralne tehnike KPS 1976. Ponatis izdaje „Okrožne tehnike KPS“ v Ljubljani, z dodatkom: trije letaki Vlasta Kopača in karikature Leona Rupnika, delo Franceta Uršiča. V izdaji leta 1943 so tudi sodelovali: J. Weiss, N. Omerza, S. Kumar, N. Pirnat, B. Kalin, B. Kobe in D. Serajnik.

BIBLIOGRAFIJA NARODNOOSVOBODILNEGA TISKA (izbor)

(UDOVIČ JOŽE): Gradivo za bibliografijo slovenskega osvobodilnega tiska, Slovenski zbornik 1945, Ljubljana, DZS 1945, str. 559–606.

ŠALAMUN MIŠA: Slovensko primorsko časopisje, Študijska knjižnica v Kopru, Koper 1961.

ŽOLNIR BOGDAN: Partizanski tisk ob Meži, Dravi, Mislinji, Maribor, Obzorja 1962.

BIBLIOGRAFIJA TISKA MLADINSKE ORGANIZACIJE V NARODNOOSVOBODILNEM BOJU 1941–1945 v KNJIGI: Dare Jeršek, Milica Kacin, Alenka Nedog – Oris mladinskega gibanja na Slovenskem v obdobju 1941–1945, Ljubljana 1963, str. 171–178.

BRECELJ MARIJAN: Bibliografija NOB tiska na Goriškem, Nova Gorica, Goriška knjižnica 1963.

Bibliografija partizanskega tiska na Primorskem, Nova Gorica, Goriška knjižnica 1965.

BIBLIOGRAFIJA IZDANJA U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU 1941–1945, Beograd, Vojnoistorijski institut 1964.

BAJEC JOŽE: Slovenski časniki in časopisi 1937–1945, Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica 1973.

KRALL JOŽE: Partizanske tiskarne na Slovenskem I., II., III., Ljubljana, Partizanska knjiga 1972–1976.

BULOVEC ŠTEFKA: Drobn tisk, Ljubljana v ilegali III., 1967, str. 468–471 (1942. leto).

Drobn tisk, Ljubljana v ilegali IV., 1970, str. 604–610 (1943–1945).

RAVNIHAR DARJA: Pregled ilegalnega tiska v Ljubljani v letih 1941–1945, Ljubljana v ilegali III., 1967, str. 472–480 (objavljen samo del rokopisa, ki ga hrani Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani).

IDRIJSKI RANOCELNIKI V PRVI POLOVICI IN SREDI 18. STOLETJA

Uvod

V zgodovinskih opisih Idrije beremo, da se omenja prvi zdravstveni uslužbenec pri idrijskem rudniku v letu 1709 (1), kar se sklada s podatki iz gradiva, ki je ohranjeno v idrijskem rudniškem arhivu. Vendar so novejša raziskava dr. Marije Verbičeve, ki je preučevala zgodovinsko gradivo o Idriji tudi v osrednjih arhivih Slovenije in Avstrije, pokazale, da so v Idriji že od 16. stoletja naprej delovali padarji, ki so takratnim rudarjem in prebivalcem dajali zdravstveno pomoč (2). Sicer pa se tudi v aktih idrijskega arhiva že v letu 1701 omenja rudarska kopalnica, ki jo je vzdrževala rudarska bratovska skladnica (3). Ker so bile takratne kopalnice namenjene zdravilnim kopeljem in so jih vodili nižji zdravstveni strokovnjaki, imenovani padarji, nam torej tudi podatki iz idrijskega arhiva posredno nakazujejo, da so v Idriji že pred letom 1709 delovale osebe, ki so se z zdravstveno dejavnostjo poklicno ukvarjale.

Preden opišemo dejavnost idrijskih zdravstvenih uslužbencev, ki so delovali v prvi polovici 18. stoletja in so v dokumentih poimenovani kot padarji (Bader), kirurgi (Chyurg) in felčerji (Feldscherer), bomo prikazali poklicne značilnosti takratnih nižjih zdravstvenih uslužbencev, ki jih v našem članku označujemo s skupnim imenom ranocelniki.

V srednjem veku je zaradi cerkvene prepovedi, da se redovniki in duhovniki ne smejo več ukvarjati s kirurško dejavnostjo, prišlo do stroge ločitve med notranjo medicino in kirurgijo. Na univerzah izšolani doktorji medicine, ki so bili pogosto duhovniki, so se začeli pečati le z „višjo“, torej internistično medicino, kirurška dejavnost pa je odslej veljala za nečastno in manjvredno opravilo. Ker ni bilo več izšolanih kirurških strokovnjakov, so že v srednjem veku začeli brivci izvrševati ranocelniške posege, pa tudi kopalniški mojstri ali padarji so začeli opravljati zdravstvene storitve. Oba poklica sta se začela združevati v skupnih ranocelniških bratovščinah, vendar so se sčasoma začeli osamosvajati kirurgi (chirurgi vulgares), ki so mimo dotedanjih ranocelniških dejavnosti začeli izvrševati tudi bolj zahtevne operativne posege. Predsodki o nečastnosti ranocelniškega poklica so zbledeli šele v 17. stoletju. Takrat so se ranocelniki šele izenačili z drugimi obrtniki, se organizirali v obrtniških cehih in uvedli mojstrske izpite. Leta 1682 je bil izdelan padarski in ranocelniški red za mesto Ljubljano, s čemer se je skušalo bolje urediti ranocelniško dejavnost v naših krajih. Ugledu kirurškega poklica so dosti škodovali razni kirurgi-klateži in potujoči ranocelniki (Wanderchyurg), ki so svoje dvomljive operativne spret-

nosti razkazovali zlasti ob semanjih dneh. Že v 16. stoletju zasledimo tudi vojaške ranocelnike ali felčerja, ki so se v stroki izučili pri vojakih in so tudi po odpustu iz vojaške službe izvrševali ranocelniški poklic (4). Šele v drugi polovici 18. stoletja je začela pri nas kirurgija preraščati obrtniške okvire. V Ljubljani je bil za šolanje kirurgov leta 1782 ustanovljen medikokirurški zavod ali licej, ki je obstajal vse do leta 1851. Leta 1784 je bila kirurgija v Avstriji proglašena za svobodno stroko in je nehala biti obrt (5).

Kratek opis osnovnih zdravstvenih storitev, ki so jih v prvi polovici 18. stoletja izvrševali obrtniki zdravstvene stroke, najdemo v poučnem slovarju, ki je leta 1721 izšel v Leipzigu. Dasi gre predvsem za opis razmer v nemških deželah, pa so podatki nedvomno veljavni tudi za naše kraje. V knjigi beremo, da je padar (Bader, balneator) oseba, ki oskrbuje kopalnico s parnimi in banjskimi kopelmi, pušča ljudem kri z rožički in izvršuje zdravilne kure pri poškodbah. Za brivca (Barbier) je navedeno, da je njegova obrt v nemških deželah praviloma združena z ranocelniško ali kirurško. Mimo tega, da ljudi brije, jim striže, češe in kodra lase, ima po opravljenem ranocelniškem mojstrskem izpitu tudi pravico, da pripravlja zdravilne obliže, izdira zobe, pušča kri iz žile, nastavlja rožičke, zdravi rane, poškodbe in kostne prelome (6). Puščanje krvi je bilo v tistih časih pogost zdravilni postopek, ki so ga izvrševali z namenom, da se s krvjo odstranijo iz telesa „nezdravi sokovi“. Kri so puščali bodisi tako, da so rahlo narezali kožo in sesali kri iz ranic s posebno pripravo imenovano rožiček ali kupica (Schroepfkopf), ali pa so narezali v ta namen kako žilo dovodnico (flebotomija). Na prelomu 18. in 19. stoletja so za izsesavanje krvi pogosto uporabljali tudi pijavke.

Iz opisa zdravstvene dejavnosti padarjev in brivcev-kirurgov, kakor smo ga zgoraj podali, lahko spoznamo, da je bilo nekaj razlike med obema profiloma kar zadeva obliko in obseg zdravstvenih posegov. Vendar je ta razlika veljala le v krajih, kjer je bilo več zdravstvenih obrtnikov, združenih v skupnem cehu, drugod pa so posamezni padarji ali brivci lahko opravljali celotno ranocelniško dejavnost (7). Tako je v tem času tudi v Idriji nastavljeni ranocelnik, ki je bil v kraju edini mojster svoje stroke, izvrševal razen brivske in kopalniške obrti tudi vse ranocelniške posege in celo zdravil notranje bolezni. Leta 1752 sporoča rudniški predstojnik Haubtmann dvornemu kolegiju, da v Idriji opravlja zdravstveno službo kirurg ali padar (Chirurgus oder Bader), iz česar je razvidno, da je rudniška uprava oba naziva istovetila, ker je pač v Idriji nastavljeni zdravstveni uslužbenec opravljal vse posle, ki so sodili bodisi v padarsko ali kirurško stroko (8).

Padar Peter Arnhold (1709–1728) in njegov pomočnik Jožef Lampe

Kakor smo že v uvodu omenili, najdemo v idrijskem rudniškem arhivu prvo poročilo o zdravstvenih uslužbencih v snopiču listin iz leta 1709. Z odredbo notranjeavstrijske dvorne komore v Gradcu z dne 27. marca 1709, ki se sklicuje na poročilo rudniške uprave z dne 18. marca, je bilo ukazano takratnemu idrijskemu rudniškemu predstojniku Janezu Frideriku Stampferju von Walchenberg auf Trabuschgen in protopisarju idrijskega rudnika Francu Leopoldu Liechtstocku, da najdeta sposobnega padarja in ga predlagata za nastavitev pri rudniku, oziroma sporočita imena kandidatov, ki bi se za to službeno mesto javili (9).

Žal se nam v idrijskem arhivu ni ohranilo v odredbi dvorne komore omenjeno poročilo rudniškega predstojnika, ki verjetno vsebuje tudi podatke o tem, kako je bila v Idriji dotlej urejena zdravstvena služba. Tudi med ohranjenimi akti ne najdemo zapisa, kako se je odredba o nastavitvi izvedla. Vendar poznejše arhivsko gradivo nedvomno priča o tem, da je bil leta 1709 nastavljen za padarja Peter Arnhold (Arnold, Arnholdt). Njegovo ime je omenjeno v poročilu dvorni komori z dne 22. avgusta 1718. Iz tega poročila razberemo, da so se rudarji v spomenici z dne 28. junija 1718 pritožili proti njemu in zaprosili naj se ga odstavi. Pritožbo so umaknili, ko si je Arnhold prisrbel „dobrega, prizadevnega, na Dunaju izšolanega pomočnika, ki so bili z njim zadovoljni tako uradniki, kakor tudi vsi prebivalci“ (10).

Spričo pičlih arhivskih virov za prvo polovico 18. stoletja, nam ni kaj prida znanega o Arnholdovem delovanju. Vsekakor je v njegovo dejavnost sodilo tudi kopališko zdravljenje rudarjev, saj je bila ranocelniški ordinaciji priključena tudi rudarska kopalnica, ki jo je takrat upravljala bratovska skladnica (11). Sodeč po poznejših podatkih je skoraj gotovo izvrševal tudi brivsko obrt. Ob svojem poklicu je nekaj časa (do leta 1721) opravljal tudi funkcijo prisednika pri rudarskem sodišču v Idriji, za kar je dobival letno nagrado 4 goldinarje (gld) 13 krajcarjev (krc) nemške veljave, medtem ko je njegova padarska plača znašala letno 80 gld. nemške veljave, ali okoli 95 gld. kranjske veljave (12). Osnovna letna plača idrijskega rudarja je znesla v tem času 78 gld. kranj. veljave (13). Dne 26. junija 1728 je Arnhold umrl (14). Kakor bomo brali v nadaljevanju, je bil že nekaj let pred smrtjo zaradi bolezni za svoje delo nesposoben.

Za prosto službeno mesto idrijskega padarja je 22. julija 1728 zaprosil Arnholdov dotedanji pomočnik in zet Jožef Lampe. V prošnji, ki jo je naslovil na notranjeavstrijsko dvorno komoro, navaja, da je njegov tast Arnhold dvajset let v Idriji opravljal padarsko službo, sam pa je pred nekaj več kot šestimi leti postal njegov pomočnik, pred tremi leti pa je poročil gospodarjevo hčer. Zadnja tri leta je zaradi Arnholdove bolezni, ki jo je spremljala „izguba razuma“ (Verstandsberaubung), moral sam opravljati vsa padarska opravila. Vsi so bili z njegovim delom zadovoljni, mnogo „smrtno nevarnih ran“ je dobro pozdravil, zlasti pa se je izkazal pretekle pomladi, ko so ljudje zaradi „bodljajev“ (Seithen Stechen) obolevali in je moral zato dan in noč tako garati, da so ga delovni napor skoraj spravili v grob. Zdi se mu, da je zato upravičen, da se ga pred vsemi drugimi prosilci upošteva pri nastavitvi in se mu prizna letna plača 80 gld. nem. veljave (15).

Lampetovo prošnjo so podprli tudi idrijski rudarji in mu izdali spričevalo (Attestation). V njem predstojnika bratovske skladnice (Brudermeister), rudniški mojstri in rudarji omenjajo iste podatke, kakor jih je Lampe sam navedel v prošnji in mu tudi priznavajo, da se je dobro izkazal ob pomladanski epidemiji „bodljajev in akutne vročinske bolezni“ (Seiten Stechen un hizige Gueber). Potrdilo je v imenu obeh predstojnikov bratovske skladnice podpisal višji hutman Urban Čuk (Tschukh), v imenu mojstrov jamski hutman Ignacij Žeravec (Scherauiz) in v imenu rudarjev nižji hutman Jožef Amigoni (16).

Lampetova prošnja izpričuje, da je bil Arnhold leta 1709 nastavljen za padarja v Idriji in da je Lampe prišel v Idrijo za padarskega pomočnika leta 1722, torej ni istoveten z omenjenim na Dunaju izšolanim Arnholdovim pomočnikom, ki je leta 1718 prišel v Idrijo. Zgoraj navedena akta vsebujeta tudi podatek, da Arnhold zadnja tri leta ni bil več sposoben za opravljanje poklica zaradi „izgube razuma“ oziroma „zmešanosti“. Spričo tega, da je pri

Arnholdu, kakor kaže, nastopila duševna motenost v starejših letih, bi skleпали, da je šlo za kako starostno, predstarostno ali arteriosklerotično duševno motnjo. Iz prošnje in spričevala je slednjič tudi razvidno, da v tistem času idrijski padar ni izvrševal le ranocelniških posegov, ampak je zdravil tudi „notranje bolezni“, saj v poročilu beremo o njegovi dejavnosti med epidemijo v letu 1728. Glavna bolezenska znaka pri tej epidemiji sta bila akutna vročica in „bodljaji“. Z izrazom bodljaji (Seitenstechen) so včasih označevali zbadajoče bolečine v spodnjih predelih prsnega koša, kar največkrat povzroči bolezensko vzdraženje rebrene mreže. Ker je v našem primeru šlo za epidemičen pojav bolezní z visoko vročino in istočasnim zbadanjem v spodnjih prsnih predelih, bi lahko domnevali, da je bila morda to epidemija gripe ali influence, ki se ji je pri mnogih bolnikih pridružila še pljučnica. Ne moremo izključiti tudi možnosti, da je šlo za epidemijo tifusa, pri katerem zaradi zatekle vranice tudi lahko nastopijo bolečine v predelu trebušne prepone na levi strani.

Kakor nam ni nič znanega o Arnholdovem poreklu in poklicni izobrazbi, tako tudi za Lampe o tem nimamo nobenih podatkov. V poročni knjigi takratne idrijske rudniške kaplanije najdemo zapis, da se je Lampe poročil dne 10. februarja 1726 s Heleno, hčerko „gospoda Petra Arnolda, kirurga“ (17). Spričo tega, da v Idriji in okolici priimek Lampe še danes najdemo, bi morda skleпали, da je bil doma iz idrijske okolice. Idrijčan po rodu skoraj gotovo ni bil, ker bi to dejstvo, ki so ga v prošnjah za nastavitve prosilci redno navajali kot prednostno okoliščino, tudi Lampe v svoji prošnji prav gotovo omenil.

Zapleti ob imenovanju novega idrijskega ranocelnika (1728–1730)

Padarski pomočnik Lampe ni ostal edini kandidat za mesto idrijskega ranocelnika. Že pred njim je v juniju 1728 poslal prošnjo za nastavitev v Idriji tudi Janez Krstnik Bizjak ali Bezjak (Wissiak, Wesiackh, Wessiakh), kirurg v Vipavi. V prošnji je navedel, da se je v kirurški stroki (professione chyrurgie) izučil v Ljubljani in je že veliko let padar ali kirurg v Vipavi. Njegovo prošnjo je dvorna komora poslala v presojo idrijskemu rudniškemu predstojniku (18).

Javil se je tudi tretji kandidat in sicer Janez Baltazar Walter, padarski pomočnik v Ljubljani. V prošnji z dne 29. novembra 1728 navaja, da se je poklica izučil pred 15 leti v Osthambu (Ostheim) na Saškem ter se je kot padarski in kirurški pomočnik na tujem tako izpopolnil, da v Ljubljani že 6 let uspešno nadomešča svojega mojstra, ki opravlja tudi lasuljarsko obrt in pogosto odhaja na sejme. Vešč je vseh padarskih opravil in zna bolnikom, tako s puščanjem krvi, kakor tudi z drugimi zdravili pomagati (19).

Dne 24. januarja 1729 je v zvezi s temi kandidati rudniško ravnateljstvo poslalo dvorni komori poročilo. V njem se poudarja, da Idrija mora imeti stalnega sposobnega padarja ali dobrega kirurga, ker je kraj daleč od Ljubljane in bolniki od tam ne morejo pričakovati pravočasne pomoči. Spričo tega, da so se javili trije kandidati, se predlaga, da bi se vsi trije izprašali v Ljubljani pred tamkajšnjimi zdravniki in kirurgi. Tistemu, ki bi se pri izpitu najbolj izkazal, naj se podeli prosto mesto (20). Dvorna komora je predlog odobrila in sporočila takratnemu predstojniku idrijskega rudnika Francu Antonu von Stembergu (Steinberg) in protopisarju Jožefu Antonu Podobniku (Podobnig), da bo priprave za izpit kandidatov prevzel kranjski deželni vicedom (21).

O izpitu je dne 14. marca poslal kranjski vicedom grof Thurn-Valsassina dvorni komori svoje poročilo. Tam beremo, da sta na izpit, ki je bil dne 3. marca 1729, prišla le Walter in Lampe. Izpraševalca sta bila dva zdravnika in sicer starešina zdravnikov (senior medicus) Vidmayer in dr. Sanetti ter štirje kirurgi. Oba kandidata sta izpit opravila z enakim uspehom, vendar nista pokazala posebne strokovne izkušenosti. Po eni strani je sicer pri Walterju nekaj več upanja, da se bo v stroki še izpopolnil, po drugi strani pa je Lampe v Idriji poročen, je tam že delal in je prinesel potrdilo, da je izvedel nekaj uspešnih kirurških zdravljenj. Vicedom zato priporoča za nastavitev Lampeta, ki je že vaje kraja in ljudi, meni pa tudi, da bodo v Idriji težko dobili izkušenega in sposobnega kirurga, ker tamkajšnja služba menda ni posebno donosna (22).

Toda s tem se zadeva v zvezi z nastavitvijo novega idrijskega ranocelnika še zdaleč ni končala. Deželni vicedom je 21. marca 1729 sporočil dvorni komori, da se je pri njem zglasil tretji kandidat za idrijskega ranocelnika Bizjak in se opravičil, češ da zaradi bolezni ni mogel priti k izpitu. Vicedom je naročil naj ga izprašata najstarejša zdravnika Vidmayer in dr. Jurij Wolfgang Sigur. Izpraševalca sta ugotovila, da se je pri izpitu bolje izkazal kakor prejšnja kandidata (23).

Ker je Bizjak tako postal najresnejši kandidat za mesto idrijskega ranocelnika, ga je Walter, ki si je očitno krčevito prizadeval, da bi postal idrijski ranocelnik, skušal izriniti s podporo svojih zaveznikov, ljubljanskih kirurgov, s katerimi je imel Bizjak stare neporavnane račune. Dne 2. aprila 1729 je Walter poslal dvorni komori v Gradcu dopis, ki ga je ta dostavila rudniški upravi v Idriji. V njem se Walter ponovno priporoča za mesto ranocelnika v Idriji in se pritožuje, češ da je sam zahtevani izpit pravilno opravil, medtem ko sta Bizjaka izprašala le dva zdravnika, ni pa pri izpitu sodeloval noben kirurg. Priložil je tudi potrdilo ljubljanskih kirurgov, da Bizjak ni po predpisih izučen za kirurga in si zato ni upal priti na izpit pred ljubljanske kirurge (24). Priloženo potrdilo z dne 24. marca 1729 so podpisali: padar in kirurg Franc Ksaverij Schetl, izprašani padar in kirurg Matija Kornreither, katedralni kirurg Janez Jurij Hudler in kirurg Janez Adam Fanton. V potrdilu navajajo, da je bil Bizjak nekaj časa vajenec pri ljubljanskem padarju in kirurgu Francu Schetlu, vendar je pred iztekom vajeniške dobe mojstra naskrivaj zapustil in se torej padarskega poklica ni izučil. Ker nima pomočniškega spričevala in se ga ne more šteti za poklicno usposobljenega in aprobiranega, si tudi ni upal priti k izpitu pred kirurge (25). Walter si je tudi izposloval posebno potrdilo ljubljanskega zdravnika Sigurja, v katerem ta potrjuje, da „zelo spretni in izkušeni gospod Walter“, po rodu s Frankovskega, že 6 let v Ljubljani izvršuje padarski in kirurški poklic, dolgo let je deloval kot pomočnik, zato bi se sedaj rad osamosvojil (26).

Walterjeva prizadevanja, da bi dosegel imenovanje za samostojnega ranocelnika v Idriji, pa sta ogrozila dva nova kandidata.

Prvi je bil Sigmund Atanazij (Ahacij) Fischer, meščanski zdravnik (burgerlicher medicus) v Kranju, ki je svojo prošnjo za nastavitev v Idriji naslovil kar naravnost na cesarja in je zato z zamudo prišla prek dvorne komore v roke idrijskemu rudniškemu predstojniku. V prošnji Fischer navaja, da je najprej dvanajst let služil na Ogrskem in v Piemontu kot polkovni kirurg in je v tem času na stotine vojakov zdravil za nevarnimi notranjimi boleznimi in jim uspešno pomagal ob smrtno nevarnih telesnih poškodbah, o čemer priča tudi njegova dovolilnica za izvrševanje poklica (lizent Prieff). Nadalje se v prošnji pritožuje, da je trideset let delal v Kranju kot meščanski in mestni kirurg, ne da

bi dobival od mesta kako plačo. Preživljati se je moral le s skopim zaslužkom, pa je vendar na stotine bolnih in poškodovanih pozdravil. Zadnje leto so mu mestne oblasti naročile, da mora plačati 600 gld. davka in kontribucij, zato je spričo številne družine in majhnega zaslužka zašel v revščino. V svoji stiski „na kolenih prosi“ cesarja, naj mu podeli prosto mesto ranocelnika v Idriji (27).

Naslednji od dveh novih kandidatov je bil Janez Filip Eckhard (Ekherdt, Eghard, Egkardt), komorni strežaj pri grofu Ludviku Cobenzlu s Slapa (pri Vipavi). Eckhard je v svojem pismu, ki ga je dne 28. januarja 1729 naslovil osebno na rudniškega ravnatelja Stemberga, sporočil, da pošilja po slu originalno spričevalo, ki mu ga je pravkar izdal dr. Vidmayer in se pri tem sklicuje na dogovor med svojim gospodarjem in rudniškim predstojnikom. Prosi naj bi predstojnik s svojim priporočilom poslal spričevalo dvorni komori in upa, da se mu bo z ugodno rešitvijo prošnje izpolnila davna želja (28). Iz vsebine pisma je razvidno, da se je tudi Eckhard potegoval za mesto idrijskega ranocelnika in je spričo vplivnega zaščitnika postal celo resen kandidat. O Eckhardovi dotedanji ranocelniški dejavnosti nam ni nič znanega. Verjetno še ni služboval kot samostojni ranocelnik in je v času, ko je kandidiral za službo v Idriji, opravljal strežajsko službo pri kranjskem podeželskem plemiču.

Rudniško predstojništvo je zdaj poslalo komori še dve dodatni poročili. V prvem z dne 21. marca 1729 je predstavilo nova dva kandidata. Za Fischerja je podano mnenje, da je sicer „v deželi zelo znan mož“ in v poklicu od vseh prosilcev najbolj izveden, je pa precej prileten in je v Kranju obrt prepustil svojemu zetu. Eckhard pa je po tem poročilu mlad mož, ki pa se je pri izpitu dobro izkazal (29). V drugem poročilu z dne 18. aprila 1729 rudniška uprava ponovno oceni vse kandidate. Fischer se zdi rudniškemu predstojniku prestar, Eckhard premlad. Bizjak bi bil zelo primeren, ker ga okoliški padarji hvalijo, vendar nima pomočniškega spričevala. Torej preostaneta kot kandidata Walter in Lampe, vendar je po mnenju rudniškega vodstva treba Walterja imeti za bolj primerne (30).

Vkljub temu, da je rudniška uprava nakazala, kateri od petih kandidatov bi bil za mesto idrijskega ranocelnika najprimernejši, pa dvorna komora tudi v naslednjih mesecih še ni imenovala novega ranocelnika.

Dne 5. septembra 1729, je rudniški predstojnik Stemberg, ki se je takrat mudil v Gradcu, ponovno poslal dvorni komori dopis, v katerem se pritožuje, ker Idrija že več kot leto dni nima redno nastavljenega sposobnega in izkušenega padarja. Z osebno prizadetostjo sporoča, da v Idriji zdaj ni osebe, ki bi se nanjo on sam, uradniki in prebivalci v boleznih vsaj za prvo silo (ad primum) lahko obrnili. Zgodilo se je, da mu je po petih dneh boleznih umrla žena, ker je zdravnik prišel k njej 24 ur prepozno in bi ji izkušen padar do zdravnikovega prihoda lahko kaj pomagal. Stemberg prosi dvorno komoro, da bi vse prosilce poslali v Gradec, kjer bi on sklical posvetovanje zdravnikov in bi bil sam prisoten, ko bi se kandidati izprašali (31). Dvorna komora je Stembergu odgovorila, da ponovni izpit kandidatov pred graškimi zdravniki ni primeren, saj so bili vsi že v Ljubljani izprašani in ne kaže prezirati mnenja deželnih, torej kranjskih oblastnih organov. Zato se naroča rudniškemu predstojniku, naj se ob vrnitvi ustavi v Ljubljani in se s tamkajšnjimi zdravniki ponovno pomeni, kateri od kandidatov bi bil za Idrijo najprimernejši (32).

Dogodek ob smrti Stembergove žene nam spet izpričuje, da so se Idrijčani takrat ob vsaki boleznih obračali na nastavljenega ranocelnika, pri čemer se je večina morala zadovoljiti z njegovim skromnim znanjem interne medicine,

premožnejši pa so od njega pričakovali, da jim bo vsaj za prvo silo pomagal do prihoda zdravnika, ki se je spričo oddaljenosti Idrije od deželnih središč (Ljubljana, Gorica), zavlekel za več dni. Sicer Idrija v času, ko je umrla Stembergova, ni bila brez ranocelnika, saj je v tem času, kakor bomo brali v nadaljevanju, provizorično opravljal ranocelniško službo padarski pomočnik Lampe. Vendar je iz Stembergovega pisma razbrati, da z njegovo strokovno pomočjo ob ženini bolezni ravnatelj ni bil zadovoljen in je s svojo kritiko nakazal, da Lampe ni sposoben za samostojno delo v Idriji.

V času, ko je Stemberg priganjal dvorno komoro, naj že vendar imenuje novega ranocelnika, se je priglasil še šesti kandidat Dominik de Zattis, padar pri Sv. Križu (na Vipavskem). V prošnji je navedel, da je bil po naročilu deželnega vicedoma v Ljubljani izprašan in je pri izpitu pokazal, da je za službo v Idriji sposoben (33).

Vkljub nestrpnosti idrijskega rudniškega ravnatelja in kljub temu, da je v začetku leta 1730 v Idriji spet razsajala neka epidemija (*grassiender Steck-Cathar*) (34), ki bi jo opredelili za gripozno obolenje, pa je dvorna komora še vedno zavlačevala z imenovanjem stalnega ranocelnika.

Dne 13. marca 1730 je rudniško ravnateljstvo ponovno poslalo poročilo o kandidatih. V njem se spet omenja, da je Fischer za službo v Idriji prestar in tudi zato neprimeren, ker ne zna briti. Prav tako tudi zadnji od kandidatov de Zattis zaradi starosti ne pride v poštev. Eckhard je predložil novo spričevalo o izpitu, ki ga je ponovno opravil pred ljubljanskimi zdravniki in kirurgi in se je pri izpitu od vseh kandidatov najbolj izkazal. Tako je postal najprimernejši, da se mu podeli izpraznjeno mesto. Rudniško predstojništvo pričakuje od njega, da bo znal prebivalcem v nujnih primerih pomagati in takrat ko se k bolniku kliče zdravnika pravilno poročati o bolezenskih znakih. Obenem se v tem poročilu priporoča, da bi Lampe, ki ga je bil predstojnik že imenoval za začasnega padarja do nastavitve stalnega uslužbenca, ostal še naprej pri Eckhardu za pomočnika (35). Poročilu je priloženo spričevalo o Eckhardovem izpitu, ki ga je opravil dne 26. januarja 1730. Spričevalo sta podpisala doktorja Wolfgang Andrej Vidmayer in Janez Jožef Zanetti in v njem beremo, da je bil kirurg Eghard pred obema podpisanima in pred tremi kirurgi izprašan v teoretični in praktični kirurgiji (in *cassibus Chyurgicis theoreticis quam practicis*), ter se izkazal, da je sposoben izvrševati kirurške operacije (*paratus fuerit manuales etiam operationes chirurgicas conficiendi*). Vsi izpraševalci so mu pri izpitu izrekli pohvalo in ga priporočajo (36).

Iz zadnjega poročila o kandidatih za idrijskega ranocelnika je razvidno iz omembe pri prosilcu Fischerju, da je bilo ranocelniško delo v Idriji povezano z brivskimi storitvami. Kar zadeva Fischerjevo starost imamo podatek, da je bil v temu času star okoli 62 let (37). Pripomba, da naj bi ranocelnik znal poklicanemu zdravniku prav opisati bolezensko stanje in znake pri zboleli osebi, spet namiguje na Lampetovo strokovno nebogljenost ob smrti Stembergove žene. Kaže, da je bil Lampe v splošni medicini tako slabo razgledan, da ni znal niti primerno opisati bolj zapletenih bolezenskih znakov.

Spričo odličnega Eckhardovega spričevala, se zdaj dvorna komora ni več pomišljala pri izbiri in je dne 18. marca 1730 sporočila rudniškemu ravnatelju Stembergu in protopisarju Podobniku, da se padarsko mesto v Idriji podeljuje Eckhardu, ki naj dosedanjšega začasno nastavljenega padarja Lampeta obdrži za pomočnika (38).

Zapletljaje ob imenovanju idrijskega ranocelnika v letih 1728–1730 smo obširneje opisali zaradi tega, ker nam osvetljujejo takratne stanovske razmere med kranjskimi ranocelniki in postopanje uradne oblasti ob nastavitvah zdravstvenih uslužbencev.

Kirurg Janez Filip Eckhard (1730–1738)

Ob zavlačevanju dvorne komore pri imenovanju novega ranocelnika, ki se je vleklo malo manj kot dve leti, se nam vzbuja sum, da je morda šlo za preračunano ukrepanje, ki je ustrezalo težnjam vplivnega Eckhardovega zaščitnika. Z zavlačevanjem imenovanja se je Eckhardu omogočilo, da se je še eno leto izpopolnjeval v kirurški stroki in se uspel pripraviti za ponovni zelo uspešno opravljeni izpit. Kljub temu pa ne kaže dvomiti, da je bil Eckhard res najprimernejši med kandidati, saj nam njegovo poznejše napredovanje kaže, da je bil očitno bister, prizadeven in iznajdljiv mladenič. Svoje skromne dohodke od ranocelniške službe, si je v prvih letih službovanja skušal povečati s postransko dejavnostjo. Tako je iz aktov razvidno, da je imel v letih 1733 in 1734 tudi vinotoč, ki ga je leta 1735 opustil (39).

Večje število ohranjenih aktov nam izpričuje, da je v času od leta 1735–1737 urejala zadeve idrijskega rudnika cesarska dvorna komisija, ki ji je načeloval komisar Ignac Kempf von Angreth, za člana komisije pa mu je bil dodeljan notranjeavstrijski rudniški mojster Anton Hauptmann, poznejši zaščitni ravnatelj idrijskega rudnika (40). Kaže, da je Hauptmann zelo skrbno preučil stanje takrat precej zanemarjenega idrijskega rudnika in po poročilih sklepamo, da je večino konkretnih ukrepov zaboljšanje obratnega poslovanja pripisati njegovi prizadevnosti. Dne 5. oktobra 1737 je bil Hauptmann imenovan za idrijskega rudniškega in gozdarskega mojstra (41). Ker je tudi v času svojega poznejšega ravnateljstva v Idriji pokazal prav posebno skrb za zdravstvene in socialne ustanove, bi sodili, da je bil on pobudnik, da se mimo ostalih izboljšav v rudniškem poslovanju razširi tudi zdravstveno varstvo rudarjev. Tako je Kempfova komisija določila, da odslej dobiva rudniški padar Eckhard razen dosedanjih letnih 80 gld. iz rudniške blagajne, še letni prispevek od bratovske skladnice v znesku 77 gld., kakor tudi potrebno platno za obliže in drva za kurjavo. Naročeno je bilo tudi, naj v bodoče vsak rudar prispeva eno dnino v letu za ranocelnika, kar je zneslo 65 gld. 12 krc. Tako so odslej znašali ranocelnikovi letni dohodki 222 gld. 12 krc., priznana mu je bila tudi pravica do brezplačnega stanovanja. Dodatek 77 gld. iz bratovske skladnice je ranocelnika obvezoval, da vodi register bolnikov, vzdržuje pomočnika in daje bolnim rudarjem brezplačno zdravila (42).

Nova določila komisije kažejo, da je dotlej ranocelnik za letno plačo 80 gld. le brezplačno zdravil bolne delavce, zdravila pa so očitno sami plačevali. Ker v poznejših aktih beremo, da je bila ena letna dnina rudarjev namenjena ranocelnikovi obveznosti, da rudarje brezplačno brije, jim pušča kri in izdira zobe, bi sklepali, da so tudi za te storitve, ali vsaj za britje in striženje morali dotlej posebej plačevati.

Zdravstveno in socialno stanje idrijskih rudarjev je bilo v tem času izredno neugodno. Poročilo dvorni komori z dne 4. novembra 1737 navaja, da rudarji že pet mesecev niso prejeli mezd, da so izstradani, izčrpani, slabo oblečeni in zato za uspešno delo nesposobni (43). Razumljivo je, da se je v takih razmerah

zvišala tudi obolevnost rudarjev, kar nam posredno nakazuje Eckhardov obračun za izdana zdravila, ki ga je predložil dne 13. avgusta 1738. Ob tej priložnosti je rudniško predstojništvo potrdilo, da je Eckhard po naročilu dvorne komisije devet mesecev v letih 1737 in 1738 prizadevno zdravil številne bolne rudarje, jih oskrboval z dobrimi zdravili in jih vse spet usposobil za delo, za kar mu je takratni član cesarske dvorne komisije Hauptmann obljubil posebno nagrado. Rudarji so predpisana zdravila sprejemali, čeprav je znano, da sicer zdravila neradi uživajo in raje dalj časa bolehalo. Eckhard je za zdravila v devetih mesecih porabil 115 gld. 47 krc. nem. veljave, rudniško predstojništvo pa je predlagalo, da se mu izplača le popreček v znesku 100 gld. (44).

Kaže, da prispevek 77 gld., ki ga je letno plačevala bratovska skladnica za zdravila, ni zadoščal za kritje teh stroškov v obdobjih, ko je obolevnost med rudarji nedpoprečno narasla. Kakor bomo brali v nadaljevanju, so tudi v poznejših letih idrijski ranocelniki ob epidemijah in zvišani obolevnosti prebivalstva vlagali prošnje za povračilo nepredvideno visokih stroškov za zdravila. Zanimiv je podatek v zgornjem poročilu, da so se v tistih časih rudarji branili uživati zdravila. Pri tem najbrž povečini ni šlo za predsodke in nezaupanje do uradne medicine, ampak bolj za namerno podaljševanje bolezni, kakor se to da slutiti iz nekoliko zavitega izražanja v poročilu. Za težje jamsko in žgalniško delo nesposobne rudarje so namreč razporejali k zunanjim delom, zlasti v spiralnico rude (45). S podaljšanim bolehanjem so mnogi rudarji očitno skušali doseči, da jih ne bi prekmalu spet razporedili na zdravju škodljivo delo v jami in žgalnici.

S cesarsko odločbo z dne 28. septembra 1737 so bile potrjene preureditve in izboljšave, ki jih je predlagala Kempfova komisija. Pri tem je prišlo tudi do nekaterih personalnih sprememb. Med drugim je bil „zaradi nesposobnosti“ odstavljen dotedanji provizorični žgalniški mojster Formacher (46), njegovo mesto pa je bilo v začetku leta 1738 podeljeno dotedanjemu ranocelniku Eckhardu. S tem, da je Eckhard postal višji žgalniški mojster (Oberbrennmeister), se je uvrstil med vodilne uslužbence idrijskega rudnika. Prvič je omenjen kot višji žgalniški mojster dne 18. februarja 1738 (47), iz že navedenega obračuna o porabi zdravil pa je sklepati, da je v začetku leta 1738 še deloval kot ranocelnik. V ranocelniški službi se prvič omenja njegov naslednik Jožef Gutt dne 15. marca 1738 (48). Spričo tega, da je Kempfova komisija predlagala vrsto za idrijski rudnik res koristnih ukrepov, lahko upravičeno sklepamo, da je bilo Eckhardu podeljena odgovorna in pomembna služba zaradi njegove sposobnosti in zanimanja za tehnološke procese v žgalništvu. Ker je bila medicinska znanost takrat le del splošne prirodoslovne vede in so bili mnogi takratni zdravniki tudi strokovnjaki za kemijo, botaniko in druge prirodoslovne veje, nas Eckhardova poklicna preusmeritev ne sme presenetiti. Od poznejših idrijskih zdravstvenih uslužbencev sta se dr. Scopoli in kirurg Hacquet uspešno uveljavljala tudi v botaniki, metalurgiji in kemiji. Kaže, da je tudi Eckhardova splošna izobrazba presegala meje obrtniškega ranocelništva. Morda je Eckhardovemu strokovnemu nasvetu pripisati, da je dvorna komisija, ki jo je leta 1738 po Kempfovem odhodu vodil dvorni svetnik von Popp, izdala preventivni ukrep, da se odslej „zaradi zdravju nevarnega dela“ menjajo delavci v žgalnici vsake štiri tedne (49).

Delo v žgalnici rude je bilo vedno najbolj nezdravo opravilo pri rudniškem obratovanju v Idriji. Spričo visoke koncentracije živosrebrnih hlapov, ki so jim bili izpostavljeni delavci in nadzorno osebje pri takratni žgalni metodi, so

delavci in uslužbenci pogosto zbolevali zaradi zastrupljenja z živim srebrom (merkuralizem). Eckhard očitno temu nezdravemu delu telesno ni bil kos, nedvomno je res to pripomoglo, da je že sredi leta 1741 umrl (50). Dvorna komora je njegovima mladoletnima otrokoma leta 1743 odobrila vsakemu po 52 glđ. letne provizije, upoštevaje, da je Eckhard tako mlad umrl zaradi posledic merkurialne zastrupitve (Mercurialische Malignitæet), ki si jo je nakopal pri delu v žgalnici (51).

Okoli leta 1737 je umrl tudi padarski pomočnik Jožef Lampe (52). Pomočniki idrijskih ranocelnikov niso bili rudniški uslužbenci, ampak le zasebni pomočniki svojih gospodarjev, ki so jih nastavljali, plačevali in odpuščali, kakor obrtniški mojstri svoje pomočnike. Rudniška uprava in dvorna oblast praviloma nista odločali o nastavitvah ranocelniških pomočnikov (53). Izjemoma je dvorna komora, kakor smo bili že navedli, določila, naj bo Lampe Eckhardov pomočnik in podobnega neposrednega posega v poznejših letih ne zasledimo več. Ker je imel že idrijski ranocelnik, posebno do Eckharda, le skromno plačo, je razumljivo, da tudi svojega pomočnika ni mogel zadostno plačevati. Torej so morale biti premoženjske razmere idrijskega padarskega pomočnika, zlasti če je bil poročen, kakor Lampe, precej borne. Njegovi prejemki so bili verjetno nižji, kakor plače takratnih idrijskih rudarjev. Razen tega padarski pomočnik ni imel pravice do pokojnine, ker ni bil erarični (državni) uslužbenec. Pri Lampetu je dvorna komisija napravila izjemo in je po njegovi smrti njegovemu mladoletnemu sinu Jožefu priznala izredno „milostno“ pokojnino v znesku 21 glđ. 40 krc. letno (54).

Ker so bili torej ranocelniški pomočniki v Idriji slabo plačani, so se verjetno za to službo priglašali le začetniki ali osebe dvomljivih sposobnosti. V tem smislu priča naročilo idrijskemu kirurgu iz leta 1747, da mora jemati v službo izkušene osebe, ne pa, kakor je v navadi, „kakega malovrednega in neizkušenega človeka“ (55).

Začetek službovanja kirurga Gutta in poskus preureditve idrijske zdravstvene službe v letu 1738

Za Eckhardom je v začetku leta 1738 postal novi idrijski ranocelnik Jožef Gutt (Guth). Tokrat je namestitev novega ranocelnika očitno potekala brez zapletljajev. V virih ne najdemo ne poročila o razpisu delovnega mesta, niti Guttovega nastavitvenega dekreta. Morda je vse potekalo bolj hitro tudi zaradi tega, ker je v tem času v Idriji delovala cesarska dvorna komisija s posebnimi pooblastili. Gutt, ki ga v aktih večkrat imenujejo tudi felčer, je bil torej pred nastopom službe v Idriji vojaški ranocelnik. V neki prošnji Guttovega sina Janeza iz leta 1784 beremo, da je oče 43 let opravljal kirurški poklic, najprej pri vojaki, potem v Idriji (56). Kakor bomo brali v nadaljevanju, je Gutt v Idriji služboval 27 let, torej je bil pred tem 16 let v vojaški zdravstveni službi in je kirurg postal okoli leta 1722.

Prvič je Gutt v aktih omenjen kot idrijski ranocelnik (chirurgus) dne 15. marca 1738, ko je na seji rudniških vodilnih uslužbencev (Bergconsult) zaprosil, da mu za porabljenega zdravila izplača bratovska skladnica 100 glđ. nem. veljave (57). Iz tega zahtevka bi sklepali, da je bila tudi v začetku leta 1738 obolevnost med idrijskimi rudarji nadpovprečno visoka.

Že v prvem letu Guttovega službovanja zasledimo prizadevanja, da bi seboljšala zdravstvena oskrba idrijskih prebivalcev in razširila ranocelnikova službena dejavnost. Dvorna komisija, ki ji je načeloval komisar von Popp, je dne 18. avgusta 1738 izdala dekret, v katerem se Guttu naroča, da mora odslej ob vseh nesrečah in boleznih brezplačno zdraviti vse rudniške delavce in tudi njihove svojce ter mora vsem brezplačno izdajati zdravila. Rudarji, ki so mu doslej plačevali po eno dnino letno, da bi jih brezplačno bril, strigel, jim nastavljal pijavke, puščal kri, izdiral zobe in jih klistiral, so se zavezali, da bodo plačevali še dve dnini letno, zato pa bodo odslej tudi njihove žene in otroci imeli pravico do brezplačnega zdravljenja in zdravil (58). V nadaljevanju bomo spoznali, da se ta uredba očitno ni povsem uveljavila in svojci rudarjev tudi poslej niso uživali polne brezplačne zdravstvene oskrbe, kakor so jo predvidevala določila tega dekreta.

Ugodnost brezplačnega zdravljenja v tem času tudi ni veljala za rudniške uradnike in nameščence (59). Sicer pa so vsaj višji uradniki ob resnejših boleznih klicali zase in za svojce zdravnika iz Ljubljane ali Gorice, oziroma so se tja podajali na zdravniške posvete in zdravljenje. Navedli smo že tak primer ob bolezni žene idrijskega ravnatelja Stemberga v letu 1729. Ko je leta 1740 zadela kap upokojenega idrijskega rudniškega sodnika Fantona, je bil k umirajočemu bolniku poklican neki dr. Bosizio (60). Junija 1741 sta odšla rudniški ravnatelj Stemberg in njegov sin, ki je bil tudi rudniški uslužbenec, na zdravniški pregled in zdravljenje v Gorico. Ob njunem odhodu je v zapisniku rudniškega posvetovanja omenjeno, da sta morala na zdravljenje v Gorico, ker v Idriji nista mogla dobiti primerne zdravniške pomoči, saj se človek, kadar v Idriji zboli, lahko zanese le na „božjo in naravno pomoč“, od strokovne pomoči pa lahko le „malo ali nič“ pričakuje (61). Seveda so si zdravniško strokovno pomoč lahko privoščili le premožnejši uradniki, medtem, ko so se rudarji in njihovi svojci morali zadovoljiti z ranocelnikovo pomočjo, ki je bila spričo njegovega pomanjkljivega znanja splošne medicine gotovo zelo omejena.

Čeprav Gutt po svoji izobrazbi ni bil usposobljen za zdravljenje notranjih bolezni in je ob takih primerih le v skromnem obsegu lahko nadomeščal zdravnika, pa nimamo vzroka, da bi dvomili v njegovo izvežbanost in izkušenosť v ranocelniški stroki. Poznavanje anatomije je izpričal v strokovnem mnenju o vzroku smrti, ki ga je podal dne 10. maja 1739 po opravljenem raztelesenju trupla ubitega Vojskarja Sebastjana Medveda (62). Omenjena obdukcija nam priča, da je kirurg v Idriji opravljal tudi sodnomedicinske storitve.

V naslednjem poglavju bomo spoznali, da je Gutt pokazal tudi primerne organizacijske in strokovne sposobnosti ob epidemiji med idrijskimi rudarji, ki so se leta 1740 vrnili z začasnega dela v Beogradu.

Epidemija med idrijskimi povratniki iz Beograda in preosnova ranocelniške službe v letu 1740

Po naročilu notranjeavstrijske dvorne komore v Gradcu je idrijski rudnik dne 28. septembra 1739 poslal v Beograd 188 rudarsjev–prostovoljcev, da bi tam sodelovali pri rušenju in razstreljevanju beograjske trdnjave. Dogodivščine te odprave na poti proti domu in epidemijo, ki se je ob koncu potovanja pojavila, je avtor že obširno opisal v posebnem članku v Idrijskih razgledih, zato v nadaljevanju podajamo le izveček iz že objavljenega poročila.

Po opravljeni nalogi v Beogradu so se idrijski rudarji čez Slavonijo vračali domov. Pot proti domu, sredi zime, je bila zelo naporna in težavna, trajala je nad dva meseca, precej časa so morali povratniki prebiti po slavonskih karantenah, kjer so trije udeleženci odprave umrli. Dne 13. januarja 1740 je v Dubravi na hrvaško-slovenski meji „čez noč“ zbolelo 16 oseb, število bolnikov pa je na poti do Idrije in po vrnitvi v Idrijo stalno naraščalo, tako, da je v celoti zbolelo 80 povratnikov, štirje pa so umrli. Podatek o domnevnem vzroku obolenja, nenaden in množičen nastop bolezn, vročinsko stanje zbolelih, visoka obolevnost (70 %) ob relativno nizki smrtnosti (ok. 5 %) in dejstvo, da je bolezen ostala omejena le na udeležence odprave ter se med idrijskim prebivalstvom ni opazno razširila, vse to govori v prid domnevi, da je šlo verjetno za neko infekcijo z okuženim živilom, ki je imela značaj paratifusa. Zaradi hudih telesnih naporov med potjo in spričo znižane telesne odpornosti povratnikov, so se najbrž na osnovo bolezen nacepile še razne bolezenske komplikacije, tako da se je okrevanje zbolelih zavleklo do marca leta 1740. Razumljivo je, da je množična bolezen povratnikov sprožila hud preplah v Idriji in okolici, saj so se rudarji vrnili iz krajev, kjer je takrat še pogosto razsajala kuga in druge nevarne epidemije. Tolminska gosposka je celo uvedla zdravstveno zaporo meje proti Idriji, vendar jo je ob zagotovilu, da ne gre za „nevarno in nalezljivo“ bolezen kmalu preklicala.

Tri dni po vrnitvi udeležencev beogradske odprave v Idrijo je o njihovem zdravstvenem stanju poročal kirurg Gutt, ki mu je rudniško vodstvo naročilo, da izvede preprečitvene zdravstvene ukrepe in se pobriga, da bodo povratniki oskrbljeni z oblekami in odejami. Gutt v poročilu navaja, da je v spremstvu hutmana Orsettija pregledal vse povratnike, ki deloma bivajo doma, deloma pa so jih začasno nastanili v vrvarnici (Sayler Hutten). Pri nikomer ni našel znakov hude nalezljive bolezn, je pa trenutno 59 mož bolnih, povečini tako hudo, da morajo ležati.

Meni, da je bolezen pri povratnikih posledica dolgega potovanja, „nekrščansko prisiljenega“ pohoda, nerednega življenja in nagle spremembe zraka. Kirurg prosi naj rudniško vodstvo bolnikom strogo ukaže, da morajo uživati potrebna zdravila. Tako se bo odstranila nevarnost, da bi se vročinska bolezen razširila in zanesla med ostale prebivalce. Ranocelnik je v dopisu tudi zaprosil, da bi se mu izdatke za zdravila posebej poravnali, ker jih s svojimi rednimi prejemki ne more nabavljati.

Iz poročila je razvidno, da so torej za bolne povratnike uredili nekakšno zasilno in začasno bolnišnico, kar je bilo primerno ne le zaradi nege bolnikov, ampak tudi zaradi njihove izolacije. Guttovo mnenje o vzrokih nastanka bolezn je seveda precej megleno, vendar moramo upoštevati, da takrat zdravniška veda še ni poznala povzročiteljev nalezljivih bolezn in je bila ob hudih epidemijah pogosto brez moči.

Dne 31. marca 1740 so na rudniškem posvetovanju sestavili poročilo o epidemiji in ga poslali dvorni komori. Pohvalili so kirurga in njegovega pomočnika, ki sta zdravljenje bolnih vestno opravila. Od 80 obolelih rudarjev je že 74 sposobnih za delo, le 6 jih še poboleva. Kirurg je, po mnenju rudniškega sveta, uspešno preprečil širjenje bolezn, ki je nastopila pri povratnikih zaradi mrzlega, vlažnega in nezdravega zraka v krajih, kjer so se mudili in je izbruhnila z znaki akutnih vročinskih bolezenskih stanj (hizigen Fieber Krankheuten) šele po vrnitvi. Ravnatelj je priporočil, da bi kirurgu zaradi večje porabe zdravil in prizadevnosti pri zdravljenju dali nagrado.

Aprila 1740 je dvorna komora odobrila Guttu 200 gld. denarnega nadomestila. Iz odločbe razberemo, da je Gutt zdravil 86 bolnikov, medtem ko je bilo zgoraj omenjenih le 80 bolnih rudarjev. Najbrž je Gutt prišel tudi tiste, ki so umrli in morda še kakega bolnika, ki ni bil rudar in ga zato rudniška uprava v poročilu ni upoštevala.

Ob opisani epidemiji je rudniško vodstvo lahko spoznalo, kako je za uspešno poslovanje rudnika pomembno dobro urejeno zdravstveno varstvo. Tudi rudniški kirurg Gutt se je spričo svoje prizadevnosti in uspehov pri zdravljenju obolelih povratnikov nedvomno uveljavil. Zato ni čudno, da so kmalu z novimi predpisi preosnovali dotlej očitno še vedno zapostavljeno idrijsko zdravstveno službo.

Dne 7. septembra 1740 je cesarski komisar Janez Jožef Kofler, ki se je tedaj mudil v Idriji, izdal odredbo, s katero se nanovo določajo delovne dolžnosti in urejajo osebni prejemki rudniškega kirurga Gutta. Odredba ima šest členov ter uvodni in zaključni odstavek.

V uvodu in prvem členu uredbe beremo, da je cesarska dvorna komora upoštevala Guttovo pritožbo, češ da s sedanjimi dohodki ne more več shajati. Spričo tega, da se je izkazal za izkušenega kirurga, zlasti pri zdravljenju „Beograjčanov“, se mu od 1. septembra 1740 naprej prizna stalna letna plača 600 gld., bratovska skladnica pa mu mora dati vsako leto kos (Stukhl) domačega lanenega platna za obveze (Pantaschen). S tem se ukine dotedanja letna plača 123 gld., tri dnine v letu, ki jih je doslej vsak rudar plačeval ranocelniku, pa se bodo odslej stekale v rudniško blagajno. Drugi člen določa, da mora kirurg vsa zdravila sam nabavljati in vse rudarje prizadevno in brezplačno zdraviti po pravih ranocelniških stroke (Feldschererkunst). V tretji točki se graja dotedanje neurejeno in samovoljno izplačevanje bolniških podpor (Krankengelder), v četrti pa se o tem določa natančna „regula directiva“. Odslej mora višji hutman vsakega obolelega rudarja z bolniškim listom poslati h kirurgu. Ko kirurg konča zdravljenje, vpiše v bolniški list trajanje bolezni in delavca pošlje nazaj k hutmanu. Podatke iz bolniških listov mora hutman ob koncu meseca upoštevati pri sestavi plačilnega seznama (Verdienst Tabella). Peta točka naroča bolnikom naj sami prihajajo na pregled k ranocelniku, če jim to zdravstveno stanje dovoljuje in ga ne smejo brez potrebe „iz objestnosti“ klicati na dom. Šesti člen poudari pravilo, da se bodo odslej izplačevale bolniške podpore le za tisti čas, ki ga je kirurg označil v bolniškem listu. Zaključni odstavek naroča ranocelniku, da mora skladno s službeno prisego, pod kaznijo začasne ali stalne odstranitve od službe, prijavljati ravnatelju in rudniškemu svetu vse morebitne zlorabe, ki bi jih v službi opazil.

Poseben dopis o preosnovi zdravstvene službe v Idriji je komisar Kofler poslal tudi rudniškemu ravnatelju in svetu. V njem je ne le navedel vsa zgoraj navedena nova določila, ampak je svoje odločitve tudi prepričljivo utemeljil. Komisar meni, da rudnik potrebuje izkušenega kirurga, ki bo zdravil rudarje kadar zbole zaradi „strupenega merkurialičnega zraka v jami in arzenikalnega dima v žgalnici“, pa tudi ob drugih nadlogah in poškodbah. Zdi se mu, da kirurg Gutt ob dotedanji plači res ni mogel vzdrževati kirurškega pomočnika, dva brivska pomočnika, vajenca in posla, ki jih je moral plačevati in jih popolnoma ali delno oskrbovati s hrano, mimo tega pa še sam nabavljati zdravila, milo in loj. Posebej še komisar naroča, da se morajo novi predpisi strogo upoštevati, rudniško vodstvo pa naj gre ranocelniku „na roko“ pri njegovem delu (63).

Z novo uredbo se je občutno zboljšal gmotni položaj idrijskega ranocelnika. Ob višji redni plači je odpadla dotedanja navada, da je moral ranocelnik vedno, kadar se je zaradi večjega števila bolnikov poraba nadpovprečno zvišala, posebej vložiti prošnjo, da bi se mu poravnali dodatni stroški za zdravila.

V novih predpisih je zaslediti težnjo, da se v kirurgovi dejavnosti bolj poudari uradni značaj njegove službe. Kirurg naj bi odslej po strokovnih merilih odločal o delazmožnosti zbolelih delavcev, medtem, ko je dotlej pri odsotnosti z dela zaradi bolezni zadostovalo osebno opravičilo bolnika ali poškodovanca in marsikateri delavec najbrž sploh ni iskal pomoči pri kirurgu, kadar je zbolel.

V novi uredbi prvič v ohranjenih aktih idrijskega arhiva naletimo na omembo bolniških podpor, ki so bile sodeč po besedilu 6. člena uredbe, že pred letom 1740 v navadi. Kdaj so za bolne rudarje vpeljali bolniške dneve, ki so bile po poročilu iz leta 1752 za tretjino nižje od rednih osnovnih dni (64), iz nam dostopnih dokumentov, ni razvidno. Prof. Leskyjeva v svoji razpravi o organizaciji idrijske zdravstvene službe v 18. stoletju, poroča, da je s provizijskim sistemom iz leta 1736 bil določen neki znesek, ki naj bi ga bolnim rudarjem izplačeval erar (65). V 17. stoletju in v začetku 18. stoletja so se preživnine za delanezmožne rudarje in rudarske vdove urejale z uporabo namestnikov, ki so jih imenovali „pojserji“. Starejši onemogli rudar je pošiljal na delo v rudnik sina ali zeta, vdova pa je našla za delo sposobnega možkega, ki je pri delu nadomestil pokojnega moža. Pojser je moral praviloma polovico dneve dajati imetniku delovnega mesta, torej očetu, tastu ali rudarjevi vdovi, ob smrti imetnika ali če je vdovo poročil, pa je lahko pričakoval, da bo zasedel delovno mesto s polno dnino. Čeprav je cesarska instrukcija iz leta 1697 uporabo namestnikov odobrila, pa je dvorna komisija leta 1709 grajala uporabljanje spolovinarjev ali najemnikov (Halbschaften oder Miedling), čes da bi bilo primerneje vdovam in za delo nesposobnim rudarjem plačevati preživnino, kakor je navada v drugih rudnikih. Z uvajanjem preživnin za vdove idrijskih rudarjev po letu 1718 so odpadli vdovski namestniki, sicer pa je ukoreninjena uporaba pojserjev le počasi ginevala. V obdobjih brezposelnosti so se v zvezi s pojserji pojavljale tudi zlorabe. Poročilo cesarske komisije iz leta 1735 navaja, da nekateri, ki so bili sprejeti na delo k idrijskemu rudniku, sami nočejo delati, ampak na delo pošiljajo brezposelne „postopače“ in od njih prejemajo polovico dneve, ne da bi sami kaj delali. Leta 1738 je cesarski komisar von Popp določil, da je treba pojserje v Idriji dokončno odpraviti. Oslabeli rudarji, ki niso več sposobni za delo v jami, naj se nastavijo pri zunanjih delih, ker tudi njim ne bo v bodoče dovoljeno pošiljati namestnikov na delo (66). Kljub načelni prepovedi so se v izjemnih primerih pojserji ohranili še dolgo časa. Organizacijski načrt za poslovanje idrijskega rudnika iz leta 1814 določa, da morajo vsi pojserji pri rudniku dokončno izginiti, leta 1823 pa je dvorna komora naročila, da se morajo tudi pojserji pri klavzah odpraviti (67).

Domnevamo, da so do uvedbe bolniških dni tudi začasno bolni ali poškodovani rudarji lahko na delo pošiljali pojserje. Sicer pa so bolniške dneve uživali le tisti delavci, ki za nobeno delo niso bili sposobni. Če so bili le za težje delo stalno ali začasno nesposobni, so jih le premestili na lažje delo zunaj jame. Najpogosteje so onemogle rudarje premeščali na delo v drobilnico in spiralnico rude (68).

S preureditvijo zdravstvene službe v letu 1740 se je vsekakor dvignila tudi veljava takratnega idrijskega zdravstvenega uslužbenca. V novi odredbi je tudi poudarjeno, da v njegov delokrog ne sodi le zdravljenje „zunanjih bolezni“ in

poškodb, temveč je zavezan zdraviti rudarje tudi v primerih „notranjih boleznih“, zlasti ob zastrupitvah z živim srebrom in ob epidemijah.

Pri podatkih v uredbi, ki zadevajo vzišanje Guttove plače pa ugotovimo neko nejasnost, ki je na podlagi ohranjenih dokumentov ni mogoče razvozlati. Kakor smo že navedli, so Eckhardu leta 1736 določili prejemek 80 gld. iz rudniške blagajne in 77 gld. od bratovske skladnice, torej skupaj 157 gld. letno. Guttovi prejemki od rudnika in bratovske skladnice pa so po navedbi odredbe pred reformo znašali 123 gld. letno. Tudi s preračunavanjem vsote, ki jo je plačevala bratovska skladnica iz kranjske v nemško denarno veljavo, nam ne uspe tega neskladja pojasniti. Kaže torej, da je bila kirurgova plača v letih 1736–1740 znižana, vendar v ohranjenih aktih o tem ni podatkov. Sicer so pa tudi leta 1740 določeno plačo za kirurga kmalu spet spremenili. Ob reformi idrijskega personalnega statusa v letu 1747 je bilo določeno, da odslej kirurg dobiva 300 gld. letne plače od erarja, od delavcev pa tri dneve, kar je v letu 1752 zneslo okoli 261 gld., leta 1755 pa okoli 275 gld. (69). Tako so bili ranocelnikovi prejemki delno odvisni od števila delavcev in so sredi 18. stoletja nihali med 560 – 575 gld. letno.

Druga nejasnost v Koflerjevi instrukciji za idrijskega kirurga iz leta 1740 je v tem, da nikjer ni omenjeno zdravljenje svojcev, ki je bilo predvideno v Poppovem dekretu iz leta 1738. Tudi poznejši akti kažejo, da še sredi 18. stoletja svojci rudarjev niso uživali polne brezplačne zdravstvene oskrbe in so verjetno vsaj stroške za zdravila morali sami poravnati. V nadaljevanju bomo še brali, da je Gutt v letih 1752–1754 po naročilu ravnatelja Hauptmanna preskrboval svojce delavcev z zdravili in so mu te stroške naknadno posebej poravnali iz rudniške blagajne.

Omenili smo že, da je brezplačno zdravljenje pri kirurgu veljalo le za rudniške dninske delavce, ne pa za uradnike in za uslužbence. Pač pa so bili v brezplačno zdravstveno varstvo zajeti ne le rudarji v ožjem smislu, ampak tudi rudniški gozdni delavci (70).

Pozidava stavbe za idrijsko zdravstveno ustanovo v letu 1748

Potem ko so se po letu 1740 izboljšale organizacijske razmere v idrijski zdravstveni službi, se je rudniško vodstvo lotilo še vprašanja v zvezi z zanemarjeno stavbo zdravstvene ustanove. Dne 31. decembra 1742, je takratni rudniški mojster Hauptmann sestavil o tem poročilo za dvorno komisijo. V poročilu navaja, da lesena stavba, ki v njej dela in stanuje kirurg, razpada. Ordinacija z brivnico (Barbierstuben) se bo vsak čas zrušila, rudarske kopalnice pa ni več mogoče uporabljati. Tako stanje stavbe, ki stoji sredi naselja, je nevarno tudi zaradi morebitnega požara. Hauptmann predlaga, da bi stanovanjski del stavbe temeljito popravili, ordinacijo in kopalnico pa bi bilo treba nanovo zgraditi, kar bi vse skupaj veljalo kakih 800 gld. Posebej omenja, da je dobro urejena kopalnica za ohranitev zdravja rudarjev nujno potrebna (71). Rudarsko kopalnico je do leta 1740 oskrbovala bratovska skladnica, nato jo je prevzela rudniška uprava, ker skladnica spričo skromnega premoženja teh stroškov ni več mogla kriti (72).

Takratni rudniški ravnatelj Stemberg se s Hauptmannovimi predlogi ni povsem strinjal. Predlagal je, da bi ranocelnikovo ordinacijo in kopalnico preselili v kako drugo stavbo. Hauptmann je ugovarjal, češ da je njegov načrt

cenejši in je sedanja lega stavbe ugodna tudi za kopalnico, ker stavba stoji blizu vodne struge (73).

Tudi kirurg Gutt se je vključil v akcijo za obnovo stavbe. Spričo številnih primerov merkurialičnega zastrupljenja v žgalnici je na rudniškem posvetovanju dne 20. maja 1744 poročal, da bi bile za take bolnike najprimernejše potilne kure, ki pa se ne morejo izvajati, ker kopalnica ni uporabna. Člani konzulta so soglašali, da bi bilo treba kopalnico čimprej zgraditi, saj to ustanovo v Idriji že doglo pogrešajo (74).

Vendar vsa ta prizadevanja še nekaj let niso rodila uspeha, očitno zato ne, ker je dvorna oblast dajala prednost popravilu in izgradnji drugih stavb, ki so bile povezane z neposredno proizvodno dejavnostjo. Šele 20. julija 1748 so vprašanje propadajoče stavbe ponovno obravnavali. Kirurg Gutt je takrat na konzultu poročal, da je ranocelnikova hiša (Baderhaus) zdaj že popolnoma razpadla, vendar je doslej še niso začeli obnavljati, čeprav je že leta 1740 dvorna komisija naročila, naj se stavba popravi. Gutt je predlagal, da bi se zdaj, ko gre obnova drugih potrebnih stavb (jez pri Kobili, žgalnica) h koncu, začelo tudi s popravili pri ranocelnikovi hiši. Stroški za obnovo hiše s priključeno kopalnico (Baadstuben) bi po predračunu znašali okoli 500 gld. Kirurg poroča, da je les, ki je iz njega zgrajen stanovanjski del stavbe že ves preperel, nizek dimnik v kuhinji je nevaren zaradi požara, zaradi neprimerne shrambe pa se mu je pokvarilo že mnogo zdravil in si zato ne more nabavljati večjih zalog (75).

Leta 1747 so idrijski rudnik podredili posebnemu dvornemu kolegiju za denarstvo in rudarstvo na Dunaju (76). Temu organu so s posvetovanja poslali poročilo o stanju ranocelnikove hiše in predlagali, da bi se stavba delno popravila, delno pa nanovo zgradila, kar je dvorni kolegij odobril (77). Obnova in gradnja sta se začeli izvajati še v istem letu (78).

Ohranjeni viri iz tega obdobja nam le približno nakazujejo mesto, kjer je bila stavba z ranocelnikovo ordinacijo. Omenja se, da stoji „sredi rudarskega naselja“ (in mitten Werkh) ob Nikovi (79). Ker v poznejših dokumentih ni sporočila, da bi kdaj ranocelnikovo stanovanje in ordinacijo premestili v kako drugo hišo, lahko upravičeno sklepamo, da gre za isto stavbo ki je z označbo „Baderey“ vrisana v tlorisnih načrtih in lokalnih skicah iz 19. stoletja (80). Iz teh načrtov je razvidno, da je bila stavba v današnji Ljubljanski ulici ob Nikovi, nekoliko navzgor od mostička, ki veže Ljubljansko in Kosovelovo ulico in danes njeno mesto delno prekriva stavba v Ljubljanski ulici št. 13. Konec 18. stoletja je imela stavba hišno številko 146, v 19. stoletju pa številko 70/77 (81). Hišo so še v začetku našega stoletja imenovali „v padariji“, v času italijanske uprave je nosila oznako via Montello nr. 2, ob zračnem napadu na Idrijo aprila leta 1945 je bila skoraj do tal porušena, nakar so preostali del hiše po vojni odstranili (82).

Kopalnica ob kirurgovi ordinaciji se konec 18. stoletja v aktih nič več ne omenja, zato domnevamo, da so jo morda opustili. Pač pa v nekem dokumentu iz leta 1779 beremo, da so ranocelnikovo ordinacijo „vedno“ uporabljali tudi za nekakšno bolniško postajo za nujne primere in so tam ležali akutno poškodovani rudarski in gozdni delavci, če niso imeli možnosti za domačo nego in strežbo med boleznijo. Z ustanovitvijo zasilne rudarske bolnišnice v stavbi rudniške zbiralnice leta 1787, je ta funkcija ranocelnikove ordinacije odpadla (83).

Epidemija pegavice v Idriji leta 1752

V začetku leta 1752 je v Idriji izbruhnila epidemija vročinske bolezni s krvavkastimi kožnimi izpuščaji (Petetschenfieber). Takrat je bil idrijski rudniški ravnatelj že večkrat omenjeni Anton Hauptmann, ki je to mesto zasedel leta 1747. Dne 10. marca 1752 je poročal direktoriju dvornega kolegija za denarstvo in rudarstvo na Dunaju, da se je v zadnjem tednu med rudarji in njihovimi svojci pojavila doslej v Idriji neznana bolezen. Nekateri bolniki imajo krvavkast kožni izpuščaj (Petetschen), pri drugih so se na koži pojavili beli mehurčki. Bolezen se še vedno širi, doslej je zbolelo 24 oseb, od katerih sta dve umrli. Hauptmann je tudi sporočil, da je takoj iz Ljubljane poklical zdravnika, ker idrijski kirurg po eni strani ni dovolj strokovno podkovan, da bi lahko epidemijo uspešno zatiral, po drugi strani pa bi lahko še sam zbolel in bi potem ljudje ostali brez zdravstvene pomoči (84). Že 12. marca je iz Ljubljane prispel poklicani zdravnik v Idrijo in sestavil poročilo z opisom bolezni, ki je bilo poslano dvornemu kolegiju (85).

Idrijsko epidemijo v letu 1752 je na podlagi virov iz arhiva dunajske dvorne komore že opisala dunajska medikohistoričarka prof. dr. Erna Lesky, ki je tudi postavila domnevo, da je šlo za epidemijo pegavice (typhus exanthematicus). V nadaljevanju najprej podajamo izvleček iz njenega opisa.

Na podlagi zgoraj omenjenega poročila o idrijski epidemiji, ki ga je sestavil v Idrijo poklicani ljubljanski zdravnik dr. Jožef Knee, je o bolezni dal strokovno mnenje takratni vodja zdravstvene službe v avstrijski monarhiji sloviti učenjak profesor van Swieten. Takoj je sestavil pismena navodila za zdravljenje in ukazal, da je treba bolnike takoj izolirati. Navodila je prinesel v Idrijo hitri sel, dne 29. marca pa je van Swieten poslal v Idrijo še dunajskega zdravnika dr. Leopolda Erndtla, ki je že večkrat opravljal dolžnosti kužnega zdravnika. Erndtl je prispel v Idrijo 1. aprila 1752 in prevzel vodstvo v protiepidemični službi, v katero sta bila vključena tudi dr. Knee in idrijski kirurg Gutt. Dne 7. aprila je Erndtl sporočil van Swieten, da so glavni bolezenski znaki pri idrijskih bolnikih: kožni izpuščaj, glavobol, bruhanje in bolečine v trebušnem predelu. Po njegovih ugotovitvah traja bolezen 4 do 5 tednov, epidemija je dosegla višek ob koncu marca in začetku aprila, ko je bilo v vsaki idrijski hiši pet do sedem bolnikov. Opazil je tudi, da zboleli rudarji včasih bolezen skrivajo in hodijo že več dni bolni še vedno na delo, ker tako dobe polno dnino, ki je za 2 do 3 krc. višja, kakor bolniška dnina. Ker je tako zakrivanje bolezni oviralo protiepidemične ukrepe in nekateri na novo zboleli tako niso bili pravočasno izolirani, je ravnatelj Hauptmann razglasil, da bodo med epidemijo rudarji tudi za čas bolezni dobivali polno dnino. Hauptmann in Erndtl sta tudi uredila provizorično bolnišnico. Hauptmann je preskrbel postelje in posteljino ter najel kuharico, da so bolniki dobivali „dobro juho in prebolewniško hrano“. Protiepidemični ukrepi so se izvajali do 22. julija 1752, ko je bila epidemija dokončno zatrta. Stroški za vse ukrepe ob epidemiji so znesli 2223 gld. 6 3/4 krc. Od 3000 idrijskih prebivalcev je zbolelo nad 1000 oseb, umrlo je 20 bolnikov, vendar iz poročil ni razvidno ali so upoštevani le umrli rudarji ali tudi ostali prebivalci, saj bi bila tako nizka smrtnost obolelih za pegavico nenavadna. Ob koncu epidemije se je na rudniškem posvetovanju predstojnik bratovske skladnice z najstarejšimi rudarji zahvalil za pomoč v času epidemije ravnatelju Hauptmannu in dr. Erndtlu. Delu idrijskega rudnika so takrat dali naziv van

Swietenovo obzorje, s čemer so zaslužnemu učenjaku izrazili priznanje za strokovno pomoč, ki jo je izkazal Idrijčanom (86).

Po bolezenskih znakih, ki so navedeni v aktih, je prof. Leskyjeva zaključila, da je pri tej epidemiji šlo za pegavico, vendar ji vzbuja pomislek nizka smrtnost, saj je umrlo le okoli 2 % obolelih. Sicer je bila namreč smrtnost pri pegavici v času pred uporabo antibiotikov poprečno 10–20 % obolelih. Tudi v idrijskem arhivu smo v uradnem poročilu našli navedbo, da je od nad 1000 zbolelih umrlo le 20 (87). Žal tega podatka ne moremo preveriti z zapisi iz mrliške knjige. Mrliške knjige so namreč v idrijskem župnijskem arhivu ohranjene le od leta 1774 naprej in tako ne moremo ugotoviti, kolika je bila umrljivost prebivalstva v letu 1752 višja od poprečne v tistih letih.

V prvem poročilu o bolezenskih znakih pri tej epidemiji z dne 10. marca 1752, ki smo ga že omenili, najdemo še en podatek, ki nas na prvi pogled spravlja v zadrego pri postavitvi diagnoze. Tam beremo, da so kožni izpuščaji pri nekaterih bolnikih krvavkasti, pri drugih pa imajo obliko belih mehurčkov. To bi nas lahko zavedlo k mnenju, da je šlo za dve različni vrsti izpuščajev in za dve različni bolezni. Vendar menimo, da se ta navidezna neskladnost da razrešiti tako, da celo utrjuje domnevo, da je šlo za pegavico. Pri pegavici se namreč med 3. in 5. dnevom bolezni pojavi rdečkastorjav izpuščaj, ki ima včasih krvavkasto središče, okoli 12. do 15. dneva bolezni pa se začne koža mekinasto loščiti. Spričo tega, da je prvo poročilo o bolezenskih znakih bilo sestavljeno še predno je prišel v Idrijo dr. Knee, je bilo očitno podano le na podlagi opazovanj kirurga Gutta. Ker pa Gutt ni bil dovolj izkušen v spoznavanju epidemičnih bolezni, je najbrž mekinaste kožne luske pomanjkljivo opisal kot „bele mehurčke“. Sodeč po tem, da se je pri nekaterih bolnikih že 10. marca koža luščila, kaže, da so prvi bolniki zboleli že konec februarja 1752, kar se ujema s poročilom dvorni oblasti, ki ga bomo v nadaljevanju podali.

Omenili smo že, da sta protiepidemične ukrepe in zdravljenje bolnikov vodila po pismenem navodilu profesorja van Swietena zdravnika dr. Erndtl in dr. Knee. Prvi je deloval v Idriji od 1. aprila do 24. aprila 1752 (88), drugi od 12. marca do konca maja 1752 (89). Po izrecnem naročilu dvorne komore je bil k sodelovanju pritegnjen tudi idrijski kirurg Gutt (90). Pohvalna poročila rudniškega predstojnika Hauttmanna pričajo, da sta se kirurg Gutt in njegov takratni pomočnik Janez Jurij Kifferle pri tem delu dobro izkazala. Tako Hauttmann sporoča dvorni oblasti, da je kirurg že pred prihodom zdravnika, v februarju 1752, ko so zboleli prvi bolniki, začel z dravljenjem in sta s pomočnikom v času epidemije nad tisoč osebam puščala kri in številnim namestila zdravilne obliže mehurnike (phiscatoria), ter zato zaslužita nagrado (91). Vestno sta izvrševala naročila zdravnika in ob stalni nevarnosti za lastno zdravje premagovala hude napore. Zato je Hauttmann priporočil, da se jima izplača nagrada 360 gld. in sicer za vsak dan epidemije kirurgu 1 gld. 30 krc, pomočniku pa 30 krc. dnevno (92). To kaže, da je epidemija trajala 180 dni, če upoštevamo, da je takrat en goldinar veljal 60 krajcarjev. Dvorna oblast je predlog za nagrado odobrila (93).

Prizadevanja rudniškega ravnatelja Hauttmanna za nastavitev zdravnika v Idriji

Še preden je opisana huda epidemija prizadela Idrijo, je rudniški predstojnik Hauttmann sprožil akcijo, da bi rudnik ob ranocelniku dobil tudi stalnega diplomiranega zdravnika. V dopisu dvornemu kolegiju z dne 10. januarja 1752

je Hauptmann o takratni zdravstveni službi v Idriji poročal z naslednjimi besedami: „Pri tukajšnjem plemenitem in donosnem rudniku nimamo zdravnika, ampak le kirurga ali padarja, ki od njega ne moremo zahtevati, da bi poznal in zdravil notranja stanja in bolezni. Če kdo zboli za nevarno boleznijo, je treba pripeljati zdravnika iz Ljubljane ali Gorice. Pot do sem pa je dolga, težavna, pozimi pogosto neprehodna in bolnik mora trpeti, marsikateri tudi umreti, preden lahko zdravnik pride do njega. Sicer pa je v Idriji malo takih, ki zmorejo poklicati zdravnika, da bi jih zdravil. Večina se mora zadovoljiti s kirurgovimi nasveti in posegi, kadar pa njegovo strokovno znanje odpove, morajo to plačati z življenjem“. V nadaljevanju poročila je Hauptmann pojasnil, da po personalnem statusu iz leta 1747 prejema kirurg 300 gld. letne plače in dobiva od rudarjev tri dneve, tako da njegovi letni prejemki znašajo 561 gld. S temi dohodki mora kirurg vzdrževati ženo, otroke, dva pomočnika in dve dekli, zadolžen pa je za to plačo rudarje briti in striči, jim z rožički in iz žile puščati kri, jim izdirati zobe, jih kopati, zdraviti in z zdravili oskrbovati. Rudarske žene in otroci ostajajo brez zdravstvene oskrbe, ker zdravljenja ne morejo plačevati. Želeč, da bi se „ubogemu prebivalstvu rudarskega mesta ob vsaki priliki pravočasno pomagalo“, priporoča Hauptmann, da bi se nastavilo sposobnega zdravnika, ki bi tudi apotekarsko stroko obvladal in sam znal pripravljati zdravila ter bi za letno plačo 1200 gld. zdravil rudarje, njihove žene in otroke. Kirurg z enim pomočnikom naj bi kot doslej prejemal 300 gld. letne plače, od rudarjev pa le eno dnino letno in naj bi po zdravnikovih navodilih izvrševal opravila, ki sodijo v njegovo stroko, ne le pri rudarjih, ampak tudi pri svojcih, vendar naj bi se odslej rudarji sami brili. Tako bi dodatni stroški za preosnovo idrijske zdravstvene službe znesli 1026 gld. letno. Ker se je Hauptmann zavedal, da dvorna oblast le nerada odobri dodatne stroške, je predlagal, da bi se v bodoče stroški za zdravstvo krili iz dohodkov rudarske gostilne, ki bi imela lastno klet, hleve in gostinske sobe ter bi jo ustanovili kot obrat rudarske bratovske skladnice. S tem bi se omogočilo, da bi rudarji dobivali dobro in zdravo vino po zmerni ceni, kar bi se toliko lažje izvedlo, ker je Idrija oproščena prispevkov za uvoz vina. Tako bi se tudi odpravile zlorabe idrijskih gostilničarjev, ki rudarjem točijo slabo vino, zaradi česar rudarji „pogosto zbolevalo in nekateri pred časom umirajo“. Nadalje je Hauptmann predlagal, da bi se v režiji bratovske skladnice v Idriji ustanovil obrat (manufaktura), v katerem bi brezposelni Idrijčani tkali platno, predli sukanec, klekljali čipke, pletli nogavice in izdelovali čepice (94).

Hauptmannovi načrti nakazujejo njegove odlične organizacijske sposobnosti, ne moremo pa tudi prezreti njegovega za takratne čase izrednega prizadevanja zaboljšanje socialnih in zdravstvenih razmer v Idriji. K njegovi navedbi, da idrijski gostilničarji točijo slabo in nezdravo vino, omenjamo, da je kirurg Gutt že leta 1744 na rudniški konzultaciji poročal o slabem vinu, ki ga točijo nekateri idrijski gostilničarji in „po službeni dolžnosti“ opozoril, da je tako vino zdravju škodljivo (95). Tudi to Guttovo posredovanje izpričuje, da so pred prihodom zdravnika v Idrijo, sodili v ranocelnikovo pristojnost, razen zdravljenja tudi preventivni in higienski ukrepi.

Dvorni kolegij je Hauptmannove predloge v zvezi z reorganizacijo idrijske zdravstvene službe načelno odobril (6) in so se pozneje delno in z nekaterimi spremembami tudi izvedli. Na soglasje dvorne oblasti je najbrž precej vplivalo tudi dejstvo, da je bil Hauptmann ugleden in zaslužen rudarski in upravni strokovnjak ter je njegove predloge dvorna oblast skoraj redno upoštevala. Sicer

pa je bil Hauptmann v tem času že bolehen in star (97), zato si je po eni strani verjetno sam želel imeti pri roki dobreba zdravnika, po drugi strani pa ga je najbrž tudi dvorna oblast želela čimdlje ohraniti delazmožnega. Končno so na privolitev dvornega kolegija nedvomno vplivali tudi dogodki ob hudi epidemiji v letu 1752, ko se je izkazalo, da Idrija brez stalnega zdravnika le težko shaja.

Toda Hauptmannova želja, da bi v Idriji dobili stalnega zdravnika se je uresničila šele čez več kot dve leti, namreč dne 3. julija 1754, ko je bil za prvega idrijskega rudniškega zdravnika imenovan dr. Janez Anton Scopoli (98). Hauptmann Scopolijevega prihoda ni dočakal, ker je že 1. julija 1754 umrl v prisotnosti zdravnika dr. Erndtla, ki so ga poslali z Dunaja, da bi ga zdravil (99).

Dejavnosti idrijskega kirurga po Scopolijevem prihodu in Guttova smrt

Opis Scopolijevega zdravniškega delovanja v Idriji ne sodi v okvir pričujočega članka. Ko je Scopoli prevzel vodstvo idrijske zdravstvene službe in zdravljenje notranjih bolezni, se je kirurgova dejavnost skrčila in je bila odslej omejena le na ožje področje ranocelniške stroke. Konec leta 1754 je dvorna oblast odobrila tudi ustanovitev apoteke v Idriji (100), ki je še isto leto začela poslovati (101). V uradnem poročilu z dne 20. januarja 1755 je navedeno, da odslej kirurg ne bo več sam oskrboval rudarjev z zdravili za zunanjo porabo, ker se bodo vsa zdravila nabavljala iz novoustanovljene apoteke. Zato tudi v bodoče kirurg ne bo več dobival treh letnih dnin od vsakega rudarja, kar je takrat znašalo 275 gld. letno, ampak le letni popreček 100 gld., ostalo pa se bo porabilo kot prispevek za nabavo zdravil v lekarni. V tem poročilu tudi beremo, da je pokojni ravnatelj Hauptmann kirurgu naročil naj rudarskim ženam in otrokom brezplačno iz svojega izdaja zdravila in o tem sestavlja mesečne obračune. Tako je kirurg v času od julija 1752 do konca avgusta 1754 založil za ta zdravila 470 gld. 7 krc. in novi rudniški prestojnik je predlagal, da se mu ta znesek poravna (102). V letu 1756 so kirurgu spet dovolili, da po „utečeni navadi“ sam oskrbuje majhno apoteko za svojo porabo in sam izdeluje potrebne obliže, vendar mora material nabavljati v idrijski lekarni (103). Hauptmannov predlog, da bi se rudarji sami brili, pa se ni uresničil in so brivske usluge še do druge polovice 19. stoletja ostale povezane z ranocelnikovo službo.

Sicer nam o Guttovi dejavnosti po prihodu dr. Scopolija v Idrijo ni nič znanega. Ni podatkov, da bi kdaj s svojim predstojnikom Scopolijem zašel v spore in nesporazume, kakor se je to zgodilo poznejšemu kirurgu Hacquetu in apotekarju Freyerju (104). Sprva je Scopoliju prepuščal svojega pomočnika, da mu je bil ta na obiskih bolnikov za tolmača, ker Scopoli ni obvladal slovenščine. Kmalu pa so se bolniki, zlasti ženske, začeli pritoževati, češ da morajo pred mladim pomočnikom razkrivati svoje težave, zato je bilo določeno, da se ob takih prilikah pokliče za tolmača apotekarja Freyerja, ki je znal slovenski (105). Apotekar Freyer je Scopolija nadomeščal tudi v zdravniški službi, kadar je bil ta odsoten zaradi znanstvenih ekskurzij (106).

Ob koncu leta 1765 je kirurg Gutt umrl (107). Dasi je bil le skromen ranocelnik, pa kaže inventurni popis njegove knjižnice, da se je zanimal ne le za kirurško stroko, ampak si je skušal pridobiti znanje tudi v drugih zdravstvenih disciplinah. Med strokovnimi knjigami so v njegovi zapuščini našli pet učbenikov kirurgije, tri priročnike za notranje bolezni, tri učbenike kemije, apotekarsko knjigo in dve knjigi o rudarskih boleznih. Umrl je reven, zapustil

vdovo, štiri nepreskrbljene otroke in 16 gl. 50 krc. dolga (108). Rudniška uprava je predlagala, da se njegovi vdovi prizna letna pokojnina v znesku 150 gl. (109). Po smrti Guttove vdove Marije, so leta 1793 priznali pokojnino v znesku 100 gl. letno njegovi za delo nesposobni hčerki Frančiški in je ob tej priložnosti rudniško ravnateljstvo v priporočilu navedlo, da je bil njen pokojni oče „tako v medicinski, kot v kirurški stroki zelo izurjen mož, ki si je s prizadevnim delom in dobrim opravljanjem službe pridobil za državo posebne zasluge“ (110).

Začasni idrijski kirurg Anton Kahl (1865–1766) in nastop kirurga Hacqueta

Guttov začasni naslednik je postal idrijski rudniški stražmojster Anton Kahl, ki je bil izučen ranocelnik (111). Kahl je že tudi med Guttovo predsmrtno boleznijo opravljal službo kirurgovega namestnika in se je po menju rudniškega predstojnika dobro izkazal (112). Pred komisijo, ki so jo sestavljali kranjski protomedik Vidmayer, magister kirurgije in porodništva Klopstein ter rudniški zdravnik Scopoli, je bil strogo izprašan in potrjen (113). Ker pa je dvorna oblast zahtevala, da mora Kahl priti še k izpitu na Dunaj, ta pa se je temu izmikal, je moral odstopiti (114). Kahlovo delovanje je vredno omembe predvsem zato, ker se je ohranil njegov seznam ranocelniških storitev, iz katerega lahko razberemo, kakšne strokovne posege je takrat izvrševal idrijski kirurg. V seznamu beremo, da je Kahl v času od novembra 1765 do konca marca 1766, torej v petih mesecih zdravil: 18 kostnih zlomov, 16 izvinov, 44 ran, 16 udarjenin, 52 kožnih razjed (všteti so tudi zagnojki, šen, prsni rak, vratne fistule otrok), 15 rudarjev s kilami, 17 oseb zaradi zastrupitve z živim srebrom (povečini so imeli merkurialično vnetje ustne sluznice), 3 kontrakture (mišična skrčenja), eno ohromitev, 4 porodniške primere, 7 očesnih obolenj in 7 spolno bolnih oseb. Nadalje je v tem času 500 krat puščal kri iz žile, 300 krat nastavil rožičke, izruval 200 zob in 250 krat pripravil zdravilni obliž (115). Poročilo kaže, da je bil Kahl res delovno prizadeven. Najbrž je podobne storitve izvrševal tudi Gutt, dasi morda nekoliko manj raznolike, ker v poročilu rudniškega predstojnika beremo, da se je Kahl loteval tudi zdravljenj, ki si jih „drugi niso upali prevzeti“ (116) in jih najbrž Gutt dotlej ni izvajal.

Dne 9. septembra 1766 je bil za idrijskega kirurga imenovan Baltazar Hacquet. V njegovi službeni instrukciji najdemo določilo o dodatni službeni zadolžitvi, ki doslej za idrijske ranocelnike ni veljala. Navedeno je namreč, da v njegovo dejavnost sodi tudi porodniška služba in pouk babic, ker so znane njegove posebne sposobnosti v tej stroki. Za opravljanje porodniške službe mu je bil priznan dodatek k plači v znesku 100 gl. letno. Od ostalih zadolžitvev naj omenimo, da mu je bilo naročeno brezplačno kirurško zdravljenje vseh rudniških uslužbencev, delavcev, upokojencev in svojce. Ostala je tudi obveznost, da mora kirurg vsaka dva tedna rudarje briti in jim striči lase (117).

Pred Hacquetovim prihodom je bila porodniška služba v Idriji očitno pomanjkljiva. Scopoli je leta 1764 poročal, da je v Idriji ena sama, stara in neuka babica. Ponudil se je, da bi izučil za babiški poklic kako primerno rudarsko ženo, ki naj bi se ji za njeno delo plačevalo po 2 gl. mesečno. Rudniško ravnateljstvo je Scopolijev predlog posredovalo dvorni komori s pripombo, da je omenjena stara babica prišla v Idrijo pred sedmimi leti, da sta jo izprašala dr. Scopoli in kirurg, nakar je bila potrjena in zaprisežena. Rudniško

predstojništvo je predlagalo, da bi se za babico izučila še kaka rudarska vdova, ki že dobiva pokojnino, kajti za 2 gld. mesečno ni pričakovati, da bi se našla kaka babica iz Ljubljane, ki bi bila pripravljena prevzeti službo v Idriji. Izbrana idrijska vdova naj bi se v babiški stroki izučila pri sedanjih babici, če pa ta ni za poučevanje sposobna, pa naj bi se jo poslalo v Ljubljano v uk h kaki izkušeni babici. Dvorna komora je ta predlog odobrila (118).

Spričo navedbe, da je kirurg Gutt sodeloval pri babiškem izpitu, bi sodili, da se je tudi na to stroko nekaj spoznal, čeprav njegova porodničarska dejavnost ni bila v njegovi delovni instrukciji omenjena. Sodili pa bi, da je bila njegova pomoč v porodniških primerih le precej omejena, ker sicer Hacquetu ne bi priznali posebnega dodatka za posege pri porodih, če bi jih že njegovi predhodniki izvrševali. Kirurg Kahl med svojimi storitvami, ki smo jih zgoraj našli, sicer navaja zdravljenje štirih porodniških primerov, vendar ni razvidno ali je šlo za pomoč pri porodu, ali le za zdravljenje poporodnih komplikacij.

Hacquetova ocena dejavnosti idrijskih ranocelnikov

S Hacquetom je Idrija dobila široko razgledanega kirurga in uglednega porodničarja, ki je po svoji izobrazbi in spretnosti daleč presegal svoje predhodnike. Tudi sam se je tega zavedal in je delo svojih idrijskih predhodnikov zelo omalovaževalno ocenil. Tako je v nekem dopisu navedel, da je pred njim v Idriji deloval ranocelnik, ki ni bil z ničemer oskrbljen, ker mu je manjkalo tako spretnosti, kakor instrumentov. Če je bilo treba koga operirati, je moral bolnik ali umreti, ali pa ga je kak mazač žalostno pogubil. Na obeh straneh so vodili h klatežem, ki so jim prebadali oči in jih oslepljali. Tudi pri najpogostejši okvari rudarjev, pri kilah, jim ranocelniki niso znali pomagati, zato so morali ljudje drugje iskati pomoči, ali pa so umirali. Sicer pa Hacquet meni, da od padarja, ki je bil dotlej pri rudniku nameščen, pač ni pričakovati, da bi znal kaj več kakor ljudi briti, jim rožičke nastavljati, kri puščati, izpahe in zlome uravnjavati ter prevezovati rane in kožne razjede (119).

Dasi je bil Hacquet znan po svojih pikrih in zbadljivih sodbah, pa je njegova ocena kirurške dejavnosti v Idriji pred njegovim prihodom v bistvu najbrž objektivna. Vendar moramo upoštevati, da je bilo takrat malo tako izkušenih in spretnih kirurgov, kakor je bil Hacquet in ne moremo pričakovati, da bi idrijski ranocelnik kaj več znal in zmogel, kakor poprečni ranocelnik v tistih časih. Tako Hacquetova kritika dejansko velja za takratno kirurško službo nasploh, ne le za idrijske ranocelnike. Saj tudi znameniti nemški kirurg Heister, ki je deloval v prvi polovici 18. stoletja toži, da v nemških deželah malo zdravstvenih strokovnjakov temeljito obvlada kirurgijo in zato najtežje operacije prepuščajo raje mazačem in klatežem, pa tudi proti koncu 18. stoletja je še na slovenskem ozemlju primanjkovalo šolanin in izkušenih kirurških strokovnjakov (120).

Iz Hacquetovega dopisa je tudi razbrati, da so še v njegovem času na Kranjskem nastopali razni mazači in klateški kirurgi, ki so „zdravili“ kile in „prebadali“ očesno mrežo. Vprav, kar zadeva zdravljenje očesnih okvar, pri čemer je imel Hacquet nedvomno v mislih sivo mrežo (cataracta), se nam zdi njegova kritika krivično ostra. Verjetno v tem času, razen Hacqueta, na slovenskem ozemlju ni bilo kirurga, ki bi znal operacijo sive mreže strokovno neoporečno izvesti. Ko je leta 1802 profesor na ljubljanskem mediko-kirurškem liceju dr. Kern v Idriji operiral šest oseb zaradi očesne mreže, je takratni idrijski

zdravnik dr. Hafner poročal, da takih operacij pri nas, torej na Kranjskem, do takrat skoraj niso poznali. Tudi zelo cenjeni in sposobni takratni idrijski kirurg Makovic, je priznal, da se take operacije ne upa lotiti (121). Če je bila torej še več kakor tri desetletja po Hacquetovi kritiki operacija sive mreže v naših krajih tako malo znana, nikakor ni mogoče zahtevati od Hacquetovih predhodnikov v Idriji, da bi to okvaro znali zdraviti. Sicer pa je vprašljivo, ali je Hacquet kdaj v Idriji izvedel operacijo sive mreže. Leta 1972 je zaprosil, da se nabavi večje število kirurških instrumentov za idrijsko ranocelniško ordinacijo, med drugim tudi „instrumente pour la cataracta par Daviel“ (Davielovi instrumenti za operacijo očesne mreže), vendar je preje Idrijo zapustil, predno je dvorna komora nakup odobrila (122). Ne moremo izključiti možnosti, da je Hacquet v Idriji operiral z lastnimi instrumenti, vendar je nenavadno, da bi njegovim naslednikom ne bilo znano, da je take operacije izvrševal.

Sklep

S Hacquetovim nastopom se zaključuje vrsta idrijskih ranocelnic, ki so svojo kirurško službo opravljali še na nivoju obrtniške dejavnosti. Ti idrijski zdravstveni uslužbenci najbrž niso bili ne najboljši, ne najslabši med tedanjimi ranocelnicami v naših krajih. Skromna zdravstvena izobrazba in omejena strokovna dejavnost sta bili pač izraz takratne stopnje obrtniške kirurgije, ki je vanjo znanstvena misel šele začela prodirati. Dokler v Idriji še ni bilo diplomiranega zdravnika, so zdravili tudi bolnike z notranjimi boleznimi, pri čemer so bili še bolj neobgleni, kakor pri zdravljenju zunanjih poškodb in okvar. Mimo izvrševanja brivske obrti je med njihova vsakdanja opravila sodilo puščanje krvi iz žile, nastavljanje rožičkov in pijavk, izdiranje zob, zdravljenje poškodb, zlasti kostnih prelomov, udarjenin in ran, prevezovanje kožnih razjed in priprava zdravilnih kopeli. Kolikor lahko razberemo iz skopih poročil o njihovi dejavnosti, so tudi notranje bolezni zdravili predvsem s puščanjem krvi in z nameščanjem zdravilnih obližev, pri zdravljenju kronične zastrupitve z živim srebrom pa so uporabljali potilne kopeli. Eckhardov poklicni vzpon in popis Guttove knjižnice nam izpričujeta, da so bili v vrsti idrijskih obrtniških ranocelnic tudi vedoželjni možje, ki so si prizadevali izpopolniti in razširiti svoje znanje. Kahlov seznam opravljenih storitev pa tudi kaže težnjo, da bi se obseg kirurških storitev razširil. Četudi se nam dejavnost idrijskih ranocelnic v 18. stoletju zdi, v primerjavi z dosežki sodobne medicine, skromna in omejena, pa njihovih prizadevanj ne kaže podcenjevati. Vsekakor so s svojimi posegi takratnim idrijskim prebivalcem v mnogih primerih, zlasti ob poškodbah, dajali za takratne čase ustrezno zdravstveno pomoč, s svojimi anti-epidemičnimi in higienskimi ukrepi pa so tudi prispevali svoj delež k razvoju zdravstvene kulture v Idriji.

Viri, literatura in pripombe:

Vsi arhivski podatki razen enega (št. 17) so iz sklada Rudniškega arhiva, ki je deponiran pri oddelku Zgodovinskega arhiva Ljubljana v Idriji.

1. Arko M., Zgodovina Idrije, Gorica 1931, str. 93; Mohorič I., Rudnik živega srebra v Idriji, Idrija 1960, 147. — 2. Pismo sporočilo dr. Verbičeve

avtorju z dne 5. 2. 1979, za katerega se ji na tem mestu najlepše zahvaljujem. – 3. avtorjev članek v Zborniku idrijskih razgledov (ZIR), 1977, XXII, 24. – 4. Borisov P., Od ranocelništva do začetkov znanstvene kirurgije na Slovenskem, SAZU, razred za medic. vede, Dela 1, Ljubljana 1977, 21–22, 55–113. – 5. Pintar I., Mediko-kirurški učni zavod v Ljubljani, njegov nastanek, razmah in konec, Ljubljana 1939, 9–10. – 6. Allgemeines Lexicon der Kuenste und Wissenschafte, Leipzig 1721, 64, 69. – 7. Borisov I., lib. cit., 105. – 8. fasc. Berichte (B) 1751–1752, 1752, akt št. 5/59. – 9. fasc. Berichte-Resolutionen (BR) 1700–1715, 1709, 9. – 10. fasc. BR 1716–1720, 1718, 53; pisava priimkov je v aktih iz tega obdobja še zelo nedosledna in spremenljiva, zato uporabljamo tisto obliko, kakršno v dokumentih najpogosteje najdemo. – 11. avt. članek v ZIR, 1977, XXII, 25. – 12. fasc. BR 1721–1725, 1725, ad 3; 1726–1728, 1727, ad 4; 1729–1730, 1730, ad 27. – 13. fasc. BR 1726–1728, 1726, ad 9. – 14. fasc. B 1729–1730, 1729, 17. – 15. ibid. – 16. ibid., priloga A. – 17. Župnijski arhiv v Idriji, Poročna knjiga 1708–1749, MK – 216. – 18. fasc. BR 1726–1728, 1728, 49. – 19. ibid., 63. – 20. fasc. B 1729–1730, 1729, 3. – 21. ibid., 4; Stenberg se sam podpisuje „von Steinberg“, medtem ko dvorna oblast skoraj redno piše njegov priimek v obliki „von Stenberg“. – 22. ibid., 17. – 23. ibid., ad 20. – 24. ibid., ad 17. – 25. ibid., priloga A. – 26. ibid., ad 20. – 27. ibid., ad 17. – 28. ibid. – 29. ibid. – 30. ibid., ad 20. – 31. ibid., 39. – 32. ibid. – 33. ibid., 37. – 34. ibid., 1730, 2. – 35. ibid., 17. – 36. ibid., ad 17. – 37. Žontar J., Pomembni kranjski zdravniki preteklosti, Kranjski zbornik 1970, 343. – 38. fasc. B 1729–1730, 1730, 19. – 39. fasc. B 1736, ad 134. – 40. fasc. B 1733–1735, 1735, 89. – 41. fasc. B 1737–1738, 1737, 98. – 42. Lesky E., Arbeitsmedizin im 18. Jahrhundert, Werksarzt und Arbeiter im Quecksilberbergwerk Idria, Wien 1956, 10–11; med akti v idrijskem arhivu teh podatkov nismo našli. – 43. fasc. B 1737–1738, 1737, 102. – 44. ibid., 1738, 13. avg. – 45. ibid., 16. avg.; snopič Bergconsulta, 18. marec. – 46. ibid., 1737, 96. – 47. ibid., 1738, 18. febr. – 48. ibid., snopič Bergconsulta, 15. marec. – 49. ibid., 5. julij. – 50. fasc. B 1741–1742, 1741, 1. julij. – 51. fasc. B 1743, 10. dec.; fasc. Consultations–Protokole (CP) 1741–1750, 1744, 8. febr. – 52. fasc. CP 1741–1750, 1743, 5. dec. – 53. prim. avt. članek v Idrijskih razgledih (IR), XIX, 1974, 45–46. – 54. fasc. CP 1741–1750, 1743, 5. dec. – 55. fasc. B 1753–1755, 1755, 4. – 56. fasc. I; Anstellungen-Remunerationen 1783–1790, 1784, ad 169. – 57. fasc. B 1737–1738, 1738, snopič Bergconsulta, 15. marec. – 58. ibid., 18. avg. – 59. fasc. B 1741–1742, 1741, 5. febr., 24. marec. – 60. fasc. B 1739–1740, 1740, 30. apr. – 61. fasc. CP 1741–1750, 1741, 6. junij. – 62. fasc. B 1739–1740, 1739, 10. maj. – 63. avt. članek v IR, XXI, 1976, 13–22. – 64. fasc. CP 1751–1760, 1752, 2. sept.; Lesky E., lib. cit., 14–15. – 65. Lesky E., lib. cit., 11–12. – 66. avt. članek v IR, XXI, 1976, 14. – 67. Lib. Benekers Organisation de 1814, II, B, b; Lib. Repertorium 1817–1826, BP, 984. – 68. fasc. B 1748–1750, 1749, ad 8. – 69. fasc. B 1751–1752, 1752, 59/5; 1753–1755, 1755, 4. – 70. avt. članek v IR, XXI, 1976, 21. – 71. fasc. B 1741–1742, 1742, 31. dec. – 72. avt. čl. v ZIR, XXII, 1977, 24. – 73. fasc. B 1743–1745, 1743, nedatirano. – 74. avt. čl. v ZIR, XXII, 1977, 24. – 75. fasc. CP 1741–1750, 1748, 20. julij. – 76. fasc. B 1746–1747, 1747, 18. – 77. fasc. B 1748–1750, 1748, 38. – 78. fasc. CP 1741–1750, 1748, 17. avg., 5. okt.; fasc. B 1748–1750, 1748, 49. – 79. fasc. B 1741–1742, 1742, 31. dec; 1748–1750, 1749, 25; fasc. CP 1741–1750, 1749, 19. apr. – 80. Bau- und Maschinen Inspectorat Idria

(zbirka kart), IV/16 iz leta 1847; fasc. Akti rudn. direkcije 1878, ad 299A. – 81. avt. čl. v IR, XIX, 1974, 120; fasc. akti rud. urada 1857, ad 931; 1867, 1169. – 82. Majnik S., Obolenja in nezgode pri idrijskem rudniku, IR, XX, 1975, 22. – 83. avt. čl. v IR, XX, 1975, 59–60. – 84. fasc. B 1751–1752, 1752, 10. marec. – 85. *ibid.*, 20. marec. – 86. Lesky E., *lib. cit.*, 21–23. – 87. fasc. B 1751–1752, 1752, 15. – 88. *ibid.*, 17, 1/55. – 89. *ibid.*, 20. marec, 29. maj. – 90. *ibid.*, 10, 11. – 91. *ibid.*, nedatirano in nenumerirano. – 92. *ibid.*, 15. – 93. *ibid.*; fasc. CP 1751–1760, 1752, 23. okt. – 94. fasc. B 1751–1752, 1752, 59/5; *prim. tudi*: Lesky E., *lib. cit.*, 16, 19–20; Arko M., *lib. cit.*, 94; Mohorič I., *lib. cit.*, 148. – 95. fasc. CP 1741–1750, 1744, 2. nov. – 96. fasc. B 1751–1752, 1752, 11/24. – 97. *ibid.*, 14. jan. – 98. fasc. B 1753–1755, 1754, 5; nastavitveni dekret je v celoti objavljen v Lesky E., *lib. cit.*, 55–56. – 99. fasc. B 1753–1755, 1754, 953/15. – 100. *ibid.*, 1755, 4. – 101. Lesky E., *lib. cit.*, 26. – 102. fasc. B 1753–1755, 1755, 4. – 103. fasc. B 1756–1760, 1756, 2/210; Lesky E., *lib. cit.*, 26. – 104. Lesky E., *lib. cit.*, 28–29; Petkovšek V., J. A. Scopoli, njegovo življenje in delo v slovenskem prostoru, SAZU, Ljubljana 1977, 11–12; Arko M., *lib. cit.*, 97–98. – 105. fasc. B 1756–1760, 1756, 2/210. – 106. Lesky E., *lib. cit.*, 28; Petkovšek V., *lib. cit.*, 12. – 107. Lib. Berichts-Protocoll de Annis 1760–1769, geslo Gutt. – 108. Lesky E., *lib. cit.*, 18–19. – 109. Lib. Berichts-Protocoll de Annis 1760–1769, geslo Gutt. – 110. fasc. II, Pensions- Provisions- Quiescenten- Wesen 1791–1800, 1793, 712, 726. – 111. fasc. B 1761–1762, 1762, 2/160. – 112. fasc. B 1763–1766, 1766, 17. jan., 21. febr. – 113. *ibid.*, 17. jan. – 114. *ibid.*, 27. jan., 3. marec, 23. junij. – 115. Lesky E., *lib. cit.*, 17–18. – 116. fasc. B 1763–1766, 1766, 21. febr. – 117. Lesky E., *lib. cit.*, 57–60. – 118. fasc. B 1763–1766, 1764, 21. sept., 2. okt. – 119. Lesky E., *lib. cit.*, 17. – 120. Borisov P., *lib. cit.*, 81, 83. – 121. avt. čl. v IR, XVIII, 1973, 184, 190. – 122. Lesky E., *lib. cit.*, 33–34, 56.

SLOVARČEK IDRIJSKIH BESED

V Idrijo so se skozi stoletja naseljevali ljudje iz najrazličnejših jezikovnih področij: Benečani, Habsburžani, Slovenci, Čehi, Francozi in Italijani. Tukaj so se torej prepletale besede raznih narodov in zato ni čudno, če v današnjem idrijskem govoru, ki se je sicer od starih časov že precej spremenil, mrgoli lepo število besed, ki so v drugih slovenskih govorih in narečjih malo znane; zlasti veliko je „spačenk“ ali sposojenk iz nemškega jezika, medtem ko je italijanski vpliv skoraj neopazen in zajema le nekaj besed iz novejšje dobe; nekaj izrazov pa je tudi takšnih, da jim ne najdemo izvora in so v Idriji nastali samostojno.

Pred prvo svetovno vojno na idrijskih ulicah skoraj ni bilo slišati nemške govornice. Razen na uradih, ni bilo nikjer napisov v nemškem jeziku. V šoli so bili nad vhodnimi vrati dvojezični napisi (nemško-slovensko), ki so označevali stopnjo posameznega razreda. Občinski uradi so poslovali v slovenskem jeziku. Notranje nemško poslovanje državnih uradov (rudnik, gozdna uprava) ni vplivalo na slovensko miselnost.

Italijani so nekaj let po svojem prihodu v Idrijo ukinili slovenske šole, čitalnice in knjižnice, kar je težko občutil tukajšnji živelj. Taki ukrepi so tudi pripomogli, da so se predvsem šolarji neugodno počutili v šoli, kjer so se na začetku z veliko težavo sporazumevali s svojimi italijanskimi učitelji: ti so mnogokrat bili južnjaki, ki o slovenski besedi pojma niso imeli.

Potujčevanje, ki so ga opravljali krajevni fašistični veljaki, je bilo načrtno. Svoje upe so polagali predvsem na mlade, ki so jim med drugim priporočali, da naj v medsebojnih stikih na cesti, tako kakor v šoli, uporabljajo samo italijanski jezik. Če izvzamemo nekaj domačinov, laških podrepnikov, ni bilo Idrijčana, ki bi se sramoval svojega domačega govora.

Kljub vsemu navedenemu, je idrijska „špraha“ prebrodila vse težave in ostala pristna ter živa vse do danes. Koliko časa bo še taka ostala, pa je težko reči. Nekaj besed, ki so ostale iz prve dobe v zvezi z rudniškim obratom, je dnašnji rod večinoma že opustil ali pozabil. Mlajši Idrijčani že pridno uporabljajo nekatere pravilne slovenske besede. Prečiščevanje idrijskega govora se bo verjetno še nadaljevalo.

Zbirališče na glavnem trgu, pred šolskim vrtom za 1. maj 1910

Pogled na mestno središče pred petdesetimi leti.

SLOVARČEK

A

- abàrgat se = podvizati (se)
 abètk = obgrizek
 abfórat = odgnati, odsloviti
 abgrĩncat = obgristi
 ablàuf = odtok
 ablihtanu = razsvetljeno
 abrànat = obresti, obhoditi
 abrihtat = naučiti, navaditi
 abtàjfat = nazadovati, pasti
 abžnàblat = z jezikom obdelati
 acìgat = zmigati
 acmàkat = oklofutati
 acvirkavca = ocvirkova potica
 ačàfat = oklofutati
 adàrca = orehova jedrca
 adije = zbogom
 adlùda = zoprnež
 aflìknt se = pohiteti, pomujati se
 aflùhtat = koga ošteti, pokarati
 afnàjne = bahanje
 áfne = opica
 afračn = osoren
 afrajet = očistiti, osvoboditi
 afrèht = ropot s pločevinatimi predmeti na predvečer
 godu
 afrnašt = ogoljufati
 afùčet = površno kaj narediti
 agà = pritrdilno - razumem
 agàjsnat = ozmerjati
 agàrnt = počiti, brcniti
 agràvžnu = ogabno
 agríbat = otipavati
 aharčàvat se = obotavljati se
 ahcìlbildar = raznobarvne lepljive aličice
 áhtat = paziti
 ájer = zrak
 ájfrat = biti ljubosumen
 ájkarl = strešni nadzidek z oknom
 ájmaht = telečja obara
 ájmar = vedro za vodo
 ájnfeh = enostavno
 ajngehèntk = pod roko koga držati
 ajnpásat = vstaviti
 ajnpildat se = važiti se
 ajnprjén = prežganje
 ajntabulíran = aboniran
 ájnzar = enka (številka)
 ajznpuón = železnica
 akantènat se = zadovoljen biti
 aklēšk = suha odsekana veja
 aklicat = zmigati

áklih = zbirčen, zahteven
 akradibídl = svarilni vzklik
 neboglјivim otrokom
 akraměš na hamol = svarilni
 vzklik neboglјivim otrokom
 krànclet = ovenčati
 akurát = naravnost, pri zdra-
 vi pameti
 àlstum = torej
 àlstum bëjn = tako torej
 amàmca = neodločnež
 àncl = ročaj pri svetilki
 amrila = dežnik
 emúca = vrtoglavica, omotica
 andíbje = andivja
 andrúkat = drugikrat
 anígat = onegaviti
 anjé dè = kajne da
 àntle = brisača
 àntrh = poklic
 an túlk = samo toliko
 apalígat se = zanesti se
 apàrhu = duh po plesnobi
 apàrtat = oprtati, koga poba-
 rati, naložiti
 apàvzlu = spolzko
 apláknt = telebniti na tla
 apšíd = slovo
 apštípat = obšiti
 artánt = nepremična pokončna
 drža
 apúcat se = osnažiti si čevlje,
 obleko
 apúrřlet = ošteti koga
 arcnije = zdravila
 ardigáta = ti šment!
 ardùh = saj res, pa kako!
 arjést = zapor
 àrnk = slanik
 àrsnt je = oditi, nepričako-
 vano izginiti
 àržet = žep
 asmùknt se = podvizati se

asrěje = sredica kruha
 astrije = rezilo
 ašpácát = očistiti požgano
 drevo
 ašpegávát = budno ogledovati
 ašvahít = oslabeti
 ašvèglet = polulati
 ašvènknt = zaobrnti
 atámš = omotičen, v temi
 atàntat = ogoljufati
 atàrnt = počiti
 atàšet se = odžejati, najes-
 ti se
 atšnipsat = odrezati
 aufcùh = dvigalo
 aufrihtik = odkritosrčno
 auscàjhnat se = odlikovati,
 izkazati se
 auslézvat = razkosati zaklano
 žival
 auslòh = izložbeno okno
 àvba = pokrivalo, kapa za do-
 jenčka
 àvck = obraz
 avihst = dokončati, premaga-
 ti
 avita je = konec je
 ázik = osel
 ašřat = streljati, pokati
 ašřlàfat se = umiti, okopati se

B

bàck = čopek
 bàjhnt = prenehati
 bajičnkár = bojazljivec
 bàjta = hiša
 bajvágn = prikolica
 bàkalca = golaž iz ovčjega
 mesa
 balúta = večji kamen
 bàmparl = posušeno drobno su-
 ho grozdje

bana = kad	bráva de = kaj šel
bandíba = trgatev	brémz = zavora
bandíra = zastava	brěšt = obrok hrane
bandúra = delavska obleka	brihtn = inteligenčen
bánt = kamen	brjegula = pijandura
barantacl = gozdna goba: zlate grive	brjúv = čok
baríglá = velika posoda	brkalca = kovinast gumb
bàrkl = roka, noga	callant = udariti
barlúzga = neznačajnež	brnav = izmenjava raznega blaga za živež
bàru = brv, viseči prehod preko vode	bršátl = ostružek
bašeréta = pokalica	brštájgarce = gojzerice
bàt = bet, betica (glava)	bruzgerm = kvas
báta = vata	bruzlétna = zapestnica
báva = krzneni ovratnik	búčka = dvolitrška s slamo opletena steklenica
bávčk = kosmič	búf = dolg (denarja)
bázat = drezati	bugéjmi = brezplačno
becíkl = dvokolo	búhav = duh po kislini
becírk = okraj	buhlunej = hvala lepa!
befél = ukaz	buhvar = bog ne daj!
beglájtar = sprevodnik	bukavca = debela suknja
bějš = pojdi	bula = blazina za klekljanje
belánca = krmilo pri dvo-kolesu	búndara = debelušno dekle
belmál = figo!	buodl = meča
belpóko = figo!	buogar = kolar
bénde = teslo	buoži žlák = mrtvoud
bèn de já = seveda	bútl = zabitež
beràčk = košara	búzara = jed s fižolom in s krompirjem
beràjt = pripravljen	bžina = luščina posušenega fižolovega stroka
bíksat ga = veseljačiti	
bíma = počasnež	
bíngalce = nebesa	
birštat = delavnica	
bisc = jed: zelje z ričetom	
bištek = jedilni pribor	
bištar = urenblés = menda, bajé	
bljék = štirioglati kos zvaljane testenine	
blumtiš = mizica za rože	
bóna = krastača	
bránže = vrsta, izvor	

C

càbat = brcati
càh = pospešek, etapa
cahn = znak, signal
càjgnes = spričevalo
càjtngé = časopis
càjzlc = čižek (Fringilla spinus)
camàrt = hoditi, potepati se

càngula = nočna posoda
 canštéher = zobotrebec
 càrt = ljubek
 càrtlčk = omiljenec
 càusa = deklina
 cehtírat = gñjaviti
 céler = brzinomer
 cèltna = platneno pokrivalo,
 šotor
 ciba = kokoš
 cifra = številka
 cifrpluót = številčnica ure
 cigálca = gugalnica
 cigarédl = ustnik za ciga-
 reto
 cigat = gugati
 cigavnca = opekarna
 cíglc = listek, kos papirja
 cígu = zidna opeka
 cígu mígu = sem ter tja
 cígu múst = viseči, nihajoči
 most
 ciknt = kapniti, malo dodati
 cimbara = deklina, tudi vrsta
 sadeža
 cimrka = tesarska sekira
 cimrófn = sobna peč
 círat = trajati
 církl = šestilo, noga
 círnaga = okras
 círùk = nazaj
 círùkl = uzda
 cjépc = bedak
 cmàkaš = hoditi
 cmakùdra = brozga na cesti,
 luža
 cmarkítnt = pasti
 cmérdat se = cmeriti se
 cufùs = peš
 cugrùnt = na boben, propad
 cuknpuók = pritljaga
 cukrkàndl = kandirani slad-
 kor

cukrpíkar = slaščičar
 cùnft = drhal
 cuófl = cof
 curáhar = pomožni delavec
 cúrat = lulati
 cúta = kos raztrganega blaga
 cviblet = kolebati
 cvidr = zoprn
 cvikarji = naočniki
 cvíkl = všitek
 cvírn = sukanec
 cvítk = svitek za perice

Č

čavník = čebelnjak
 čefára = butica (glava)
 čéhlet = česati
 čènš = najemnina
 čís dàt = bruhati hrano, iz-
 ročiti
 číšpavc = sadež, češplevo
 drevo
 čížmič = pobalin, nerodnež
 čjesnt = udariti
 člavèče = človek, ki ni kaj
 prida
 čmájžet = pražiti
 čmít = dremati
 čòldine = figo! sploh ne!
 čúglest = kratkoviden
 čúhne = zaudarja
 čúle = tnalo
 čútast = molčeč, trmast
 čútast = šepav

D

dahpape = strešna lepenka
 dajtlíh = točno
 dalván = navzdol
 dàrat = trajati
 darbuzn = otročad

dèj nàk = daj mir!
 dèklc = pokrov
 díc = mož
 dihtnga = tesnilo
 dimùn = maček
 dirndl = lahka ženska poletna
 obleka z malim predpasnikom
 dònf = para
 drejn = gneča
 drejnet se = prerivati se,
 gnesti se
 driklc = pri vozu l m dolgi
 leseni drog za vprego konja
 driatl = tečnež, pikolovec
 drítvat = nekomu vse potrje-
 vati
 drjekabàrbar = zlata minica iz
 vrst hroščev
 drùk = pritisk, tiak (v knjigah)
 drùkar = stiskavec
 drùkat = navijati za koga,
 tiskati
 dudlsàk = pihalni inštrument
 iz kože
 dùnst = para, poja
 dùrh = venomer
 durhcùh = prepih
 dùza = deklina

E

èf, po èfu = obraz, po obrazu
 enrikat = iti k vojakom
 enrištnga = oprava, pohištvo
 éxl = osel

F

facanítl = ženska ruta
 fàflat = kaditi
 fàglat = lagati

fajervàhtar = protipožarni
 stražar
 fàjhtn = vlažen, vinjen
 fajhtnuóba = vlaga
 fàjmaštr = lesen nizek zaboj s
 štirim ročaji za prenos
 razsutega tovora, župnik
 fàjn = dobro, lušno
 fàkula = neznačajnejš
 fàler = napaka
 falít = zgrešiti, zmotiti se
 fàltne = guba
 fàrcàlca = drobnjarija
 fàrkavc = mulec
 farléšer = gasilec
 fàsat = nabaviti, dobiti
 fàslc = manjši pločevinasti
 sod
 fàsnga = okovje za žarnico,
 utičnica
 fàsunga = nabava živila
 fàuš = ponarejen, nevoščljiv
 faušije = nevoščljivost
 fàvč = zakrivljen nož
 fàvda = guba
 favlèncat = lenariti
 fàvlest = svojeglav
 fažùlavka = fižolova juha
 fèclčk = komadič
 fédrr = vzmet, ptičje pero
 fedrpèr = ptičje pero za klo-
 bukom
 fèjst = v redu
 feldbàn = vojaška železnica
 fèlše = udarec žoge ali kugle
 od strani
 fenstrnégel = žebliček za
 okno
 ferbànt = povoj za rane
 ferdrùs = spor
 fibr = vročica
 fičnk = drobiž
 fičt = krasti

fidimùs = iver, trska
fifik = pripraven
figat = krasti
fihtat = prosjačiti
file = nadev za žlikrofe
filet = nakladati razsuti
tovor
finfekar = petdesetletnik
fingrat = naprstnik za ši-
vilje
fintat = uničiti
fintat se = ugonobiti se
firarca = zapor
firbčn = radoveden
firlenk = zavesa
firšt = strop
firtah = predpasnik
fístnga = trdnjava
fišfongar = ribji tat
fišt = mečkati
fitigót = šel je po gobe!
končano jel
fižúlavka = lesena 3-4 m dol-
ga lata za stročji fižol
fjakar = kočijaž
flafíta = ženska kapa
flàjda = halja
flàjsik = marljiv
flàjštr = obliž
flàkat = streljati
flàknt = vreči
flancàjne = prazno govorjenje
flanci = sadike
flànkavna = debelost, odvečna
maščoba
flankírat = pohajkovati
flára = večji madež
flaškún = večlitrski stekle-
nica široke oblike
flašncùh = vitl
fligl = okno
flighurn = vrste trobilo

flínta = puška
flíta = guba pri obleki
fljék = madež
flùjs = splav na vodi
flàjsk = cigaretni papirček
flùm = mivka
flútnt = potisniti, vreči kaj
fóga = ogenj
fòkaler = šaljivec
fòngat = krasti
foràjtat = pripreči
forikat = napredovati
fòršt = gozdna uprava
foršúla = gozdarska šola
fótar = oče
frahtliv = delikaten
fràjet = koga za kaj opros-
titi
frajhèndlih = prostoročno
frajlàuf = prosti tek
fràjle = gospodična
frànže = natrgano blage
frátat = spodleteti, zmotiti se
frcír = okras pri lesenem iz-
delku
frčiúnk = proti vetru nezava-
rovan prostor
frdaman = pogubljen, proklet
frdehtik = nevarno
frdírbat = pokvariti
frèglet = bruhati hrano, obse-
kovati drevo
fréh = domišljav
frej = prosto, nezasedeno
frèmdar = tujec, priseljenc
frésat = žreti
frflégunga = nabava
frglàjhat = primerjati
frhéret = zasliševati
frhjémetl = poškrabljeni spred-
nji del moške srajce
friglèk = majhno, izpod mere

fris = obraz
 frklàjdunga = obloga pri pod-
 boju
 frnihtat = pokvariti
 fršlùs = zadržga
 fršùs = akontacija
 frúdl = lahko prebavljiva hra-
 na
 frùga = povrtnina
 fruóc = otrok
 fruóhtar = kamjon
 fruštík = zajtrk
 frzènkát = vgrezniti, vdolbiti
 frzítl = moška nogavica
 frzmágat = užaljen biti
 fuckat se = igrati se s krog-
 lico
 fùč = ne veljal končano
 fùflast = površen pri delu
 fùglavš = ptičja kletka
 fùhtl = neutrnjene mišice, sla-
 bo zasut prostor
 fùlk = ljudstvo
 fuóh = poklic
 fúrat = voditi
 fúravt = zaloga
 fúrkł = zvižaja, vzrok
 fusbál = nogomet
 fúška = drobne veje vkup zve-
 zana butarica
 fútká = močnik
 fútr = krma za živali
 fútra = podlaga
 fútrat se = jesti

G

gábavce = moški usnjeni škor-
 nji čez kolena
 gágnt = omagati, umreti
 gájdrat se = matrati se
 gajst = strup, alkohol

gajstn = drzen, prenapet
 gajtravže = vrtnica
 gájtře = ograja
 gajtrpítl = otroška postelja
 gájžla = bič
 galèndre = ograja
 gamžùn = požiralnik
 gank = leseni balkon
 gàrbat = pretepati
 garíga ti ! = gorje ti !
 garvàn = navzgor
 gàs = ne gori, pogašeno
 gàuqe = vislice
 gausnt = spregovoriti
 gávci = hribi
 gávnar = porednež
 gehájmar = policist
 gèldine = denar
 gèlta = odgovarja, velja
 gemítlih = hladnokrvno
 genàu = točno
 gepírat = pritikati
 géruš = pijača: mešanica špi-
 rita, pelina in vode
 gilp = leseni ročaj pri orodju
 gimpl = zabitež
 gimpl = kalin, popkar (Pyrrhu-
 la europea)
 gin = crknen
 gítl = krstni boter
 glabín = krema za čevlje
 glànc = sijaj, lesk
 glid = okončina: roka, noga
 gliha u kap štriha = po vsem
 sta si podobna
 glihat = zbijati ceno
 glihat se = ujemati se
 glihe dat = pozoren biti
 glihnu = ravno
 gmàh = mir
 gráda = počasnež
 gradèbet = česati predivo.
 grävžet = gnusiti
 gredenca = kuhinjska omara

erëf = prijem
 grenca = mejnik, državna meja
 grídl = medla okončina
 erímat se = kesati se
 eríncat = grizljati
 eríogic = eriljček (Serinus hortulanus)
 erís = zдроб
 erís na žup = zdrobova juha
 eríspl = osiljeno zeloze na dolgi lesení palici
 erínrëk = okrasni naborek pri ovratniku ali zavesah in ženskem spodnjem krilu
 gùb = sunek
 gùcat = nositi
 gùdra = ponoseno blago, obleka
 gùfle = usta, strupen jezik
 gùncvat = poreznež
 guést = najemnik stanovanja
 gùrbat = delati
 gùri = boljši
 gúst = igrati na instrument
 gùtlca = kretna botra
 gùžl = zavozljan čop las
 gvàmp = trebuh
 gvànt = obleka
 gvír = puška
 gvírat = trajati
 gvírc = dišava, aromatična začimba
 gvíšnu = varno, zagotovo

H

habànca = gibanica
 hàbat = udarjati
 hadabècl = vrag
 háklc = ovira, potežkoča
 háklet = kvačkati
 halímpa = počasnež
 hàltat = zaustaviti koga
 halcmávl = tiho, drži jezik
 hàndlet = ukvarjati se s pridobitvenim delom
 hàntat = delati
 harnuódl = sponka za lase
 hausmúmara = približna številka

házik = zajec
 héftat = s šivi spenjati
 hèhlet se = smehljati se
 heknádl = kvačka
 hèlma = čelada
 hèrcik = srčkan
 hílzna = tulec od krogle
 hinternís = bodeča žica
 híše = bivalna soba
 hlàptat = naglo jesti
 hlístat = tepsti, udarjati
 hohcilínder = visoki moški slavnostni klobuk
 hòlcer = gozdni delavec
 holcplàc = odlagališče za drva
 hùmparce = diatonična harmonika - frajtonarca -
 hùndi = pohištvó
 hústa = zelje ali repa

I

íberzécnga = menjalnik, prestava
 íbngé = premiki, manevri
 íbrgébnén = malo čez les
 íca = vročina
 Ídarje = Idrija
 íftajne = spenjanje čipk z jefterico, danes uporabljajo čipkarice kvačko
 íftrca = navadna močnejša igla šivanka, ki so ji klekljarice same naredile na zgornjem koncu glavico iz pečatnega voska
 íraf = oskrbnik sirote
 ís = jez
 ísh = kis
 íshar = pustež, kričáč
 íst = jesti
 íštrh = naravna tla v kletnem prostoru

J

jágar = lovec
 jákne = zgornji del ženskega
 kostima
 jánkara = suknjič
 jásk = jezik
 jèl de l = kajne da !
 jèst = jaz
 jèt = iti

K

kàck = prašič
 kačúr = slab bivalni prostor
 kafjé = kava
 kalàvret = kolovrat za navija-
 nje sukanca na klekeljne
 kale = zagozda
 kaligírat = dolgovezit, dopo-
 vedovati
 kalúna = okrogli stožec, tudi
 zunanji obokan prehod
 kamàjsat = na skrivaj trgati
 sadež, rabutat
 kamanàjs = odlagališče odpad-
 nega materiala v potok pod
 grajskim stopnjiščem
 kamašne = golenice
 kàmba = zanka
 kamídje = sitnosti
 kampanije = skupina ljudi
 kàmpl = glavnik
 kamplít = končati
 kamúnsk = občinski, od vsako-
 gar
 kanapjé = sobna klop z nslo-
 njalom
 kandùht = okrašen pogrebni
 križ
 kàntet = zadovoljen
 kantún = vogal, mejni ali ob-
 cestni kamen

kàpč = ikra (paglavec), kapelj
 karabàč = gorjača
 karàvde = ogrlica
 kàre = kokoš
 karéta = iztrošeno prevozno
 sredstvo
 karjúla = leseni voziček na
 dveh kolesih
 karpít se = naprezati se
 karsnica = prostor za mrliče
 in obdukcija na pokopališču
 pri sv.Križu
 kástlc = poštni nabiralnik
 kastrúla = kozica
 kašín = koščen
 katúr se = vreme se slabša
 kàvsna = vino
 kàvtr = prešita odeja
 kazín = zmešnjava, nered
 kérlec = v redu človek
 kí = kje
 kí = tja
 kibra = večja posoda
 kíbr = majski hrošč
 kiclih = delikatno
 kíha = zapor
 kindrgàrtn = otroški vrtec
 kír = kdo
 kírkrať = katerikrat
 kísat se = jokati
 kíšta = zabej
 kítnce = verižica
 kítno = veriga
 kívan = tja, ravne naprej
 kívdř = klet
 kí ži lè ! = kje pa !
 kjakúl = tam ekoli
 klajdrkvéstn = emara za obleke
 klatatúrat = petepati se naoko-
 li
 klánfa = spejka, zob
 klánka = zanka
 klàvčk = svitek

klépete = penavljajč šolskega razreda	krupejca = slan, zabeljen krop za kruhovo juho
klíkl = klekelj	ksiht = obraz
klinčki = vžigalice	ksims = napušč
klít = preklinjati	ksindl = smrkavec
kluófar = stepač za preproge	kšàjt = brihten, znajdljiv
klúse = stari kenj	kšéft = kupčija, trgovina
klúštar = samestan	kúd = kje
kninc = prebivalec cerkljanskega	kúfr = kovček, baker
knaflihar = gumbnica	kùgla = krogla, betica (glava)
knúof = gumb	kugluógar = ležaj
komedjántar = cirkusant	kùhalca = separica (soparno vreme)
komídl = trgovski pomočnik	kùhavna = lesena žlica
konfélet = pospremiti	kùjca = lesena uta ali iz vej napravljena koliba
kráčlet = nečitljive pisati	kùkarl = okence
kráglc = evratnik	kúnln = premog, spajkalo
kráncl = venec	kúmšt = umetnost
kránk = belan	kumzèngar = spremljevalec
krápši = dereze	kunde = prebrisanec
kravàtlc = kravata	kúndl = v kito spleteni lasje
krávžl = koder	kúnta = zasiguran odjem, doba-va na dolžno knjižico
kravžlá se mu = meša se mu	kuóstn = emara
krépat = z razgretimi, posebnimi kleščami lase navijati	kùrbll = ročica za ročno zaganjanje motorja
krígl = vrč za pivo	kùrcšlus = kratki stik
krímpl = sitnež, ki rad nasprotuje	kurjéra = avtobus
kripa = iztrošeno prevozno sredstvo	kuškajéjce = noša otroka na plečah
krípa = posoda, betica	kušpe = okorni čevlji
kripl = pohabljenec	kušta = hrana
kriskíndl = božično drevo	kùtne = betica (glava)
krišpíndl = nepridiprav	kvá = kaj
krívc = južni veter	kvànčk = košček
krnúhat = smršati	kva pa dè ! = kajpak
krúca = orodje za mešanje malte, kopača	kvártir = stanovanje
krúknt = počepniti zaradi bolečine	kvátravc = večji kamen
krúncat = šepati	kvéčer = objemka
kruóf = golša	kvíht = utež
	kvít = bet

L

lađlc = predal
 lađrfar = samokolnica
 laga = stopnja težavnosti pri igranju violine
 lajbl = stranišče
 lajbstul = straniščni stol za bolnika
 lajdat = prenašati, trpeti koga
 lajdra = potepinka, vlačuga
 lajhtar = svečnik
 lajnir = ravnilo
 lajpk = telovnik
 lajšt = kamnita podlaga za ceste
 lajšta = letev
 lajtrpuon = močna letev
 lajtunga = napeljava
 lakanda = gostilna
 lakat = piti
 lampe = velike oči
 lančer = podolgovato, močno rezilo za obsekavanje vej
 landkarta = zemljevid
 lapnt = udariti
 laps = porednež
 laputnk = opravljivi, dolgi jezik
 larfa = pustna maska
 larifari = čenče, laži
 lauf = železniški tir, tračnice
 lavdan = porednež
 lavprt = laputa, majhna vrata
 lebn = življenje
 left = zrak
 lejtk = neoženjen
 lejtkat se = otresti se koga
 lenkunga = volan pri avtomobilu
 lerpup = vajenec
 lešt = veselje, volja
 leur = umivalnik

ličt ga = lenariti
 lidr = usnje
 lifrat = nositi, dobaviti
 likaf = pijacha ob končanem delu
 lim = lepilo
 liml = zabitež
 limpa = trebuh, tudi prenosni lesen sodček za vodo
 litnu = glina
 lubat = iz nezavesti koga prebujati, masirati
 lübmuj = prava reč!
 lüftat = zračiti
 lüftejne = letni dopust
 lüftpratikant = brezdelnež
 lüjtze = letev
 lúkat = privabljeti ptice
 lüksus = osebni avtomobil
 lürde = trapa
 lushaus = vrtna hišica
 lüstr = lestenec
 lüznt = udariti

M

macafizl = svaljek iz krompirjevega testa
 mačkún = počasnež
 máhat je = nekam hiteti, iti
 májet = viseti
 makrač = socialist
 malajžna = malica
 máln = mlin
 malúna = betica (glava)
 máncat = kolebati, mečkati z delom
 máncnt = udariti koga
 marävčt = promočno ljubkovati, stiskati
 marbët = morebiti
 marbjna = omara
 marják = južni veter
 márnge = namen
 marót = bolehen
 marukenuós = enostavno je to!
 martuál = pogrebno društvo
 maruós = močvirje
 mácuunk = maselnik (maslena jed)

máslar = površnež, neodločnež
 maslo = votlamera okrog pol li-
 tra
 máslet = obotavljati se
 maslnca = vez za umučke
 masingvír = strojnica
 matarúgast = omotičen
 mátrejne = trpljenje
 matččk = leseno mečkalo za kuhan
 krompir
 mául = usta
 máveat se = stiskati, dobrikati
 se
 medbjca = svetinjica
 melárt = delati, pritoževati se
 mēldat = naznaniti, poročati
 melerln = tesareka sekira
 mēlšepajš = slaščica
 menescēntl = vrata slačkorčka
 merákl = ti zlomek ti !
 mēzu = vozal
 mlorga = volčbljena miza za
 pripravo domačega kruha
 mlrkat = pomniti, paziti
 mlrkca = opica
 mššeunk = mešalnik
 mššavncā = ploščica, glinasta
 ploščica za peč
 múdl = vzorec, model, glinasta
 posoda za peko pitice
 múgl = vret
 múlpráta = pljučna pečenka
 munštíkl = ustnik pri pihalnem
 instrumentu
 muóhat = delati
 muóntl = plašč
 muórnā = mlačno
 múrkeat = delati, sušmariti
 mūs = obvezno
 mūska = godba, glasba
 múskl = mišica
 muskvónt = godbenik
 múštr = vzorec
 múštrat se = ukvarjati se s čim
 mútarl = matica za vijak
 múzl = smrkavec
 múžgat = tolči, pretepati

N

nabažgán = natrpan
 nabirákč = nabiralnik za trga-
 nje sadežev z drevesa

nác = raba, korist
 nacobedrán = pijan
 na dríte = površno, pomanjkljivo
 nachšlen = prehlajen
 nafjhjtat = navlažiti
 nafárbat = nalagati koga
 nafilet = napolniti
 náfl = izgovor
 nafřflúhte = s prazno denarnico
 náftl = epenec
 na fúra = z naglico
 nafútrat = nahraniti, nahraniti
 nagllhat = naravnati
 nagmähñ = nemiren
 naharbúntat = natepsti koga
 naharhút = nerasti
 nahkást = nočna omarica
 nahllíht = oljna nočna lučka
 nahkácāt = napolniti, nametati
 namjēden = nagajiv
 na pikétu = vedno na razpolago
 napluózat = nalagati koga
 narbúli = najboljši
 nasšlen = slabe volje
 našírat = nadati opravo
 našíškāt = natepsti koga
 našpuónat = nategniti
 nastlmat = pripraviti
 našúntat = naščuvati
 našúpat = nagačiti
 natúrñā = naravno, pristno
 navkrípñ = neubogljiv, neročen
 navlžēt = uglasiti
 nazmášnā = veliko, mnogo
 nažlčka = zaklepni nožič
 nažmāvcat = namazati
 neđile = nedelja
 nšpl = spojka za cevi
 nítk = kovica
 nñ = da
 nñcat = rabiti
 nñđl = rezanec
 nudlprjēt = lesena deska 60x60
 za izdelavo rezačev
 nùkrli = cmoki z jajcem
 nút = noter

O

oberlúdvik = neumen
 obrliht = svetlobna odprtina z
 oknom nad vrati
 obrtájle = zgornji usnjati del
 čevljev

ordinér = navaden, preprost, človek brez mere

P

pacáhnat = označiti
pacájtat se = ozdraviti
pacáklat = onesnažiti s čevlji
pacártat = ljubkovati
pacártlčk = ljubljeneč
pacát = pustiti kako hrano
dalj časa mirovati
páce = zamazana oseba
pacitrat = odnesti, vzeti
páckat = neustrezno mešati
pacufírat = podati, pobrati
pacúkrat = osladiti
pacvínat = skrivaj oditi
padlčk = zvišen položni prostor
padmítca = koruzni močnik
padrít = povoziti, zbiti koga
na tla, razdreti
padrúzat = úrezniti
padšprájcat = podpreti
padšrájbat = podpisati
padšrhat je = uteči, oditi
pafílet se = podelati se
pafílsat se = pomujati se
pafílena = prihuljeno
pagárnt = telebniti, pogrniti
paglabúnen = požrešen
paglějštat = postreči, nakrmiti
pagllh = dúbleta
pagllhat = poravnati dolg, pločevino, zrvnati zemljo
pagrájfat = vzeti, odnesti
pagrúntat = dognati
páhat = porivati
pahláptat = naglo pojesti
pájsat = porivati
pájzlc = utesnjen, zakajen prostor
pakáftat = popackati
pakámplet se = počesati se
pakáže = oprema, prtljaga
pákc = težak otrok, tudi nabijalo za zabijanje nosilcev
paklafúčen = potr
páklc = zavitek, betica (glava)
páklce pákat = spakovati se
pakúra = nepridiprav, nepoboljšljiv
pakvítat = poračunati
palajštánu = nametano

palašát se = poškodovati se
palávš = povodenj
palinta = počasnež, polenta
pamújet se = potruditi se
pamúzat = lasc poglaciti
pámžer = otrok (vulgarno)
pánk = skobelnik, delovna miza
pánklc = trak
pánkštúk = mizarska miza
pánt = tečaj za vrata in okno
pantófl = copata, podrejen vplivu žene
papúcat = počistiti
paradážz = paradižnik
parafílčk = zapik
parájkl = raklja
parájklet = utrciti tovor z rakljo
parájtat = ozirati se na kaj
parámplet = pasti, pobiti se
parazól = čežnik, senčnik
paražún = zapor
paržzet se = s sankami se spuštiti navzdol
pariklávčk = zapik pri otroški igri
parúkat = potresti
parústat = opaž postaviti
pasašér = prehodni gost
pasját = zgubiti
pašlcat = pomeriti v tarčo
pašllhtat = urediti
pašpegècat = pokukati
paštágrat = plačo povišati
paštálčjnc = zlomek
paštávbat = s sladkorjem potresti
paštlmat = popraviti
paštlrkat = poškrobiti
pašvedrán = zmečkan, ponošen
patáblat = škodlasto streho zakrpati
patáfč = zvitek krpice za ovlaženje pri likanju
pataflúčen = potr
patánc = tenak kruh obložen s soljo, kumino in naoljen
patáncšest = ovalen (deformiran)
patelěkat = pokotaliti
patlde se = gre nekako
patnúštar = rožni venec
patrúntat = popiti
patrúštat = pomiriti, obljubiti
patúmlet se = pomujati se

patùnkat = potopiti
páv = gradnja
pávrr = kmet
pávstr = vzglavnik
pazávrat = posesati, popiti
pažlívrt = požlampati
pedínat = streči
pedlntar = strežaj
pehàrt = delati
pèklet = po zemlji grebsti, ko-
pati
pèlc = kožuhovina
pendíklc = zavijalo za dojenčka
pèndl = nihalo pri uri, zvonu
pène = usrane
permanente = trajna za lase
pèšk = nezrelo jabolko
pèstat = ugnetati, mečkati
píflet se = učiti se
píglezm = likalnik
piháunk = puška
píhlni = lasje
píkalca = cvrta presna jed iz
krompirjevega testa
píkna = pločevinka
pílt = slika
píltk = podobica
plnkat = žugati
pínlz = čopič
plška = kokoš, hrasta
plškav = hrastav, gníl
plšuka = piščalka
pítler = berač
pjére = dežuje
pjétlet = beračiti
plàc = trg, prostor
plàjbezn = svinčnik
plàjha = močno dežuje
plavíta = strešna opeka
plànžer = velik zob
platàjzat se = pretikati se,
plaziti se
plátca = ploščica
platfùs = ploska noga
plàtnat = listati
plàtnc = zvezek
platntàf = knjiga
plàzna = zidarsko gladilo
pléndrat = pohajati
pljéhbanda = pihalni orkester
pófl = slabo blago
polbírat = bračo briti
poštrbènclet = polulati
pr'ársat je = priti od kod

práta = pečenka
pratfón = pekač
pratvírstl = pečenica
pràvnski = pravcat, v redu
prmahat je = priti od kod
prđàvčk = čodatek
prefàrc = prebivalec iz Spodnje
Idrije
prefllet = pretovoriti
prefrlgan = pretkan
preklàftrat = prepešačiti
preklàjdat = preobleči
preklàvbat = zamenjati
prekonstatírat = ugotoviti
prekontrapíst = izgubiti ravno-
težje
prelúftat = prezračiti
prelúftan priftuóšn = prazna
denarnica
prepèklet = zemljo z motiko zra-
hljati
preskurànt = reklamna knjiga,
cenik
prešlrfat = prebrskati
presmùglet = prinesti na skrivaj
presnúfat = prevohati
preštlmat = prerediti
prešvlcat = prepotiti
pretúhtat = dobro premisliti
pretúrnat = prekotaliti
prfrlmat = priskrbeti
prfùlen = potuhnjen
prglíhat = primerjati
prgúmat = prilepiti, zausnico
dat
priftrúogar = pismonoša
priftuóšn = denarnica
príkcle = preklja, brenkalo
príšca = željca
prjénat = pražiti
prkláma = nepridiprav
prlífrat = prinesti
prlímat = prilepiti, udariti
prmajduš = pri moji duši
prmusan = prisiljen
prstlmat = pripraviti
prštúlt se = nepovabljen se pri-
ključiti družbi
prtíhl = slinček
prtjésat je = priti od kod
prúbat = poskusiti
prùh = kila
prúkn = naplavljen, polomljen les
pruóhtnež = čomišljavec

pùcarje = čiščenje, driska
 pùdl = prodajni pult
 pùdlet = koga gujaviti
 pùhar = težko kladivo
 pùjsar = oseba, ki pri delu koga
 načomešča
 pùkl = grba, hrbet
 pùkl = cula
 punkdíkl = karton
 pučcar = površnež
 puól = potem
 puónu = kozica
 puóp = lepilo z voóo in moko
 púp = otrok
 púpkalca = žepni nožič
 púrar = sveder
 púrfl = smodnik
 púrilet = sprasevati, gujaviti
 koga
 purgar = meščan
 púrmasina = vrtni stroj
 púrš = sluga
 púšca = nabiralnik za darovani
 denar
 púšk = poljub
 pútr = maslo

R

rádlók = kolesce za rezanje tes-
 ta
 ragamúnda = skupina ljudi
 rájba = močnejša veja
 rájda = ovinek, dolga vrsta ča-
 kajočih
 rájdat = krmariti
 rájsat = zavirati z ного
 rajsnédl = risalni žebliček
 rajstábla = risalna deska
 rájstnga = železni drog za lo-
 mljenje kamenja
 rájtam de = mislim da
 rajthóze = jahalne hlače
 rájzefibr = nemirnost pred poto-
 vanjem
 rájžlc = vozelj, zmešnjava
 rakamák = direndaj
 rambèl = največ
 rantat = tresti
 razcefèdrat = raztrgati
 rášt = ogrodje dvokolesa, ostre-
 šje
 ráufat se = ruvati se

rávbar = ropar
 rávbálc = divji lovec
 rávfkáma = sušilnica za mesne
 izdelke
 rávfnk = dimnik
 rávfnrírar = dimnikar
 rávnat = izdelovati
 rávnca = motika, rovnica
 rávsl = prepirljivec
 razgatíla = raglja, klepetulja
 rebèvsat = rentačiti
 regírunga = vodenje
 reglmuóntl = dežni plašč
 règu = zapah
 rèhlet se = smejati se
 rèjna = rja, staro železo
 rèjnatn = načet od rje
 rèkšnet = brskati
 repínčt se = jeziti, protiviti
 se
 rèpk = pecelj
 rèpovka = kozica z dolgim ro-
 čajem
 rèš = črta
 rešpetln = daljnogled
 rezírat = brado briti
 rèzlet se = sankati se
 režànc = podboj
 ribóliš = uporniški, prepirljiv
 rígl = zapah, dolgi nos
 ríhta = določena jed, posebnež
 ríhtat = ukazovati, upravljati
 ríhtik = točno, prav
 ríml = letvica
 rínčk = železna podložka
 ríngl = uhan
 rínglšpil = vrtiljak
 rínk = obroček pri grelni plo-
 šči štedilnika na drva
 rínka = prstan
 ríps = gorilno olje
 rípsat = drsati
 rondél = grajski stolp
 rožnkrànc = rožni venec
 rucl = držaj
 rúkar = močan streslajaj
 rukzuók = nahrbtnik
 rúln = obokan hodnik
 rumpkámra = shramba za šaro
 ruóm = okvir
 ruómár = vrsta žeblja za delav-
 ske čevlje
 rúpkat = odščipavati
 rúr = cev, pečica

rùske = ošpice
rùšt = zidarski opaž, močna te-
lesna konstitucija

S

salabðlsk = hudirjev
salcírát = korakati
salcírplac = vežbališče
salczàjre = solna kislina
samvàn = semkaj
sarvét = prtiček
sàvd = kovanec
sàvta = klepetulja
scíran = dotrajan
sejnúle = človek, ki pripove-
duje neumnosti
serbus = živio(pozdrav)
serpentina = ovinek
sfàglat se = zlagati se
sfajtebúren = zveržen
sfalatúrt se = zlagati se
sfàrčklet = razsipati, zapra-
vljati
sflžen = zmečkan
sfúšet = površno narediti
sjàvka = betica (glava)
skalàvst se = skočiti si v lase
skalíhat se = oživeti, zgibati
se
skamàjsan = raztrgan, zdelan
skampuòsan = v slabem stanju
skavèk = lov na ptice s piš-
čalko
skàzmat = zlasati
skrèpat = nakodrati
skrít = stranišče
skrítavc = straniščna brozga
skuòpc = kletka za lovljenje
ptic
sličù = drsalke za na led
smagàvtn = požrešnež
smrdljivc = petrolej
smùče = sanke
smùkàvc = idrijska kulinarična
specialiteta, jed iz sveže-
ga zelja
smùkàvc = veliki žebelj
smùknt = na skrivaj kaj vzeti,
nekam odhiteti
spadríski = nizki, lahki čevlji
spakadràjne = spakovanje
spartít = razdeliti

spatílet = odstraniti odvečne
predmete
spatkarpèlet = spodtakniti, spo-
dnesti koga
spelùhnt se = prdniti
spíglat = zlikati
sprífan = izurjen
stèdlet = zmešati, ponoreti
stlunca = shramba za suho listje
strenčírat = razkosati
sùjšne = dodatno popoldansko de-
lo
súkrejca = sokrvica, izcedek

Š

šàc = zaklad
šàcat = ceniti, čislati
šàjba = podložka, tarča
šàjn = žarek
šajnvèrfar = žaromet
šàjtat = premetavati sem ter tja
šàjtrga = iztrošeno prevozno
sredstvo, razmajan dežnik
šàlca = skodelica
šàltar = stikalo
šalttábla = stikalna plošča
šéka = riba
šènk = darilo
šèrbic = mala nagrobna lučka
šèrkl = rozinov kolač
šècat = ciljati
šicngrábn = strelni jarek
šídát se = tekrovati
šíf = ladja
šífle = zajemalka
šika se = spodobi se
šíld = ščitnik
šíldarca = kapa s ščitnikom
šilkruíta = želva
šínfat = obrekovati
šinhózne = kopalke
šínkl = lesena strešna škodla
šíntar = konjederec
šíntav = hrastav
šírezn = železna palica za dre-
zanje v kurišče
šírfat = brskati
šírm = senčnik
šíškálca = razne dobrote s sva-
tovske mize
šíškat = prositi, povabiti se k
dobrotam

škalabúna = sirkova metlica	špáravc = hranilnik
škant = violina	špáravn = varčen
škarpjéti = čevlji	špargert = štedilnik
škl = smučke	šparkása = hranilnica
škilàufar = smučar	špárnk = del čevlja pri peti
škslat = smučati	špèčk = vrh, špica
šklampe = okorni čevlji	špèčkì = visoke pete pri ženskih čevljih
škrafvnca = škropilnica, betica	špegècat = kukati
škùndara = košara	špèndat = denar trošiti
škúrta = suho govedo	špèngler = ključavničar
škvòlč = kanja	špèv = igra
šlájer = pajčolan	špígla = ocala
šlàjsne = zapornica za vodo	špígu = ogledalo
šlàvfn = gumijasta cev, zračnica	špitáv = bolnica
šllc = prerez	špívta = metrovka (drva)
šllfat = gladiti	špjéh = slanina
šlifat = zajemati vodo	špjehkámra = zapor
šlísa = sponka	špráha = govorni jezik
šljènt = prizadeti koga	špràjc = opornik
šluógat = prerokovati	šprèngat = razstreliti
šmàjklet = dobrikati se	šprìcat = brizgati
šmír = kolomaz	špricbrùn = vodomet
šmírkl = šmirkov kolut	šprlcl = klin pri lestvi
šmirklpapír = stekleni papir	šprlhta = cunja, krpa
šmls = tanka vrstica	špringàjzlc = kletka za ulov ptic
šmùcik = umazano	šprùh = telesna konstitucija
šmúnast = kislega obraza, ne-jevoljen	špúgat = nuditi
šmùnga = mizarski pripomoček za prenos kotov	špúgat si = privoščiti si
šmuòrn = praženec	špùla = motek
šmutáce = brke	špùnta = ošiljeno železo, injekcija
šnájctihl = žepni robec	špuònat = natezati
šnefèngar = snegobran	špuót = sramota
šnèkat = rezati, jezik otresati	špúra = sled
šnlcl = zrezek	šputrìgl = pljuvalnik
šnlclet = rezljati	šràjbtiš = pisalna miza
šnìrlca = vezalka za čevlje	šrànga = rampa
šnìrlmùdarc = steznik	šràvf = vijak
šnlt = kroj	šravfncìgar = izvijač
šnltá = tanko odrezan košček, rezina	šravfštùk = primež
šnltleh = drobnjak	šrék = počez
šnùdl = sponka pri moških hlačah	šrèt = korak
šnùfat = njuhati, vohati	šrlbar = pisar
šnùftabak = tobak za njuhanje	šrlfta = pisava
špántl = lopatica za kit	štacjún = postaja
špàjkl = naperka pri kolesu	štàjf = čvrsto
špàjs = shramba za živež	štàjgat = naraščati
špàmpet = skončnik od postelje	štajnprùh = kamolom
špancír = sprehod	štakadúr = strop
špànga = prepona	štakflš = posušena morska riba
špárat = štediti	štála = hlev
	štàmparl = kozarček za žganje
	štànga = drog

štáple = stopnica
 štárcat = kapljati, rositi
 štavboúkr = sladkor za potresa-
 nje
 štávuf = nogavica
 štávtn = postaven
 štèjnga = stopnica
 štékar = utikač
 štekódza = utičnica
 štéle = položaj
 štélet = naravnati
 štélunga = nabor
 štèmpl = žig, leseni podpornik
 štènder = obešalnik za obleka
 štíblc = majhna soba
 štíflni = škornji
 štíh = rez, šiv, ubod
 štíhar = ost za ribji lov
 štíhat = z lopato preobračati ze-
 mljo, trganje (pri prehladu)
 štíhlev = izbirčen
 štíhprúba = kontrola
 štíklc = komad
 štílet = pisмено naročiti in po-
 posti blago prejeti
 štíma = glas, odgovarja, v redu
 štímezn = dleto
 štípat = sivati s strojem
 štírna = šterne, vodnjak s pipo
 štísl = leseni skaf
 štímán = lepo oblečen
 štókarl = stol brez naslonjala
 stráf = kazen
 strájhmasuka = orkester z inštru-
 menti na lok
 stramác = vzmetnica
 strása = črta
 strávba = krhki flancati
 strébúknnt = pasti
 stráh = poteg loka po strunah
 instrumenta
 strèhlet = česati
 strèk = vrv
 strènk = strogo
 stríh = črta
 stríhan = zvrhan
 stríhat = barvati
 stríkanje = pletenje
 strína = klobčič volne
 strívci = hodulje, dolge noge
 strklávka = palica
 strudl = jabolčni kolač
 strumpàntl = podveza
 štruóm = električni tok

štuflétne = visoki natikači, če-
 vlji
 štufnét = kolomaz
 štúk = nadstropje
 štúkat = pripojiti
 štúla = stara naprava na rudniš-
 kem "magazinu" za polnjenje
 pšenice v žakelj
 štúrc = stoječe razpelo ali pa-
 božni kipec pod steklenim
 zvonom
 štús = spahalnik
 štúsnt = dregniti
 šublatkvóstn = predalnik
 šúbr = regulator za zrak pri
 štedilniku
 šuféca = amazana cunja
 šuldínar = solnik
 šúndr = ropot, direndaj
 šúntat = hujskati
 šúocl = zaročenec
 sus = strel
 šúsast = trnoglav
 šúštra = malomarnež, porednež
 šúta = pesek rečne naplavine
 šväh = sibak
 švèglet = lulati
 švérc = tihotapstvo
 švíndl = goljufija
 švirta = pokveka

T

tà = tukaj
 tabakpàjkl = vrečka za tobak
 tabuót = tokrat
 tádle = zmerjanje, vulgo ime
 tàht = stenj
 tàjfl = vrag
 tàjksl = noga
 táler = krožnik
 tálet = razdeljevati
 tàncat = hoditi po eni nogi
 tančúla = otroška igra s pres-
 kakovanjem
 tantnmàrk = sejem
 tarjúst = telebniti, vreči
 tása = skladovnica
 tàvše = omaka od pečenke
 teleférika = žičnica
 telèkat = obroč z roko poga-
 njati
 tèmpc = teleban

téph = preproga, predpražnik
 tèteel = a res(izraz začude-
 nja)
 tigl = cvetlični lonec
 tigne se = zadostuje, traja
 tihant = dukan
 tihnik = imenitno
 tlkš = trmast
 tlnstat = pražiti z dodatkom
 začimb
 tintmiser = uradnik
 típka = tepka, betica(glava)
 tližn = jetičen
 trabasat = govoriti neumnosti
 tráge = nosila
 tráhtar = lij
 tráhtat = paziti, nameravati
 traapihl = sanjska knjiga
 tratvár = pločnik
 tréfer = zadetek v tarčo
 trenclat = tresti
 trenčirat = razkosati
 trètarji = nogometni čevlji
 trètnet = govoriti neumnosti
 triba = zobato kolo
 tringèld = napitnina
 trifezn = trinožnik za lonec
 trombin = propust za vodo ob
 cesti
 trótl = tepec
 trúft = zadeti, najti
 trúlet = žalovati
 trún = prestol
 trúntat = piti
 trúgarca = naramnica
 trústat se = nadejati se, upati
 tugúri = najboljši, najlepši
 túhne = pernica
 tuóšn = torbica
 túplt = dvojen
 túrn = zvonik, stolp
 túrnajne = telovadba na orodju

U

uátla = ročna priprava za čiš-
 čenje peči
 úbne bit = brez česa ostati
 ubríznat se = opijaniti se
 úba = oblič
 udèjn = veliko opravka imeti
 udláuat = vznemirjeno kaj poče-
 ti, glasno žalovati

údr = ploščad iz desk
 u uerànd = na oskrbi
 ufllet = udariti
 ufjóknt se = zmotiti se
 úfnat = odpreti, odmašiti
 úfr = darovanje
 u gàngu = v teku, v akciji
 úncet = poroka
 úhrnast = skopušstvo
 ujèjnet = ponehati, popustiti
 ulèt je = oddirjati
 úntava = ograja
 unterlíga = podlaga za pod
 upičen = neumen
 urájmat = pravilno namestiti
 urántat se = telebniti
 urízat je = zapeti, vižo zaigrati
 urláub = dopust
 urmuóhar = urar
 úrnaga = navada
 u rúnte = počenjanje na vrat na
 nos
 úržeh = izgovor, vzrok
 uscàt je = oddirjati
 usesúrta = vsega nekaj
 úsh = vosek
 usmájet = dirjati sem in tja
 usáfat = uloviti
 usáltat = vklopiti, razumeti
 usjènt = usčipnit
 usmárjen = našemljen
 u španovl = skupaj, v sodelovanju
 uštábarnat se = pasti
 uštàt = pogostokrat
 u štèh = na vrsto, zraven
 utrágat se = do česa odpor imeti
 užúkan = iztrošen, utrujen

V

vàdlet = mešati
 vága = tehtnica
 váhtar = stražar
 vājšna = prevleka za blazino
 vānat = uganiti
 vančónar = zidna okrasna pre-
 proga
 vāndrat = potepati se
 vardíuat = delati red
 vaseršpáclni = vodni cmoki
 vaservága = vodno ravnalo
 vaštlš = umivalnik
 vèlb = obokan strop

vèln = koder
vèri = vodni vrtinec
vestirunga = pregled, nabor
víkarca = budilka
vínkl = pravokotnik
vintjákne = vetrovka
vlunca = zajemalka
vlunk = velikonočna butara
vjédru = brez dežja

Z

zabantán = povit
zabarantat = izmenjati
zabezécan = zaseden, zavzet
zabíla = maščoba
zabrllzgat = zažvižgati
zabrust = vreči, naravnost kaj
povedati
zabùfan = zadolžen
zacùknen = telesno nerazvit
zadášenu = zaprto, brez zraka
zadegàrt = poriniti (nož)
zadékat se = skriti se, iti na
varno
zafartèlet = vreči
zafásat = vreči
zafllkat = zakrpati
zafócat = zabsniti
zafógat = zakuriti velik ogenj
zafirésat = zagostiti
zafiráslet = postaviti opaž
záftlc = sok
zafúrat = napraviti, na boben
pognati
zagámanu = težko rešljivo
zaglftat = zastrupiti
za grlnte = za nohte gre, ko-
čljivo
zagùlenu = zapleteno
zagúst = zaigrati na inštrument
zahájcat = zakuriti
zaháklet = koga prijeti, uloviti
zaíftat = zavezati sukanec
zàjle = jeklena vrv
zakamatán = toplo oblečen, povit
zaklíparca = sponka
zakùrblet = motor v tek spraviti
zalápnat = dušiti se zaradi po-
manjkanja zraka
zalàufat = v tek spraviti
zalcštàngl = soljeni kruhek
zalúnat = zahvaliti
zamèldat = zatožiti

zamèžlet = zavozljati
zamùlen = zavihan, skrhan
zapakírat = napraviti ovoj
zaplnkat = zažugati
zaplànkat = ograditi
zapluózat = zatrobiti
zaprúnarca = 1¹/₂ litrska ste-
klenica

zasmèlcat = umazati
zašnírat = zavezati
zašpatàvat = omaloževati
zaštàncanu = zatrpano
zašùštrat = izgubiti
zašvènknt = zaokreniti
zatelebànt se = zaljubiti se
zatuómat = vodo zaježiti
zavàlen = debelušen
zbòltat = zbuditi
zbríhtat se = spomniti se
zbrlrazgán = zmešan
zbnùčen = zmaličen
zbúgat se = konec narediti
zbúta = sobota
zèc = sedež
zglhhat = pogoditi se za ceno
zídau = izbirčen pri hrani
zìgl = pečat
zìhrhajcka = varnostna sponka
zìhrunga = varovalka
zlunk = zelenjavni vrt
zjála = dekle
zlignatje = počasi, umirjeno
zlùftama = v enem samem trenu-
tku
zmàrkan = dotrajan
zmerdáuat se = kremžiti, pačiti se
zmùrksan = dotrajan
zofort = takoj
zràjtat se = spomniti se
zrèzlet je = izvleči se
zrlhtat = priskrbeti
zúln = tla
zún = zvon
zuóc = črna neosladkana ječme-
nova kava
zuógar = cestar
zús = omaka
zùtka = zoprnež
zvágat = stehitati
zvàhat = koga za ušesa povleči
zvampán = s pretirano debelim
trebuhom
zvlntan = skrivljen
zvótler = sedlar

Z

Žábčn = živčen, pretirano živa-
 hen
 Žáganca = deska
 Žájfa = milo za umivanje
 Žájfnca = milnica
 Žákn = kurišče v peči
 Žámlejne = drobni ostanki žaga-
 nega lesa
 Žáunf = tolmun
 Žávba = zdravilno mazilo
 Žbále = škornji
 Žbuóh = debeluhar
 Žlfra = zlatenica
 Žlhar = lahko, dovoljeno je
 Žlhtnca = pralnica
 Žllševka = drobnjakova potica,
 idrijska specjaliteta
 Žláfat = v vodi čofotati
 Žláfnt = v vodo pasti, stopiti
 Žlájf = zavora

Žlák = rana zaradi udarca
 Žlèht = hudoben
 Žlehtnuóba = porednež, hudobija
 Žllkraf = idrijska kulinarična
 specjaliteta
 Žllmprga = stranska odprtina v
 vodnem kanalu
 Žlúk = požirek tekočine
 Žlúta = otročad
 Žmàhtn = sočen
 Žmàvc = masčoba
 Žmèk = cunjasta ali papirna-
 ta žoga
 Žnábte = ustnice
 Žnàrt = otipavati
 Žnlđar = krojač
 Žnúra = vrvice
 Žrnáda = dnina
 Žúbrejca = plundra, mokrota
 Žuók = copata
 Župa = juha
 Žvlrca = tečnež

IZ KNAPOVSKEGA ŽARGONA

- abcùgat = odtegniti
 abfèrtunga = odpravnina
 ablézvat = nadomeščati
 abzér = nadzornik
 abzlh̄t = nadzornik
 anbrùh = zalom pri vrtnanju v celino
 antàjlunga = delovni raspored
 anštr̄hat = z lesom opažiti
 ášpl = vitel
 badnvèrter = kopališki strežnik
 bašerie = pralnica rude, klasi-
 sirnica
 bášprh = navadna ruda
 béksl = kretnica
 belégat = razporejati
 berkmandlc = jamski škrtat
 betrl̄b = obrat, pogon
 br̄nte = straniščna posoda v jami (sod)
 brjénar = gorilnik pri karbi-
 dni svetilki
 cimprman = tesar
 cúlga = plača
 díc = dvigalna naprava za vo-
 zičke v topilnici
 dn̄arska = plača, plačilni dan
 dráksl = mehanična delavnica,
 stružnica
 d̄urck = razpirač med stojkama
 pod stropnikom
 fábrka = topilnica
 fále = slaba deska
 ferzàc = zasip
 fldrat = rudo po jašku izva-
 žati
 fldrnast = izvoz rude iz jame
 fírunga = lesena vodilnica v
 jašku
 fl̄lga = zapiralo pri kletki
 foršáflerca = pražilna peč za
 rudo
 fršálunga = opaž
 fúhar = ventilator v jami
 fúsar = tračnik(žebelj)
 ged̄nk = akord
 gènc = nazaj, dol(pri pre-
 vozu moštva)
 gèncanje = napredovanje z ro-
 vom
 getrl̄b = odkop v zasipu
 gevèrk = rudnik
 ḡlsar = livar
 glàjz = tir
 gr̄is = drobna klasirana ruda
 gr̄unčer = nosilni venec iz mo-
 čnega lesa za vezavo jaško-
 ve zgradbe
 gùgla = zrušek v jami
 gútman = nadzornik
 hàjcar = kurjač
 hájer = kopač
 hàlda = odlagališče za prež-
 gano rudo
 hámar = vrtalno kladivo
 handfàjsej = jamski kladivo z
 ravnim ročajem
 haupkérunga = glavno(letno)
 čiščenje v topilnici
 hauplàufl = glavna(dovozna)pro-
 ga
 hēbl = vzvod, usmerjevalna ro-
 čka

h blni = sedalke v " santu"
 h frat = dvorni svetnik
 h nt = vozi ek za rudo
 j m erca = jamska svetilka
 k m t = zgradba stare rudni -ke  rpalke
 kap la = lito elezna zbiralna skleda za  ivo srebro pri  pirekovih pe eh
 klmpah = negospodaren, po re en
 klinc = lesena zagozda
 kor jc = jamski vozi ek, vpe-ljan v jamo za  asa vojne na Koreji
 kr calca = izgrebovalka za  i- enjenje vrтин
 kum t jgar = delavec pri vodni  rpalki-Kam ti-
 kvj ce = drobilec
 laj t k = palica jamskih mine-rjev kot pripomo ek pri vla-ganju min v vrtino
 laufar = voza 
 l rhajer = pomo ni kopa 
 l tn = dimovod v topilnici, zra ilna cev v jami
 lutrv kn = velik kljukasti  e-belj za pritrjevanje lestev v jami
 m nsfort = prevoz mo tva v ja-mo
 mj dved = obra alnik za vozi -ke pri odvodnem kanalu v to-pilnici
 m ka = ostanki zmlete bogate ru-de
 m la = izraz za te a sko delo pri odvozu  ganih ostankov izpod ja kovih pe i
 n dl = glinasto ma ilo za vrтинe
 n mara = jamsko delovi e v ce-lino
 obr tman = poslovodja
 pa lprat = tesariti
 pa ajbrat = po istiti tla v ja-mi
 p n = oder v jami
 p rh = jalovina
 plnth = gnezdo(vdolbina) za te-sarbo
 plat nc = hrastov trami  za oblogo ja ka

preh blet = preusmeriti prevoz
 prh us = rudni ska stanovanjska hi a
 probirh bn = vzor evalnica
 ps nkar = 4 m dolg jelov okro-gel les
 p b = stojka v jami
 p k = izsipnik
 p lc = razpira 
 pulfrt rn = rudni sko skladi e razstreliva na odprtem
 rac ta = shramba za stehano in sortirano rudo v topilnici
 regl   = vozi ek za jamski les
 r gl = stropnik pri tesarjenju odkopa
 riglb t = navozi e, dovozi e v jami
 rik t nde = ostanki pre gane ru-de
 r psavka = jamska oljna svetilka
 s ge = rudni ska gospodarska po-lopja na "Len tatu"
 s vtan = zdrobljena jamska kame-nina
 s nkl = slepi ja ek
 s zn = lesena  tiriogлата pali-ca za merjenje profila sledil-nih del in tesarb v jami
  aht fne = ja kaste pe i
   la = dvigalo
   ht = dnina, slu ba, izmena
   lna = objemka
  lfr = karbonski skrilavec
  ihtnb h = knjiga za vpisovanje dnin
  ll tu = prizivnica
  lna = tra nica
  l nger = jamski kladivo z ukri-
 vljenim ro ajem
  n vcn = izsipnik pri ja ku ali sipki
  p ra = razpira  pri tesarbi
  p ravc = leseni podpornik
  r mat = povzemanj
  tircat = zvr ati rudo
  tircpen = vsipni oder na eta ah
  tr kna = proga
  tru en = odkop
  t fn = groba klasirana ruda, tudi predmera na jamskem delovi u
  t ln = rov
  u ht = ja ek

šúpnga = predivo
šúralca = sekira jamskih tesarjev
šúranje = izdelava vdolbine v stojko
šúsar = miner
šúspen = strelni oder pri gradnji jaška
šúta = jalovina za zasip
šútl = sipka
švarkl = krajnik
švéler = tirni prag
tavârš = jamski sodelavec

tèmpl = vodni kanal za odplako prežgane rude v topilnici
tríglni = neške
trùgar = delavec posluževalec pri izvozu rude
tručml = pločevinasti sod za karbid
trùšca = ogrski voziček
úlbank = debel jamski les prerezan po dolžini
úlm = stranska stena na jamskem delovišču
ùrt = čelo delovišča v jami

K IDRIJSKEMU SLOVARČKU STANKA MAJNIKA

Idrijski govor, tako hitro razpoznaven zaradi svojega vokalizma, zlasti tistih ožin, zaradi katerih so se vsi dolgi in ozki e-ji spremenili kar v i (dilat, mliku, plisat, zvizda), in pa zaradi obilice podomačenih nemških besed, bi vsekakor zaslužil, da bi ga znanstveno obdelal dialektolog. Medtem ko je na primer črnovrško narečje predstavil črnovrški rojak pokojni prof. Ivan Tominec v delu, ki je izšlo pri SAZU leta 1964, in je o cerkljanskem narečju že pred sto leti pisal znameniti ruski slavist poljskega rodu in francoskega imena Jan Baudouin de Courtenay, je pa idrijski govor slejkoprej ostajal le kot mnogim znan izrazit dialekt, primeren za humoristično oponašanje, čeprav so ga pristni Idriščani seveda varovali kot svojo skupno dediščino in v njem ter z njim spričevali svojo človeško istovetnost ter krajevno in značajsko posebnost svojega dragega mesta med gorami. Za starejše dialektologe je bil idrijski govor najbrž premlada tvorba, ki je nastala na zgodovinskem ozemlju cerkljanskega narečja, ta pa je na severovzhodnih in jugovzhodnih robovih že prehajal v poljansko oziroma črnovrško narečje. Idrijski govor ima precej skupnih potez s cerkljanskim narečjem (Tine Logar ga postavlja v okvir tega narečja), le da ni razvil popolnega akanja (uoda, nuoga nam. cerklj. uada, naga), pač pa je ožanje a-jev prek diftongov doseglo največji možni obseg, tako da je v idrijščini za cerkljanski plies ali vojskarsko zviezdo samo še plis in zvizda. Idrijščina tudi ne pozna cerkljanskega mehčanja (palatalizacije) k, g, h v č, ž, š oziroma v c, z, s, da seveda ne govorimo še o drugih značilnostih, po katerih se idrijščina razlikuje od cerkljanščine.

Šele v zadnjih letih je idrijščina dobila enakovredno mesto med tipičnimi slovenskimi dialekti in govori. Prof. Tine Logar je idrijski govor vnesel v svoja Slovenska narečja (MK, Zbirka Kondor 154, Ljubljana 1975). V tem delu, ki je namenjeno zlasti srednjeolcem, je objavil tudi zapis idrijskega govora in na kratko predstavil značilnosti idrijščine. Sam zapis je pripravila bivša slušateljica njegovega seminarja, idrijska rojakinja Sonja Klemenčič.

Slovarček idrijskih besed, ki jih je zbral Stanko Majnik, je zanimiv in koristen prispevek za kulturnozgodovinsko podobo Idrije, za spoznavanje njene specifičnosti. Nevomno bo slovarček postal še mnogo zanimivejši čez dolga desetletja. Dialektologi običajno zmeraj posvečajo več pozornosti glasoslovju in oblikoslovju kot pa besednemu zakladu ali leksiki, čeprav je prav ta najbolj podvržena spremembam ob raznih družbenih in zgodovinskih preokretih. Prav tej stvari, se pravi besednemu gradivu ali zakladu se je posvetil Stanko Majnik,

da iztrga pozabi tiste „čudne“ idrijske besede, ki so zunaj Idrije večinoma nerazumljive in učinkujejo včasih smešno in neverjetno. Stanko Majnik je hotel zbrati besede, ki so nekak tipikum idrijske „špraha“, kot jo imenuje, to je besedni zaklad idrijskega človeka, ki ga je ta dobival od prevladujoče nemščine in ga po svoje preoblikoval.

Idrija in rudnik, to je bilo nekoč eno in isto, in če je v skoraj poltisočletnem delovanju živosrebrnega rudnika nemško uradništvo ali nemško govoreči strokovni kader imel glavno besedo, potem je razumljivo, da to ni moglo biti brez vpliva na govorico preprostega delavca—knapa ali gospodinje—klekljarice, ki sta pa vendarle, kot poudarja Majnik, tudi v najhujši dobi jezikovne in narodne tiranije pod italijanskim fašizmom ohranjala zvestobo do materinega slovenskega jezika. Večina besed, ki jih je zbral Majnik, so potemtakem tako imenovane popačenke. Mnogo teh poznajo tudi drugi slovenski govori, le da v idrijskem glasoslovju zvenijo še nekoliko bolj bizarno. Nobenega smisla ne bi imelo dajati kakega velikega pomena tem besedam, ki jih počasi pod vplivom šole in mmozičnih občil tudi Irijčani začenjajo opuščati oziroma zamenjevati, čeprav se idrijska melodija razlega tudi iz ust najmlajšega rodu, prav pa je, da jih je Majnik zbral, saj so prepričljiv dokument, kako močno je bila nekdanja idrijska govorica prežeta z germanizmi, čeprav so jo seveda domačini čutili kot svojo domačo idrijsko slovensko „špraho“. Ljudje po Tolminskem, Goriškem in celo po Kranjskem Idriji niso zastoj pravili „nemška Idrija“ (celo v neki knjigi, ki je izšla v 18. stoletju v Gorici, je omenjena „la Idria Todescia“). Kot je bilo že večkrat poudarjeno, je seveda imel pri vsem idrijskem življenju največ besede rudnik, tako še danes v Idriji ne zveni prav nič nenavadno, če kaka „zjala“ reče, da bo šla še trikrat na „šeht“, potem pa se bo šla cel teden „luftat“ v Ankaran ali kamor že bodi na morje ali v planine.

Še opomba glede pisave. Avtor slovarčka je imel pomisleke, kako naj zapise besede v slovarju. Če bi bil hotel zadostiti zahtevam moderne fonetike in dialektološke znanosti, bi se bil moral natančno držati nekaterih norm, ki pa bi zahtevale preveč strokovnega znanja, uporabljati bi bil moral tudi znamenja, ki jih imajo le redke tiskarne. Zato smo se odločili za tiskarsko najlaže ostvarljiv zapis, ki bo ljudem z vsaj malo čuta za branje dialektov vsaj za silo jasen. Tako smo na primer celo za idrijski mehkonebniški pripornik, ki se giblje nekje med g in h oziroma je zveneči par glasu h ter je lasten tako rovtarskim kot primorskim narečjem, pisali kar g. Dvoglasnik, ki je nastal iz dolgega širokega o-ja, smo pisali z uo (noga — nuoga), dvoglasnik e — jevskega tipa pa z ie (teta — tieta) oziroma tudi z je za glasom r. Tudi polglasnik, ki ima v idriščini izrazito a-jevsko barvo, smo pisali enostavno z a.

Ostrivec ' in krativec ' sta uporabljena samo za mesto poudarka in za dolžino oziroma kratčino samoglasnika, ne določata pa njegove kvalitete.

Idrijčani in njihovi prijatelji, ki jim je slovarček v prvi vrsti namenjen, ga bodo gotovo znali prebrati brez težav. Za nasvet glede pisave se je avtor obrnil tudi na znanega slovničarja in jezikoslovca akademika dr. Antona Bajca, ki se tudi sam čuti nekoliko idrijskega domačina, saj je bil doma v Spodnji Idriji in se ima za „Prefarca“. Z naklonjenostjo je prebral rokopis in tudi zapisal svoje opombe, v katerih se zavzema za doslednost in utemeljenost, ki naj bosta merilo v tako poenostavljeni pisavi; predlagal je tudi, naj se izločijo tiste besede, ki so tako splošne, da jih v dialektu pozna vsak slovenski človek. V največji meri smo upoštevali vse njegove pripombe. V usodnem času za idrijski rudnik, naj bo to Majnikovo idrijsko besedišče hvaležen spomin preteklim rodovom.

**Obvestila, poročila,
recenzije, kritike**

EPIFITSKA LIŠAJSKA FLORA IN ONESNAŽENOST OZRAČJA V IDRJI*

O meritvah onesnaženosti ozračja in raziskavah virov onesnaženja v Idriji, ki so bile opravljene v letih 1968–1970, je v Idrijskih razgledih že pisala ing. Ivica Kavčič. Vemo, da se posledice onesnaženja ozračja najbolj drastično odražajo na živih bitjih in taki najbolj občutljivi organizmi so lišaji, ki jih lahko imenujemo tudi biološki indikatorji za onesnaženje ozračja.

Vzrok za njihovo izredno občutljivost je treba iskati v preprosti zgradbi lišajev. Lišaji namreč nimajo povrhnjice in rež, tako da vse potrebne snovi dobijo iz zraka. Z vso površino vsrkavajo vodo in v njej raztopljene hranilne snovi ter jih kopičijo v sebi. Lišaji so aktivni vse leto, tudi pozimi, ko je onesnaženje v mestih največje. Onesnažen zrak poškoduje alge in ker ta propade, se poruši tudi simbioza med glivo in algo in s tem lišaj propade, oziroma ne more uspevati. Najbolj trdoživi so skorjasti lišaji, sledijo jim listasti in nato grmičasti lišaji. Od skorjastih do grmičastih lišajev se večja tudi površina steljke in s tem tudi množina iz zraka sprejetih snovi. Zato tudi dejstvo, da se z večjo steljko manjša odpornost lišajev. Iz navedenih vzrokov ugotavljamo, da so lišaji med zelenimi rastlinami najbolj občutljivi organizmi za onesnažen zrak in zato primerni za ugotavljanje čistosti zraka.

Dijakinje šolskega centra Idrija, Nadja in Nataša Ferjan, Ivanka Ipavec,

*Delo je bilo nagrajeno z drugo nagrado s področja biologije na republiškem tekmovanju Znanost mladini v mesecu juniju leta 1979.

Irena Božič Magda Kavčič in Anita Kopač, so v svoji nalogi želele odgovoriti na naslednja vprašanja:

Kako se spreminja število lišajskih vrst v zvezi z oddaljenostjo od mestnega središča (ugotavljanje lišajskih pasov)? Kako vpliva pH lubija na število lišajskih vrst? Kakšen je odnos dolžine steljke lišajske vrste *Evernia prunastri* in onesnaženim ozračjem ter pH lubija?

Iz zemljevida je razvidno, da ločimo pet lišajskih pasov; in sicer:

– pas, kjer je zrak močno onesnažen z zelo visokimi in zdravju škodljivimi koncentracijami strupenih snovi v zraku in ga označimo s črko E;

– lišajski pas D, kjer je zrak onesnažen, vendar so visoke koncentracije zračnih strupov redke, tako, da se v tem pasu že pojavljajo skorjasti lišaji;

– lišajski pas C, v katerem je zrak v glavnem čist, vendar se občasno še pojavljajo področja z višjimi koncentracijami škodljivih snovi, tako da omenjeni pas spoznamo po prisotnosti prvih listastih lišajev. Ker omenjenemu pasu pripada največ našega ozemlja v okolici naselij, ga razdelimo na lišajski pas C₁, kjer se na drevju pojavljajo posamezni listasti lišaji in pas C₂, kjer listasti lišaji gosto poraščajo drevesna debla;

– lišajski pas B, je podoben pasu C₂, samo da se tu že pojavljajo prvi grmičasti lišaji in kot prvi med njimi *Evernia prunastri*;

– lišajski pas A vsebuje zelo čist zrak in zato v njem ugotavljamo veliko lišajskih vrst vseh treh skupin, ki gosto pokrivajo skorjo dreves.

Na osnovi podatkov, ki so jih dobile dijakinje pri svojem raziskovanju na območju mesta Idrije in njehe bližnje okolice, so zaključile, da ozračje na preiskovanem območju ni onesnaženo. Po onesnaženosti izstopa samo okolica topilniškega dimnika, kjer niso našle lišajskih vrst. Lišajska praznina (pas E) je verjetno posledica dol-

goletnega delovanja topilnice in s tem onesnaževanja ozračja in okolice z SO₂ in hlapi Hg ter drugimi plini, kakor tudi delovanja visoke temperature. Ožja okolica mesta Idrije sodi predvsem v pas C, kar je pri neugodnem geografskem položaju mesta zadovoljivo. Predel „Rake“ in področje okoli Psihiatrične bolnišnice Idrija pa sodi v Pas B. V Idrijski Beli je ugotovljeno čisto ozračje, saj se tam pojavlja tako veliko število lišajskih vrst, kakor tudi velika poraslost drevja z grmičastim lišajem. Opravljene meritve so tudi pokazale, da pH vpliv na število lišajskih vrst ni opazen. Prav tako so meritve pokazale, da dolžina steljke Evernia prunastri narašča z oddaljenostjo od vira onesnaževanja. Ugotovljeno je tudi bilo, da ima pH drevesne skorje vpliv na dolžino steljke Evernia prunastri in na poraslost le-te z omejenim lišajem.

Prof. Nataša Rupnik Hieng

O DELU ASTRONOMSKEGA DRUŠTVA „JAVORNIK“ PRI GRADNJI OBSERVATORIJA NA JAVORNIKU

Ko se vse več sliši in govori o tem, da se bo na planini Javornik gradil astronomski observatorij, se marsikdo sprašuje, kaj je sploh astronomija in ali ima tudi kak družbeni pomen. Zato menimo, da je potrebno o tem spregovoriti nekaj besed.

Astronomija je veda, ki se ukvarja s študijem in raziskovanjem vesolja, katerega del smo tudi mi. Danes praktično vsakdo ve, da je Zemlja planet, da je okrogla, da se vrti okoli svoje osi (posledica tega sta dan in noč) in obenem kroži okoli Sonca, ki ga obide v

enem letu. Vendar pa se ob teh spoznanjih v praktičnem življenju nič bolj ne zavedamo, da smo le majhen del vesolja in da smo usodno odvisni od njega. Ameriški kozmonavti, ki so se vrnili s poletov na Luno pred 10 leti, in ki so dejansko videli naš planet kot kroglo navideznega premera 3/4° na črnem vesoljskem ozadju, pravijo, da se je njihov pogled na svet močno spremenil, tako kot bi se tudi nam, če bi to lahko doživeli. Zavedli so se omejenosti Zemlje glede življenjskega prostora ter virov hrane in energije za človeštvo in vsi so dobili vtis, da je temu planetu in vsemu človeštvu treba pomagati, da se ohrani za našo dobrobit. Zato so se mnogi od njih usmerili kasneje v študij ved, ki morda na prvi pogled še niso koristne, vendar pa kmalu bodo.

Prav tako je že čas za sprevidenje, da je treba zaščititi naše okolje, ki ga ogrožamo s stranskimi produkti tehnologije, pa tudi z nevarnejšimi produkti – atomskim orožjem. Ozki interesi velesil po nadvladi onemogočajo, da bi se soočili s širšimi problemi Zemlje, ki pa bodo vedno ostrejši: problemi hrane in energije.

Ker nam ostalim Zemljanom še dolgo ne bo dano doživeti vesoljskih poletov, situacija pa terja bolj in bolj, da gledamo na naš planet kot na majhno in omejeno celoto, je astronomija, tako amaterska kot profesionalna, naša edina možnost, da si pridobimo ta naprednejši način gledanja. Že po kratkem študiju osnovnih pojmov iz astronomije, ki ga spremlja tudi pogled v nočno nebo – seveda spremljan z mislimi, ali pa še bolje, s konkretnim namenom, da odkrijemo kako zakonitost dogajanja v vesolju – spoznamo, da je naš Sončni sistem (t.j. Sonce, Zemlja ter vsi ostali planeti) samo neznamen drobec v sestavi Rimske ceste ali Galaksije, slednja pa spet samo neznamen člen med milijoni in milijoni podobnih galaksij, ki jih

lahko odkrijejo človekovi daljnogledi. Obenem spoznamo tudi, da na videz statično vesolje živi, da se razvijajo ali „živijo“ zvezde, meglice in galaksije. Tudi naše Sonce je zvezda, ki se je enkrat rodila, pa bo nekoč umrla.

Če na kratko povzamemo: ukvarjanje z astronomijo nam odkrije dialektično materialistični pogled na svet. Pogled v vesolje je pogled na prostor in materijo v njem v najrazličnejših oblikah in stanjih, katerih večino človek še dolgo ne bo mogel proizvesti v nobenem laboratoriju.

Drugo dejstvo je, da je astronomija veda, ki najbolj univerzalno združuje vse naravoslovne vede: matematiko, fiziko in kemijo. Šele zadnji dosežki ostalih ved so omogočili popolnejše razumevanje vesolja. Posebno velja to za jedrsko fiziko in fiziko osnovnih delcev materije. Pojavile so se nove vede npr. astrofizika, kozmologija, itd. Kot taka univerzalna veda je astronomija po svojem vzgojno-didaktičnem pomenu daleč pred ostalimi. Tega se danes še premalo zavedamo. Kako zanimive so lahko fizikalne, kemijske in matematične naloge v zvezi z dognanimi primeri iz vesolja! Vesolje je praktično neomejeni laboratorij za k raziskovanju nagnjenega človeka.

Med mnogimi koristmi astronomije ne smemo iti mimo dejstva, da se naši amateriji, ki želijo skonstruirati svoje opazovalne inštrumente, nenehno srečujejo in izpopolnjujejo v popolnoma praktičnih vedah, kot so finomehanika, trdnostni izračuni, optika, elektronika, fotografija itd. Nekateri graditelji inštrumentov so bili in so še v praktičnem življenju pomembni inovatorji. Tako je npr. tovariš Franjo Pretnar iz Radovljice poleg konstruiranja optičnih priprav od mikroskopov do teleskopov tudi na bivšem delovnem mestu v jeseniški železarni razvil veliko koristnih inovacij v tehnologiji pridobivanja železa. Tovariš Slavko

Matičič iz Logatca pa je sam zgradil astronomski daljnogled s premerom objektivna 25 cm (!) in stavbo ter kupolo zanj. Sodobna amaterska astronomija nudi veliko možnosti tudi matematikom. Obstaja veliko matematičnih računskih programov, ki jih amateriji uporabljajo za preračunavanje rezultatov svojih opazovanj. Programirano je lahko elektronsko vodenje teleskopa za snemanje neba pri dolgih ekspozicijah itd. Matematične formule, ki jih uporabljajo sodobni astronomi amateriji, presegajo nivo srednje šole, pa še na univerzi jih ne srečamo vedno. Bazirajo pa na lahko razumljivih osnovah.

Skratka, astronomija nudi mladim, raziskav željnim ljudem, ki si poleg standardnega šolskega znanja želijo dodatnega izpopolnjevanja, veliko različnih možnosti. Pravo vrednost pa dobijo opazovanja, če na njih dela skupina ljudi. Rezultati so bolj natančni. Skupina doseže več, kot je vsota prispevkov posameznikov. Zato je pri astronomiji pomembno, da se razvija kolektivno, timsko delo. Na ta način se da raziskovati celo brez daljnogledov – s prostimi očmi, npr. pri sistematičnem opazovanju zvezd spremenljivk.

Bolj sistematična opazovanja pa lahko doprinesejo tudi k dvigu nacionalne astronomije. Znano je, da astronomi amateriji, ki neprestano preiskujejo nebo, česar profesionalci ne delajo v toliki meri, ker raziskujejo specialne probleme, odkrijejo 9/10 kometov, 1/3 zvezd „nov“, itd. Pred leti je amater Kuzman iz Zreč prvi v Jugoslaviji odkril novo v ozvezdju Laboda, o čemer so poročali časopisi. Ta dosežek je bil plod individualnega dela. Kaj lahko dosežemo šele z usmerjenim delom v društvu! Kadri, ki se udejstvujejo v našem društvu in gredo skozi naše tečaje, so bodoči študentje fizike, kemije, matematike in astronomije. To so sami bodoči raz-

iskovalci ali organizatorji dela v raziskovalni sferi. Dobro pa vemo, da te sfere ne smemo zanemarjati, če nočemo po inovacijski dejavnosti še naprej ostati na repu evropskih držav.

Čeprav se marsikomu amaterska astronomija zdi pri nas nekaj novega, je vendar v Sloveniji prisotna že od leta 1952 dalje. Takrat je bila ustanovljena Astronomska sekcija Prirodoslovnega društva Slovenije, ki je delovala vse do januarja 1979, ko je iz nje zrastle samostojno Astronomsko društvo Javornik. Astronomska sekcija si je prizadevala v smeri popularizacije astronomije. To je bila nekakšna osnovna šola na tem področju. Bilo je veliko predavanj, opazovanj in gradnje amaterskih daljnogledov in pripomočkov. Najbolj znana akcija je bila izdelava serijskega amaterskega in šolskega teleskopa AT-140, ki ga je sekcija razvila v sodelovanju z Iskro Vega v Ljubljani. Te teleskope še danes najdemo pri marsikaterem amaterju in tudi po nekaterih šolah v Sloveniji. V letu 1976 je Sekcija doživela nov polet, ko je predvsem po osebnem prizadevanju svojega člana prof. Pavla Kunaverja prejela sodobni 20 centimetrski teleskop Celestron 8, s katerim so člani opravili veliko kvalitetnih opazovanj. Z njim delajo še danes, le da ga je sedanje društvo opremilo z dodatnimi pripomočki. Celestron 8 je privabil v svoje vrste precej novih članov in nastala je delovna skupina, ki je nastopila z ambicioznejšimi načrti. V zadnjem letu obstoja je AS PDS organizirala Prvi mladinski astronomski raziskovalni tabor na Javorniku nad Črnim vrhom, nato se je lotila priprav za osnovanje novega astronomskega društva in v relativno zelo kratkem času v resnici privedla do ustanovitve društva, ki nosi domače ime Javornik. To dejanje predstavlja kvaliteten preskok na področju naše amaterske astronomije.

Dejavnost in načrti sedanjega društva se neprestano sučejo okoli imena Javornik. Da bi razumeli, zakaj tako, si moramo ogledati nekatere akcije, ki so se sukale okoli tega kraja. Tajnik našega društva, sicer eden najaktivnejših, je doma iz Črnega vrha. Kot marsikateri astronom amater je začel čisto samoniklo. Zgradil si je pravcati observatorij v Lomeh pri Črnem vrhu in posnel katalog prekrasnih barvnih slik zvezdnega neba, ki ga je nekega večera prikazal presečenim članom Astronomske sekcije. Od tedaj smo dobili na razpolago njegovo opazovalnico v Lomeh in tja smo preselili Celestron 8. Nato smo še mnogokrat zahajali na to točko, da bi uživali v opazovanju neba in tudi pri resnejšem delu. Nebo nad Črnim vrhom pa je vse nekaj drugega, kot v bližini Ljubljane, kjer poleg megle in dima motijo tudi tisočere luči. Pri delu v Lomeh je bilo nekaj problemov: v kotlinici okoli opazovalnice se je rada nabirala megla, pozimi pa nismo mogli predolgo opazovati zaradi mraza. Zato je že zelo zgodaj padla ideja, da bi zgradili observatorij v bližini vrha Javornika. Mesto zanj smo našli na Kresnem griču, 15 minut hoda od planinskega doma na Javorniku na višini 1150 m. Observatorij bi moral imeti kupolo in prostore, v katerih bi se lahko občasno pogreli med delom. Odlisej je bil projekt observatorija stalni predmet debat in načrtov društva in je sčasoma dobival večje dimenzije in širšo funkcionalnost.

Ko je tedaj še AS PDS v letu 1978 organizirala prvi astronomski tabor v Sloveniji, je bila izbrana lokacija zanj na Javorniku, blizu mesta za observatorij. Tri res lepe noči na tem taboru so potrdile, da je kraj primeren za astronome. Tudi sicer smo preverjali primernost kraja za astronomsko opazovanja. Član izvršnega odbora našega društva je že dve leti prej delal privatno statistiko, koliko je jasnih dni v

Logatcu, ki ni tako daleč stran od tod. Pri obdelavi teh rezultatov smo prišli do cenitve stodeset do stodvajset jasnih noči na leto. Zrak je na teh višinah zelo čist, kraj pa je zelo daleč od velikih mest in svetlobnega „onesnaženja“ praktično ni. Verjetno bi se v Sloveniji našel še kak ugodnejši prostor, glede na to, da je na Javorniku količinsko precej padavin v primerjavi z drugimi kraji Slovenije, vendar te razlike spet niso tako velike, da jih ne bi odtehtali drugi faktorji, ki so bili pravzaprav odločilnega pomena. (bližina ceste in električnega priključka) Že ob organizaciji prvega astronomskega tabora pa so nam priskočili na pomoč ljudje v teh krajih: Skupščina občine Idrija je prevzela pokroviteljstvo nad taborom, Planinsko društvo Idrija nam je omogočilo ugodno bivanje v Pirnatovi koči na Javorniku, pri zaključni slovesnosti v Črnem vrhu nam je pomagala Osnovna šola tega kraja. Tekom naslednjega leta in ob drugem astronomskem taboru so se te vezi še utrdile, dobili smo tudi nove znance s tega področja. Tako smo imeli precej kontaktov s krajevno skupnostjo Črni vrh, ko je šlo za zgraditev ceste do bodočega observatorija. GP Primorje iz Ajdovščine nam je izgradilo približno štiristo metrov ceste, obenem pa je za potrebe vzdrževanja ceste na Javornik izkopal tudi peskokop. Tudi sicer se s krajani v bližini Javornika dobro poznamo. Naša dejavnost postaja tradicionalna v tem kraju in se bo širila še naprej. Poleg letnih taborov želimo organizirati tekom leta še tri do štiri manjša opazovalna obdobja, ki bodo služila šolanju naših astronomov amaterjev pri praktičnem delu. Pri tem bomo do izgradnje observatorija koristili gostoljubje Pirnatove koče. Povečana dejavnost na tem mestu odpira za krajane določene perspektive. Možno je, da bi ta točka postala zanimivost v širšem prostoru in da bi se povečalo zani-

manje zanjo. Potem se bo povečal tudi obisk. Največja skupna želja pa je, da bi dobili do Javornika asfaltno cesto, ki bi nas še bolj približala Ljubljani, kjer je sedež društva. Že sedaj je ob ugodnih pogojih do opazovalne točke le uro in četrtno vožnje iz Ljubljane.

Iz povedanega ni težko razumeti, zakaj smo društvu dali ime Javornik. V program novoustanovljenega društva smo na prvo mesto zapisali popularizacijo astronomije, t.j. širjenje znanja o astronomiji med občani, med krožki po šolah in poglobljanje znanja pri lastnem članstvu. Takoj zatem pa stoji izgradnja observatorija na Javorniku. Ta je osnova tako za široko popularizacijo, kot za poglobljeno delo članov društva. Nadaljnje točke programa, pa so gradnja instrumentov in publicistična dejavnost.

Letošnji drugi mladinski astronomski raziskovalni tabor, ki smo ga ponovno izvedli na Javorniku, je financirala Raziskovalna skupnost Slovenije preko Gibanja „znanost mladini“. Na tem taboru smo imeli še več udeležencev kot lani, med njimi dva iz ZR Nemčije in po enega iz Zagreba in Dervente. Za ta tabor je bilo značilno, da so opazovalne naloge zahtevale veliko matematičnega izračunavanja, ki pa so ga mladi, oboroženi z žepnimi kalkulatorji, navdušeno opravili. Druga značilnost so bile delovne akcije udeležencev na trasi nove ceste do observatorija. Cesto smo poravnali, zno-

2. astronomski tabor na Javorniku 1979.

sili izrinjeno kamenje s travnikov ob rob ceste, nanosili rušo ob robove in zložili posekano drevje na kupe. Zadnji večer smo imeli vrsto koristnih obiskov, od novinarjev do predstavnikov iz raziskovalne sfere in celo predstavnike Republiškega sekretariata za Ljudsko obrambo ter Republiškega štaba teritorialnih enot. Vsi so nam dali mnogo spodbud za vnaprej in priznanje za delo z mladimi. Tudi v ljudskem odporu so vse bolj potrebni kadri, ki so tehnično in matematično izobraženi.

Preden si podrobneje ogledamo naše načrte na Javorniku, še beseda o publicistični dejavnosti društva v zadnjem času. Ob koncu letošnjega šolskega leta je izšla glavna publikacija društva „Prvi astronmski tabor v Sloveniji“ v nakladi tisoč izvodov. Vsebuje štiri strani barvnih fotografij – posnetkov neba in astronmske dejavnosti mladih – ter nad dvajset črno-belih fotografij, med njimi tudi posnetkov neba nad Javornikom. Uvodoma je predstavljena slovenska amaterska astronomija do danes. Za letošnji drugi tabor smo pripravili publikacijo „Osnove zvezdne fotometrije“, ki je nekakšen učbenik za udeležence tabora in za člane društva ter ljubitelje astronomije. Do meseca oktobra bo izšla tretja publikacija „Astronomska orientacija v službi SLO“, ki predstavlja prispevek društva k akciji „Nič nas ne sme presenetiti“. V njej bomo na najpreprostejši način prikazali osnove orientacije po Soncu, zvezdah in kompasu, ki jih bi lahko uporabil, če bi bilo potrebno, vsak občan, izletnik, tabornik ipd. Pri naši publicistični dejavnosti smo bili deležni podpore skupščine občine Idrija in Izobraževalne skupnosti Slovenije.

Prva stvar, ki je pri projektu pomembna, je namen in program dela observatorija. Pri obravnavanju tega smo imeli na razpolago mnogo zgledov, tako iz amaterske astronomske

literature, kakor tudi praktičnih. Pokazalo se je, da je možnosti zelo veliko, a da bomo končno izbrali neko svojo varianto, ki jo pač narekujejo okoliščine v kraju in času. Letos smo bili na obisku v Sarajevu na Čolini Kapi, kjer je Akademsko astronomsko društvo iz Sarajeva zgradilo velik astronomski observatorij. Po besedah predsednika enaintridesetletnega Muhameda Muminovića, je to največji amaterski astronomski observatorij na svetu. Gotovo je največji na svetu v tem smislu, da so ga praktično iz nič izgradili čisti amaterji in se ob tem izobrazili na svojem področju do profesionalnega nivoja. Čolina Kapa je nekakšen pobudnik amaterske astronomije v Jugoslaviji, zgled, ki je vplival tudi na nas in ki je močno poživil to dejavnost po vsej državi. Trenutno imajo šestdesetcentimetrski teleskop, ki ga bodo v kratkem spravili v pogon, kupola zanj pa je že zgrajena in je resnično velika zgradba. Razpolagajo tudi s kvalitetno opremo (fotometer, spektrofotometer, astrokamera). Poleg strokovnega dela, ki ga financira njihova republiška raziskovalna skupnost, prirejajo na observatoriju vsako leto „poletno šolo astronomije“, ki jo financira republiško gibanje „znanost mladini“. Letos se je te šole udeležil tudi naš član in je bil pohvaljen. Te šole so na precej visokem teoretičnem nivoju, praktičnega opazovanja pa je bolj malo. Naš splošni zaključek o dejavnosti Čoline Kape je bil ta, da je na zelo kvalitetnem nivoju, da pa se ključni instrumenti uporabljajo v preozkem krogu ljudi in da je popularizacijska dejavnost preveč na hitro opravljena.

Ocenili smo, da je naš program dela na observatoriju, kot smo ga prikazali v prilogi statuta Astronomskega društva Javornik, pravzaprav kar dobro zamisljen. Observatorij naj bi bil ljudska zvezdarna, t.j. odprtega tipa, ki pa bi vseeno omogočal tudi raziskovalno

delo za zainteresirane člane in za študente astronomije in fizike. Podoben naj bi bil „Jugendheimu“ v Violau pri Agsburgu, kamor sta šla letos na mednarodni astronomski tabor (IAYC) dva naša člana. Poleg obvezne kupole s pomočnimi čim večjim teleskopom naj bodo še prostori, ki omogočajo zbiranje gostov in mladine v namene popularizacije in izobraževalne dejavnosti, npr. predavalnica, knjižnica, fotolaboratorij. Objekt bi v takšni rešitvi lahko koristile poleg šol (ekskurzije za mladino) tudi organizacije združenega dela in drugi za ekskurzije, izlete in seminarje. Posebno v povezavi z bližnjim planinskim domom na Javorniku bi se lahko čim bolje izkoristil. Z aktivom Zveze borcev v Idriji so že tekli pogovori, da bi bil observatorij neka oblika funkcionalnega spominskega obeležja. V dnevih NOB je v bližini kraja, kjer bo bodoči observatorij, padlo trinštirideset borcev Gradnikovega bataljona. V predverju objekta, ki bi nosil ime tega dogodka, bi lahko uredili trajno razstavo v spomin na slavne dogodke iz naše bližnje preteklosti. Odločitev o tem še ni padla, mislimo pa, da je ideja o združitvi spominskega obeležja z neko funkcionalno, živo dejavnostjo, zelo mikavna.

Popularizacijski del dejavnosti observatorija bi torej obsegal tečaje iz astronomije, letne astronomske taborne in šole ter ekskurzije (za šole, delovne organizacije in občane), strokovni del dejavnosti pa bi obsegal tako imenovano patrolo neba, zvezdno fotometrijo in zvezdno spektroskopijo. Pri patroli neba gre pravzaprav za več dejavnosti, ki so danes tipične za napredne amaterske skupine. Pri njej namreč amaterji odkrijejo največ novih pojavov na nebu. (kometov, nov, asteroidov, itd.). Pri tem fotografirajo predele neba z astrokamo, iz fotografskega materiala pa odkrivajo te pojave. K patroli spada še opazovanje

meteorjev, redno opazovanje Sonca in spremljanje njegove aktivnosti, metjenje okultacij ali zakrivanj zvezd z Luno, in opazovanje umetnih satelitov.

Opazovanje umetnih satelitov je odlična tema za matematično delo amaterjev. Na drugem astronomskem taboru smo prejeli zanimive primere iz literature Mednarodnih astronomskih taborov (IAXC), po katerih lahko meritve s prostimi očmi in uro štoparico v roki privedemo prek zapletenega matematičnega izračuna do podatkov, kot so parametri tira satelita. S temi parametri lahko pri mednarodnih centrih identificiramo satelite in vidimo, kako dolgo so že v orbitah in če so se jim orbite znatno spremenile. Za tako delo bi potrebovali manjši elektronski računalnik, ki nam bi znatno olajšal delo. Ta opazovanja zanimajo tudi ljudsko obrambo in upamo, da nas bodo njeni predstavniki pri delu podprli.

Na novo odkriti nebesni objekti pri uspešno organizirani patroli lahko daleč ponesejo ime naše astronomije.

Zvezdna fotometrija – z njo smo se prvič praktično srečali na našem drugem taboru – je dejavnost, pri kateri merimo sij zvezd. Pri zvezdah spremenljivkah, ki sij redno ali neredno spreminjajo, lahko s fotometrijo odkrijemo mnogo zanimivih podatkov, celo velikost in maso zvezd. Društvo bo v kratkem dobilo zvezdni fotometer iz Amerike, s čimer bo omogočeno natančno merjenje sija. Med najbolj znanimi amaterskimi organizacijami, ki opazujejo spremenljivke, je npr. American Association of Variable Stars Observation (AAVSO). Želeli bi, da bi se lahko z rezultati naših opazovanj tudi mi vključili v to široko mrežo opazovalcev.

Zvezdna spektroskopija je dejavnost, pri kateri s posebnimi napravami (spektroskopi) analiziramo svetlobo zvezd, ki jo zbere teleskop, jo razčle-

nimo v spekter (mavrico barv) in iz sestave spektra sklepamo o kemični sestavi in temperaturi zvezde. Ta panoga je sicer za nas še v daljnji prihodnosti, vendar se da spektre svetlih zvezd dobiti že z enostavnimi amaterskimi pripomočki, npr. s fotokamero in prizmo. Kombinacija fotometrije in spektrofotometrije pa nam o zvezdah pove že skoraj vse.

Bile so in še bodo morda pripombe, češ da je ta strokovni del prezahteven in naj bi ga opravljali le profesionalni astronomi, npr. oddelek astronomije na naši Univerzi. Izkušnje pri našem delu z mladimi so pokazale, da zgolj „paša po nebu“, t.j. gledanje v nebo s teleskopi iz estetskih vzrokov in iz radovednosti ne zadošča in ne odkrije mladim čara raziskovanja. Nekateri bi radi zadržali ljubiteljsvo astronomije na takem nivoju. Dejstvo pa je, da mlade veliko bolj pritegne, če se pripravi kaka opazovalna naloga, če se pove metodo, po kateri je treba delati in definira cilj, ki naj ga opazovalna naloga doseže. Pri tem so potrebni le še mentorji, ki naj mladino pravilno usmerjajo. Čim bolj zavita in na videz težka je taka naloga, s tem večjo vnetost se je bodo opazovalci lotili. Tako je bilo letos na drugem taboru, ko so mladi ure in ure preračunavali rezultate vizualnega opazovanja spremenljivk, da bi na koncu dokazali, da se je trem izbranim zvezdam v teku petih opazovalnih dni nedvomno spremenil sij. Pri tem so operirali z matematičnimi pojmi iz teorije napak, kot je npr. standardna deviacija, in domeli pomen takih matematičnih prijemov. S tem pa dobimo rezultate, ki so nad nivojem srednje šole.

Prav zato začenjamo po letošnjem taboru s tečajji iz določenih področij astronomije, na katerih bomo podali teoretske osnove, nato pa se lotili tudi praktičnega opazovanja. Mnogi bi verjetno radi oponašali društvu, da nima dovolj strokovnih kadrov za to. Odgo-

varjamo jim, da se naši kadri sproti vzgajajo, podobno kot je to bilo na Čolini Kapi v Sarajevu, kjer so začeli iz nič. Poleg tega delajo z nami prof. dr. Dominko, prof. Prosen (diplomirani astronom) in vsaj dva študenta astronomije, ki že sedaj nastopata kot mentorja mladim srednješolcem in bosta po končanem študiju lahko še bolje vodila strokovno delo v društvu. Pa tudi ostali člani izvršnega odbora smo si nabrali mnogo znanja iz svoje dejavnosti in to znanje neprestano poglobljamo. Tudi v medrepubliških in mednarodnih kontaktih z drugimi astronomskimi društvji in krožki smo in še bomo črpali veliko napotkov in zanimivih nalog za opazovanje. Imamo možnost za strokovno sodelovanje s češkoslovaškimi astronomi, ki imajo dobro razvite opazovalne mreže in so na visokem nivoju. Upamo, da se bomo v sodelovanju z njimi lotili marsikatero zanimive naloge.

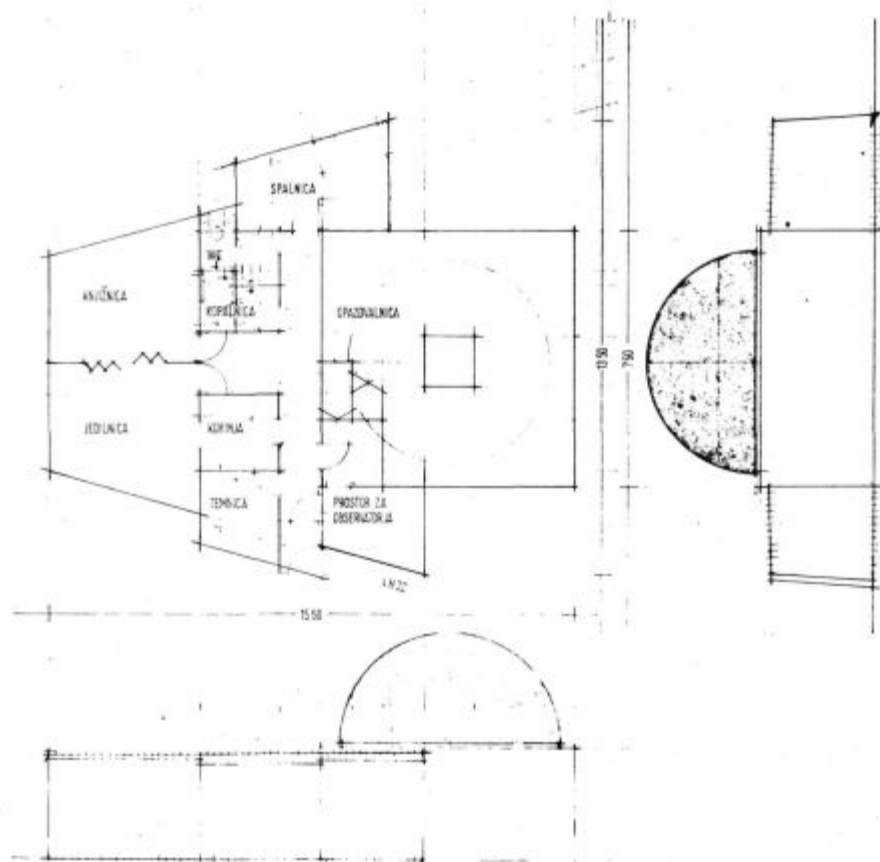
Gradbeni odbor našega društva je aktiven na vseh področjih, ki se tičejo izgradnje observatorija. Tako je organiziral izmero zemljišča na Kresnem griču in izmero ceste do mesta observatorija, ki smo jo zgradili v mesecu juliju. Trenutno tudi potekajo pridobivanja soglasij, potrebnih za gradnjo. Jeseni bo nakup zemljišča, na Urbanističnem zavodu in Projektivnem biroju v Idriji pa izdelujejo načrt zgradbe.

Jedro observatorija tvori I. etapa projekta, to je enonadstropna stavba tlorisa 7,5 x 7,5 m. Na vrhu bo kupola premera 7 m, ki jo bomo konstruirali sami, po zamislih našega na tem področju že izkušenega člana tov. Matičiča. Kupola se bo obračala v poljubno smer, potrebno za opazovanje. V pritličju, oziroma v delno podkletenemu prostoru pod prvo ploščo bo v prvi etapi gradnje prostor za bivanje opazovalcev in shramba za instrumente. Ta prostor bomo med nadaljnjo gradnjo čim bolj racionalno

izrabili za to, da ne bo prekinjeno naše opazovalno delo. Nadaljnji prostori (II. etapa projekta) so razporejeni v nivoju zemljišča (prilčno) in sicer tako, da tvorijo tloris v obliki trapeza. V njem bodo prostori s skupno kvadraturu 120 m²: knjižnica in jedilnica, ki se z vmesno premično steno lahko takoj preuredita v en prostor,

potreben za popularizacijsko delo, nato pa še spalnica, kuhinja, temnica in manjši prostor za opazovalca, ki bo trenutno delal v kupoli. Prostor pod ploščo kupole bo po izgradnji II. faze namenjen instrumentariju, orodju in za popravila.

Skica prostorov, kot so jo izdelali v Projektivnem ateljeju v Idriji.

Želja društva je, da bi v kupolo postavili večji astronomski teleskop, premera 50 – 100 cm. Biti mora kvaliteten, izdelan v tujini. Društvo je že dve leti v stikih z zastopnikom firme Daystar Filter Corporation v Vidmu, ki zbira ponudbe raznih tujih firm za primeren teleskop. Seveda so ti precej

dragi. Izjemno ugodna priložnost, ki je žal nismo mogli izkoristiti, ker še ni stekla naša akcija zbiranja sredstev, je bil teleskop premera 100 cm po ceni cca 1.000.000 din. Normalna cena za tak teleskop je petkrat tolikšna. Poleg teleskopa je treba imeti tudi instrumente, ki se priključijo nanj in anali-

zirajo svetlobo, ki jo zbere. To sta predvsem spektrofotometer in fotometer. Potreben pa bi bil tudi manjši elektronski računalnik.

Računamo, da bi bila cena observatorija in pripadajoče opreme cca. 4 milijone din. Brez družbene pomoči tega projekta ne bomo mogli realizirati. Potrebno je prepričati vse zainteresirane faktorje, da je tak observatorij potreben in da lahko s svojim delom doprinese k dvigu nivoja slovenske astronomije, k vzgoji novih generacij raziskovalnega in tehnično izobraženega kadra, določene koristne rezultate na področju družbene samozadržite pa lahko daje z opazovanjem umetnih satelitov.

Kako mislimo v društvu pridobiti potrebna sredstva? V došedanem delu smo že prišli iz anonimnosti in si ustvarili določen krog simpatizerjev. To so republiško gibanje „Znanost mladini“, Raziskovalna skupnost Slovenije, Republiški komite za raziskovalno dejavnost, Izobraževalna skupnost Slovenije, Skupščina občine Idrija, Republiški sekretariat za ljudsko obrambo, Republiški štab teritorialnih enot, OO Zveze borcev Idrija in tudi nekatere delovne organizacije, kot Eta Cerkno, GP Primorje Ajdovščina, Slovenijales v Idriji, itd. Z njihovo nadaljnjo podporo nameravamo kot nosilci projekta astronomskega observatorija zainteresirati vse občinske skupščine predvsem v primorski regiji pa tudi drugod po Sloveniji za naš projekt. Prek njih bi tudi najlaže prišli do organizacij združenega dela, ki bi bile pripravljene prispevati svoj delež. Skupaj z že prej omenjenimi ustanovami in z organizacijami združenega dela bi potem v okviru samoupravnega sporazuma zbrali potrebna sredstva. Pri gradnji sami smo se v društvu pripravljene kar najbolj angažirati z lastnim delom, kar smo dokazali že do sedaj, ko smo zgradili in uredili cesto do observatorija in pri-

pravili zemljišče za projekt. S tem bomo precej prihranili pri sredstvih in jih usmerili predvsem v nakup inštrumentov. Pri sklepanju samoupravnega sporazuma z organizacijami združenega dela smo zainteresirani, da nam le te, kjer se le da, namesto finančnih sredstev prispevajo gradbeni material in usluge (prevozi, strokovna dela, itd).

Verjamemo v to, da bomo v svojih prizadevanjih našli na ugoden odziv, ker bo projekt prinesel družbi mnogo koristi, še posebej pa bo vnesel novo življenje v odročne kraje idrijske občine in s tem cele Primorske. Vsaka regija ima kako svojo posebnost – zakaj ne bi bil za Primorsko to ljudski observatorij?

Jurij Šoba

PRVA TISKANA ŠTEVILKA „OBVEŠČEVALCA“, GLASILA DO KOLEKTOR IDRIJA

Ob praznovanju 8. marca 1978 – Dneva žena, so v idrijski tovarni KOLEKTOR izdali prvo tiskano številko „Obveščevalca“, glasila delovnega kolektiva.

„Obveščevalec“ izhaja redno vsak mesec in s svojo vsebino prispeva k boljši obveščenosti petstočlanskega kolektiva in njegovi povezanosti z ostalimi dejavniki v idrijski občini.

KIDRIČEVE NAGRADE ZA LETO 1978

V Ljubljani je bila 11. aprila 1978 slavnostna seja Upravnega odbora sklada Borisa Kidriča, na kateri so ob petindvajsetletnici smrti revolucio-

narja Borisa Kidriča, podelili vsakoletna najvišja republiška priznanja za dosežke na znanstveno-raziskovalnem področju:

5 osrednjih Kidričevih nagrad,

16 nagrad sklada Borisa Kidriča ter

17 nagrad za izume in izpopolnitve.

Med dobitniki nagrad za izume in izpopolnitve je bil tudi magister Peter Rupnik, dipl. ing., direktor delovne organizacije KOLEKTOR Idrinja, ki je skupaj z doc. dr. Marjanom Hribarjem izpopolnil „Sondo za določanje koncentracije Hg v stenah vrtin“.

Znanstveni dosežek je plod dela obeh strokovnjakov v inštitutu „Jožef Štefan“ v Ljubljani.

TRADICIONALNO PRVOMAJSKO KOLESARJENJE V IDRJI

V počastitev 1. maja 1978 je občinska ZTKO v sodelovanju z gasilskima društvoma Idrinja in Sp. Idrinja, organizirala tradicionalno prvomajsko kolesarjenje ob reki Idrjici. To je že star prvomajski običaj, ki je prav po zaslugi agilnega telesnokulturnega delavca Janeza Završnika iz Idrije postal ponovno priljubljen. V Idrji so že v začetku tega stoletja tako kolesarili rudarji in ostali krajanji do Podroteje in

Udeleženci prvomajskega kolesarjenja pred startom na trgu maršala Tita v Idrji.

Travnika ter s tem prispevali k praznovanju delavskega praznika.

Na prvomajsko jutro je Idrjčane prebudila budnica rudarske godbe na pihala.

Številni občani so vkljub deževnemu vremenu odhiteli na Trg maršala Tita, kjer so se ob 9. uri zbrali kolesarji, ki so nato krenili za tradicionalno prvomajsko kolesarjenje ob reki Idrjici do 10 km oddaljenega naselja Travnika.

Pot je več kot dvesto kolesarjev, med njimi so bili nekateri okrašeni z zastavami, vodila do Sp. Idrije, kjer so se povorki pridružili mladi kolesarji iz Sp. Idrije, ki so nato v spremstvu gasilcev iz Idrije in Sp. Idrije prikolesarili do Travnika.

Tu so se kolesarji okrepečali s toplim čajem, podelili pa so jim tudi trim značke. Po kratkem postanku pa se je kolona kolesarjev zopet vrnila v Idrjo.

Tako mladi in stari kolesarji iz Idrije in Sp. Idrije nadaljujejo z lepim prvomajskim običajem, obenem pa so prispevali k prazničnemu razpoloženju ob njihovi poti.

24 UR ŠAHA V IDRJI

Šahovski klub „Rudar“ Idrija je v počastitev Dneva vstaje slovenskega naroda pripravil 21. in 22. julija 1978 v Športno-rekreacijskem centru v Idrji, zanimivo šahovsko tekmovanje „24 UR ŠAHA V IDRJI“.

Na tekmovanju je sodelovalo 5 šestčlanskih ekip iz Idrije. Ekipa so tekmovanje začele 21. julija ob 15. uri in ga dan kasneje, po 24 urah igranja končale z razglasitvijo rezultatov in podelitvijo nagrad.

Prvo mesto so prepričljivo osvojili šahisti Kolektorja iz Idrije, ki so zbrali 260 točk, drugi je bil ŠK „Rudar“ Idrija 243, tretji Veterani Idrija 176,

četrti ZB – ZRVS 170,5 in peti Mladiinci Idrija 150 točk.

Šahovsko prireditev so idrijski šahovski delavci popestrili tudi z razstavo o svoji dejavnosti. Pokali, plakete, diplome, turnirske tabele in fotografije, so bile številnim obiskovalcem zgovoren dokaz o uspešnem, več kot tridesetletnem delu kluba. Tekmovanje, ki je najbrž edinstveno v Sloveniji in Jugoslaviji, bo postalo tradicionalno.

III. ŠPORTNO TEKMOVANJE MLADIH V ČRNEM VRHU NAD IDRİJO

Osnovna organizacija ZSMS iz Črnega vrha nad Idrijo je 21. maja 1978 priredila III. športno tekmovanje mladih iz idrijske občine, ki je bilo organizirano v počastitev rojstnega dne tovariša Tita in Dneva mladosti.

Temovanja v štirih disciplinah se je udeležilo dvesto tekmovalcev iz idrijske občine, kot gostji pa sta sodelovali ekipi JLA iz Ajdovščine in mladi iz krajevne skupnosti Nedeščina iz pobratene občine Labin.

Tekmovanje so vzorno organizirali mladi iz Črnega vrha nad Idrijo, ki so tako prispevali k praznovanju meseca mladosti ter spoznavanju mladih idrijske občine z mladinci pobratene občine Labin.

III. SPOMINSKI POHOD NA POREZEN

V nedeljo, 26. marca 1978 sta Planinsko društvo Cerčno in krajevna organizacija Zveze borcev Cerčno, pod pokroviteljstvom tovarne Kolektor

Idrija, organizirala III. spominski pohod na Porezen.

Čeprav je bila na dan pohoda v dolini prava pomlad, je več kot 3000 pohodnikov na grebenu pod Poreznom pričakal zmrznjen sneg in močan veter. Vkljub temu so se vsi udeleženci pohoda povzpeli na 1632 metrov visoki vrh Porezna in se pri spomeniku poklonili spominu na padle borce Kosovelove brigade, 31. divizije in borce Gorenjskega vojnega področja, ki so se na pragu svobode 24. marca 1945. leta na Poreznu borili s številnimi sovražnimi enotami.

Popoldne so se pohodniki pri povratku s Porezna ustavili pri spomeniku v vasi Jesenica pod Poreznom in se na spominski slovesnosti poklonili sedemdesetim postreljenim borcem bitke na Poreznu.

ALPINISTIČNA ODPRAVA CHAMONIX 1978

Člani alpinističnega odseka Idrija so odpravo „Chamonix 78“ organizirali z namenom, da bi perspektivnim in kategoriziranim alpinistom nudili priložnost za tehnično izpopolnjevanje in doseganje vrhunskih športnih dosežkov.

V Francijo so odpotovali 22. julija 1978 in na pogorju Mont Blanca preživeli devet dni. Najprej so se zaradi aklimatizacije povzpeli na dva štiri-

Član alpinističnega odseka Idrija pri premagovanju ozebniaka.

tisočaka. Prvi je bil na vrsti Petite Aiguille Verte, nato so sestopili na ledenik Argentiere. Naslednjega dne so se povzpeli na Aiguille d'Argentiere. Vzpenjati so se začeli sredi noči ob luninem svitu, po nekaj urah rahlega spanja na ledeniku. Na vrh gore so prišli pred sončnim vzhodom. Počakali so, da so lahko fotografirali pokrajino v jutranji zarji in nato pohiteli v dolino, da bi se izognili padajočemu ledu, ki ga sončna pripeka sprošča v zeledenelih stenah.

Po uspešnem začetku so se lotili pravega plezanja v snegu in ledu. Preplezali so južni ozebnik Aiguille d'Argentiere ter ozebnika Curturier in Whumper. Najbolj zanimiv je bil gotovo vzpon po smeri Curturier na Aiguille Verte. To je orjaški tobogan nad sto metrov visoko poledenelo strmino petinpedeset stopinj naklo-nine.

Največji uspeh sta dosegla Peter Poljanec in Leo Svetličič, ko sta preplezala švicarsko smer na Les Courtes. Smer poteka po osemsto metrov poledeneli steni z osemdeset stopinjami naklonine na 3856 m visok vrh. Smer je najvišje težavnostne stopnje in poteka po višavju, kjer je zaradi pomanjkanja kisika zelo naporno plezati. Nismo zasledili, da bi kdo od Jugoslovancev v letu 1978 preplezal v gorah Chamonixa tako zahtevno smer. S tem dosežkom sta si plezalca zagotovila, da ju bo Zveza za telesno kulturo Jugoslavije kategorizirala za športnika zveznega razreda za leto 1979.

Odrpava je imela v načrtu še nekaj vzponov, pa se je vreme poslabšalo in ni kazalo tvegati. Zato so se udeleženci vrnili domov. Čeprav program ni bil izpolnjen v celoti, je bil vendarle dosežen izreden uspeh, ki je lahko v ponos idrijskemu športu in vsem idriječanom.

K temu dosežku so s finačno pomočjo pripomogle tudi nekatere OZD idrijske občine.

RAZSTAVA AVGUSTA ČERNIGOJA V IDRIJSKI GALERIJ

Galerija Idrija se je v času svojega večletnega delovanja močno uveljavila v slovenskem likovnem prostoru in si pridobila simpatije številnih priznanih slovenskih in tujih likovnih umetnikov. To je dokazala tudi retrospektivna razstava del tržaškega rojaka Avgusta Černigoja, ki je pomenila za Slovenijo, predvsem pa za Idrijo, izjemen kulturni dogodek.

Osemdesetletni slikar in grafik Avgust Černigoj, je svojevrstna umetniška osebnost, ki je v slovenskem kulturnem prostoru aktivno prisotna že pol stoletja. In vendar se skuša šele v zadnjih desetih letih odkriti, ovrednotiti Černigojev ustvarjalni poizkus, zaradi katerega mu je bilo leta 1976 podeljeno najvišje slovensko priznanje za umetnike, Prešernova nagrada za življenjsko delo.

Slikar Avgust Černigoj je bil večkrat udeleženec slikarske kolonije v Idriji in tudi njen svetovalec, zato mu je pri srcu naše mesto in svojevrsten način življenja ter prisrčnost idrijskih ljudi. Eno leto je Černigoj delal kot likovni pedagog na vzgojiteljski šoli v Idriji.

Razstavo, ki je bila v idrijski galeriji odprta od marca do 3. aprila 1978, si je ogledalo več kot tisoč obiskovalcev.

MNOŽIČEN POHOD NA HLEVIŠKE PLANINE

V počastitev 200-letnice prvega vzpona na Triglav, sta Planinsko društvo Idrija in ZTKO občine Idrija organizirala 10. septembra 1978 trim pohod iz Idrije na šest kilometrov od-

Del udeležencev pohoda na proslavi na Hlevišah.

daljene Hleviške planine. Pri Hleviški koči, ki leži na 907 m nadmorske višine, je bila proslava s kulturnim programom, katere se je udeležilo več kot osemsto pohodnikov. Organizatorji so podelili spominske značke vsem tistim pohodnikom, ki so se v letu 1978 udeležili pohodov na Jelenk in Javornik.

Mladinski odsek PD Idrija pa je trim pohod izkoristil za organizacijo orientacijskega tekmovanja razrednih ekip osnovnih šol iz Črnega vrha, Idrije in Spodnje Idrije. Tekmovalo je štirideset petčlanskih ekip v dveh starostnih skupinah.

Lanski pohodi so ponovno potrdili veliko priljubljenost in koristnost hoje med idrijskimi občani.

KRAJEVNI PRAZNIK VOJSKEGA

Ob praznovanju krajevnega praznika 24. junija, se je uresničila dolgoletna želja krajanov Vojskega. Delovna organizacija Mercator-Rudar Idrija, je svojemu namenu 24. junija 1978 izročila nov trgovsko-turistični objekt.

V novozgrajenem objektu je poleg trgovine tudi bife z okrepčevalnico. Gostom pa je na razpolago dvajset ležišč v sedmih sobah. Za zgraditev tega prepotrebnege turističnega objekta je Mercator-Rudar Idrija s pomočjo ob-

činskih rezerv in najetih bančnih kreditov investiral 4,5 milijona dinarjev.

Nov trgovsko-turistični objekt bo omogočil, da se Vojsko še bolj razvije v turistični kraj, domačinom in gostom pa bo omogočena boljša oskrba, ki je posebno v zimskem času zelo otežkočena.

MITING V TABORU TERITORIALNE OBRAMBE NA VOJSKEM

Na Vojskarski planoti je od 10. do 24. septembra 1978 potekalo urjenje pripadnikov TO idrijske občine.

Pripadniki TO so uspešno sodelovali tudi s krajanji Vojskega in 17. septembra 1978 organizirali miting v Taboru teritorialne obrambe.

Slavnostni govornik na mitingu je bil član izvršnega sveta skupščine občine Idrija, tov. Pavel Troha. V kulturno-umetniškem programu pa so sodelovali: Pihalni orkester idrijskih rudarjev, recitatorji KUD „Vojsko“ in učenci podružnične osnovne šole „IV. partijskega tečaja“ Vojsko.

Ob tej priložnosti so v vrste TO sprejeli deset mladincev in mladink – prostovoljcev.

Tovarišu Titu so udeleženci mitinga poslali pozdravno pismo. Miting teritorialcev idrijske občine in krajanov Vojskarske planote je potekal tudi v znaku proslav ob 35-letnici priključitve Primorske k matični domovini.

SLOVESTNOST OB OBČINSKEM PRAZNIKU

Prireditve ob prazniku občine Idrija – 1. oktobru, so potekale v znaku tovariških srečanj bivših borcev v Cerknem in Idriji.

Praznik občine Idrija, ki je sicer posvečen spominu na ustanovitev Vojkove brigade leta 1943 v Cerknem in na njene junaške borce, je bil v letu 1978 vsebinsko povezan s prireditvami in tovariškimi srečanji borcev enot, ki so med NOB delovale na Cerkljanskem in Idrijskem.

V soboto, 30. septembra 1978, so v idrijskem gradu, kjer ima prostore Mestni muzej, odprli spominsko sobo slovenske vojaške partizanske bolnišnice „Pavle“.

Popoldne je bil v Zakrižu pri Cerknem zbor zaščitnega bataljona IX. korpusa NOV in POS ter odkritje spominskega obeležja na hiši, kjer je bil ustanovljen zaščitni bataljon.

Gasilci gasilskega društva Zakriž pa so ob 20-letnici delovanja razvili nov gasilski prapor in prevzeli nov gasilski avto.

Na predvečer praznika so na prostoru pred Športnorekreacijskim centrom v Idriji položili temeljni kamen za novo šolo, nato pa je bil na Trgu maršala Tita skupni koncert pihalne godbe tovarne Eta in pihalno-zabavnega orkestra rudarjev Idrija.

V nedeljo, 1. oktobra 1978, na dan občinskega praznika, so v obnovljenih prostorih stare osnovne šole v Cerknem najprej odprli oddelek mestnega muzeja Idrija in stalno razstavo o partizanski saniteti Slovenije.

V osnovni šoli – Spomeniku NOB Cerkno, pa je bila slavnostna seja ob-

Skupščina občine Idrija je podelila domicilno listino Zaščitnemu bataljonu IX. korpusa NOV in POS, sprejel pa jo je njegov prvi komandant Stanislav Fratnik.

činske skupščine, na kateri so podelili domicilno listino zaščitnemu bataljonu IX. korpusa NOV in POS ter šestim OZD in osmim posameznikom podelili priznanja občine Idrija.

Po slavnostni seji je bilo na trgu v Cerknem tovariško srečanje borcev XVI. SNOB Janka Premrla–Vojka, SVPB „Franja“ in „Pavla“, ob 35-letnici ustanovitve navedene brigade in bolnišnic. Na srečanju je govoril idrijski rojak in član sveta federacije dr. Aleš Bebler. V kino dvorani v Cerknem pa je bil po tovariškem srečanju zbor aktivstov OF Severnoprimskega okrožja.

ŠPORTNA TEKMOVANJA OB 15-LETNICI TKI

Na dvodnevni športni tekmovalnici, ki so jih ob občinskem prazniku in 15-letnici tovarne Kolektor iz Idrije, organizirali 30. septembra in 1. oktobra 1978 v tej delovni organizaciji, je sodelovalo štiristo športnikov iz idrijske občine, kot gostje pa so sodelovali tudi športniki in športnice iz Prvomajske–Raša, Carinarnice – Nova Gorica, Transjuga iz Ljubljane in Bistre pri Vrhniki.

Med osemnajstimi ekipami je bila skupni zmagovalec ekipa Prvomajska – Raša, ki je zbrala 99 točk, drugi kolektor – Idrija 98 točk, tretji IMP – TIO Idrija 61 točk itd.

Vkljub temu, da je tekmovaljevalo deževno vreme, so bili vsi nastopajoči zelo zadovoljni z organizacijo športnih tekmovanj v šestih panogah in si podobnih srečanj še želijo.

NOVA TRIM STEZA

V počastitev 10. kongresa ZSMS, so 12. oktobra 1978 v Mejci v Idriji predali namenu dva kilometra in pol

dolgo trim stezo, na kateri je dvajset postaj za vadbo.

Pri gradnji objekta, ki je dobrodošel šolarjem in ostalim občanom, so zelo prizadevno sodelovali mladi iz krajevne skupnosti Krnice in idrijska mladina. Denar za izgradnjo v višini 25.000.— din pa je zagotovila Zveza telesno-kulturnih organizacij občine Idrija.

TEMELJNI KAMEN ZA NOV ZDRAVSTVENI DOM V IDRJI

S skromno slovesnostjo in položitvijo temeljnega kamna, so v Idriji 22. julija 1979 ob Dnevu vstaje slovenskega naroda obeležili pričetek del izgradnje novega zdravstvenega doma v Idriji.

Temeljni kamen za novo osnovno šolo v Idriji je na prostoru pred športno-rekreativnim centrom v Idriji položil Ivan Hlača, dolgoletni prosvetni delavec in predsednik gradbenega odbora.

SPOMINSKI POHOD MLADIH PO POTEH IX. KORPUSA

Občinska konferenca ZSMS Idrija, je od 29. septembra do 1. oktobra 1978 organizirala pohod po poteh IX. korpusa, ki je potekal od Idrije prek

Ledin, Cerkljanskega vrha do Cerknega.

Mladinska pohodna enota, ki razvija in neguje revolucionarna izročila XVI. SNOB Janka Premrla-Vojka, je štela sto mladincev. Med njimi so bili mladi prostovoljci iz enot teritorialne obrambe, brigadirji, taborniki, mladi iz OZD, pripadniki JLA z Vrhniko in dijaki vojaške gimnazije „Franc Rozman – Stane“ iz Ljubljane.

V posameznih krajih, kjer so se mladi ustavili, so v sodelovanju s krajanji organizirali proslave s kulturnim programom, izdali pa so tudi bilten „Mladi pohodnik“. Dneve na pohodu pa so mladi tudi izkoristili za obisk spominskih obeležij iz NOB in za pripravo na X. kongres ZSM Slovenije.

GASILSKA VAJA

V tednu požarne varnosti in v okviru proslave 15-letnice tovarne Kolektor Idrija je bila 21. oktobra 1978 organizirana na prostoru tovarne Kolektor na Prejnuti demonstracijska vaja gasilskih in reševalnih ekip.

Na vaji so poleg gasilcev iz Spodnje Idrije, Cerkna, Godoviča, Idrije, Dol in Ledin ter reševalne postaje Idrija sodelovale tudi tovarniške ekipe: gasilcev, prve pomoči, reševalcev in narodne zaščite. Demonstracijska vaja je lepo uspela in pokazala izurjenost vseh enot ter je pritegnila pozornost številnih občanov.

IVAN RUPNIK – DRŽAVNI PRVAK V LETENJU Z ZMAJEM

Na prvem državnem prvenstvu v letenju z zmaji, ki je bilo 29. oktobra 1978 v Dražgošah, je v standardnem razredu med 21 tekmovalci preprič-

Ivan Rupnik, državni prvak v letenju z zmajem v standardnem razredu.

ljivo zmagal 34-letni Ivan Rupnik iz Idrije.

Ivan, ki dela kot avtoličar pri Avtoprevozu Idrija, je tako dokazal, da je mogoče z vajo in veliko mero poguma poseči tudi po tako zvanečem naslovu, kot je naslov državnega prvaka.

PRAZNOVANJE OB 15-LETNICI TOVARNE KOLEKTOR IDRIJA

Osrednja slovesnost ob Dnevu republike v idrijski občini je bila 25. novembra 1978, ko so v idrijski tovarni Kolektor, ki praznuje 15-letnico obratovanja, svečano predali svojemu namenu novo proizvodno dvorano, v kateri je stekel vlek bakrenih profilov za kolektorske polizdelke, ki so jih morali doslej uvažati.

Slavnostni govornik ob svečani otvoritvi novih proizvodnih prostorov

Nova proizvodna dvorana tovarne „KOLEKTOR“ Idrija.

tovarne Kolektor Idrija je bil ing. Tone Kovič, sekretar za industrijo SR Slovenije ki je v svojem govoru med drugim dejal:

„Fenomen razvoja tovarne Kolektor Idrija še enkrat potrjuje pravilnost opredelitve SR Slovenije, ki je v svojem srednjeročnem planu 1976–1980 in tudi v resoluciji za leto 1979 opredelila negovanje kvalitativnih faktorjev proizvodnje kot glavno gibalno razvoja slovenskega gospodarstva.“

O prvi uresničeni investiciji, ki zagotavlja tudi socialno varnost idrijskih rudarjev, pa je govornik dejal:

„Nam, ki že dalj časa združujemo napore za zagotovitev socialne varnosti idrijskih rudarjev, je posebej drago, da nova kapaciteta, ki jo sedaj odpiramo, skupaj s staro, pomeni 73 novih kvalitetnih delovnih mest in s tem tudi pomembno etapo pri razreševanju socialne varnosti rudarjev in pri nadaljnjem razvoju občine Idrija.“

Na slovesnosti je predsednik Skupščine občine Idrija tov. Cveto Šulgaj podelil občinsko priznanje – plaketo občine Idrija naslednjim tovarišem: Antonu Seljaku, upokojenemu direktorju tovarne Kolektor Idrija, dr. Rudiju Babiču, podpredsedniku republiške gospodarske zbornice, Mirku Jamarju, namestniku generalnega direktorja ljubljanske banke, Srečku Mlinariču, predsedniku odbora sindikatov industrije Slovenije in Inštituta za ekonomiko investicij pri Ljubljanski banki – Centrala Ljubljana, za nji-

Gostje si v proizvodni dvorani ogledujejo izdelavo bakrenih profilov.

hove zasluge pri uresničevanju novih investicij, ki zagotavljajo nova delovna mesta za idrijske rudarje.

PRAZNOVANJE DNEVA JLA

V idrijski občini smo v počastitev 22. decembra – Dneva JLA pripravili vrsto prireditev.

21. decembra 1978 je bilo v Črnem vrhu nad Idrijo tradicionalno srečanje s pripadniki JLA, enoto Bruna Princiča – Korada, ki nadaljuje tradicijo 18. SNOUB „Bazoviške“. Srečanja so se udeležili predstavniki družbenopolitičnih organizacij, delegacije pionirjev osnovnih šol iz Črnega vrha, Idrije, Spodnje Idrije in Cerknega, predstavniki krajevnih skupnosti in nekaterih delovnih organizacij iz idrijske občine.

Udeleženci srečanja so pripadnikom JLA izrekli čestitke, prav tako pa so bili seznanjeni z delom pripadnikov enote, ki deluje na območju novogoriške, ajdovske in idrijske občine. Posebno so bili ponosni na priznanje, ki ga je kot najboljši enoti že drugič podelil komandant IX. armijske oblasti, za rezultate, ki jih vojaki in starešine dosegajo na vojaško-strokovnem in moralno-političnem področju.

Po srečanju v vojašnici je bila proslava v združenem domu v Črnem vrhu. Slavnostni govornik je bil tovariš Danilo Bratina, iz Ete Cerkno, ki je zbranim spregovoril o prazniku in vlogi JLA ter podružbljanju vseh dejavnikov splošnega ljudskega odpora. Na proslavi so podelili priznanja Republiškega sekretariata za ljudsko obrambo, priznanja so prejeli: Silva Hvala, Pavel Pivk in Krajevna skupnost Cerkno. Za uspešno sodelovanje krajanov in pripadnikov JLA, je pred-

stavnik VP Ajdovščina izročil krajevni skupnosti Črni vrh posebno priznanje. Na proslavi so najboljšim učencem višjih razredov osnovnih šol iz Črnega vrha, Idrije, Spodnje Idrije in Cerknega podelili knjižne nagrade za spise, ki so jih mladi napisali na temo o JLA.

V kulturnem programu proslave so nastopili recitatorji, pevski zbori osnovnih šol in folklorna skupina ter vojaki in člani KUD „Stoga“ Črni vrh.

VEČER AMATERSKIH FILMOV

Kulturna skupnost občine Idrija in kino klub Merkur iz Idrije sta 18. januarja 1979 priredila v Rudniški dvorani v Idriji projekcijo amaterskih filmov. Člani kino kluba so gledalcem prikazali naslednje filme:

IV. Trnovski smučarski maraton

Dvajsetminutni film je prikazal lanskoletno uspešno prireditev v Črnem vrhu nad Idrijo in je lep prispevek članov kino kluba k popularizaciji smučarskih tekov v naši domovini.

Srečanje s Helado (staro Grčijo)

Na filmskem traku je zabeležen izlet in hkrati obisk delavcev Soškega gozdnega gospodarstva pri grških gozdarskih strokovnjakih. Gledalec se ob grški glasbi seznanj z lepotami in zgodovinskimi spomeniki stare Grčije ter z delom v grških gozdovih.

Aragonitni ježek

Lansko leto je jamarški klub Idrija praznoval dvajsetletnico uspešnega delovanja. Obisku jamarjev v Ravenski jami na Cerkljanskem se je pridružila tudi ekipa snemalcev kino kluba, ki je na filmski trak posnela lepoto podzemskih čudes.

Človek atomske dobe

je kratek žanrski film in predstavlja današnjega človeka in njegov delovni

dan. Predstavitev ponazarjajo zvočni efekti.

Predvajani filmi so tako prikazali del dejavnosti članov kino kluba Merkur v preteklem letu.

Na večeru amaterskih filmov v Idriji smo pričakovali več gledalcev, saj se člani kino kluba le redko predstavi javnosti s svojimi filmi.

V SPOMIN JOŽETU PRIMOŽIČU – MIKLAVŽU

V Novi Gorici je 19. januarja 1979 umrl revolucionar s Cerkljanskega – Jože Primožič – Miklavž, rojen 1. marca 1909 v Planini pri Cerknem.

Umrl je človek, katerega življenje je bilo neprestano, že od njegovih rosnih let prežeto z bojem za boljše življenje delavskega razreda ter za narodno osvoboditev. Ta boj za boljši jutri je postal do njegove smrti del nje samega, del njegovega vsakdana, del njegovega bivanja. Do zadnjega je gledal kritično na življenje. Ni si delal utvar, da se je z zmago revolucije leta 1945, ta revolucija tudi v resnici končala. Vedno je trdil, da revolucija še vedno traja.

Miklavž je bil prijatelj vseh dobro hotečih ljudi, bil je človek in revolucionar ter neomajen do zadnjega. Vkljub temu, da je že vrsto let živel v Novi Gorici, svoje občine, posebno pa Cerkljanske, ni nikoli pozabil. Prav zato ga je Skupščina občine Idrija proglasila za častnega občana Idrije. Rad se je tudi osebno vračal v naše kraje. Ni bilo spominske slovesnosti, da se je ne bi udeležil, če mu je le zdravje dopuščalo.

Pomagal je, kjer je le mogel. Spominimo se njegovih knjig, ki jih je daroval Bevkovi knjižnici v Cerknem. Ogromen pa je bil tudi njegov pri-

spevk pri akciji izgradnje osnovne šole – Spomenik NOB v Cerknem, ne samo v tem, da je sam dal visok finančni delež, ampak tudi pri akciji zbiranja finančne pomoči.

Jožeta Primožiča – Miklavža ni več. Ostala so le njegova dejanja, ki so padla na plodna tla, kajti nova generacija, v katero je veroval in ji zaupal, nadaljuje njegovo delo. Dobro je vedel, kaj pomeni zatiranje in gospodovanje, kajti zrasel je iz revščine in ob neprestanem zatiranju. In prav uničenje vsega tega je bil smisel vsega njegovega življenja.

Tak je bil Jože Primožič – Miklavž.

Če brskamo po njegovem življenju, v resnici vidimo, da je bilo njegovo življenje ena sama revolucionarna pot.

Tudi po osvoboditvi njegovo delovanje ni zamrlo. Še več. Še bolj se je zagrizel predvsem v borbo za razvoj osvobojene in s Slovenijo združene Primorske. Tudi po njegovi zaslugi je zrasla Nova Gorica. Kjer je bilo najtežje, tam je bil prisoten Miklavž.

Tudi po osvoboditvi je opravljal odgovorne oblastvene in politične funkcije na Primorskem. Med drugim je bil leta 1949 pomočnik ministra za novo osvobojene kraje v zvezni vladi in član CK KPS. V obdobju od 1948. do 1962. leta je svoje odgovorno politično delo opravljal v okrajih Gorica, Ilirska Bistrica, Postojna in Tolmin. Večkrat je bil tudi delegat na kongresih KPS, KPJ in OF. Poleg drugih funkcij v organih ljudske oblasti med vojno in po njej, je bil leta 1947 izvoljen za zveznega, leta 1950 pa za republiškega poslanca. Po upokojitvi je vkljub svojemu težkemu zdravstvenemu stanju ostal aktiven in zavzet, posebno pri proučevanju zgodovine delavskega gibanja in NOB ter poglobljanju naših revolucionarnih tradicij.

Za svoje revolucionarno delo je prejel visoka državna odlikovanja. Od predanega revolucionarja in borca smo

se poslovili 22. januarja 1979 na pokopališču v Idriji.

SPOMINSKA SVEČANOST V CERKNEM

V soboto, 27. januarja 1979 je bila v dvorani tovarne ETA Cerkno velika spominska svečanost, na kateri so se poklonili spominu sedemdesetletnim partizanom in tečajnikom partijske šole, ki so usodnega 27. januarja 1944. leta zaradi podlega izgubili svoja mlada življenja.

Spominske svečanosti so se udeležili preživeli tečajniki, borci, svojci padlih in krajanje Cerknega ter Idrije. Med številnimi predstavniki borčevskih in družbenopolitičnih organizacij so bili: članica sveta federacije Lidija Šentjurač, članica predsedstva SR Slovenije Anica Kuharjeva, dr. Jože Vilfan, medobčinska sekretarja ZKS za Severno Primorsko in Gorenjsko Anton Ladava in Zdravko Krvin. Slavnostna govornica na slovesnosti je bila članica sveta federacije Vida Tomšič, ki je v svojem govoru poudarila pomen ohranjanja revolucionarnih pridobitev in izkušenj. Spregovorila je tudi o pomenu marksističnega izobraževanja med vojno in še posebno danes. Nato je govorila tudi o gibanju neuvrščenosti, ki ga Jugoslavija na vsakem koraku podpira in je tudi njegov idejni soustanovitelj ter zagovornik politike miroljubne koeksistence.

V bogatem kulturno-umetniškem programu spominske svečanosti, so nastopili: tamburaški orkester iz Rateč pri Škofji Loki, moški komorni zbor „Zorko Prelovec“ iz Idrije, godba na pihala tovarne ETA Cerkno in dramski igralci iz Kranja in Ljubljane, ki so brali odlomke iz spominov preživelih partizanov, ki so doživljali dramatične trenutke usodnega januarskega dne pred petintridesetimi leti.

Preživela tečajnica Tončka Berlič – Tamara je v imenu preživelih slušateljev 6. tečaja v Cerknem pozvala k sodelovanju pri zbiranju listin in gradiva, vse udeležence raznih partijskih in skojevskih tečajev na Slovenskem.

Udeleženci svečanosti so se nato podali k spomeniku sedeminštiridesetih padlih na Brdcih pri Cerknem. Tu so številne delegacije položile vence in cvetje, enota JLA pa je izstrelila časno salvo. V kulturnem programu so nastopili recitatorji in pevski zbor „Peter Jereb“ iz Cerknega.

Tudi učenci osnovne šole „Spomenik NOB“ Cerkno so se s svojo dejavnostjo vključili v svečanosti. Izdali so posebno številko svojega glasila „Mlada rast“, v kateri so s prispevki sodelovali tudi učenci OŠ „4. partijski tečaj“ z Vojskega ter učenci – zgodovinarji OŠ „Jožeta Mihevc“ iz Idrije. Cerkljanski pionirji so tudi pomagali sestavljati popis udeležencev proslave, preživelih tečajnikov ter sorodnikov padlih in umrlih udeležencev v štirinajstih partijskih tečajev.

RAZSTAVA SLOVENSКИH LIKOVNIH UMETNIKOV V IDRJI

V idrijski galeriji je bila od 25. januarja do 7. februarja 1979 razstava petnajstih članov društva slovenskih likovnih umetnikov, ki so v lanskem letu v okviru kulturnega sodelovanja treh dežel – Koroške, Furlanije–Julijske krajine in Slovenije razstavljali v Celovcu, Vidmu in Ljubljani. Umetniki, ki so s svojimi deli zastopali Slovenijo na lanskoletni bienalni prireditvi INTART, sodijo v kljub manjšim starostnim razlikam v srednjo generacijo. To je rod, ki zastopa prehod iz tradicionalne meščanske predmetne umetnosti v sodobnejšo smer.

Akademski slikarji: Bogdan Borčič, Jože Ciuha, Vladimir Makuc, Bojan Golja, Leon Koporc, Avgust Lavrenčič, France Peršin, Milan Rijavec, Evgen Sajovic, France Slana, Viktor Snoj, Izidor Urbančič in akademski kiparji: Marjan Keršič, Slavko Krajnc in Janez Lenassi, so se obiskovalcem razstave v Idriji predstavili s po tremi svojimi deli.

Razstava, ki jo je pripravil Mestni muzej v Idriji, je bila v okviru prireditve ob letošnjem slovenskem kulturnem prazniku.

RAZSTAVA FOTOGRAFIJ JAKA ČOPA „200 LET TRIGLAVA“

Ob petinsedemdesetletnici planinskega društva Idrija je bila v idrijski galeriji od 10. do 21. februarja razstava fotografij Jaka Čopa, pod imenom „Dvesto let Triglava“.

Avtor se je idrijskemu občinstvu predstavil s stopetdesetimi fotografijami, ki prikazujejo lepote našega planinskega sveta, posebno pa očaka Triglava in njegovo okolico.

Ob otvoritvi razstave sta o avtorju fotografij spregovorila Janez Jeram in Tomaž Pavšič, številnim obiskovalcem pa je Jaka Čop predstavil posamezne fotografije. V kulturnem programu so sodelovali recitatorji osnovne šole in

Jaka Čop, avtor fotografij predstavlja svoja dela.

moški komorni zbor „Zorko Prelovec“ iz Idrije.

V. TRNOVSKI MARATON

V nedeljo, 4. marca 1979 je bila črnovrška planota zopet polna smučarjev — tekačev. Organizacijski komite Trnovskega maratona je izkoristil novozapadli sneg ter s pomočjo članov smučarskega kluba „Rudar“, domačinov in pripadnikov JLA, v dobrih dveh dneh pripravil na obronkih Trnovskega gozda letošnjo prireditev, ki je bila predvidena že v začetku februarja. Kljub vsem prizadevanjem pa ni bilo mogoče izpeljati tekmovanja po prej začrtani trasi in organizator je moral skrajšati proge v posameznih kategorijah. Tako je bila proga za maraton namesto 42 km, dolga le 22 km, proga za mali maraton pa 13 km, namesto 21 km. Progi za tek SLO 12 km in pionirski tek 10 km, sta potekali po začrtani trasi.

Število prijav za V. Trnovski maraton je bilo letos rekordno. Kar 3088

Množičen start smučarjev tekačev na letošnjem Trnovskem maratону.

smučarjev — tekačev se je v prijavnem roku odločilo za nastop na najbolj množični tekaški prireditvi v Jugoslaviji. Ker je bilo tekmovanje večkrat preloženo, se je na startu pojavilo le okrog 2800 tekačev.

Pokrovitelj V. Trnovskega maratona je bil načelnik generalštaba JLA, generalpolkovnik Stane Potočar-Lazar, nekdanji komandant IX. korpusa NOV in POJ, ki je zmagovalcu maratona na 22 km Tonetu Djuričiču čestital za zmago.

V lepem in sončnem vremenu so se tekači vseh starosti (najstarejši Emil Zemljak iz Zagreba – 82 let in najmlajši – šestletni Samanta Gruden iz Devina pri Trstu in Bojana Oblak iz Idrije), spoprijeli s snegom, kilometri in nenazadnje s samimi seboj. Nekateri so zaradi mehkega snega in toplega sonca omagali, vendar pa je večina smučarjev – tekačev vključno utrujenosti prihajala v cilj vedra in zadovoljna.

Letošnja manifestacija smučarjev tekačev je bila organizirana v počastitev šestdesetletnice ZKJ in SKOJ, častni pokrovitelj pa je bil načelnik generalštaba JLA generalpolkovnik Stane Potočar – Lazar, narodni heroj in nekdanji komandant IX. korpusa NOV in POJ.

Poleg številnih gledalcev, predstavnikov družbenopolitičnih organizacij, JLA in teritorialne obrambe SR Slovenije in občine Idrija, je prireditvi prisostvovala tudi delegacija olimpijskega komiteja CONI dežele Furlanije-Julijske krajine in delegacija Zveze slovenskih športnih društev Italije iz Trsta, ki že dve leti uspešno sodeluje z organizacijskim komitejem Trnovskega maratona. Ob zaključku letošnje prireditve, je organizator izrekel iskrene čestitke vsem nastopajočim in jim zaželel srečanja na pri-

hodnjem – VI. maratonu, ki bo 10. februarja 1980.

USPEŠNI IDRIJSKI SANKAČI

Idrijski sankalci so se marca letos v Svečah na Koroškem udeležili II. mednarodnega tekmovanja v okviru „Karavanske turneje“, na kateri so sodelovali tudi sankalci iz Avstrije, ZR Nemčije in Jugoslavije. V članski konkurenci je Idrijčan Stanko Koler osvojil odlično drugo mesto, med starejšimi mladinci je bil Edi Tratnik peti, Bojan Miklavčič pa je bil v konkurenci mlajših mladincev na šestem mestu.

Dobri rezultati idrijskih sankalcev na turneji so bili doseženi vključno temu, da zaradi pomanjkanja snega niso imeli možnosti za trening.

AKTIVNOST OB TRIDESETLETNICI VZGOJE MLADINE ZA SLO NA IDRIJSKEM

Občinski štab in Svet za ljudsko obrambo, varnost in družbeno samozashčito v Idriji, sta ob tridesetletnici vzgoje mladine za SLO, organizirala vrsto aktivnosti, ki so vključevale mladino šolskega centra v Idriji, delavsko-kmečko mladino, učence v sedmih in osmih razredih osnovnih šol, po zaslugi članov aktivov ZRVS, pa tudi učence v nižjih razredih osnovnih šol idrijske občine.

Na razstavah orožja in drugih materialnih sredstev, na obrambnih dnevih in šolskih tekmovanjih, je sodelovalo več kot tisoč mladih iz idrijske

občine. Vrhunec vseh aktivnosti pa je bilo občinsko tekmovanje v Mejci v Idriji 11. aprila 1979, na katerem je sodelovalo sedemnajst petčlanskih ekip in sicer: osem iz osnovne šole „Jožeta Mihevca“ Idrija, tri iz OŠ „Spomenik NOB“ Cerkno, štiri iz OŠ „Vojkove brigade“ Sp. Idrija in dve iz OŠ „Janko Premrl – Vojko“ Črni vrh. Vse ekipe so si udeležbo na občinskem tekmovanju ob tridesetletnici vzgoje mladine za SLO zagotovile na predhodnih šolskih tekmovanjih, ki so bila prav tako zelo množična.

Mladi tekmovalci so na več kot štiri kilometre dolgi progi, na delovnih točkah zelo uspešno reševali naloge iz orientacije, zgodovine NOB in SLO, prve pomoči, tekmovali pa so tudi v streljanju z zračno puško in metanju šolske ročne bombe.

Na občinskem tekmovanju je največ znanja in spretnosti pokazala ekipa 8.a razreda OŠ „Vojkove brigade“ Sp. Idrija, ki se je tako uvrstila na področna tekmovanja v Ljubljani.

Občinski štab in Svet za ljudsko obrambo, varnost in družbeno samozaščito je prvouvrščene ekipe nagradil s pokali in knjigami.

SREČANJE JUBILANTOV IN SPREJEM MLADIH V ZVEZO KOMUNISTOV

V okviru praznovanja letošnjih pomembnih partijskih jubilejev, je v ponedeljek, 25. junija 1979 v dvorani hotela „NANOS“ v Idriji, komite občinske konference ZKS Idrija organiziral srečanje jubilentov, ki so v Zvezi komunistov trideset in več let.

Srečanju je prisostvovalo okrog sto jubilentov iz idrijske občine, katerim je sekretar komiteja občinske konference ZKS Idrija Vlado Zajc izročil spominska knjižna darila.

Slavnostni govornik na srečanju je bil Anton Ladava, medobčinski sekretar ZKS severno primorske regije, ki je v govoru med drugim poudaril plodno delo komunistov – jubilentov v izgradnji naše domovine in njihov prispevek k prenašanju bogatih revolucionarnih izkušenj na mlajše rodove.

Na srečanju v Idriji so v Zvezo komunistov sprejeli štiriintrideset mladih iz šolskega centra, organizacij združenega dela in krajevnih skupnosti idrijske občine.

7. DIJAŠKO OBMEJNO SREČANJE PRIMORSKE

V Idriji in Cerknem je v soboto, 5. maja 1979 v organizaciji delovne skupnosti Šolskega centra iz Idrije in pod pokroviteljstvom tovarne ETA Cerkno potekalo sedmo dijaško obmejno srečanje Primorske, ki se ga je udeležilo več kot šeststo dijakov iz šestih slovenskih šol iz Trsta in Gorice ter osmih primorskih gimnazij.

Na dvorišču Šolskega centra v Idriji je udeleženke srečanja pozdravila Draža Urbas – Keravica, podpredsednica Skupščine občine Idrija in ravnateljica Šolskega centra Idrija, ki je med drugim poudarila velik pomen kulturno-športnega srečanja mladih ustvarjalcev iz slovenskih šol onstran in tostran naše meje.

Sedmo dijaško srečanje Primorske je potekalo v likovni, literarni in športni dejavnosti. Likovniki so svoja dela razstavili v idrijski galeriji. Literati pa so organizirali „okroglo mizo“ in se pogovorili o svojih prispevkih. Kljub temu, da je deževno vreme oviralo športna tekmovanja, so dijaki in dijakinje merili moči v rokometu, nogometu, odbojki, košarki, namiznem tenisu in šahu.

Predstavnike šol, udeleženk srečanja, je sprejel tudi predsednik Iz-

vršnega sveta Skupščine občine Idrija Marjan Groff in jih seznanil z ekonomsko in socialno preobrazbo idrijske občine po zaprtju Rudnika živega srebra Idrija.

Popoldne je bila v dvorani tovarne ETA Cerčno zaključna slovesnost sedmega DOSP-a, na kateri so najboljšim v posameznih tekmovalnih disciplinah podelili pokale, plakete in spominska priznanja. Skupni zmagovalci letošnjega srečanja in dobitniki prehodnega pokala so postali dijaki in dijakinje gimnazije „Jurija Vege“ iz Idrije, ki so v skupnem seštevku vseh tekmovalnih disciplin zbrali največ točk. Sedmo dijaško obmejno srečanje Primorske so mladi in njihovi mentorji z obeh strani meje sklenili z družabnim večerom in se dogovorili, da bo 8. dijaško obmejno srečanje Primorske prihodnje leto v Ajdovščini.

POHOD PO POTEH PARTIZANSKIH RANJENCEV V TRNOVSKEM GOZDU

V okviru vzgojno-izobraževalnega programa, je občinska konferenca Zveze rezervnih vojaških starešin Idrija v sodelovanju s Planinskim društvom Idrija, Zvezo borcev NOV in mladimi, organizirala v nedeljo, 24. junija 1979, pohod po poteh partizanskih ranjencev v Trnovskem gozdu.

Več kot dvesto udeležencev pohoda se je v nedeljo zjutraj zbralo na Trgu maršala Tita v Idriji in nato krenilo prek Hleviških planin do Tratnikove domačije v Čekovniku nad Idrijsko Belo. Tu je pohodnikom spregovorila partizanska zdravnica dr. Pavla Jerina – Lah, ki je v svojem govoru obudila spomine na težke dni partizanske sanitete, saj je od leta 1943 do

osvoboditve z nesebično pomočjo domačinov v Trnovskem gozdu delovala Slovenska vojaška partizanska bolnišnica „Pavla“, v kateri se je zdravilo 954 ranjencev.

Od Tratnikove domačije je kolona pohodnikov nato krenila do Idrijskih Klavž. Tu je spregovoril Jurij Bavdaž, ravnatelj mestnega muzeja v Idriji, ki je pohodnike seznanil z zgodovino tega starega objekta, pomembnega za splavljanje lesa iz Trnovskega gozda v rudarsko Idrijo.

Pohodniki so nato nadaljevali pot po stezah, kjer so med narodnoosvobodilno borbo nosili ranjene partizane v skrite bolniške postojanke bolnišnice „Pavla“, obiskali pa so tudi grobišče, kjer počiva več kot trideset padlih partizanov.

Pohod po Trnovskem gozdu so pohodniki sklenili z zborovanjem v Mrzli rupi. Zborovanja so se poleg pohodnikov udeležili tudi krajanji Vojskarske planote, številno osebje in ranjenci iz bolnišnice „Pavle“, partizanska zdravnica Franja, slavnostni govornik pa je bil Albert Jakopič – Kajtmir, načelnik štaba IX. korpusa. V svojem govoru je poudaril veliko vlogo, ki jo je IX. korpus odigral s pomočjo krajanov na območju Trnovskega gozda in Vojskega v zadnji sovražnikovi ofenzivi.

V kulturnem programu zborovanja v Mrzli rupi so sodelovali: moški zbor Združenja šoferjev in avtomehanicov iz Idrije, recitatorji KUD „Planika“ Vojsko in harmonikar iz Spodnje Idrije. Vsi pohodniki so dobili tudi spominsko značko z originalnim žigom SVPB „Pavla“ in kontrolni karton pohodov od petinsedemdesetletnici Planinskega društva Idrija.

Junjski pohod po slikovitem terenu Trnovskega gozda je bil lep prispevek k negovanju tradicij.NOB, prenašanju teh na mladi rod ter poklon krajevnemu prazniku Vojskega.

PRIREDITVE IN PROSLAVE

Občani idrijske občine se ne moremo pritoževati, da naše življenje ni razgibano. Kljub temu, da so nas zadnja leta prizadele razne katastrofe, se življenje odvija s pospešenim tempom. Poleg prizadevanja za razvoj gospodarstva in za boljši standard občanov, se spominjamo z različnimi proslavami in prireditvami na pretekle čase t.j. NOB. Obenem razvijamo kulturno in družabno življenje in se tudi povese- limo.

Nemogoče je v kratkem opisati vsa dogajanja na področju razvijanja tradicij NOB, kulturne in druge dejavnosti. Zato omenjamo le važnejše dogodke s tega področja, iz lanskega leta do danes, ko smo že sredi druge polovice leta 1979.

V spomin na tragedijo, 27. januarja 1944, ko so Nemci napadli partijsko šolo v Cerknem in pobili 47 tečajnikov, so 27. januarja, predstavniki družbenopolitičnih in gospodarskih organizacij položili vence in cvetje k spomeniku 47 padlih na Brdcih nad Cerknem.

Dne 28. januarja je bilo pri Kacinu v Cerklajskem vrhu tradicionalno smučarsko tekmovanje v spomin na smučarsko prireditev, na osvobojenem ozemlju, v Cerknem, dne 20. in 21. januarja 1945.

Skromna, toda pomembna prireditev je bila 10. februarja na Krnicah nad Sp. Idrijo, ko je prvič pripeljal kombi, ki od takrat prevažajo šolske otroke v osnovno šolo v Sp. Idrijo.

Omeniti je treba tudi 4. Trnovski maraton v Črmem vrhu nad Idrijo, ki je vsebolj popularen. Z vedno večjo udeležbo, tudi iz inozemstva.

Dne 26. marca je bil tretji spominski pohod na Porezen, ki se ga je kljub slabemu vremenu udeležilo okrog 4000 bivših borcev in planincev.

Dne 27. in 28. maja je bila v Cerknem zaključna prireditev „Vesele šole“, ki se jo je udeležilo okrog 350 učencev in 200 učiteljev iz osnovnih šol v Sloveniji. Potem, ko so se mladi pomerili v znanju, je sledila kulturna prireditev.

Vojskarji so praznovali svoj krajevni praznik, 24. junija, v spomin na požig vasi, 24. junija 1943. Proslava se je pričela s poimenovanjem podružnične šole na Vojskem po 4. partijskem tečaju. Sledil je kulturni program. Ta dan so na Vojskem odprli tudi nov gostinsko trgovski objekt.

V počastitev 25-letnice prostovoljnega krvodajalstva je bila 25. junija v rudniški dvorani v Idriji osrednja občinska proslava. Desetim delovnim organizacijam so podelili plakete. Za petdesetkratno darovanje krvi so prejeli priznanje Franc Škvarča iz Raven, Hinko Petrovič iz Cerkna in Rafael Poljanšek iz Idrije.

Ob spomeniku na Krnicah, kjer so v juniju 1944 Nemci obglavili dva partizana, je bila, 18. junija, spominska svečanost. Zbranim je govoril nekdanji komandant Vojkove brigade Ferdo Tolar-Mirko. Ob spomeniku so se poleg drugih prebivalcev zbrali tudi člani ZRVS in planinci, ki so tu zaključili pohod po poteh bojov in zločinov.

Dne 16. junija so v Idriji zborovali slovenski jamarji. Zborovanje je bilo posvečeno tudi 20-letnici obstoja jarmarskega društva v Idriji.

Dne 2. julija so v Cerknem slovesno proslavili Dan borca. Na proslavi so podpisali listino o pobratenju med sekcijo ANPI v Rizzi-ju pri Vidmu in krajevno organizacijo ZB Cerkno. Slavnostni govor je imela ing. Ivica Kavčič. Ob tej priliki so nekateri krajanji prejeli priznanje ANPI – garibaldinsko zvezdo, za njih zasluge pri razvijanju dobrih odnosov med dvema narodoma. Sledil je kulturni program.

Dne 3. julija so obiskali Cerknjo rezervni vojaški starešine iz Vojvodine, kjer so jim pripravili sprejem. Gosti so obiskali tudi bolnico Franjo in si ogledali druge zanimivosti.

Vojkovi soborci na proslavi v Črnem vrhu 1979.

Dne 4. julija so se na Javorniku nad Črnim vrhom srečali kurirji medvojnih relejnih stanic na Javorniku in drugih, ki so bili na tej zvezi.

Dne 8. julija so tudi v Sp. Idriji proslavili krajevni praznik, ki ga praznujejo v spomin na partizanske akcije v tem kraju. Proslavo je popestril kulturni program.

Dokaj skromno so praznovali svoj praznik idrijski rudarji, kar je razumljivo spričo situacije v rudniku.

Gasilsko društvo Ledine je praznovalo 75-letnico obstoja. Praznovali so zelo slovesno. Ob tej priliki so razvili tudi svoj prapor. S proslavo so počastili tudi Dan borca.

Dne 27. avgusta so v Otaležu slovesno odprli novo podružnično šolo. Slavnostna govornica je bila Majda Poljanšek, članica IS SR Slovenije in predsednica komiteja za vzgojo in izobraževanje. Spregovoril je tudi Cveto Šulgaj, predsednik skupščine občine Idrija. Šolo so poimenovali po brigadi Ivana Gradnika.

Dne 6. avgusta je bil na Javornik jubilejni pohod v počastitev 200-letnice prvega vzpona na Triglav, ki ga je organiziralo planinsko društvo Idrija. Pohoda se je udeležilo 600 planincev.

Od 31. julija, do 4. avgusta je bil na Javorniku 1. astronomski tabor, ki se ga je udeležilo 20 astronomov amaterjev.

Ob zaključku spominskih pohodov v počastitev 200-letnice prvega vzpona na Triglav, je bila 10. septembra na Hlevišah proslava, ki se jo je udeležila velika množica Idrižčanov.

Dne 3. septembra se je jubilejnega pohoda na Porezen udeležilo okrog 600 bivših borcev in planincev. Pohoda sta se udeležila tudi dr. Marjan Breclj in Marjan Lenarčič, sekretar RO ZB Slovenije.

Osrednja spominska svečanost ob dnevu mrtvih je bila v nedeljo, 29. oktobra, ob grobišču 305 padlih v NOV, na Vojščici na Vojskem. Žalni govor je imela dr. Pavla Jerina – Lah.

Ob otvoritvi sobe bolnice Pavla v idrijskem muzeju.

Zelo slovesno je bilo praznovanje občinskega praznika. Ob številni udeležbi nekdanjih ranjencev in osebja SVPB „Pavle“ so v idrijskem muzeju odprli spominsko sobo te bolnice. Položili so temeljni kamen za novo osnovno šolo v Idriji. V vasi Zakriž so se srečali nekdanji borci – pripadniki zaščitnega bataljona 9. korpusa, ki je bil ustanovljen v tem kraju, 25. januarja 1944. Na pročelju hiše, kjer je bil bataljon ustanovljen, so odkrili spominsko ploščo.

V Cerknem so odprli oddelek NOB idrijskega muzeja.

V osnovni šoli – spomenik NOB v Cerknem je bila slavnostna seja skup-

ščine občine Idrija. Nato je bilo srečanje borcev domicilnih enot. Zbranim je govoril dr. Aleš Bebler. Sestali so se tudi aktivisti Severno-primorskega okrožja.

Dne 9. decembra je bila v Idriji druga revija pevskih zborov iz idrijske občine. Nastopilo je devet zborov, med njimi dva ženska.

Leto 1979

Ob 35. obletnici zločinskega napada na 6. partijski tečaj v Cerknem, 27. januarja 1944, je bila v Cerknem velika slovesnost, ki se jo je udeležilo veliko število slušateljev medvojnih tečajev in drugih. Slavnostni govor je imela Vida Tomšič, članica predsedstva SR Slovenije.

Na proslavi so sodelovale številne kulturne skupine.

Lavfarija v Cerknem je skoraj odpadla. Vendar so jo še vedno v redu organizirali. Potrebno ji bo dati novega impulza.

V spomin na primorskega narodnega heroja Janka Premrla – Vojka, so v Črnem vrhu nad Idrijo že drugič organizirali „Vojkov tek“, na katerem je sodelovalo nad 120 smučarjev. Sicer je bilo tekmovanje le del prireditve, ki jo je dopolnil kulturni program.

Dne 4. marca je bil v Črnem vrhu nad Idrijo 5. Trnovski maraton. V tej smučarsko-politični manifestaciji je sodelovalo okrog 3000 smučarjev.

Dne 10. marca je bilo v Cerknem srečanje članov nekdanje Igralske skupine 9. korpusa. V počastitev 35-letnice ustanovitve te skupine je bila tudi prireditev, na kateri je govoril Albert Jakopič–Kajtimir. Domača igralska skupina je ob tej priliki uprizorila Finžgarjevo „Razvalino življenja“.

Ob 34-letnici tragedije na Poreznu je bil že četrti spominski pohod na Porezen, ki se ga je udeležilo nad 4000 bivših borcev in planincev in drugih.

Na predvečer 1. maja je v Sp. Idriji nastopil moški pevski zbor Slovenskega izseljeniškega društva iz Aumetza v Franciji.

Na predvečer Dneva OF je bila v rudniški dvorani v Idriji slavnostna akademija z obširnimi kulturnimi programom. Slavnostni govornik je bil Savin Jogan, član izvršnega odbora RK SZDL. Na proslavi so podelili 11 priznanj OF. Republiško priznanje sta prejeli partizanski zdravnici dr. Pavla Jerina – Lah in dr. Franja Bidovec – Bojc.

V Čelu pri Cerknem so 6. maja odkrili spominsko ploščo skojevki Fani Tušar, ki so jo Nemci umorili v zadnji ofenzivi 1945.

V Ravnah nad Cerknim so slovesno odprli nov kulturni dom, ki so ga vaščani zgradili pretežno s prostovoljnimi delom.

Dne 11. maja je bil v rudniški dvorani v Idriji prvič „koncert iz naših krajev“.

V rudniški dvorani v Idriji je nastopilo na reviji devet mladinskih in pionirskih pevskih zborov.

V počastitev Dneva javne varnosti so slušatelji srednjih miličniških šol iz Ljubljane, Kopra in Maribora, izvedli pohod na Vojskarsko planoto.

Dne 24. junija je bilo pri Kacinu v Cerkljanskem vrhu srečanje Vojkovec. Slavnostni govornik je bil Ferdo Tolar – Mirko, nekdanji komandant Vojkove brigade. Srečanje je popestril kulturni program.

Na Vojskem so tudi tokrat slovesno proslavili svoj krajevni praznik.

Dne 1. julija so v Gorjah odkrili spominsko ploščo trem talcem, domačinom, ki so jih Nemci ustrelili ob vdoru v vas v aprilu 1944.

Dne 24. junija je bil pohod v Mrzlorupo, ki so se ga udeležili člani ZRVS in planinci. Pohodnike je pozdravila dr. Pavla Jerina – Lah. Spregovoril jim je tudi Albert Jakopič – Kajtimir.

Desetletnico obstoja je slovesno praznoval Komorni zbor „Zorko Prelovec“ iz Idrije. Nastopil je v kinodvorani v Idriji. Več dolgoletnih pevcev je prejelo Gallusove značke.

Dne 1. julija je bilo srečanje in ponovno potrdilo o pobratenju v Rizziju pri Vidmu. Iz Cerkljanske je odšlo veliko število krajanov na to srečanje.

Ob dnevu borca je bilo srečanje nekdanjih ranjencev in osebja v soteski Pasice, kjer so preživeli težke dneve med NOB.

V Cerknem je bila velika gasilska proslava ob 20-letnici ustanovitve gasilske zveze v idrijski občini. V mimohodu in tekmovanju je sodelovalo veliko število gasilskih društev. Slavnostni govor je imel Cveto Šulgaj, predsednik skupščine občine Idrija.

Od 20. do 27. julija je bil na Javorniku 2. astronomski tabor, ki se ga je udeležilo 28 astronomov-amaterjev.

Dne 12. avgusta so na Krnicah nad Sp. Idrijo proslavili 20-letnico gasilske desetine in prvič praznovali svoj krajevni praznik v spomin na žalostne dogodke med NOB.

Dne 26. avgusta je lovska družina „Jelenk“ iz Sp. Idrije proslavila 25-letnico ustanovitve lovske družine. Proslava s kulturnim programom je bila ob lovski koči pod Jelenkom.

Dne 2. septembra je bila v Šebreljah vesela nedelja. Prvič je pripeljal avtobus, ki od takrat naprej vozi delavce in šolsko mladino v dolino.

Dne 9. septembra je planinsko društvo Idrija skupaj s planinskim društvom Cerčno proslavilo 75-letnico ustanovitve.

Dne 16. septembra so se prvič po osvoboditvi zbrali v Idriji borci – prekomorci. Zbranim je spregovoril Stane Bobnar, nekdanji komisar 3. prekomorske brigade. Sledil je kulturni program. Ob tej priliki so odprli razstavo „Borbena pot 3. prekomorske brigade“.

V kratkem smo zajeli dogodke, predvsem s kulturnega področja. Maršikaj smo izpustili. Seznam je itak obširen. Sicer smo sproti beležili in objavljali vse dogodke v javnih občilih.

Janez Jeram

75-LETNICA PD IDRIJA IN PD CERKNO

Dan planincev, ki so ga letos slovenski planinci že enajstič praznovali, so idrijski planinci še posebno proslavili. Praznovali so visok jubilej 75-letnico ustanovitve Planinskega društva Idrija. Temu slavju se je pridružilo tudi Planinsko društvo Cerčno – obe društvi sta bili ustanovljeni leta 1904.

Proslave ob planinski koči na Hlevišah, priljubljeni enodnevni planinsko izletniški točki, dne 9. septembra 1979, se je udeležilo okrog 2000 planincev. Poleg idrijskih, so prišli planinci iz Ajdovščine in seveda iz Cerčna, saj je bil to tudi njihov praznik.

Ob 11. uri so fanfare naznanile začetek proslave. Mladi planinci so z različnimi transparenti in simboli improvizirali živo tribuno.

Zbranim je spregovoril predsednik PD Idrija Marjan Rupnik, ki je omenil

Na proslavi 75-letnice PD Idrija in Cerčno. Govori preds. PD Idrija, Marjan Rupnik.

sodelovanje s PD Cerkno, ki se še bolj pogloblja. Še posebno se je spomnil danes že pokojnih planincev, ki so orali ledino planinstva v idrijski dolini. Omenil je, da je Planinska zveza Slovenije ob tem jubileju odlikovala s častnimi znaki še nekatere živeče člane, ki so obnavljali društvo po osvoboditvi in v njem plodno delovali tudi naprej.

Slavnostni govornik je bil Ciril Zupanc, predsednik meddruštvenega odbora primorskih planinskih društev. V svojem govoru je nakazal veliko aktivnost primorskih planinskih društev in še posebej veliko razgibanost idrijskih planincev.

Planinskemu društvu je izrekel čestitko predsednik PD Ajdovščina, predsednik PD Cerkno pa je idrijskemu društvu izročil plaketo Janka Premrla–Vojka. S kratkim nagovorom predsednika komisije za planinska pota pri PD Idrinja Franca Čadeža, je bila simbolično odprta Idrijsko cerkljanska planinska pot. Kulturni program je izvajal ženski pevski zbor Slovenijales iz Idrije in številni mladi planinci.

Na Hlevišah je bila zaključna proslava ob tem jubileju. Idrijski planinci so ta jubilej proslavljali že pred tem s pohodi na deset idrijskih vrhov, kjer so bila tudi srečanja. Na teh vrhovih so bile položene štampiljke, ki so jih pohodniki vtisnili v kontrolni karton ter po opravljenih pohodih prejeli spominske značke. Teh pohodnikov je bilo čez tisoč. Take razgibanosti idrij-

Ob 75-letnici PD Idrinja 1979.

ske planinsko društvo do sedaj še ni doživelo. Kronika društva je bila ob tem jubileju izpuščena, saj je bila že večkrat podana, ob raznih jubilejih. Vendar le kratek izpis:

Burni časi! Prva svetovna vojna, leta med obema vojnama in še druga svetovna vojna, so skoraj popolnoma zabrisale sledi planinstva na Primorskem. Na Javorniku je sicer ostala planinska koča, ki je služila v druge namene, medtem ko jo je na Poreznu porušila italijanska vojska.

V vsakem kraju je vendarle še živele nekaj starejših planincev v katerih je kljub starosti še tlela iskrica planinstva. Skupaj z mlajšimi so pričeli oživljati društva, pričele so rasti tudi planinske kočice.

Danes so planinska društva najmočnejše društvene organizacije s številnimi člani in z vzgojnimi nalogami.

Skoraj odveč bi bilo naštevati dejavnost planinskega društva Idrinja na vseh področjih. To mu priznava tudi družba. PD Idrinja je za svojo aktivnost lani prejelo priznanje Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Omenim naj le mladi alpinistični odsek, ki že dosega izredne uspehe tudi na mednarodni ravni. Še posebno naj omenim mladinski odsek, ki šteje veliko število članov in opravlja izredno vzgojno nalogo med njimi. Starejši planinci, ki smo orali ledino v povojnem obdobju, smo veseli takega napredka v planinstvu in želimo, da bi mladi tudi za naprej nadaljevali to tradicijo.

In nazadnje naj omenim še Idrijsko planinsko pot, ki so jo lani in letos markirali člani PD Idrinja in Cerkno. Pot poteka po vrhovih, skozi vasi, odročne kraje, kjer propadajo nekdanje domačije in mimo spomenikov iz NOB. Pot je namenjena vsem, predvsem mladim, ki še premalo poznajo domače kraje, zato je tudi poučna. Pelje od Javornika do Porezna, od Sivke do Šebreljskega vrha in počez po območju idrijske občine.

PD Idrija in Cerklje ob Savi sta izdali tudi priročnik za to pot, ki nakazuje tudi druge naravne in zgodovinske zanimi-

vosti, obravnava geološki sestav ozemlja in tudi favno in floro.

Janez Jeram

KAZALO

Anica Štucin, Olga Lipužič: GRADIVO ZA ZGODOVINO OF NA IDRIJSKEM IN CERKLJANSKEM (1941 – april 1943)	3
Marjeta Čampa: VLOGA IN POMEN NARODNOOSVOBODILNEGA TISKA (predavanje v Cerknem za člane Zgodovinskega društva za Severno Primorsko 9. junija 1979)	148
Jože Pfaifer: IDRIJSKI RANOCELNIKI V PRVI POLOVICI IN SREDI 18. STOLETJA	153
Stanko Majnik: SLOVARČEK IDRIJSKIH BESED	178
SLOVARČEK	180
IZ KNAPOVSKEGA ŽARGONA	201
Tomaž Pavšič: K IDRIJSKEMU SLOVARČKU STANKA MAJNIKA	204
OBVESTILA, POROČILA, RECENZIJE, KRITIKE	207

IDRIJSKI RAZGLEDI (LETNIK XXIII–XXIV)

ZBORNİK 1978 – 1979

Izdaja Mestni muzej v Idriji. Uredniški odbor: Jože Čar, Ivan Gantar, Silvo Kovač, Sonja Meřvic, Franko Podobnik, Peter Rupnik, Darinka Sikošek, Filip Šemrl, Milan Trušnovec. Glavni urednik Ingrid Kermauner, odgovorni urednik Jurij Bavdaž. Naslov: Idrijski razgledi, 65280 Idrija, p.p. 11. Tekoči račun pri SDK Idrija št. 52020-603-30832.

Tisk: Mestni muzej Idrija